



ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม)

ปริญญา

พัฒนาสังคม

โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา

สาขา

ภาควิชา

เรื่อง แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสม โดยชุมชนอย่างคำ
อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

The Development Approach for Appropriate and Integrated Community Welfare System
by Yang Kham Community, Nong Ruea District, Khon Kaen Province

นามผู้วิจัย ไชยา พลขาง

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(อาจารย์เดชรัต สุขกำเนิด, Ph.D.)

ประธานสาขาวิชา

(รองศาสตราจารย์สิริกร กาญจนสุนทร, วท.ม.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา ชีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสมโดยชุมชนยงคำ
อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

The Development Approach for Appropriate and Integrated Community
Welfare System by Yang Kham Community, Nong Ruea District, Khon Kean Province

โดย

นายไชยา พลขาง

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม)

พ.ศ. 2554

ไชยา พลขาง 2554: แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสมโดยชุมชน
ยางคำ อำเภอนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ปรินญาตีศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาศึกษา)
สาขาพัฒนาศึกษา โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก:
อาจารย์เชษฐ์ สุขกำเนิด, Ph.D. 209 หน้า

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา คือ 1) เพื่อศึกษาระบบสวัสดิการชุมชนในรูปแบบต่างๆที่มีอยู่แล้วในชุมชนทั้งที่จัดการโดยรัฐ เอกชน และชุมชน 2) เพื่อศึกษาองค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน 3) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอนองเรือ จังหวัดขอนแก่น การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เน้นกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยมีขั้นตอนในการวิจัย ได้แก่ การสำรวจพื้นที่ การวิเคราะห์เอกสาร และการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ด้วยการจัดการความรู้ จากการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ การสนทนากลุ่ม รวมทั้งการเน้นให้เกิดการสรุปทบทเรียนองค์ความรู้จากพื้นที่ โดยมีผลการศึกษา ดังนี้

ชุมชนยางคำ เป็นชุมชนในชนบทอีสาน มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อาชีพโดยส่วนใหญ่ของชาวบ้านคือ ทำนา สภาพสังคมการอยู่ร่วมกันด้วยการพึ่งพาอาศัยกันแบบเครือญาติ วิถีที่ดำรงอยู่จึงสะท้อนให้เห็นภาพสังคมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบความสัมพันธ์ของคนตำบลยางคำกับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติยังคงดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาครั้งนี้ สามารถแบ่งพัฒนาการการจัดระบบสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ ออกได้เป็น 3 ยุค ได้แก่ 1) ยุคเบ่งแย่ง เป็นยุคแห่งการจัดสวัสดิการในระบบวิถีชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ฐานวัฒนธรรม ฐานวิถีการผลิต ฐานศาสนาและความเชื่อ เป็นรูปแบบการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางสังคม โดยผ่านระบบเครือญาติ และระบบความเป็นชุมชน 2) ยุคการจัดสวัสดิการที่มีรัฐเป็นแกนหลัก เป็นยุคแห่งการจัดสวัสดิการเชิงสังคมสังเคราะห์ ประกอบด้วยระบบสวัสดิการสังคมขั้นพื้นฐานด้านต่างๆ 3) ยุคการจัดสวัสดิการสังคมทางเลือก เป็นยุคแห่งการจัดสวัสดิการที่ชุมชนร่วมกับองค์กรรัฐและองค์กรเอกชนภายนอก เช่น การก่อเกิดของกองทุนสวัสดิการชุมชนออมวันละบาทของตำบลยางคำ

แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยตำบลยางคำ คือ 1) การบูรณาการเป้าหมายร่วมของการจัดสวัสดิการของคนในตำบล 2) การบูรณาการแผนระดับท้องถิ่นสู่ระดับนโยบายและแผนที่ผ่านกระบวนการกำหนดจากฐานสมาชิกที่หลากหลาย 3) การบูรณาการระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ 4) การสร้างระบบความสัมพันธ์เชิงพื้นที่เชื่อมโยงฐานคน ฐานงานและฐานทุนชุมชนเป็นแรงหนุนขับเคลื่อนงาน 5) การจัดการองค์ความรู้และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ

ลายมือชื่อนิติ

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

Chaiya Phonkhang 2011: The Development Approach for Appropriate and Integrated Community Welfare System by Yang Kham Community, Nong Ruea District, Khon Kaen Province. Master of Arts (Social Development), Major Field: Social Development, Interdisciplinary Graduate Program. Thesis Advisor: Mr. Decharut Sukkumnoed, Ph.D. 209 pages.

The aim of the study were 1) to study community welfare in ways that are already in the community and managed by public and private community, 2) to study the factors contributing to the community welfare system appropriate by community 3) To study combat the development approach community welfare system appropriate by Yang Kham Community, Nong Ruea District Khon kaen. This study is a qualitative study, focused on a participatory action research. The steps of the research are field survey, document analysis, field data collection through interview, observations, group discussion, and knowledge management. The results are as follows.

Yang Kham community. Communities in the rural Northeast. There is a simple way of life. They support each other. Main occupation were subsistence rice farming with kinship supports. Up to now, Yang Kham community still relied on their the natural resources for their livelihoods.

From the study, the community welfare development in Yang Kham community can be divided into three periods 1) Berng Kang period, which included the culture, the society's production, the religion and beliefs. It was a form of social welfare through kinship and a sense of community 2) the welfare state period which mainly depended on social infrastructure provided by governmental organization, and 3) the alternative welfare period, which tried to integrated state welfare and the system introduced by external nongovernmental organizations, such as a community savings of Yang Kham community.

The development approach for appropriate and integrated social welfare system by Community are 1) the integration of common goals for social welfare of the people, 2) integration into policy of local administrative organization through various processes of people participation, 3) integration between the agencies involved within the area, 4) the creation of area-based relationships to mobilize people base, working base, and capital base within the community, and 5) creation of continuous knowledge management and learning communities.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความช่วยเหลือ เป็นอย่างยิ่ง จากอาจารย์ ดร.เดชรัต สุขกำเนิด อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อาจารย์สานิต ฤทธิมนตรี และคณาจารย์สาขาพัฒนาสังคมทุกท่าน นอกจากนี้ อาจารย์บัวพันธ์ พรหมพักพิง และอาจารย์อภิศักดิ์ ชีระวิสิษฐ์ อาจารย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่กรุณาให้คำปรึกษาแนะนำข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่างๆที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อกระบวนการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ รวมทั้งการช่วยตรวจสอบแก้ไข ข้อบกพร่องต่างๆ และให้คำเสนอแนะ ตลอดจนกระทั่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

และพี่น้องชุมชนตำบลยางคำ ที่เป็นกุญแจที่สำคัญของการศึกษานี้ ทั้งเป็นผู้ให้ความรู้ และเป็นทีมวิจัย ในระยะเวลาที่ได้ดำเนินการศึกษา ตลอดจนเพื่อภิกษาท ศิริสุนทร ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำและเจ้าหน้าที่ทุกท่าน ที่คอยให้คำปรึกษาและอำนวยความสะดวกในกระบวนการศึกษา ครั้งนี้ พี่วีเชียร พลสยมและพี่น้องเจ้าหน้าที่ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ที่เป็นส่วนหนึ่งในการเติมเต็มความสมบูรณ์เนื้อหาของการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้ศึกษาขอขอบพระคุณด้วยความเคารพ ยิ่ง

ขอขอบพระคุณมูลนิธิฟอร์ด และเจ้าหน้าที่มูลนิธิทุกท่านที่เป็นกำลังใจตลอดจนการสนับสนุนงบประมาณในการศึกษาจนจบหลักสูตรครั้งนี้ ซึ่งผู้วิจัยได้รับ โอกาสและได้รับประสบการณ์ใหม่ๆ ทั้งในและนอกประเทศจากการสนับสนุนของท่าน ตลอดจนพี่น้องๆ มิตรสหายทุกท่าน ที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้ ที่เป็นผู้อยู่เบื้องหลังของความสำเร็จครั้งนี้ ผู้ศึกษาขอขอบพระคุณท่านในจิตและมิตรไมตรี ที่เสมือนกำลังใจและห้องสมุดที่สามารถค้นคว้าได้ตลอดเวลา ในขณะที่ผู้ศึกษาประสบข้อติดขัด ต่อการศึกษา ในครั้งนี้ตลอดมา

ไชยา พลขาง

ธันวาคม 2554

สารบัญ

	หน้า
สารบัญตาราง	(3)
สารบัญภาพ	(4)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
ขอบเขตของการวิจัย	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ	8
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	10
แนวคิดเกี่ยวกับสวัสดิการ	10
แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่น	52
แนวคิดทุนทางสังคมและแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน	66
แนวคิดและวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม	77
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	84
กรอบแนวคิดในการวิจัย	93
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	94
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	94
การเลือกพื้นที่	95
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	95
กระบวนการวิจัย	97
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	98
วิธีการตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล	100

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 ผลการวิจัยและวิจารณ์	104
ผลการวิจัย	104
วิจารณ์	166
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	171
สรุปผลการวิจัย	171
ข้อเสนอแนะ	184
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	190
ภาคผนวก	194
ภาคผนวก ก แนวทางการสัมภาษณ์	195
ภาคผนวก ข ข้อบังคับกองทุน	201
ประวัติการศึกษาและการทำงาน	209

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แผนกิจกรรม	99
2	ข้อมูลประชากรในพื้นที่ตำบลยางคำแยกตามหมู่บ้านตามทะเบียนราษฎร อำเภอหนองเรือ	111
3	ข้อมูลโรงเรียนที่อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ	134
4	จำนวนสมาชิกกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ	138

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	องค์ประกอบในการพิจารณาศักยภาพขององค์กรชาวบ้าน	65
2	กรอบแนวคิดในการวิจัย	93
3	กระบวนการวิจัย	97
4	กระบวนการตรวจสอบข้อมูล	101
5	กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล	103
6	ทรัพยากรป่าชุมชน	109
7	ทรัพยากรน้ำฝายน้ำล้นเพื่อการเกษตร	110
8	ทรัพยากรธรรมชาติป่าภูเม็งติดกับแนวเขตพื้นที่ทำนาของชุมชน	110
9	การประชอบอาชีพหลัก คือ การทำนา	112
10	การเลี้ยงวัว	113
11	ประเพณีงานบุญ	114
12	ทรัพยากรลำห้วยที่ติดกับเชิงเขาภูเม็ง	119
13	การใช้วัตถุดิบจากภูเม็งเพื่อนำมาประกอบเป็นเครื่องมือดำรงชีวิต	119
14	พืชพันธุ์อาหาร	120

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
15	การช่วยเหลือกันของชาวบ้าน	125
16	ระบบสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ	150
17	กระบวนการศึกษาวิจัย การเก็บข้อมูล การประชุมกลุ่มย่อย	158
18	การสรุปผลการวิจัย	172
19	สรุปกระบวนการขั้นตอนของกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ	176
20	แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน	179
21	การเชื่อมโยงระบบสวัสดิการชุมชน	183

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยมีรากฐานโครงสร้างทางสังคมที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ บนฐานความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมาช้านาน ยกตัวอย่างเช่น เมื่อผู้คนประสบปัญหาหรือมีความเดือดเนื้อร้อนใจ ชุมชนมักจะหาทางช่วยเหลือกันเองก่อน ซึ่งส่วนใหญ่มักเริ่มต้นจากการขอความช่วยเหลือจากคนกลุ่มที่ใกล้ชิดที่สุด คือ ครอบครัว กลุ่มเครือญาติ หากช่วยเหลือกันแล้วยังไม่สำเร็จ บางครั้งก็ต้องขอความช่วยเหลือจากบุคคลอื่นหรือองค์กรภายนอก ซึ่งระบบความสัมพันธ์นั้นอยู่ภายใต้วิถีชีวิตของคนภายในชุมชนที่เกี่ยวข้องในการดำรงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย นอกเหนือจากการช่วยเหลือกันของคนภายในชุมชนเดียวกันแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนยังได้แสดงออกและมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียง โดยผ่านการแลกเปลี่ยน ซึ่งความสัมพันธ์ทางการแลกเปลี่ยนได้วางอยู่บนพื้นฐานของวิถีชุมชน ที่เน้นการแบ่งปันกันภายในระบบเครือญาติระหว่างพี่น้อง เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่าที่จะมุ่งแลกเปลี่ยนวัตถุสิ่งของกันจริงๆ และไม่ได้เอาต้นทุนกำไรเป็นตัวตั้ง บางครั้งอาจเป็นการให้เปล่าเสียด้วยซ้ำ ส่วนที่แลกเปลี่ยนกันก็ไม่ได้คำนึงถึง “มูลค่า” ของสิ่งของนั้นจะเทียบเท่ากันหรือไม่ และไม่ได้คิดว่าจะคุ้มค่าหรือไม่ แต่จุดหมายหลักกลับให้ความสำคัญที่ว่าผู้ที่เราติดต่อแลกเปลี่ยนด้วยนั้น เดือดร้อนขาดเหลือสิ่งใด และจะมีแนวทางใดที่จะสามารถบรรเทาและช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้ ซึ่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนี้ ถือได้ว่าเป็นนิเวศวัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังภายในชุมชนที่ระคับระคองให้ความเป็นชุมชนนั้นสามารถดำรงอยู่และมีพัฒนาการได้ตามพลวัตที่เกิดขึ้นตามกระแสการพัฒนาประเทศตามลำดับ

ต่อมาเมื่อประเทศไทยเริ่มพัฒนาโดยยึดการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ปี 2504 ผลของการพัฒนาประเทศในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา พอสรุปได้ว่า การพัฒนาประเทศไทยที่ผ่านมาปรากฏว่า ระบบเศรษฐกิจของประเทศเติบโตขึ้นภาวะ การจ้างงาน ระบบการศึกษาดีขึ้น สุขภาพอนามัยและคุณภาพชีวิตของคนไทยอยู่ในระดับที่น่าพอใจ โครงสร้างพื้นฐานและการบริการทางสังคมดีขึ้น แต่การพัฒนาและการเติบโตของของประเทศ เช่น ระบบเศรษฐกิจและการการเติบโตของระบบอื่นๆ เป็นการเติบโตในเชิงปริมาณ โดยมีผลผลิตต่ำ อีกทั้งยังต้องเกิดภาวะการพึ่งพาภายนอกมากขึ้น เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง การพัฒนาคนเป็นไป

เชิงปริมาณมากกว่าคุณภาพ โครงสร้างและระบบบริหารจัดการเศรษฐกิจและสังคมรวมถึงการจัดสรรทรัพยากรของประเทศคงเป็นแบบรวมศูนย์ผลประโยชน์จึงตกสู่กลุ่มที่สามารถมีอำนาจในการเข้าถึงฐานทรัพยากร ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำ ของรายได้และผลประโยชน์ จากการพัฒนา ระหว่างกลุ่มคนในสังคม ระหว่างภูมิภาค และระหว่างกลุ่มชนบทถึงเมือง นอกจากนี้โครงสร้างของระบบเศรษฐกิจ สังคม และการบริหารจัดการของประเทศยังอ่อนแอ และขาดความสมดุล ระหว่างด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ด้านสังคม และทรัพยากรธรรมชาติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549)

ผลพวงจากการพัฒนาประเทศแบบไม่สมดุล เมื่อปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมก้าวไปสู่วิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมแบบใหม่ ที่เป็นสังคมเมืองและระบบอุตสาหกรรมเกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจากการผลิตภาคเกษตรกรรมมาสู่อุตสาหกรรม สถานะบทบาทและความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและภายในชุมชนน้อยลง เนื่องจากครอบครัวลดขนาดลงเป็นครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) และในขณะเดียวกันความสัมพันธ์ของคนระหว่างชุมชนก็เปลี่ยนสถานภาพจากการแลกเปลี่ยนเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ก็มุ่งสู่การแลกเปลี่ยนโดยใช้กลไกตลาดเข้ามาควบคุม เพราะมนุษย์ก็มีความต้องการสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตมากยิ่งขึ้น ตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ที่เกิดความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกันการหารายได้และวิธีทางที่จะมาตอบสนองความต้องการในการจัดหาสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพกลับประสบปัญหายุ่งยากมากขึ้น อันเนื่องมาจากสภาวะการแข่งขันและแรงกดดันกันในสังคมที่เพิ่มมากยิ่งขึ้น ทำให้การช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างคนในสังคมเริ่มลดน้อยถอยลง ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยในสังคมในการจัดหาสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพ และการสร้างความมั่นคงของคุณภาพชีวิต ของคนในสังคม จะเห็นได้ว่าผลพวงของกระแสการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตของโครงสร้างระบบเศรษฐกิจ ที่ไม่ได้ทำควบคู่กันกับการพัฒนาโครงสร้างของสังคม โดยเฉพาะในระดับพื้นที่ชุมชน คือ ระบบฐานการผลิตนั้น แทนที่จะทำให้คุณภาพชีวิตของชุมชน ชาวบ้านดีขึ้นแต่กลับทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา เพราะแนวทางการพัฒนาที่รองรับการขยายตัวของเศรษฐกิจ มีการพัฒนาขึ้น โดยการนำเทคโนโลยีและเครื่องจักรกลเข้าเป็นกลไกในการทำงาน การทำมาหากินของคนในชุมชนทุกคนต้องดิ้นรนและอยู่ในภาวะการณ์เป็นหนี้สิน สมาชิกในชุมชนต้องดิ้นรนและมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ให้กับตนเองมากขึ้น

จากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลให้ทั้งภาครัฐ เอกชนและชุมชนท้องถิ่นเองได้มีการตื่นตัวและมีขบวนการเคลื่อนไหวในทิศทางต่างๆ ที่หลากหลาย เช่น การมีนโยบาย

แก้ไขเรื่องปากท้องของประชาชน การออกนโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น หรือการก่อเกิดองค์กรชุมชนต่างๆ ทั้งนี้ก็เพื่อพยายามค้นหาทิศทางในการป้องกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้น งานด้านการจัดสวัสดิการสังคม จึงเป็นทางเลือกหนึ่ง ที่ถูกนำมาใช้เป็นกลไกในการในการป้องกันและแก้ไขปัญหาเพื่อพัฒนาประเทศ เนื่องจากงานสวัสดิการสังคมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนทุกคนในสังคมตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งตาย อาจกล่าวได้ว่าวัฏจักรชีวิต (Life Cycle) ของคนในสังคมแต่ละคน ต้องได้รับการบริการขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น บริการด้านสุขภาพอนามัย บริการด้านการศึกษา บริการด้านที่อยู่อาศัย เป็นต้น ซึ่งมักจะมีข้อคำถามว่า ใครควรจะมีหน้าที่จัดระบบบริการสวัสดิการสังคมให้กับประชาชน และใครควรที่จะได้รับการบ้าง คนทุกคนในสังคมหรือกลุ่มคนด้อยโอกาสในสังคมควรจะได้รับ การดูแลก่อน และจะอย่างไรที่จะทำให้คนในสังคมได้รับการสวัสดิการสังคมอย่างทั่วถึง การกระจายบริการหรือทรัพยากรให้กับประชาชนที่มีลักษณะเป็นปัญหาที่หลากหลาย แตกต่างกันได้ รับบริการอย่างเป็นธรรม (ระพีพรรณ คำหอม, 2549)

ชุมชนยางคำ อำเภอนองเรือ จังหวัดขอนแก่น เป็นชุมชนเก่าแก่อันมีประวัติศาสตร์ยาวนาน พื้นที่ติดเขตอุทยานแห่งชาติภูเม็ง ลักษณะพื้นที่จึงเป็นที่ราบติดเชิงเขา นอกจากภูเม็งเป็นพื้นที่ที่คนในตำบลยางคำและพื้นที่ใกล้เคียงได้พึ่งพาอาศัยในการดำรงชีพ เช่น การหาอาหารตามฤดูกาล การหาไม้ฟืน การหาวัตถุดิบในการผลิตเครื่องทำมาหากิน ยาสมุนไพร หรือแม้กระทั่งเอาเป็นพักผ่อนหย่อนใจและสร้างห้องเรียนธรรมชาติของชุมชน นอกจากนี้พื้นที่ตำบลยางคำยังมีแหล่งน้ำที่สำคัญที่คนในชุมชนได้พึ่งพาอาศัยในการหาอาหาร เลี้ยงสัตว์และใช้ในการเกษตร คือ ลำห้วยยาง อาชีพหลักของชุมชนคือการเกษตร ได้แก่ การปลูกข้าว และการปลูกอ้อย หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวหรืออาชีพเสริมที่ชุมชนตำบลยางคำทำควบคู่กับ อาชีพหลักคือ การเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู ไก่ อาชีพรับจ้าง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มอาชีพต่างๆ ในพื้นที่ตำบลทั้งกลุ่มอาชีพแม่บ้าน เช่น การทอผ้า จักสาน และกลุ่มอาชีพพ่อบ้าน เช่น กลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มเกษตรผสมผสาน เป็นต้น โดยพื้นฐานของสังคมชุมชนตำบลยางคำแล้ว เป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย มีการพึ่งพาอาศัยกันและมีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันภายในชุมชน ดังที่ได้สะท้อนออกมาเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนคือ การมีบุญมีประเพณีตามนิเวศชุมชนอีสานต่างๆไป

ในปี พ.ศ.2548 คณะทำงานพัฒนาฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นตำบลยางคำ ได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน และเครือข่ายการเรียนรู้ ต่างๆ เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และเครือข่าย อบต. เพื่อประชาชน ทั้งในจังหวัดขอนแก่นและในภูมิภาคต่างๆของประเทศได้ซึม

เข้ารับเอาแนวคิด กองทุนสวัสดิการชาวบ้าน ที่ว่า “ให้อย่างมีคุณค่า รับอย่างมีศักดิ์ศรี” เป็นการจัดสวัสดิการของชาวบ้าน โดยชาวบ้าน เพื่อชาวบ้าน เป็นการให้อย่างมีคุณค่า และการรับอย่างมีศักดิ์ศรี การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนและธรรมชาติอย่างเคารพซึ่งกันและกัน และได้จัดตั้งเป็นกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำจนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ มีสมาชิกจำนวน 1,770 คน และมีกองทุนสวัสดิการจำนวน 1,419,138 บาท มีองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรการบริหารส่วนตำบล และสภาองค์กรท้องถิ่นซึ่งถือว่าเป็น โครงข่ายการทำงาน เข้ามาช่วยกันดำเนินงาน โดยเฉพาะสภาองค์กรท้องถิ่นที่มีตัวแทนชุมชนภายในตำบลเข้ามาเป็นคณะกรรมการในการขับเคลื่อนงาน นอกจากนี้แล้วศักยภาพด้านอื่นๆ ของชุมชนยางคำยังมีความพร้อม เช่น ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และเครือข่ายการเรียนรู้ที่จะเป็นกลไกในการขับเคลื่อนงานสวัสดิการของชุมชนไปข้างหน้าและได้จัดสวัสดิการคืนแก่สมาชิก ตั้งแต่ “เกิด แก่ เจ็บ ตาย” โดยมีสภาองค์กรชุมชน เข้ามาเป็นกลไกหลักในการบริหาร

เมื่อประเมินผลการดำเนินงานร่วมกันของสมาชิก กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ นับตั้งแต่ปี 2548 ถึงปัจจุบัน พบว่า กองทุนสามารถขยายฐานสมาชิกและเพิ่มจำนวนกองทุนได้อย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งมีระบบบริหารจัดการที่ดี ซึ่งมีปัจจัยเอื้อ อันได้แก่ 1) อบต.ตำบลยางคำ ซึ่งถือเป็นกลไกสำคัญของการดำเนินงานของกองทุน โดยมี ปลัด อบต. เป็นผู้นำ 2) ความเข้มแข็งของผู้นำ 3) เกิดจากคณะกรรมการที่มาจากตัวแทนในแต่ละหมู่บ้านเข้ามาเป็นคณะทำงานร่วมกัน 4) มีคลินิกสวัสดิการของตำบล เป็นศูนย์การทำงานของภาคประชาชน 5) เกิดจากการพัฒนารูปแบบสวัสดิการร่วมกันของคนในชุมชน เนื่องจากที่ผ่านมานงานสวัสดิการของ อบต. จะขึ้นไปตามสถานการณ์ปัญหา แต่ของกรณีกองทุนสวัสดิการชุมชนเกิดจากการออกแบบร่วมกันของชาวบ้าน 6) มีหน่วยงานภายนอกให้การสนับสนุนทั้งในเชิงองค์ความรู้ และงบประมาณในเบื้องต้น จำนวน 50,000 บาท จากนั้น อบต. ก็สมทบเพิ่มให้ ปีละ 50,000 บาท และชาวบ้านร่วมสมทบในรูปแบบการออมวันละ 1 บาท

อย่างไรก็ตามการดำเนินงานของกองทุนก็พบจุดอ่อน ดังนี้ 1) สมาชิก ยังไม่เข้าใจคำว่าสวัสดิการส่งผลให้การขยายรูปแบบสวัสดิการไม่สามารถขยายรูปแบบไปได้มากกว่าที่ดำเนินการอยู่ 2) ยังขาดการมีส่วนร่วมในระดับเจ้าหน้าที่ปฏิบัติการของ อบต. เนื่องจากที่ผ่านมามีการดำเนินงานของกองทุนอยู่ภายใต้การดำเนินงานของปลัด และ นายก อบต. เท่านั้น ซึ่งหากพิจารณาถึงแนวโน้ม

หากหมดวาระของผู้บริหารชุดนี้ การดำเนินงานของกองทุนอาจจะไม่ต่อเนื่อง 3) การเข้ามาของกลุ่มต่างๆ ยังเข้ามาเฉพาะแกนนำกลุ่มเท่านั้น เช่น กลุ่มเกษตร กลุ่มสตรีแม่บ้าน อสม. อปพร. ทำอย่างไรจะขยายฐานสมาชิกไปยังสมาชิกในแต่ละกลุ่มด้วย 4) กลุ่มสมาชิกกองทุนยังจำกัดอยู่เฉพาะผู้สูงอายุ และวัยกลางคนเท่านั้น 5) รูปแบบการออมยังไม่มี ความหลากหลาย ซึ่งสมาชิกกองทุนอยากจะทำรูปแบบการออมให้มากขึ้น เช่น การออมเพื่ออนาคต หรือการออมเพื่อประเพณีวัฒนธรรม แต่ยังคงขาดวิธีการที่จะต้องพัฒนาหรือขยายรูปแบบการจัดสวัสดิการนี้ได้อย่างไร ดังนั้นแนวคิดสำคัญของการพัฒนารูปแบบสวัสดิการของชุมชนตำบลยางคำ จึงควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาแนวคิดเรื่องสวัสดิการ เพื่อนำไปสู่แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม และการมีส่วนร่วมของคนภายในชุมชน โดยเฉพาะการเชื่อมโยงศักยภาพด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนเข้ามาเป็นกลไกในการพัฒนารูปแบบสวัสดิการชุมชน เช่น การเชื่อมโยงฐานทรัพยากรต่างๆ ที่มีในชุมชน ฐานเศรษฐกิจชุมชน และการต่อยอดกองทุนสวัสดิการชุมชนที่มีอยู่แล้ว ไปสู่การจัดระบบสวัสดิการแบบองค์รวม

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะศึกษาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ในท่ามกลางความซับซ้อนและการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาของสังคม ซึ่งในสถานการณ์ปัจจุบันจำเป็นต้องศึกษาทำความเข้าใจการจัดสวัสดิการในรูปแบบใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสวัสดิการชุมชนที่เกิดจากการบูรณาการแนวคิดของชุมชน อันได้แก่ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม มาใช้ร่วมกับแนวคิดการจัดสวัสดิการทั้งนี้เพื่อเป็นทางเลือกและทางออกที่จะช่วยทำให้เกิดความมั่นคงในคุณภาพชีวิตของชุมชนฐานรากให้สามารถดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืนและเหมาะสมอันจะก่อให้เกิดการสร้างนวัตกรรมใหม่ทางสังคมที่ภาครัฐและภาคชุมชนคนในท้องถิ่นเองร่วมกัน เป็นกลไกหลักในการดำเนินงาน ที่จะประสานให้เกิดการหนุนเสริมและช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างองค์รวมได้อย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระบบสวัสดิการชุมชนในรูปแบบต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชนทั้งที่จัดการโดยรัฐ เอกชน และชุมชน

2. เพื่อศึกษาองค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม โดยชุมชน

3. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตพื้นที่ชุมชน

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยทำการศึกษาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสมโดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งประกอบด้วย 14 หมู่บ้าน ดังนี้ คือ หมู่ 1 บ้านยางคำ หมู่ 2 บ้านยางคำ หมู่ 3 บ้านหนองหว้า หมู่ 4 บ้านดอนแถม หมู่ 5 บ้านนาจิว หมู่ 6 บ้านดอนคอม หมู่ 7 บ้านหนองแวง หมู่ 8 บ้านดอนหัน หมู่ 9 บ้านหนองนางษ์ หมู่ 10 บ้านหนองแดงหมู่ 11 บ้านแดงน้อย หมู่ 12 บ้านนาจิว หมู่ 13 บ้านยางคำ หมู่ 14 บ้านยางคำ

ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่

1. คณะกรรมการกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ จำนวน 26 คน

1.1 สมาชิกกองทุนฯ โดยใช้วิธีการสุ่ม จำนวน 30 คน

2. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การดำเนินการของการจัดระบบสวัสดิการชุมชน ได้แก่ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) มหาวิทยาลัยขอนแก่น ศูนย์พัฒนาสังคม หน่วยที่ 54 และองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ

ขอบเขตเชิงเนื้อหา

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ให้ความสนใจกับเนื้อหา 3 ประเด็นหลัก คือ

1. ระบบสวัสดิการสังคมในรูปแบบต่างๆที่มีอยู่ในชุมชน โดยแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

- 1.1 ระบบสวัสดิการที่หน่วยงานรัฐจัดให้
- 1.2 ระบบสวัสดิการที่หน่วยงานเอกชนจัดให้
- 1.3 ระบบสวัสดิการชุมชนที่จัดโดยชุมชน

2. องค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชน โดยแบ่งเป็น

2.1 องค์ประกอบของงานสวัสดิการสังคมโดยทั่วไป มีการใช้ใน 2 ลักษณะคือ ลักษณะกว้างและลักษณะแคบ ดังนี้

2.1.1 องค์ประกอบของงานสวัสดิการสังคมในลักษณะกว้าง แบ่งเป็น 7 ด้านได้แก่ การศึกษา (Education) สุขภาพอนามัย (Health) ที่อยู่อาศัย (Housing) การทำงานและการมีรายได้ (Employment and Income Maintenance) ความมั่นคงทางสังคม (Social Security) บริการสังคม (Social Services) นันทนาการ (Recreation)

2.1.2 องค์ประกอบของงานสวัสดิการสังคมในลักษณะแคบตามพระราชบัญญัติความมั่นคงทางสังคมของประเทศสหรัฐอเมริกา แบ่งเป็น 3 บริการ ได้แก่ 1) บริการประกันสังคม (Social Insurance) 2) บริการสงเคราะห์ประชาชน บริการประชาสงเคราะห์/ บริการสาธารณูปการ (Public Assistance) 3) บริการสังคม (Social Services)

2.2 ปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

2.2.1 แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม หรือทางเลือกของรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม หมายถึง การที่ภาคส่วนต่างๆ ของสังคมมีส่วนร่วมกำหนด ร่วมจัดรูปแบบสวัสดิการสังคมที่มีมากกว่า 1 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบรัฐสวัสดิการ รูปแบบสวัสดิการสังคมพหุลักษณะ รูปแบบสวัสดิการสังคมประชานิยม รูปแบบสวัสดิการสังคมท้องถิ่น และรูปแบบสวัสดิการสังคมเฉพาะกลุ่ม เป็นต้น ซึ่งในแนวทางจะกล่าวถึงรูปแบบการจัดระบบสวัสดิการ กระบวนการ/ วิธีการ และกลไกการจัดการ/ การบริหารจัดการ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชุมชนได้ทบทวนและทำความเข้าใจร่วมกันในระบบสวัสดิการชุมชนในรูปแบบต่างๆที่มีอยู่ในชุมชนโดยชุมชน ภาครัฐ และภาคเอกชน
2. ชุมชนมีความรู้และความเข้าใจถึง องค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการสร้างระบบการจัดสวัสดิการชุมชน
3. ชุมชนมีแนวทางและวิธีการร่วมกันในการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนโดยชุมชนได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน
4. เกิดความร่วมมือกันระหว่างชุมชน องค์กรท้องถิ่น หน่วยงานรัฐและองค์กรเอกชนในการได้เรียนรู้ร่วมกัน ถึงแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน
5. ผลการวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน หน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานภาคเอกชนที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน และสามารถนำผลมาขยายสู่การเรียนรู้ในระดับพื้นที่เครือข่ายและระดับนโยบายของท้องถิ่นต่อไป

นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

สวัสดิการชุมชน หมายถึง การสร้างหลักประกันให้คนในชุมชน เพื่อช่วยเหลือกันและทำให้คุณภาพชีวิตของคนตำบลยงคามีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น อาจมีลักษณะที่เป็นรูปธรรม เช่น เป็นสิ่งของเงินทอง และมีลักษณะที่เป็นนามธรรม เช่น น้ำใจ การช่วยเหลือ เกื้อกูล และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรมของคนในชุมชนตั้งแต่เกิดจนตาย ผลของการจัดสวัสดิการชุมชนที่สำคัญ เช่น ก่อให้เกิดการเพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย เกิดความสัมพันธ์มิตรไมตรีที่ดีของคนในชุมชน รู้สึกมั่นคง ภาคภูมิใจ อยู่อย่างมีศักดิ์ศรี และมีความสุข

สวัสดิการแบบบูรณาการ หมายถึง การจัดสวัสดิการแบบองค์รวมที่เข้าถึงปัญหาและความต้องการของกลุ่มคนที่หลากหลาย สามารถสร้างหลักประกันให้เกิดคุณภาพชีวิตแบบองค์รวม ดีขึ้น มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย และชุมชนที่มีการเชื่อมโยงและผนวกรวมศักยภาพ

ด้านต่างๆที่มีในชุมชน เช่น ฐานในการดำรงชีวิต กับทรัพยากรธรรมชาติด้านต่างๆ ให้เกิดมูลค่า รายได้ และคุณค่าทางจิตใจ การเชื่อมโยงทุนต่างๆทั้งภายในและภายนอก ชุมชนมีเป้าหมายร่วมกัน สร้างความภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าในการอยู่ร่วมกันอย่างมีศักดิ์ศรี และดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข

การพัฒนากระบวนสวัสดิการชุมชน หมายถึง แนวทางการจัดสวัสดิการให้กับคนในชุมชน ทั้งที่เป็นแบบเป็นทางการ (Formal Sector of Welfare) ซึ่งประกอบด้วย สวัสดิการโดยหน่วยงานภาครัฐส่วนกลางและองค์การบริหารส่วนตำบล และสวัสดิการโดยหน่วยงานภาครัฐกิจ รวมถึงการจัดสวัสดิการแบบไม่เป็นทางการ (Informal Sector of Welfare) ซึ่งประกอบด้วยสวัสดิการโดยองค์กรภาคเอกชนที่ไม่แสวงหาผลกำไร ได้แก่ องค์กรศาสนา มูลนิธิ องค์กรการกุศล และองค์กรพัฒนาเอกชน และสวัสดิการโดยภาคชุมชน ที่ประชาชนและองค์กรในชุมชนตำบลยางคำ สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการกับภาคส่วนเหล่านี้ได้

ชุมชนยางคำ หมายถึง กลุ่มประชาชนที่อยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์และมีการพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งนี้ชุมชนยางคำยังรวมถึงการมีนิเวศวัฒนธรรมเดียวกันและมีอาณาเขตพื้นที่ที่แน่นอนตามลักษณะของการแบ่งเขตการปกครองในระดับหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่การปกครองของตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น รวม 14 หมู่บ้าน

กองทุนสวัสดิการชาวบ้าน หรือ กองทุนสวัสดิการชุมชน หมายถึง กองทุนที่เกิดจากการรวมตัวของประชาชนในพื้นที่ตำบลยางคำ ที่มีเป้าหมายและประสงค์จะดูแลซึ่งกันและกันบนพื้นฐานของความเอื้ออาทรต่อกัน โดยการสมัครเป็นสมาชิกด้วยความสมัครใจและการมีกิจกรรมการออมอย่างต่อเนื่อง

กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ หรือ สัจจะวันละ 1 บาท เป็นกองทุนที่ประชาชนตำบลยางคำร่วมกันจัดตั้งขึ้น จากการมีส่วนร่วมของประชาชนในการออมของสมาชิกรายบุคคลที่ให้สัจจะไว้ว่าจะออมคนละ 1 บาทต่อวัน เดือนละ 30 บาท ปีละ 365 บาท เพื่อนำมาจัดสวัสดิการตั้งแต่การเกิด การแก่ การเจ็บ การเสียชีวิต โดยมีหน่วยงานภาครัฐ และองค์กร ท้องถิ่น และภาตงานพัฒนาต่าง ๆ ร่วมหนุนเสริม

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสม โดยชุมชนอย่างคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น มีวัตถุประสงค์ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาระบบสวัสดิการชุมชนในรูปแบบต่างๆที่มีอยู่แล้วในชุมชนทั้งที่จัดการโดยรัฐ เอกชนและชุมชน 2) เพื่อศึกษาองค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน 3) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนบูรณาการที่เหมาะสมโดยชุมชนตำบลอย่างคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่นการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการวิเคราะห์และทำความเข้าใจปรากฏการณ์ ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับสวัสดิการ
2. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่น
3. แนวคิดทุนทางสังคมและแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
4. แนวคิดและวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research)
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับสวัสดิการ

ความหมายของสวัสดิการสังคม

จากการศึกษาในเชิงเอกสาร การให้ความหมายคำว่า "สวัสดิการสังคม" เท่าที่ปรากฏยังไม่ได้สร้างความเข้าใจที่ชัดเจนเท่าที่ควร คำว่า "สวัสดิการสังคม" หรือ "สวัสดิภาพสังคม" เป็นคำศัพท์ที่ยากแก่การให้คำจำกัดความ ขึ้นอยู่กับการตีความคำว่า "สวัสดิการ" ซึ่งตีความกันได้อย่างหลากหลาย แล้วแต่ความเชื่อของนักวิชาการแต่ละท่าน เช่น มีผู้อธิบายว่า สวัสดิการหรือสวัสดิภาพ

นั่น มาจากคำว่า "Welfare" ในภาษาอังกฤษ ซึ่งมีความหมายที่ใกล้เคียงกับคำว่าความต้องการที่จำเป็นของมนุษย์ กล่าวคือ สวัสดิการต้องเกิดขึ้นเพื่อการตอบสนองความต้องการที่จำเป็นของมนุษย์ มนุษย์คนหนึ่งไม่มีอาหาร ไม่มีเครื่องนุ่งห่ม ไม่มีที่อยู่อาศัย ไม่มีเงินรายได้สำหรับดูแลสุขภาพอนามัยของตนเองอย่างเพียงพอ ก็นับได้ว่ามนุษย์คนนั้นอยู่ในสภาพไร้สวัสดิการหรือไร้สวัสดิภาพ หรือไม่สามารถจะพึ่งตนเองได้ สวัสดิการจึงต้องจัดการให้ได้มาซึ่งการตอบสนองความขาดแคลนเหล่านี้ดังนั้น เราจะพบการอธิบายคำว่าสวัสดิการที่มุ่งสื่อความหมายของการจัดการหรือกิจกรรมที่จะนำไปสู่การตอบสนองความต้องการดังกล่าว ดังตัวอย่างของผู้ที่ให้นิยามในลักษณะข้างต้นที่น่าสนใจ ได้แก่

ระพีพรรณ คำหอม (2549) ได้ให้ความหมาย ของสวัสดิการสังคม ว่า ความสำคัญของงานสวัสดิการสังคม งานสวัสดิการสังคมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนทุกคนในสังคม ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งตาย อาจกล่าวได้ว่าวัฏจักรชีวิต (Life Cycle) ของคนในสังคมแต่ละคน ต้องได้รับบริการขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น บริการด้านสุขภาพอนามัย บริการด้านการศึกษา บริการด้านที่อยู่อาศัย เป็นต้น ซึ่งมักจะมีข้อคำถามว่า ใครควรจะทำหน้าที่จัดระบบสวัสดิการสังคมให้กับประชาชน และใครควรจะได้รับบริการบ้าง คนทุกคนในสังคมหรือกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคมควรได้รับการดูแลก่อน ทำอย่างไรที่จะทำให้คนในสังคมได้รับบริการสวัสดิการสังคมอย่างทั่วถึง การกระจายบริการหรือทรัพยากรให้กับประชาชนที่มีลักษณะปัญหาหลากหลาย แตกต่างกันได้รับบริการอย่างเป็นธรรม ประเด็นเหล่านี้ยังมีข้อโต้แย้งเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านปรัชญา แนวคิด พัฒนาการของสังคมแต่ละสังคม และการประยุกต์ใช้ในลักษณะของนโยบาย แผนงานและกิจกรรม

ในอดีตการดูแลคุ้มครองสมาชิกของสังคมเป็นบทบาทหน้าที่ของสถาบันครอบครัว ครอบครัวจึงเป็นสถาบันแรกที่สำคัญต่อการสร้างระบบความมั่นคงของมนุษย์และสังคม ระบบการดูแลสมาชิกในครอบครัวจึงขึ้นอยู่กับระบบเศรษฐกิจและฐานะของครอบครัวนั้นๆ ว่าเป็นอย่างไร แต่ถ้าครอบครัวใดไม่สามารถทำหน้าที่เบื้องต้นได้ ระบบสนับสนุนทางสังคม รองลงมาคือ ระบบเครือญาติ ระบบเพื่อนบ้าน ระบบชุมชนก็จะทำหน้าที่ให้การดูแล สงเคราะห์แบบชั่วคราว ในขณะที่องค์กรภาครัฐจะเข้ามามีบทบาทรับผิดชอบก็ต่อเมื่อระบบสนับสนุนทางสังคมที่ใกล้ชิดตัวของบุคคลนั้นไม่สามารถทำหน้าที่ดังกล่าวได้

หน้าที่สำคัญของรัฐอีกประการหนึ่งก็คือ การดูแลรับผิดชอบให้ประชาชนที่เดือดร้อนให้ได้รับบริการสังคมขั้นพื้นฐานหรือบริการสวัสดิการสังคมจากรัฐ ฉะนั้นสิทธิของประชาชนใน

ฐานะที่เป็นพลเมืองของรัฐ (Civil Right) ก็ควรจะได้รับการพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของรัฐ รัฐในฐานะผู้ปกครองที่มีอำนาจซึ่งมีหน้าที่โดยชอบธรรมที่จะจัดสรรทรัพยากรให้กับประชาชน ในอดีตรัฐกับประชาชนได้สร้างพันธะสัญญาร่วมกันที่เรียกว่า “สัญญาประชาคม” อำนาจของรัฐจึงเป็นอำนาจที่ชอบธรรม รัฐบาลจึงมีหน้าที่หลักโดยมีนโยบายการดูแลทุกข์และสุขของประชาชนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามอัตภาพของตน ประชาชนส่วนใหญ่จึงมีความศรัทธาเชื่อถือต่ออำนาจรัฐว่าเป็นผู้ที่เหมาะสมต่อการจัดบริการสวัสดิการสังคมได้เป็นอย่างดี

ดังจะเห็นได้จากนโยบายของรัฐในรูปของกฎหมายและพระราชบัญญัติสวัสดิการสังคมของแต่ละประเทศ งานสวัสดิการสังคมจึงขึ้นอยู่กับระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ และระบบสังคมวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ อย่างไรก็ตามการจัดบริการสวัสดิการสังคมซึ่งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่แตกต่างกัน เช่น กลุ่มประเทศเสรีนิยมประชาธิปไตยเชื่อว่า ควรปล่อยให้กลไกตลาดทำหน้าที่จัดระบบบริการสวัสดิการสังคม รัฐจะปล่อยให้ประชาชนรับผิดชอบดูแลสวัสดิการของตัวเอง รัฐจะเข้ามาทำหน้าที่ดูแลจัดสวัสดิการเฉพาะกลุ่มประชาชนที่ไม่สามารถดูแลตนเองได้ โดยรัฐได้สร้างเครื่องมือทดสอบความจำเป็น (Means - Test) ขึ้นมา รัฐจะจัดสรรงบประมาณส่วนหนึ่งมาให้กับหน่วยงานที่รับผิดชอบ เพื่อให้เกิดการกระจายบริการสวัสดิการสังคมให้กับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม ขณะที่กลุ่มประเทศสังคมนิยมส่วนหนึ่งเชื่อว่า รัฐควรมีหน้าที่จัดสรรทรัพยากร บริการสวัสดิการสังคมให้กับประชาชนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน และเป็นธรรม รัฐในฐานะผู้ปกครองจะไม่ปล่อยให้บริการสวัสดิการสังคมเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล บริการของรัฐในลักษณะนี้คำนึงถึงความเสมอภาคของคนทุกคนในสังคมที่พึงได้รับการจากรัฐ เป็นต้น จากความเชื่อดังกล่าวจึงส่งผลให้งานสวัสดิการสังคมของแต่ละประเทศแตกต่างกัน

ปัจจุบันกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ทำให้กลุ่มประเทศสังคมนิยมส่วนหนึ่งล่มสลายไป สังคมโลกได้ก้าวเข้าสู่ระบบเสรีนิยมประชาธิปไตย งานสวัสดิการสังคมที่ปรากฏในลักษณะของรัฐสวัสดิการ (Welfare State) ส่วนหนึ่งได้ประสบปัญหาาร่วมกันที่สำคัญคือ รัฐไม่สามารถแบกรับภาระงบประมาณค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นอย่างคาดการณืไม่ได้กับบริการสวัสดิการสังคมต่างๆ ได้ โปรแกรมการจัดบริการในลักษณะการสงเคราะห์ประชาชน (Public Assistance) ไม่สามารถตอบสนองปัญหาและความต้องการที่แท้จริงให้กับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมได้ โดยเฉพาะการพัฒนาให้กลุ่มเป้าหมายสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาว

นอกจากนี้ยังมีข้อโต้แย้งของผู้บริหารประเทศส่วนหนึ่งที่เชื่อว่า กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมเป็นกลุ่มคนขี้เกียจ ไม่ทำงานรอแต่รับบริการจากรัฐ ซึ่งไม่เป็นธรรมกับประชาชนส่วนใหญ่ที่ต้องทำงาน เสียภาษีให้รัฐ แต่รัฐต้องนำภาษีส่วนหนึ่งมาจัดให้กับคนกลุ่มนี้ ซึ่งแนวโน้มจะมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น และมักจะพึ่งพาบริการของรัฐในระยะยาว รัฐจะมีภาระความรับผิดชอบกับประชาชนกลุ่มนี้โดยไม่จำเป็น

ตัวอย่างเช่น ประเทศสหรัฐอเมริกาในยุค 1990 เป็นต้นมาได้ตัดทอนโปรแกรมการให้ความช่วยเหลือครอบครัวที่มีปัญหาการเลี้ยงดูเด็ก (The Aid to Families with Dependent Children) หรือเรียกโดยย่อว่า AFDC โปรแกรมนี้ได้ถูกยกเลิกไปในที่สุด เป็นต้น โดยมีการพัฒนาโปรแกรมบริการใหม่ที่เน้นการช่วยเหลือที่มุ่งให้กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมได้มีงานทำและช่วยเหลือตนเองมากขึ้น แทนการเป็นผู้รอรับบริการจากรัฐ

การจัดบริการสวัสดิการสังคมในอนาคตจึงได้รับการวิพากษ์ให้มีการทบทวนบทบาทของ รัฐ ประเภทและลักษณะบริการสวัสดิการสังคมที่เป็นอยู่อาจไม่เหมาะสม และสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของกลุ่มเป้าหมายที่แท้จริง สังคมไทยก็ประสบปัญหาในลักษณะดังกล่าวเช่นกัน ซึ่งเป็นผลจากภาวะวิกฤตด้านเศรษฐกิจในกลางปี 2540 เป็นต้นมา รัฐไม่สามารถที่จะจัดบริการในลักษณะของรัฐสวัสดิการ (Welfare State) อีกต่อไป การจัดสวัสดิการสังคมในปัจจุบันและอนาคตได้พยายามปรับตัวใหม่ในลักษณะของสวัสดิการงาน (Work fare) แทน ขณะเดียวกันรัฐก็จำเป็นต้องใช้นโยบายการจัดวางระบบเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Net) ที่ครอบคลุมคนทุกคนในสังคม เพื่อเป็นมาตรการรองรับปัญหาการว่างงานสูงในอนาคตเช่นกัน การจัดบริการสวัสดิการสังคมเฉพาะกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมแบบสงเคราะห์เฉพาะหน้าเริ่มถูกจำกัดวงให้เล็กลง

รัฐได้พยายามผลักดันระบบสวัสดิการสังคมในรูปของโครงการหลักประกันแทนควบคู่กับการกระจายอำนาจลงมาภาคท้องถิ่นและภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการสวัสดิการสังคมมากขึ้น การจัดระบบสวัสดิการสังคมจึงไม่ใช่บทบาทของรัฐเช่นที่ผ่านมา ประชาชนกลุ่มต่างๆ ได้มีการเคลื่อนไหว รวมกลุ่มและเรียกร้องผลักดันให้เกิดระบบสวัสดิการสังคมที่มีรูปแบบหลากหลาย โดยเริ่มจากความพร้อมของกลุ่มเล็กๆ ที่ตระหนักและเห็นความสำคัญของการสร้างระบบความมั่นคงทางสังคมให้กับกลุ่มของตนเองในลักษณะของกองทุนสวัสดิการชุมชน ที่อาศัยจากการระดมทุนตามศักยภาพของคนในชุมชนเป็นหลัก รูปแบบการบริหารจัดการที่มีความยืดหยุ่น คำนึงถึงปัญหาและความต้องการของคนในชุมชนเป็นหลัก กระแสการเปลี่ยนแปลงระบบ

สวัสดิการสังคมไทย จึงขึ้นอยู่กับประชาคมต่างๆ มากกว่าการปล่อยให้รัฐทำหน้าที่ดูแลด้านสวัสดิการสังคมอีกต่อไป

สุวรรณ รื่นยศ (2512 อ้างใน สุเทพ เชาวลิท, 2527) ได้ให้ความหมายว่า งานสวัสดิการมีความหมายครอบคลุมไปถึงการดำเนินการทุกอย่างของรัฐและเอกชนเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์หรือกลุ่มชนที่รวมกันเป็นสังคม เป็นชาติ ผู้ที่ไม่สามารถช่วยตนเองให้มีความสุขทั้งทางกายและทางใจให้มีปัจจัยอันจำเป็นแก่การดำรงชีพ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ตลอดจนการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ การศึกษาอบรมตามสมควรแก่อัธยาศัยและความรู้ที่จะทำมาหากินเลี้ยงชีพโดยสุจริต เพื่อความเรียบร้อยและความเป็นปึกแผ่นของสังคม

เรณู โชติติลล (2523 อ้างใน สุเทพ เชาวลิท, 2527) ได้ให้ความหมายเพิ่มเติมนอกเหนือจากความเป็นอยู่ของประชาชน โดยเพิ่มว่าพื้นฐานในเรื่องของสวัสดิการสังคมจะต้องประกอบไปด้วยมีหลักประกันรายได้ขั้นต่ำ มีการจัดหาบ้านช่องที่พักอาศัยของประชาชน มีการบริการในเรื่องสุขภาพของประชาชน มีระบบการประกันสังคม

ทัศนีย์ ลักษณ์ภินชัช (2545) ได้รวมความคิดรวบยอดของทั้งนักวิชาการสังคมสงเคราะห์ นักบริหาร และนักปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องทั้งในภาครัฐและเอกชน มีข้อสรุปความหมายที่ครอบคลุมว่า “สวัสดิการสังคม หมายถึง ระบบการจัดบริการสังคม เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาทางสังคมและพัฒนาสังคม รวมทั้งการส่งเสริมความมั่นคงทางสังคม เพื่อให้ประชาชนสามารถดำรงชีวิตได้ในระดับมาตรฐาน โดยบริการดังกล่าวจะต้องตอบสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชนให้ได้รับการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ทั้งในด้านการมีศึกษาที่ดี การมีสุขภาพอนามัย การมีที่อยู่อาศัย การมีงานทำ การมีรายได้ การมีสวัสดิการแรงงาน การมีความมั่นคงทางสังคมนันทนาการ และบริการสังคมทั่วไป โดยระบบบริการสังคมต้องคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และสิทธิที่ประชาชนต้องได้รับและเข้ามามีส่วนร่วมในระบบการจัดบริการสังคมในทุกระดับ” โดยมีขอบเขตของงานสวัสดิการสังคม (Fields of Social Welfare) 7 ด้าน ดังนี้ 1) การศึกษา (Education) 2) สุขภาพอนามัย (Health Care) 3) การประกันรายได้ (Income Maintainance) : มีงานทำ มีรายได้ มีสวัสดิการแรงงาน 4) ที่อยู่อาศัย (Housing) 5) ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความมั่นคงทางสังคม (Safety in Life and Property) 6) นันทนาการ (Recreation) 7) บริการสังคมปัจเจกบุคคล (Personal social services)

วันทนี ย วาสิกะสิน (2536 อ้างใน ลดาวัลย์ ทรัพย์อยู่, 2549) เห็นว่า “สวัสดิการสังคม” เป็นเรื่องของทุกคนในสังคม เพราะคำว่า “สวัสดิการ” หรือ “สวัสดิภาพ” มีความหมายในแง่การอยู่ดี กินดีของทุกคน (Social well-being) ไม่เฉพาะผู้ยากไร้เท่านั้น คนทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ ตามปรัชญาสากลขององค์การสหประชาชาติในเรื่องสิทธิมนุษยชนกำหนดว่า คนทุกคนจะต้องได้รับการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน อันเป็นสิทธิที่ทุกคนจะต้องได้รับ และเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องจัดบริการต่างๆ ไว้ให้ ความต้องการขั้นพื้นฐานเป็นสิ่งที่ทุกคนรู้ว่า หมายถึง อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค รัฐจะต้องจัดหาที่อยู่อาศัยให้ประชาชน โดยจัดให้ประชาชนได้มีงานทำ เพื่อมีเงินสำหรับซื้อเสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค จัดให้มีสถานพยาบาลสำหรับประชาชนเมื่อเจ็บป่วย ไม่ว่าประชาชนคนนั้นจะอาศัยอยู่ในเมืองใหญ่ หรือในชนบทที่ห่างไกล

คณะกรรมการส่งเสริมและพัฒนางานสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ (2535-2539) นิยามคำว่า สวัสดิการสังคม หมายถึง ระบบการจัดบริการสังคมเพื่อแก้ไขปัญหาทางสังคมอันเนื่องมาจากการที่ประชาชนไม่สามารถดำรงชีวิตได้ หรือไม่สามารถปรับตัวเข้ากับระบบสังคม และไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ทางสังคมของตนเองได้ ทั้งนี้โดยที่บริการดังกล่าวจะต้องตอบสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชนและความมั่นคงทางสังคมในระดับมาตรฐานเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน

ต่อมา คณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิการสังคมแห่งชาติ (2545) ได้ปรับนิยามความหมายของสวัสดิการสังคม (Social welfare) ในแผนพัฒนางานสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2545-2549) หมายถึง ระบบการจัดบริการสังคม เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาสังคมและพัฒนาสังคม รวมทั้งการส่งเสริมความมั่นคงทางสังคม เพื่อให้ประชาชนสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้ในระดับมาตรฐาน โดยบริการดังกล่าวจะต้องตอบสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชน ให้ได้รับการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ทั้งในด้านการศึกษาที่ดี การมีสุขภาพอนามัย การมีที่อยู่อาศัย การมีงานทำ การมีรายได้ การมีสวัสดิการแรงงาน การมีความมั่นคงทางสังคม การมีนันทนาการ และการมีบริการสังคมทั่วไป โดยระบบการจัดบริการสังคมต้องคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิที่ประชาชนต้องได้รับและเข้ามามีส่วนร่วม ในระบบการจัดสวัสดิการสังคมในทุกระดับ

พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม (2546) ได้ให้ความหมายสวัสดิการสังคม หมายถึงระบบการจัดบริการทางสังคมซึ่งเกี่ยวกับการป้องกัน การแก้ไขปัญหา การพัฒนาและการ

ส่งเสริมความมั่นคงทางสังคมเพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของประชาชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและพึ่งตนเองได้อย่างทั่วถึง เหมาะสม เป็นธรรมและให้เป็นไปตามมาตรฐาน ทั้งทางด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การทำงานและการมีรายได้ นันทนาการ กระบวนการยุติธรรม และบริการทางสังคมทั่วไป โดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิที่ประชาชนจะได้รับ และมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการสังคมทุกระดับ

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2546) ได้ให้ความหมาย สวัสดิการสังคม หมายถึง ระบบการจัดบริการทางสังคมซึ่งเกี่ยวกับการป้องกัน การแก้ไขปัญหา การพัฒนา และการส่งเสริมความมั่นคงทางสังคม เพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของประชาชน ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและพึ่งตนเองได้อย่างทั่วถึง เหมาะสม เป็นธรรมและให้เป็นไปตามมาตรฐาน ทั้งทางด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การทำงานและการมีรายได้ นันทนาการ กระบวนการยุติธรรม และบริการสังคมทั่วไป โดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิที่ประชาชนจะต้องได้รับ และการมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการสังคมทุกระดับ โดยมีรูปแบบการจัดบริการสวัสดิการตามมาตรฐานที่พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม พ.ศ.2546 กำหนด ดังนี้

1. รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมตามพื้นที่ (Area-based)

การจัดสวัสดิการสังคมในรูปแบบของพื้นที่เป็นฐาน โดยทั่วไปเป็นการจัดตามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ พื้นที่การปกครองประเทศ เช่น ภาค จังหวัด อำเภอ ท้องถิ่น ตำบล รูปแบบการจัดสวัสดิการลักษณะนี้ หน่วยงานในพื้นที่จะต้องมาร่วมกันจัดบริการตามภารกิจ หน้าที่ขององค์กรสวัสดิการสังคม เพื่อให้เกิดความครอบคลุม ทั่วถึง เป็นธรรม และมีมาตรฐานที่ดีด้านคุณภาพบริการ

รูปแบบสวัสดิการตามพื้นที่เป็นฐาน จึงมีข้อจำกัดต่อการเข้าถึงแหล่งบริการของกลุ่มเป้าหมาย เพราะต้องแสดงหลักฐานสิทธิตามภูมิลำเนาของการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยเป็นหลัก ปัจจุบันรูปแบบนี้ จึงควรพัฒนาโดยใช้มิติอื่นๆ มาร่วม เช่น ใช้ทั้งพื้นที่เป็นฐาน (Area - based) ร่วมกับการใช้โครงสร้างการบริหารงานขององค์กรภาครัฐ (Functional - based) และการใช้การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ (Participation - based) เพื่อให้เกิดรูปแบบการจัดสวัสดิการทั้งแนวตั้ง (การสั่งการจากบนลงล่าง) และแนวราบร่วมกันที่สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่างๆ

2. รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมตามวิธีการ (Methods)

รูปแบบนี้ให้ความสำคัญกับวิธีการให้บริการทางสังคมสงเคราะห์ระดับจุลภาค เช่น เฉพาะรายกลุ่มชน และชุมชน ซึ่งถือเป็นรูปแบบการจัดบริการโดยตรงกับกลุ่มเป้าหมาย ขณะที่การให้บริการโดยทางอ้อมระดับมหภาค เช่น การบริหารงานองค์กรและการวิจัยก็เป็นการสนับสนุนให้เกิดรูปแบบการจัดสวัสดิการใหม่ๆ ขึ้น แต่โดยทั่วไปรูปแบบการจัดสวัสดิการจะเน้นที่การให้บริการเฉพาะรายมากกว่า จึงส่งผลให้รูปแบบการจัดสวัสดิการในวิธีการอื่นๆ ถูกให้ความสำคัญน้อยกว่ารูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในลักษณะนี้จึงต้องใช้ทั้งระดับจุลภาคร่วมกับระดับมหภาค

ปัจจุบันรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมจึงต้องมีการพัฒนาหลายๆ วิธีการทางสังคมสงเคราะห์ เน้นการบูรณาการร่วมกันโดยเฉพาะการกระทำทางสังคม (Social Action) เช่น การรณรงค์ การผลักดัน การต่อรองกับกลไกต่างๆ ทางสังคมเพื่อให้เกิดรูปแบบสวัสดิการใหม่ๆ ขึ้น

3. รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในลักษณะของการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement)

รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในลักษณะนี้เป็นการสร้างกระแสใหม่ กระแสทางเลือกของสังคมต่อการจัดสวัสดิการที่เชื่อมโยงกับประเด็นปัญหาสำคัญของสังคมที่เชื่อว่า ต้องเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) ให้กลุ่มเป้าหมายต่างๆ ให้รู้จักการปกป้อง คุ้มครองสิทธิของตนเอง การเมือง และสังคมวัฒนธรรม การเคลื่อนไหวทางสังคมก็เพื่อสร้างความตระหนักของคนในสังคม ความรับผิดชอบทางสังคมร่วมกันด้านสวัสดิการสังคม เช่น การใช้เครือข่าย การใช้องค์กรชุมชน เคลื่อนไหวต่อรองกับอำนาจรัฐ เป็นต้น รูปแบบนี้เชื่อว่าจำเป็นต้องกำหนดแผน ยุทธศาสตร์ เป้าหมาย กลไกการทำงาน เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนไปในทิศทางที่เหมาะสม

4. รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมโดยสถาบัน (Institutional-based)

รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมโดยสถาบันเป็นการจัดสวัสดิการที่รัฐเชื่อว่า รัฐควรแทรกแซงการจัดสวัสดิการให้กับประชาชน โดยใช้โครงสร้างอำนาจของรัฐทำหน้าที่จัดระบบสวัสดิการสังคมในลักษณะต่างๆ เช่น สวัสดิการภาคบังคับ เป็นการจัดผ่านกลไกนโยบายสังคมทางกฎหมาย เช่น บริการประกันสังคม บริการการศึกษาภาคบังคับ บริการประกันสุขภาพ บริการสถาน

สงครามต่างๆ เป็นต้น แต่เนื่องจากบริการดังกล่าวไม่สามารถตอบสนองกับความต้องการของคนทุกคนในสังคมได้ จึงทำให้เกิดรูปแบบการจัดบริการสวัสดิการที่ลดการพึ่งพาสถาบันของรัฐลง (Deinstitutional-based) บริการในลักษณะนี้จะเกิดขึ้นจากภาคส่วนของชุมชน ประชาชนที่มีศักยภาพ ความเข้มแข็งเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการเฉพาะกลุ่ม เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มฌาปนกิจ สงเคราะห์ชุมชน บริการลักษณะนี้มีความเชื่อที่ว่ารัฐควรลดบทบาทการแทรกแซงการจัดสวัสดิการลง แต่ปล่อยให้กลไกของชุมชน ประชาชนทำหน้าที่จัดสวัสดิการแทนรัฐ

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการไทยหลายท่าน เชื่อว่า การจัดสวัสดิการสังคมของไทยควรใช้รูปแบบทั้งโดยสถาบัน (Institutional-based) และรูปแบบลดการพึ่งพาสถาบันของรัฐลง (Deinstitutional-based) มาเป็นรูปแบบสวัสดิการผสม (Mixed Model) ที่ใช้ทั้ง 2 ลักษณะเข้าด้วยกัน จึงจะส่งผลให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนโดยรวม

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (2547) ได้ให้ความหมายสวัสดิการชุมชน หมายถึง การสร้างหลักประกันเพื่อความมั่นคงของคนในชุมชน หมายถึง ทุกอย่างที่จะทำให้คนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งในรูปแบบของสิ่งของ เงินทุน น้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่น กองทุนสัจจะออมทรัพย์ กองทุนออมวันละบาท กองทุนสวัสดิการผู้นำชุมชน กองทุนสวัสดิการผู้สูงอายุในชุมชน เป็นต้น

โดยสรุป ในความหมายภาพรวมของสวัสดิการสังคม ระบบสวัสดิการสังคมเป็นเรื่องขององค์รวมของสังคม ที่สามารถมองทั้งในมิติกว้างและมิติแคบและมีส่วนเกี่ยวข้องกับทุกคนในสังคม และในขณะเดียวกันสถาบันต่างๆ ทางสังคม เช่น ระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม ก็ควรเป็นกลไกในการจัดสรรและการบริการต่างๆ ให้เป็นไปอย่างเหมาะสมและสมดุล โดยสามารถปรับและมีความยืดหยุ่นให้เข้ากับกระแสของโลก อันจะนำไปสู่ความเท่าเทียมและพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในสังคม ซึ่งสามารถนำมาสู่การพัฒนาสังคมโดยรวมได้

การพัฒนาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการสังคม

สังคมสงเคราะห์สมัยใหม่จากโลกตะวันตกแพร่หลายเข้าไปยังโลกที่สามได้ ก็เพราะอาศัยฐานคิดสำคัญประการหนึ่ง คือ ความเชื่อที่ว่าสังคมสงเคราะห์เป็นวิชาชีพสากลทำให้การสังคมสงเคราะห์ในโลกที่สามเดินตามสังคมสงเคราะห์ตะวันตก อย่างไรก็ดี ในระยะหลังมีการปรับเปลี่ยน

แนวคิดและวิธีการสังคมสงเคราะห์ของโลกตะวันตก ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงหลายๆ ประการที่เกิดขึ้นใน โลกตะวันตก เช่น เกิดการยอมรับความหลากหลายในสังคม การปฏิวัติด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ การถดถอยของรัฐสวัสดิการ การพัฒนาเทคโนโลยีด้านพันธุวิศวกรรม จนทำให้ประเด็นจริยธรรมเฟื่องฟูขึ้นมา อิทธิพลของแนวคิดการจัดการนิยม ฯลฯ ทำให้องค์ความรู้สังคมสงเคราะห์ตะวันตกมีการปรับเปลี่ยนไปอย่างมาก

จิราลักษณ์ จงสถิตมัน (2547) ได้จำแนกการปรับเปลี่ยนดังกล่าวออกเป็น 7 ลักษณะใหญ่ๆ ดังนี้

1. การพัฒนาแนวคิด/ ทฤษฎีใหม่ๆ ทางสังคมสงเคราะห์

สังคมสงเคราะห์ตะวันตกได้พัฒนาแนวคิด ทฤษฎีใหม่ๆ ขึ้นมาจำนวนหนึ่ง ที่แตกต่างจากแนวคิดทฤษฎีซึ่งเป็นสังคมสงเคราะห์กระแสหลักเป็นอย่างมาก และอาจแบ่งแยกตามยุคสมัยออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ แนวคิดทฤษฎียุคสมัยใหม่กับยุคหลังสมัยใหม่ ดังต่อไปนี้

1.1 กลุ่มแรก: แนวคิดทฤษฎีสังคมสงเคราะห์ในยุคสมัยใหม่

แนวคิดทฤษฎีนี้เกิดขึ้นมาเพิ่มเติมแนวคิดทฤษฎีกระแสหลักของสังคมสงเคราะห์ ซึ่งต่างก็อยู่ในยุคสมัยใหม่เหมือนกัน (ยุคนี้เริ่มตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 ต่อเนื่องมาจนถึงประมาณคริสต์ทศวรรษ 1960 จากการเกิดขบวนการของยูเครูแจ็งหรือยุคแสงสว่างแห่งปัญญา ซึ่งให้คุณค่ากับเหตุผลและความรู้ของมนุษย์ที่ได้มาจากกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ได้ ทดลองได้) ตัวอย่างของแนวคิดทฤษฎีกลุ่มนี้ มีดังนี้

- สังคมสงเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Social Work) ซึ่งยืนหยัดเคียงข้างผู้ถูกกดขี่และประชาชนที่ยากไร้ เน้นสัมพันธภาพแบบแบ่งปันอำนาจ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักสังคมสงเคราะห์และผู้ให้บริการ การเสริมพลังอำนาจให้แก่ผู้ให้บริการเพื่อวิเคราะห์ประสบการณ์/ปัญหาของตนเองและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม

- สังคมสงเคราะห์เชิงโครงสร้าง (Structural Social Work) ที่เน้นความไม่เสมอภาค ความขัดแย้งของคนในสังคม มีการสร้างจิตสำนึกให้แก่ผู้คน การนิยามความหมายใหม่ของ

ปัญหา/ สถานการณ์ที่แวดล้อมคนในสังคมและมุ่งเปลี่ยนแปลงที่ระดับบุคคล กลุ่ม ครอบครัว ชุมชน
บริบทของสังคม ขบวนการทางสังคม

- สังคมสงเคราะห์เฉพาะรายแนวอนาราคอน โคน (Radical Casework) เป็นการ
ปฏิบัติงานระดับบุคคลที่เห็นว่า ปัญหาของบุคคลเกิดจากสาเหตุที่โครงสร้างและสร้างการเปลี่ยนแปลง
ขึ้นในสังคมติดตามมา

- สังคมสงเคราะห์แนวต่อต้านการกดขี่ (Anti-oppressive Practice) ให้ความสำคัญ
กับความไม่เสมอภาคเชิงโครงสร้างอำนาจและการกดขี่ผู้คน มีการเสริมพลังอำนาจให้แก่ผู้ใช้บริการ
และมุ่งเปลี่ยนแปลงสถานการณ์/ ปัญหาของผู้ใช้บริการ โดยการทำงานกับผู้ใช้บริการในฐานะ
หุ้นส่วนที่เท่าเทียม และการเคารพในความหลากหลาย

- สังคมสงเคราะห์ชุมชนรูปแบบใหม่ ที่นอกเหนือไปจากรูปแบบคลาสสิก 3
รูปแบบ คือ การพัฒนาท้องถิ่น/ พัฒนาชุมชน การวางแผนทางสังคมและการปฏิบัติการทางสังคม
ตัวอย่างเช่น การรวมพลังชุมชน สังคมสงเคราะห์ชุมชนและสตรีนิยม สังคมสงเคราะห์ชุมชนแบบ
ต่อต้านอคติทางสีผิว การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในชุมชน ฯลฯ

1.2 กลุ่มที่สอง: แนวคิดสังคมสงเคราะห์ในยุคหลังสมัยใหม่

เป็นสังคม สงเคราะห์ที่ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดหลังสมัยใหม่ มี 2 ประการสำคัญ
คือ สาระและตัวอย่างแนวคิดกับการปฏิบัติงานสาระของสังคมสงเคราะห์แนวหลังสมัยใหม่
ซึ่งได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีวิพากษ์ประกอบด้วย

- การวิพากษ์สังคมสงเคราะห์กระแสหลัก เช่น สังคมสงเคราะห์กระแสหลัก ที่
เน้นเหตุผลและความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ มาอธิบายสถานการณ์/ปัญหาของผู้คน แต่สังคมสงเคราะห์
แนวหลังสมัยใหม่กลับท้าทายการใช้หลักเหตุผลและวิทยาศาสตร์หรือความแน่นอนสังคมสงเคราะห์
กระแสหลักเน้นสภาพปัญหาของปัจเจก แต่สังคมสงเคราะห์แนวหลังสมัยใหม่กลับเน้นความ
แตกต่างหลากหลาย สังคมสงเคราะห์กระแสหลักมองความเป็นจริงแบบคู่ตรงข้ามและมองอัตลักษณ์
แบบตายตัว แต่สังคมสงเคราะห์แนวหลังสมัยใหม่ให้ความสำคัญกับอำนาจและอัตลักษณ์ที่ลื่นไหล
ปรับเปลี่ยนได้ สังคมสงเคราะห์กระแสหลักให้ความสำคัญกับความเป็นวิชาชีพและอำนาจหน้าที่

ของนักสังคมสงเคราะห์ แต่สังคมสงเคราะห์แนวหลังสมัยใหม่กลับคำนึงถึงความไม่เสมอภาคเชิงอำนาจระหว่างนักสังคมสงเคราะห์กับผู้ใช้บริการ สังคมสงเคราะห์กระแสหลักเน้นการปฏิบัติงานอย่างสอดคล้องกับทฤษฎี แต่สังคมสงเคราะห์แนวหลังสมัยใหม่กลับเสนอให้มีการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์หลากหลายระบบกับผู้ใช้บริการหลากหลายกลุ่ม ฯลฯ

- การเสนอให้เปลี่ยนแปลงวิธีการได้มาซึ่งความรู้สังคมสงเคราะห์ ลักษณะและสถานะของสังคมสงเคราะห์ โดยในด้านกระบวนการสร้างความรู้สังคมสงเคราะห์ แนวคิดหลังสมัยใหม่เห็นว่าไม่ควรจำกัดการสร้างความรู้โดยผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่ควรใช้หลายๆ วิธีการ เช่น การเรียนรู้แลกเปลี่ยนระหว่างนักสังคมสงเคราะห์กับผู้ใช้บริการ การตีความ การสร้างความหมายใหม่ การเล่าเรื่องใหม่ การเน้นเรื่องเล่าของผู้ใช้บริการ ความรู้ที่มาจากประสบการณ์และบริบทแวดล้อมผู้ใช้บริการ ฯลฯ ในด้านสถานะของความรู้ สังคมสงเคราะห์แนวหลังสมัยใหม่เสนอว่า ทฤษฎีสังคมสงเคราะห์ควรใช้ในระดับท้องถิ่น และควรมีความหลากหลาย รวมทั้งควรให้ความสำคัญกับความรู้ที่ไม่ใช่เหตุผล เช่น ใช้อารมณ์ ความรู้สึก การหยั่งรู้ของนักสังคมสงเคราะห์ในด้าน ลักษณะของสังคมสงเคราะห์ สังคมสงเคราะห์แนวหลังสมัยใหม่ก็ควรมีลักษณะต่อไปนี้

1) ให้ความสำคัญกับบริบททางประวัติศาสตร์และบริบทของท้องถิ่น โดยที่การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ควรจะแตกต่างกันไปตามบริบททางประวัติศาสตร์ บริบทท้องถิ่นและบริบทองค์กร

2) การถือว่าสังคมสงเคราะห์เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น จึงสามารถนิยาม ตีความได้ อย่างหลากหลาย

3) การทำงานสังคมสงเคราะห์ควรมีความหลากหลาย เหมาะสมกับความหลากหลายของประชาชน และเคารพความแตกต่างหลากหลายของประชาชน

4) การให้ความสำคัญกับอำนาจ อัตลักษณ์ และการเมืองของการสร้างอัตลักษณ์

5) การชำระคุณค่าสากลของสังคมสงเคราะห์แนวสมัยใหม่ คือสิทธิมนุษยชนและความยุติธรรมทางสังคมเอาไว้

- 6) ควรมีการปรับจริยธรรมของสังคมสงเคราะห์ให้เหมาะสมกับเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ
- 7) นักสังคมสงเคราะห์ควรจะมีคุณสมบัติเชิงอำนาจกับผู้ใช้บริการ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วน
- 8) มีการสอนเทคนิค ทักษะทางสังคมสงเคราะห์อย่างเชื่อมโยงกับโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม
- 9) องค์กรสังคมสงเคราะห์ในอนาคตควรมีลักษณะเป็นเครือข่ายเป็นพันธมิตร และมีการจัดองค์กรในแนวนอน
- 10) ใช้วิธีการของสังคมสงเคราะห์แนวหลังสมัยใหม่ เช่น การที่นักสังคมสงเคราะห์จะสนทนาแลกเปลี่ยนในเรื่องเล่าที่เป็นการสร้างความจริงของผู้ใช้บริการ การเป็นหุ้นส่วนร่วมกับผู้ใช้บริการเพื่อวิเคราะห์ ถอดรื้อวาทกรรมที่เกี่ยวกับผู้ใช้บริการ การสร้างวาทกรรมขึ้นใหม่เพื่อปลดปล่อยผู้ใช้บริการให้พ้นจากการถูกกดขี่ครอบงำ เป็นต้น

2.2 การสร้างค่านิยมใหม่ของสังคมสงเคราะห์

ขณะที่สังคมสงเคราะห์ไทย ยังคงเน้นค่านิยมสังคมสงเคราะห์แบบเดิม ที่มีลักษณะปัจเจกชนเป็นอย่างมาก เช่น ความแตกต่างระหว่างบุคคล การยอมรับ การรักษาความลับ การไม่วิพากษ์วิจารณ์ผู้ใช้บริการ ฯลฯ และแม้ปัจจุบันอาจจะเน้นค่านิยมความยุติธรรมทางสังคมมากขึ้นก็ตามแต่สังคมสงเคราะห์ตะวันตกก็ได้ปรับเปลี่ยนฐานคิดของค่านิยมสังคมสงเคราะห์ไปค่อนข้างมาก โดยเฉพาะการทำทนาย การกดขี่ผู้คนในเชิงโครงสร้าง การต่อต้าน การเหยียดสีผิว/เชื้อชาติ ความไม่เสมอภาคและความยุติธรรม การเคารพความแตกต่างหลากหลาย การสร้างความยุติธรรม ความเสมอภาคขึ้นในสังคม การยอมรับความเป็นพลเมือง การเสริมพลังอำนาจของผู้คน ซึ่งค่านิยมใหม่ดังกล่าวนี้มีนัยขบถบอกการยอมรับ ค่านิยมที่แยกย่อย (แทนที่จะเป็นค่านิยมแบบหนึ่งเดียวใช้ครอบจักรวาล) และให้ความสำคัญกับความเป็นท้องถิ่น ตามนัยของแนวคิดหลังสมัยใหม่

2.3 การขบคิดจริยธรรมของสังคมสงเคราะห์ในประเด็นและกรอบใหม่ๆ

จริยธรรมของสังคมสงเคราะห์ในตะวันตก ได้พัฒนาจากฐานคิดแบบปัจเจก ไปสู่ฐานคิดแบบส่วนรวมมากขึ้น โดยมีการนำเสนอจริยธรรมของนักสังคมสงเคราะห์ทั้งในประเด็นใหม่ๆ และกรอบใหม่ๆ สำหรับจริยธรรมที่เป็นประเด็นใหม่ๆ ก็คือมีการสืบค้นรากเหง้าทางจริยธรรมของนักสังคมสงเคราะห์ว่ามาจากปรัชญาหลัก 2 แนวทางที่ตรงข้ามกัน และก็ยังคงเป็นข้อถกเถียงกันอยู่จนถึงปัจจุบัน

แนวทางแรก เน้นความสำคัญของบุคคล ซึ่งเป็นค่านิยมดั้งเดิมของสังคมสงเคราะห์ดั้งเดิมได้กล่าวมาแล้ว

แนวทางที่สอง คือประโยชน์นิยมนั้น เน้นประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก ซึ่งเป็นรากฐานของสวัสดิภาพและความยุติธรรมในสังคม ส่วนจริยธรรมที่เป็นกรอบใหม่ๆ นั้นไม่ได้มองจริยธรรมอย่างตรงแน่นตายตัว เหมือนที่เป็นมา แต่ใช้หลากหลายกรอบมาพิจารณาจริยธรรม เช่น กรอบคิดแรก มองจริยธรรมแบบตั้งอยู่บนฐานของหลักการที่เน้นประโยชน์ของปัจเจกชน ประโยชน์ของสังคม และผสมผสานระหว่างประโยชน์ทั้งสองประการและมองจากฐานของคุณลักษณะกับสัมพันธภาพระหว่างนักสังคมสงเคราะห์กับผู้ใช้บริการ ฯลฯ ส่วนกรอบคิดที่สอง มองจริยธรรมในหลายมุมมอง เช่น ตั้งอยู่บนฐานของสิทธิ ฐานของการหยั่งรู้ ฐานของคุณธรรม ฯลฯ และกรอบคิดที่สาม มองจริยธรรมแบบวาทกรรมที่ปรับเปลี่ยนไปตามบริบท

2.4 การเปลี่ยนแปลงด้านญาณวิทยาของสังคมสงเคราะห์

ที่มาของความรู้สังคมสงเคราะห์ตะวันตกได้ปรับเปลี่ยนไปอย่างน้อย 4 ประการหลักๆ คือ

2.4.1 ลักษณะของสังคมสงเคราะห์ จากการมองสังคมสงเคราะห์ว่าเป็นศาสตร์และศิลป์ สังคมสงเคราะห์ถูกมองใหม่ว่าเป็นการ โครงสร้างทางสังคม (Social Construction) อย่างหนึ่งที่สามารถให้คำนิยามหรือตีความให้ลื่นไหลไปได้ต่างๆ กัน มีการให้ความสำคัญกับมิติที่สังคมสงเคราะห์ได้ละเลยมาก่อน เช่นการนำมิติทางจิตวิญญาณมาใช้ในกระบวนการสังคมสงเคราะห์

2.4.2 ที่มาของความรู้ มีการให้คุณค่ากับความรู้ของผู้ใช้บริการ โดยเฉพาะประสบการณ์ชีวิตที่ผู้ใช้บริการถูกกดขี่ ครอบงำ เลือกปฏิบัติ ฯลฯ มีการนำความรู้หรือภูมิปัญญาของกลุ่มคนชายขอบมาให้ประโยชน์ร่วมกับความรู้ของนักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งทำให้มีการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับผู้ใช้บริการมาเป็นความสัมพันธ์แบบเสมอภาคเชิงอำนาจหรือแบบหุ้นส่วนมากขึ้น

2.4.3 มีการเปลี่ยนแปลงด้านสาระและขอบข่ายขององค์ความรู้สังคมสงเคราะห์ เช่น มีข้อวิพากษ์ให้การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ เน้นการเปลี่ยนแปลงที่โครงสร้างสังคมมากขึ้น มีการดำเนินงานกับประเด็นอำนาจมากขึ้น มีการเข้าไปดำเนินงานกับขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ของสังคมมากขึ้น มีการตั้งคำถามกับการแบ่งสังคมสงเคราะห์ออกเป็นระดับจุลภาค และมหภาคและการแบ่งแยกทฤษฎีออกจากการปฏิบัติงาน เพื่อให้มีการหลอมรวมข้อทั้งสองนี้มากขึ้น มีการเสนอให้สร้างทฤษฎีที่มาจากเบื้องล่าง (Grounded Theory) เช่น จากประสบการณ์ของผู้ใช้บริการมากกว่าจากทฤษฎีวิชาการ หรือการทำให้แนวคิดทฤษฎีมีความเป็นพหุนิยมมากขึ้น เป็นต้น

2.4.4 มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องของหน่วย/ วัตถุประสงค์ของการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์กล่าวคือ หน่วยการปฏิบัติงานปรับเปลี่ยนจากบุคคลกลุ่มและชุมชนในรูปแบบเดิมไปอย่างหลากหลายมากขึ้น มีอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันมากขึ้นและวัตถุประสงค์ก็เปลี่ยนไปจากการหน้าที่ไปเป็นเชิงสังคมส่วนรวมมากขึ้น มุ่งที่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความยุติธรรมทางสังคม

2.5 การปรับเปลี่ยนสถานะ/ ตำแหน่งแห่งที่ของสังคมสงเคราะห์

การปรับเปลี่ยนสถานะ/ ตำแหน่งแห่งที่ของสังคมสงเคราะห์ จากการอยู่ภายใต้ปริมณฑลของรัฐสวัสดิการแต่เดิมมา ปัจจุบันสังคมสงเคราะห์ตะวันตกได้กลับกลายเป็นบริการที่แยกย่อยหลากหลาย และดำเนินงานโดยภาคที่เป็นพหุนิยม เช่น รัฐ เอกชน องค์กรที่ไม่เป็นทางการและองค์กรภาคธุรกิจ ซึ่งแสดงถึงการที่สถาบันต่างๆ ในสังคมได้เข้ามาแทนที่รัฐ รัฐจึงไม่ได้เป็นสถาบันหลักด้านสวัสดิการของประชาชนในโลกตะวันตก โดยเฉพาะในประเทศที่พูดภาษาอังกฤษอีกต่อไป

2.6 การปรับเปลี่ยนแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของนักสังคมสงเคราะห์

การปรับเปลี่ยนแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของนักสังคมสงเคราะห์ ไปใน 3 ประการหลักๆ คือ (1) ความสำคัญของวิชาชีพนิยมได้ลดน้อยลงจากเดิม เกิดแนวคิดของการลดความเป็นวิชาชีพพล (2) สถานะของนักสังคมสงเคราะห์ได้ปรับเปลี่ยนไปตามระบบทุนนิยมที่มองสวัสดิการเป็นสินค้า (3) มีการทบทวนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างนักสังคมสงเคราะห์กับผู้ใช้บริการมากขึ้น

2.7 การปรับเปลี่ยนสถานะของนักสังคมสงเคราะห์

การปรับเปลี่ยนสถานะของนักสังคมสงเคราะห์ตามสถานะของผู้ใช้บริการจากแนวคิดดั้งเดิมที่มองผู้ใช้บริการในฐานะของบุคคล ก็เปลี่ยนมาเป็นการมองผู้ใช้บริการในฐานะของพลเมืองและมองว่าเป็นผู้บริโภคในปัจจุบัน ทำให้นักสังคมสงเคราะห์ต้องปรับเปลี่ยนบทบาทตามผู้ใช้บริการไปด้วย

นอกจากนี้ กิติพัฒน์ นนทปัทมะคุลย์ (2544) ได้จำแนกแนวคิดพื้นฐานของการจัดสวัสดิการสังคมว่ามีอย่างน้อย 6 แนวคิด ดังนี้

1. แนวคิดขวาใหม่

โดยพื้นฐานแนวคิดขวาใหม่เชื่อเรื่องระบบกลไกตลาดเสรี กลุ่มเสรีนิยมเชื่อมั่นในกลไกตลาดเสรีและเสรีภาพส่วนบุคคล ในความคิดของพวกเสรีนิยมมองความทุกข์ยากและความยากจนของคนชั้นล่างเป็นเรื่องส่วนบุคคล ไม่ใช่เรื่องของระบบหรือ โครงสร้างทางสังคม ความยากจนและความทุกข์ยากเกิดขึ้นจากความล้มเหลวของคนนั้นๆ ซึ่งไม่ใช่ความล้มเหลวของระบบเศรษฐกิจและระบบการเมือง เพราะในระบบตลาดเสรี ความเป็นปัจเจกบุคคลต้องแข่งขันกันด้วยศักยภาพและประสิทธิภาพ จึงเป็นไปได้ที่จะทำให้ทุกคนมีความเท่าเทียมและเสมอภาค ดังนั้น การสร้างระบบสวัสดิการสังคมเพื่อช่วยเหลือคนยากจนจึงเป็นเรื่องที่ขัดต่อกลไกการแข่งขันตลาดเสรี รัฐจึงไม่ควรเข้ามาแทรกแซงระบบตลาด ปล่อยให้กลไกตลาดและราคาสินค้าเป็นไปโดยธรรมชาติของกลไกของระบบเอง โดยเชื่อว่าปัญหาสังคมเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นในทุกสังคม และผู้ที่สร้างปัญหาสังคมเป็นเพียงกลุ่มเล็กๆหรือบางวัฒนธรรมย่อยที่ไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับระบบตลาดเสรี ใครทำงานก็ควรได้รับผลตอบแทน ผู้ใดไม่ทำงานก็ควรได้รับการลงโทษหรือไม่ได้รับ

คำตอบแทน รัฐจึงไม่ควรให้สวัสดิการสังคมแก่คนเหล่านี้ เพราะเป็นไปการแทรกแซงกลไกตลาด และเป็นการทำให้คนเคยตัว หวังพึ่งพึ่งรัฐ ไม่เห็นความจำเป็นที่ต้องทุ่มเททำงานการผลิตทาง เศรษฐกิจรัฐควรทำหน้าที่เพียงจัดบริการเพียงแค่ระดับบรรเทาทุกข์ (Residual) ก็เพียงพอแล้ว เพื่อให้คนไม่หวังพึ่งพาบริการรัฐและทำงานในระบบเศรษฐกิจการตลาด ให้ระบบเศรษฐกิจตลาด เสรีเติบโต ผลดีจากการพัฒนาการเติบโตทางเศรษฐกิจก็จะส่งผลถึงทุกคนในสังคมโดยอัตโนมัติ หรือที่เรียกว่า "Trickle-down effect" ความเป็นธรรมทางสังคมในความหมายของพวกขวาใหม่คือ การปล่อยให้เกิดระบบแข่งขันตามธรรมชาติเช่นคติของ Social Darwinism นั้นจะก่อให้เกิดความเป็นธรรมที่สุดแล้ว

2. แนวคิดทางสายกลาง

แนวคิดทางสายกลางยอมรับว่าระบบตลาดเสรีและระบบทุนนิยมทำให้เศรษฐกิจเติบโตดีและเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับประชาชนในสังคม ขณะเดียวกันระบบดังกล่าวก็สร้างความไม่ เป็นธรรมเป็นระบบที่ "มือใครยาวสาวได้สาวเอา" ดังนั้นรัฐจึงมีบทบาทอย่างสำคัญในการจัดให้มี สวัสดิการสังคมที่ตอบสนองความต้องการของประชาชน แนวคิดทางสายกลางเชื่อในลัทธิปฏิบัติ นิยม (Pragmatism) ที่ไม่ได้มีหลักการจัดสวัสดิการสังคมที่สลับซับซ้อน แต่เน้นความเป็นไปได้จริง หยิบยกข้อบกพร่องของระบบตลาดเสรีมาแก้ไขเป็นจุดๆ ไป จุดที่เป็นปัญหาก็จะนำมาพิจารณาวาง กรอบการแก้ไข พยายามแก้ไขปัญหาไปที่ละจุดแต่ไม่ได้ให้ความสำคัญของนโยบายสวัสดิการ สังคมว่าเป็นเพียงการอุดปะช่องโหว่รูรั่วของระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี นโยบายสวัสดิการ สังคมมีความสำคัญและเรียกร้องให้ภาคเศรษฐกิจเข้ามาชดเชยด้วยเงินงบประมาณและทรัพยากรที่ เพิ่มขึ้นขึ้น ดังนั้นนโยบายสวัสดิการสังคมจึงมีธรรมชาติที่เป็นฝ่ายเรียกร้องต้องการนโยบาย เศรษฐกิจที่เข้มแข็งด้วยเช่นกัน แนวคิดทางสายกลางถือว่าไม่จำเป็นที่เสรีภาพจะต้องขัดแย้งกับ สวัสดิการสังคมที่เข้มแข็ง ภายใต้รัฐที่มีระบบสวัสดิการสังคมเข้มแข็งก็มีเสรีภาพได้ และรัฐที่มี สวัสดิการสังคมที่ดีเยี่ยมก็ไม่จำเป็นต้องเป็นสังคมนิยมเสมอไป แนวคิดทางสายกลางต้องการ จัดการให้ทั้งนโยบายสังคมและนโยบายเศรษฐกิจมีความสมดุลและมีความสำคัญทัดเทียมกัน

3. แนวคิดสังคมนิยมประชาธิปไตย

สำนักคิดสังคมนิยมประชาธิปไตยเชื่อว่า กลไกการตลาดจะทำหน้าที่จัดสวัสดิการให้กับ คนในสังคมเพื่อให้กลไกตลาดทำหน้าที่จัดสรรทรัพยากรให้คนในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ รัฐ

ในฐานะที่เป็นสถาบันที่มีอำนาจและความชอบธรรมที่จะสามารถจัดการกับปัญหาในประเทศได้ถึงแม้ว่ากลไกตลาดจะจัดสรรทรัพยากร (เงิน คน สิ่งของ และบริการ) โดยตัวของมันเองอยู่แล้วก็ตาม แต่รัฐก็จำเป็นต้องเข้ามาแทรกแซงและทำหน้าที่ควบคุมการจัดทรัพยากรให้กับคนที่ขาดโอกาสในสังคม เพราะเนื่องจากแต่ละสังคมจะมีช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมและนำไปสู่ความไม่เป็นธรรมทางสังคม วิธีการจัดการของรัฐที่เป็นที่รู้จักกันดีก็คือ การให้บริการเชิงสงเคราะห์แก่ประชาชน (Public Assistance) ในรูปของเงิน สิ่งของ เครื่องอุปโภคบริโภค และบริการต่างๆ เพื่อให้การดำเนินการของรัฐเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพรัฐจึงจัดตั้งสถาบันสวัสดิการสังคมขึ้น โดยให้อยู่ภายใต้ระบบราชการ รัฐจึงเป็นสถานะของผู้มีอำนาจเหนือกว่า (สถานผู้บริการ) ในขณะที่ตัวประชาชนต้องอยู่ในสถานะของผู้รับ เป็นเพียงผู้รอรับประโยชน์หรือผู้ขอรับความช่วยเหลือ และเพื่อให้กลไกตลาดทำหน้าที่ได้เป็นอย่างดี รัฐจึงต้องดำเนินนโยบายมาตรการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายทางสังคม 4 ด้าน ได้แก่

3.1 เร่งการเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจภายใต้การใช้กลไกตลาดสร้างระบบการแข่งขันตลาดเสรีให้มากขึ้น

3.2 ส่งเสริมการจ้างงาน นำคนจนเข้าระบบการผลิต คนจึงกลายเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของกลไกตลาด

3.3 หากการขายตัวของระบบเศรษฐกิจเป็นไปด้วยดีควบคู่กับการส่งเสริมการจ้างงานก็จะทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศนั้นๆมีเสถียรภาพ มีความมั่นคง และส่งผลให้รัฐมีความมั่นคงและมีความชอบธรรมในการดูแลระบบสวัสดิการให้กับประชาชน

3.4 การสร้างความมั่นคงทางสังคม เมื่อรัฐมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ รัฐก็สามารถจัดสรรทรัพยากรให้กับคนจนในสังคมได้

แนวคิดสังคมนิยมประชาธิปไตยเป็นพัฒนาการในลำดับที่สูงขึ้นของลัทธิทุนนิยมรัฐสวัสดิการตามแนวคิดนี้เป็นการเปลี่ยนผ่านจากทุนนิยมเสรีเต็มขั้นไปสู่สังคมนิยม แม้ว่าแนวคิดสังคมนิยมประชาธิปไตยตระหนักถึงความล้มเหลวของลัทธิทุนนิยม แต่ก็ยังยอมรับว่าทุนนิยมเป็นย่างก้าวหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมนิยมที่เป็นประชาธิปไตย แนวคิดนี้เชื่อและยอมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป ปฏิเสธรูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นที่

ไม่ได้ใช้กระบวนการทางรัฐสภาและนโยบายสวัสดิการสังคมเป็นกลไกที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป แนวคิดสังคมนิยมประชาธิปไตยเน้นบทบาทของรัฐมากกว่าแนวคิดทางสายกลาง ทั้งยังควบคุมระบบตลาดอย่างใกล้ชิด ยิ่งกว่าแนวคิดทางสายกลาง

4. แนวคิดมาร์กซิสม์

โดยในด้านเนื้อหาทางทฤษฎี แนวคิดมาร์กซิสม์ไม่สนับสนุนการจัดสวัสดิการสังคมหรือรัฐสวัสดิการ เพราะถือว่ารัฐสวัสดิการหรือสวัสดิการสังคมทำให้ระบบทุนนิยมดำรงอยู่ได้ไม่ทำให้สังคมต้องเป็นคอมมิวนิสต์เท่านั้นประชาชนจึงจะได้รับการตอบสนองความต้องการอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมในด้านการหน้าที่ แนวคิดมาร์กซิสม์เห็นว่าสวัสดิการสังคมหรือรัฐสวัสดิการมีธรรมชาติที่ขัดแย้งในตัวเอง กล่าวคือด้านหนึ่งสวัสดิการสังคมปกป้องให้ระบบทุนนิยมดำรงอยู่ ทว่าในอีกด้านหนึ่งก็ให้ประโยชน์ทดแทนแก่ผู้ใช้แรงงานจำนวนมาก ตลอดจนระบบรัฐสวัสดิการที่เข้มแข็งล้วนเป็นผลมาจากการต่อสู้ทางชนชั้นด้วยเช่นกันปัจจุบันแนวคิดมาร์กซิสม์อ่อนแรงลงไปมาก เพราะการวิเคราะห์ความขัดแย้งทางชนชั้นแบบมาร์กซิสม์ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคมที่มีความหลากหลายมากกว่าสมัยของมาร์กอย่างยิ่ง คู่ของความขัดแย้งเปลี่ยนแปลงไปและมีหลากหลาย คุณูปการของแนวคิดมาร์กซิสม์ที่จะพอมืออยู่บ้างได้แก่การประยุกต์วิธีวิเคราะห์มาใช้ในการทำงานพิทักษ์สิทธิประโยชน์ของประชาชนส่วนวิธีการปฏิวัติอย่างรุนแรงไม่ได้รับการยอมรับอีกต่อไป ยิ่งไปกว่านั้น ระบบทุนนิยมก็ไม่ได้มีลักษณะสุดขั้วอีกต่อไป ดูเหมือนว่า ระบบทุนนิยมในประเทศส่วนใหญ่ได้ปรับตัวไปทางสังคมนิยมมากกว่าที่มาร์กซิสม์จะปรับเข้าหาทุนนิยมหลายเท่า นโยบายสวัสดิการสังคมตามแนวคิดมาร์กซิสม์จึงไม่เป็นที่นิยมอีกต่อไป

5. แนวคิดสตรีนิยม

แนวคิดสตรีนิยมมีลักษณะพิเศษและโดดเด่นอย่างมากในยุคนี้ แนวคิดสตรีนิยมเป็นทั้งทฤษฎีและเป็นทั้งการเคลื่อนไหว เป็นการกระทำที่มีรูปธรรมเกิดขึ้นได้ทุกระดับ ตั้งแต่ในครอบครัว ในสถานศึกษา ในที่ทำงาน ในดีกระฟ้า ในโรงงาน ในสำนักงาน ในธนาคาร ในเวทีการเมืองในศาล ในวัด ในโบสถ์ ในลัทธิศาสนาต่างๆ ในสื่อสารมวลชน ในศิลปะวงการบิน บทกวี เพลงแม่แต่จำขัน สตรีนิยมไม่ได้เป็นเพียงทฤษฎีทางสังคมวิทยา หรือยากที่จะทักทว่า เป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยาเพราะว่างานเขียน บทเพลง บทละคร บทวิจารณ์มีอยู่ได้ในทุกสาขาอาชีพนักกฎหมาย กวี นักหนังสือพิมพ์ หรือแม้แต่กรรมกร โรงงานก็มีส่วนผลิตและสร้างสรรค์ทฤษฎีแนวคิด

สตรีนิยมทั้งสิ้น ยิ่งไปกว่านั้น ผู้ชายก็มีบทบาทเป็นผู้นำความคิดด้านสตรีนิยมได้เช่นกันในด้านนโยบายสวัสดิการสังคม แนวคิดสตรีนิยมซึ่งมีจำแนกแยกออกเป็นแนวคิดย่อยๆ อีกมากมาย "ต่างเรียกร้องความเสมอภาคทางเพศ ลดการเลือกปฏิบัติ ตระหนักในความแตกต่างระหว่างความเป็นชายเป็นหญิง (Gender relation)" ให้โอกาสในทางเลือก โอกาสในการทำงาน การศึกษา การเมือง การปกครอง การศาสนาและอื่นๆ แก่สตรีอย่างทัดเทียมชาย นโยบายสวัสดิการสังคมต้องไม่เป็นรองหรือสำคัญน้อยกว่านโยบายเศรษฐกิจ แต่จะต้องผสมผสานนโยบายสวัสดิการสังคมกับนโยบายเศรษฐกิจโดยพื้นฐานความสำคัญที่เท่าเทียมกัน นโยบายเศรษฐกิจที่ไม่ให้ความสำคัญกับสวัสดิการสังคมมักก่อผลกระทบทางลบต่อประชาชนผู้ด้อยโอกาสอย่างมากและสตรีก็เป็นหนึ่งในกลุ่มผู้ที่รับผลทางลบนี้อยู่เสมอ

6. แนวคิดกรีนนิสต์

แนวคิดกรีนนิสต์เป็นแนวคิดที่คำนึงการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจำแนกได้เป็นสองขั้วใหญ่ คือ แนวคิดกรีนนิสต์ที่เป็นแนวคิด และแนวคิดกรีนนิสต์แนวตั้ง โดยทั่วไปแนวคิดกรีนนิสต์เห็นว่า "รัฐสวัสดิการหรือสวัสดิการสังคมที่เป็นอยู่ไม่ได้ช่วยแก้ไขปัญหาสังคมอย่างแท้จริง เพียงแต่เป็นการบรรเทาอาการของปัญหาเท่านั้น" ปัญหาสังคมทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นการปล่อยปะละเลยเด็ก การทารุณกรรมเด็ก เด็กกำพร้า เด็กเร่ร่อน ปัญหาอาชญากรรมปัญหาความรุนแรง ปัญหาการค้าประเวณี ฯลฯ ล้วนเกิดจากรากเหง้า คือการเป็นสังคมอุตสาหกรรม ทางออกของปัญหาที่แท้จริงคือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมใหม่อย่างถึงรากเหง้า แนวคิดกรีนนิสต์ต่อต้านการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ต่อต้านการบริโภคนิยม รวมทั้งต่อต้านการบริการสวัสดิการสังคมด้วย เพราะสวัสดิการสังคมเป็นเครื่องช่วยให้ระบบเศรษฐกิจเติบโต เมื่อเศรษฐกิจเติบโตได้เรื่อยๆ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะถูกทำลายไปเรื่อยๆสวัสดิการสังคมเป็นการสูญเปล่าเพราะใช้ไปเพื่อแก้อาการของปัญหาสังคม แต่ไม่ได้แก้ไขปัญหาสังคมอย่างแท้จริงและตรงจุดอย่างไรก็ตาม อุดมการณ์ของแนวคิดกรีนนิสต์ประสพกับปัญหาการยอมรับจากสาธารณชนและความสอดคล้องและความเป็นไปได้ทางการเมือง ปัจจุบันนโยบายของประเทศต่างๆกล่าวได้ว่ายอมรับเอาแนวคิดกรีนนิสต์มาใช้ นโยบายของประเทศด้านต่างๆก็แต่เพียงแนวตั้งเท่านั้นแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน แนวคิดการพึ่งตนเอง แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ฯลฯ เหล่านี้เป็นการประยุกต์กรีนนิสต์เฉพาะแนวตั้งเท่านั้น กล่าวอีกอย่างหนึ่ง กรีนนิสต์แนวตั้งมีความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปและความเป็นจริงของสังคมมากกว่ากรีนนิสต์แนวคิดหากเราจะรวบรวมแนวทางในการวิเคราะห์แนวคิดที่เป็นพื้นฐานในการจัดสวัสดิการสังคม ประเภทต่างๆ เรา

จะพบสาระสำคัญอย่างน้อย 6 ประการ ที่แต่ละทฤษฎีแนวคิดให้น้ำหนักความสำคัญและอธิบายไปในทิศทางที่แตกต่างกัน สาระสำคัญเหล่านั้น ได้แก่ (1) การอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ (2) การอธิบายปัญหาสังคม (3) การอธิบายระบบเศรษฐกิจ ตลาดเสรีและบทบาทของรัฐ (4) การอธิบายความเป็นธรรมทางสังคม (5) รัฐสวัสดิการ และ (6) สวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์

นอกจากนี้ ฌ็องส์ เพ็ชรประเสริฐ ยังได้เสนอแนวคิดเพิ่มเติมที่เกี่ยวกับการจัดสวัสดิการสังคมดังนี้

1. แนวคิดเสรีนิยมใหม่และโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม

ช่วงปี ค.ศ. 1945-1975 เป็นช่วงที่การจัดระบบสวัสดิการมีความเฟื่องฟูมาก การจัดสวัสดิการโดยรัฐจำเป็นต้องใช้งบประมาณจำนวนมากจึงก่อให้เกิดปัญหาทางการคลัง เมื่อรัฐประสบปัญหาทางการคลัง การให้ความสำคัญกับกลไกตลาดและการลดบทบาทของรัฐตามแนวคิดเสรีนิยมก็หวนกลับมาอีกครั้ง พร้อมกับการลดบทบาทของแนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์แบบเคนส์ และนโยบายรัฐสวัสดิการของแนวคิดเฟเบียน โดยใช้ชื่อที่เรียกกันว่า แนวคิดเสรีนิยมใหม่ แนวคิดนี้ได้เปลี่ยนรูปแบบการจัดสวัสดิการ จากรัฐสวัสดิการเพื่อทุกกลุ่มคนและชนชั้น กลายมาเป็นระบบสวัสดิการขั้นพื้นฐานสำหรับกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาส โดยเพิ่มบทบาทให้ภาคเอกชนเข้ามาร่วมรับผิดชอบการจัดสวัสดิการมากขึ้น แล้วตั้งชื่อในการจัดสวัสดิการแบบใหม่นี้ว่า โครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม (คปส.) ตามความหมายของธนาคาร โลก คปส. ประกอบด้วย

- การบริการสังคม (Social Service) จำแนกได้เป็น การบริการพื้นฐาน เช่น การบริการการศึกษา การสาธารณสุข การบริการสิ่งอำนวยความสะดวกและปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น ที่อยู่อาศัย ไฟฟ้า ประปา และการบริการความมั่นคงและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่นการบริการของตำรวจ บริการของทหารในการรักษาความมั่นคงของประเทศ

- การสังคมสงเคราะห์สังคม (Social assistance) การสังคมสงเคราะห์โดยรวมคือ การบริการหรือช่วยเหลือประชาชนที่มีปัญหาความเดือดร้อนและอยู่ในภาวะที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ทั้งที่มีการจัดการ โดยรัฐและเอกชน

- ประกันสังคม (Social insurance) เป็นโครงการที่รัฐดำเนินการเพื่อคุ้มครองลูกจ้างที่มีเงินเดือนประจำ เมื่อประสบปัญหาในการเลี้ยงชีพ เช่น เจ็บป่วย ประสบอุบัติเหตุหรือมีการเจ็บป่วยจากการทำงาน คลอดบุตร ทูพพลภาพ เสียชีวิต ชราภาพ ว่างาน และการเลี้ยงบุตรที่ยังเลี้ยงตนเองไม่ได้

- โครงการช่วยเหลือและบริการสังคมที่จัดโดยเอกชน เช่น กองทุนสำรองเลี้ยงชีพของบริษัทเอกชน การทำงานสาธารณกุศลของมูลนิธิเอกชน ซึ่งรวมไปถึงการช่วยเหลือกันเชิงวัฒนธรรมผ่านระบบครอบครัวและเครือญาติ

โดยภาพรวมแล้ว คปส. ดูเหมือนจะมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่าสวัสดิการสังคม แต่โดยเนื้อหาแล้วระดับสวัสดิการที่รัฐจัดหาให้มีความครอบคลุมน้อยกว่า การจัดระบบ คปส. แต่เนื่องจาก คปส. ยึดหลักการของพวกเสรีนิยมใหม่ คือ การเปิดเสรี การยกเลิกกฎระเบียบ การควบคุมโดยรัฐและการแปรรูปให้เป็นการจัดการโดยเอกชน โดยสรุป แนวคิดแบบเสรีนิยมใหม่ จึงเป็นแนวคิดที่ใช้กลไกตลาดเป็นหลัก และความจำเป็นของคนเป็นรอง เป็นแนวคิดที่สนับสนุนให้ลดบทบาทของรัฐบาล ให้ประชาชนออกจากระบบประกันสังคม และสร้างระบบออมระดับครอบครัวเพื่อช่วยเหลือตัวเองหรือให้องค์กรประชาชนเข้ามารับผิดชอบกันเอง ดังนั้นการจัดสวัสดิการแบบ คปส. จึงเป็นเพียงการสร้างโอกาสให้แก่คนจนคนด้อยโอกาสเพื่อให้มีชีวิตและสามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้ เพื่อดำรงความเป็นทรัพยากรมนุษย์ของสังคมที่สามารถสร้างประโยชน์คืนแก่ระบบเศรษฐกิจและสังคมต่อไป

2. แนวคิดโพสต์โมเดิร์น (Post-modernity)

มีใช้ในวงวิชาการของนักมนุษยศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ มาตั้งแต่ ค.ศ. 1950 แต่ไม่มีใครให้ คำนิยามและคำจำกัดความเชิงทฤษฎีอย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ตามเนื้อหาที่พอสรุปได้ของกลุ่มโพสต์โมเดิร์น คือ การตั้งคำถามต่อการมองสรรพสิ่งในโลก คล้ายกับปรัชญาพุทธศาสนาเรื่องความเป็นอยู่ของสรรพสิ่งเป็นเพียงภาพลวงตาเป็นมายาคติ เพราะสรรพสิ่งล้วนเป็นอนัตตา ส่วนเรื่องระบบสวัสดิการสังคม

แนวคิดนี้ไม่ได้เสนอเป็นแนวทางที่ชัดเจน แนวคิดนี้มองว่าระบบสวัสดิการสังคมเป็นเพียงระบบการช่วยเหลือแก่คนที่ไม่สามารถช่วยตนเองไม่ได้ หรือไม่มีสิทธิเสรีภาพ

พอที่จะแสวงหาสิ่งเหล่านั้นได้มาด้วยตนเอง และกลุ่มนี้ยังมีมุมมองว่าการที่จะนำเงินภาครัฐไปจัดสวัสดิการสังคมให้แก่ใครควรที่จะต้องถามผู้ที่เป็นคนจ่ายภาษีด้วย การใช้จ่ายโดยไม่ได้คำนึงถึงผู้ที่จ่ายภาษีเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง แต่แนวคิดโพสต์โมเดิร์นก็มีข้อเสนอที่ใกล้เคียงกับกลุ่มเสรีนิยม คือ รัฐไม่ควรเข้าไปจัดระบบสวัสดิการสังคมมากนักควรปล่อยให้เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล ภาคเอกชนและภาคชุมชน เป็นหลัก

พัฒนาการการจัดสวัสดิการสังคม

1. การก่อเกิดระบบสวัสดิการสังคม

อภิญญา เวชยชัย และ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์ (2547) กล่าวถึงระบบสวัสดิการสังคมว่า ในระบบเศรษฐกิจตลาด นโยบายสวัสดิการสังคมเกิดขึ้นเนื่องจากกระบวนการผลิตแบบอุตสาหกรรมได้เปลี่ยนแปลงแผนการใช้ชีวิตของประชาชน จากสังคมครอบครัวและเครือญาติมาเป็นสังคมของการทำงาน (work society) สถานที่ทำงานและโรงงานกลายเป็นศูนย์กลางของวิถีชีวิตประจำวัน ไม่ใช่ชุมชนและหมู่บ้านเกษตรกรรมเหมือนสมัยก่อน สังคมอุตสาหกรรมได้ก่อให้เกิดปัญหาการขยายตัวของเมือง ความแออัดของประชากรในเมือง ความห่างเหินแปลกแยกของสมาชิกครอบครัว ความขัดแย้งระหว่างนายจ้างลูกจ้าง การว่างงาน การถูกปลดออกจากงาน อุบัติเหตุและโรคภัยจากการทำงาน ซึ่งปัญหาเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเพิ่มผลผลิต และเป็นปัญหาคุณภาพชีวิตและการดำรงชีพของกำลังแรงงาน

และเนื่องจากรัฐสมัยใหม่มีแนวคิดว่า กำลังแรงงานเป็นปัจจัยการผลิตหลักของชาติ จึงจำเป็นที่ “รัฐ” จะต้องดูแลแก้ไขให้กำลังแรงงานเหล่านี้มีศักยภาพในทางการผลิต และมีโครงการที่จะสร้างผลผลิตให้แก่สังคมได้ หรือถ้ากำลังแรงงานนี้ไม่สามารถที่จะทำงานได้ตลอดชีวิต รัฐก็จำเป็นที่จะต้องดูแลให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ โดยไม่ให้เป็นปัญหาต่อสังคม เพื่อป้องกันมิให้เกิดผลกระทบต่อความสงบสุขของสังคมโดยรวม รัฐจึงจำเป็นต้องจัดระบบการให้บริการและการดูแลปัญหาดังกล่าวของกำลังแรงงานในประเทศ

ทั้งหมดนี้รวมกันเรียกว่า โครงการ “ความมั่นคงทางสังคม” (social security scheme) ประเทศเยอรมันได้ชื่อว่าเป็นประเทศแรกที่ได้จัดให้มีการประกันสังคม โดยเริ่มจากการประกันสุขภาพ ในปี 1883 รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติการประกันสุขภาพ (Health Insurance Act) ซึ่ง

เป็นที่ยอมรับกันว่าพระราชบัญญัตินี้เป็นการบุกเบิกนโยบายสวัสดิการสังคมโดยรัฐอย่างเป็นระบบเป็นครั้งแรกในประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก

แต่แนวคิดในการออกพระราชบัญญัตินี้กลับไม่ใช่แนวคิดที่มีจุดมุ่งหมาย เพื่อช่วยเหลือคนงาน แต่เป็นแนวคิดที่ต้องการสร้างกลไก และเครื่องมือสกัดกั้นมิให้คนงานไปร่วมกับขบวนการสังคมนิยมที่กำลังแพร่หลายอยู่ในยุโรปขณะนั้น บิสมาร์ค (Bismark) นายกรัฐมนตรีแห่งเยอรมันต้องการให้คนงานมีความจงรักภักดี จึงหยิบยื่นสวัสดิการสังคมในรูปของการประกันสุขภาพ โดยให้คนงานจ่ายสมทบ 2/3 นายจ้าง 1/3

ก่อนหน้านี้อีกคือปี 1878 บิสมาร์ค ได้ออกกฎหมายห้ามจัดตั้งพรรคสังคมนิยม เรียกว่า Socialist Law เนื่องจากเกรงว่าพรรคสังคมนิยมจะขยายตัวเติบโตใหญ่จนคุกคามอำนาจรัฐของตนได้ เพราะปรากฏว่า ในปี 1875 ขบวนการแรงงานสังคมนิยมใหญ่ 2 ขบวนการได้รวมตัวกัน และจัดตั้งพรรค “คนงานสังคมนิยมแห่งเยอรมนี” (Socialist Workers ‘ Party of Germany) การหยิบยื่นโครงการประกันสุขภาพให้ในปี 1883 และตามด้วยการประกันอุบัติเหตุในปี 1884 จึงมีเป้าหมายเพื่อช่วงชิงความจงรักภักดีจากคนงาน และเพื่อแยกสลายขบวนการสังคมนิยม ความจริงทางประวัติศาสตร์ข้อนี้หักล้างแนวคิดที่ว่า โครงการประกันสังคมเป็นโครงการของระบบสังคมนิยมที่เป็นความเชื่อของพวกเขาเสรีนิยมและอนุรักษนิยม

ในช่วงที่ บิสมาร์ค ริเริ่มโครงการประกันสุขภาพและประกันอุบัติเหตุ สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นสวัสดิการสังคมที่รัฐจัดหาให้ หรือกำหนดให้มีขึ้น การประกันเหล่านี้เมื่อครอบคลุมหลายๆ ด้านก็เรียกว่า “การประกันสังคม” (social insurance) คำว่า “ประกันสังคม” และ “สวัสดิการสังคม” จึงมาก่อนคำว่า “ความมั่นคงทางสังคม” (social security)

สวัสดิการสังคมในเยอรมัน หากจะจัดเป็นกลุ่มสวัสดิการ อาจจำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. บริการสังคม (Social services) ได้แก่ การบริการการศึกษา สาธารณสุข และที่อยู่อาศัย และส่งเสริมช่วยเหลือเยาวชน

2. สังคมสงเคราะห์ (Social assistance) คือ การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส ผู้ที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ซึ่งในเยอรมันมีรัฐบัญญัติการสนับสนุนช่วยเหลือสังคม (Federal Social Support Act) ว่าด้วยข้อกำหนดด้านการช่วยเหลือบุคคลที่จำเป็นต้องช่วยเหลือ (support for needy)

3. ประกันสังคม (Social insurance) ซึ่งเริ่มจากการประกันสุขภาพ เมื่อปี ค.ศ.1883 และพัฒนามาตามลำดับ ขยายไปสู่การประกันด้านอื่นๆ คือ การคลอดบุตร การสงเคราะห์บุตร ทูพพลภาพ ชราภาพ การตาย และการว่างงาน

พัฒนาการและรูปแบบของการจัดสวัสดิการสังคมในยุโรป

ความคิดเรื่องการจัดสวัสดิการเป็นความคิดที่มีอยู่ในสังคมชุมชนมาแต่ดั้งเดิม เช่น การมีลูกมาก คือ หลักประกันที่ดีในยามแก่ชรา เด็กกำพร้ามีลุงป้าหรือน้ำคอกยดูแล นักเรียนต่างจังหวัดอาศัยพักพิงในวัดเพื่อลดค่าใช้จ่าย โบสถ์แคทอลิกมีโรงพยาบาลให้บริการประชาชน ฯลฯ

เมื่อประเทศต่างๆ ในยุโรปพัฒนาวิธีการผลิตเข้าสู่ระบบทุนนิยมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้ทำให้เกิดสภาวะการล่มสลายในสังคมชนบท ทำลายระบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของชุมชนดั้งเดิม และการทำงานในภาคอุตสาหกรรมก็ทำให้เกิดความเสี่ยงใหม่ ๆ (new risks) การสร้างระบบสวัสดิการเพื่อปกป้องคุ้มครอง ประชาชนจึงเป็นภาระหน้าที่ของรัฐบาล โดยมีรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในยุโรปพอสรุปได้ดังนี้

1. การจัดสวัสดิการโดยรัฐ

อังกฤษเป็นประเทศแรกที่พยายามแก้ปัญหาความยากจน อย่างเป็นระบบ โดยการออกกฎหมายคนจน (Poor Law Act) ในปี ค.ศ.1601 เพื่อกำหนดให้ประชาชนทุกคนมีสิทธิได้รับความช่วยเหลือ แต่จะต้องทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ทำงานการเกษตร เป็นช่างฝีมือ หรือทำงานของส่วนรวม และถ้าไม่ทำงานตามที่ได้รับมอบหมายก็จะถูกจับดำเนินคดีและขังคุก ส่วนสาเหตุของปัญหาจากการพัฒนาระบบทุนนิยมในอังกฤษ เกิดขึ้นจากการไล่ประชาชนออกจากที่ดิน เพื่อล้อมรั้วเลี้ยงแกะ ทำให้เกิดการกระจุกตัวของที่ดิน ส่งผลให้ชาวนาจำนวนมากต้องอดอยาก เกิดการล่มสลายของชนบท เพราะชาวนาต้องอพยพหนีความยากจนเข้าสู่เมืองใหญ่ กลายเป็นผู้ขายแรงงานหารายได้ด้วยการรับจ้าง ขณะที่ส่วนใหญ่กลายเป็นขอทานและคนจรจัดในเมือง การออกกฎหมายคน

จนของรัฐบาลอังกฤษ มีวัตถุประสงค์ผลักดันให้คนเหล่านี้มีอาชีพ กลายเป็นผู้ขายแรงงานให้กับนายทุน เพื่อให้ระบบทุนนิยมเติบโตขึ้น ดังนั้น เมื่อระบบทุนนิยมต้องอาศัยแรงงานในการสร้างการผลิต จึงจำเป็นต้องดูแลให้ผู้ใช้แรงงานสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อีกทั้งป้องกันมิให้เกิดปัญหาต่อสังคมโดยรวม รัฐจึงจำเป็นต้องมีระบบประกันสังคมเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าว

เยอรมัน ได้ออกกฎหมายว่าด้วยนโยบายสวัสดิการสังคมแห่งสหพันธรัฐเยอรมัน (Social Policy Law of the Federal Republic) ให้บริการสวัสดิการผ่านโครงการที่เรียกว่า “ความมั่นคงทางสังคม” (Social security scheme) ซึ่งครอบคลุมประเด็นดังต่อไปนี้

- การศึกษาและการฝึกอบรม เพื่อพัฒนาคนให้มีประสิทธิภาพ ในการทำงาน รัฐจัดสรรงบประมาณและสิ่งอำนวยความสะดวกให้
- การส่งเสริมการมีงานทำ เพื่อประกันให้ทุกคนมีงานทำ โดยรัฐจะจัดการหางาน สร้างงาน และส่งเสริมธุรกิจที่เพิ่มขึ้นจากการจ้างงาน
- การคุ้มครองแรงงานและสุขภาพอนามัย เพื่อให้ผู้ใช้แรงงานมีความปลอดภัย ในสถานที่ทำงาน คุ้มครองมิให้มีการกดขี่เด็กและสตรี คุ้มครองผู้ใช้แรงงานที่ทำงานในครัวเรือน รวมถึงคุ้มครองอาชีพพิเศษบางอาชีพ (เช่น หญิงขายบริการ) โดยการออกกฎหมายบังคับมาตรฐานขั้นต่ำของสภาพการจ้างงาน
- การประกันสังคมครอบคลุมการประกันสุขภาพ อุบัติเหตุ ชราภาพ คลอดบุตร สงเคราะห์บุตร การเสียชีวิต ทูพพลภาพ และการว่างงาน เยอรมัน จึงได้ชื่อว่าเป็นประเทศแรกที่จัดให้มีการประกันสังคมเต็มรูปแบบ

บิสมาร์ค (ม.ป.ป. อ้างใน อภิญา เวชชัย และ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2547) เป็นผู้นำคนแรกที่พยายามจัดให้มีสวัสดิการโดยรัฐในเยอรมัน เนื่องจากเขาต้องการให้คนงาน มีความจงรักภักดี ต้องการเสถียรสนับสนุนจากคนงาน จึงเริ่มต้นพัฒนาระบบประกันสังคม เริ่มต้นจากการประกันสุขภาพให้กับคนงาน โดยให้คนงานจ่ายสมทบ 2/3 นายจ้าง 1/3

แนวคิดการจัดสวัสดิการของบิสมาร์ค มิได้มีจุดประสงค์เพื่อช่วยเหลือคนงาน หากแต่เป็นแนวคิดที่ต้องการสร้างกลไกและเครื่องมือสกัดกั้นมิให้คนงาน ไปร่วมกับขบวนการสังคมนิยม

ที่กำลังแพร่หลายอยู่ในยุโรปขณะนั้น ต่อมาแนวคิดและปรัชญาเบื้องหลังการประกันสังคมและความมั่นคงที่พัฒนาขึ้นมาจากเยอรมันได้แพร่หลายไปยังประเทศต่างๆทั้งในยุโรป อเมริกา และเอเชีย

2. การจัดสวัสดิการโดยรัฐอย่างเป็นระบบ

Keynes (ม.ป.ป. อ้างใน อภิญา เวชชัย และ ศิริพร ขอดกมลศาสตร์, 2547) ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้นำเสนอแนวคิดที่ว่า ประชาธิปไตยและระบบทุนนิยม สามารถดำรงอยู่คู่กัน ในตลาดที่ทุกคนมีความเอื้ออาทรต่อกัน และความอยู่ดีกินดีของประชาชนสามารถเกิดขึ้นได้ภายใต้ระบบทุนนิยมที่มีการจ้างงานเต็มที่ โดยมีคำกล่าวที่กลายเป็นตำนานอยู่จนทุกวันนี้ว่า “เราเพียงแต่จ่ายเท่านั้น แล้วความร่ำรวยก็จะตามมา” สำหรับเคนส์ การออมและการลงทุนเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกัน การออมต้องมีเป้าหมายเพื่อการลงทุน เพื่อก่อให้เกิดการจ้างงาน ถ้ามีเพียงการออมโดยไม่ลงทุนสังคมก็จะอยู่ไม่ได้

ต่อมา ได้นำเอาแนวคิดของเคนมาพัฒนาให้เป็นโครงการที่ปฏิบัติได้ และนำไปสู่การจัดตั้ง รัฐสวัสดิการ (Welfare State) ในประเทศยุโรป ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง ด้วยแนวคิดที่ว่า รัฐสวัสดิการมิได้เกิดจากความเมตตาของชนรวยที่มีต่อคนจน แต่เป็นกลไกที่พัฒนาขึ้นมาเพื่อป้องกันสังคมจากการทำลายตัวเอง ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ดังแนวคิดเคนส์ที่ว่า สังคมจะยากจนลง ถ้าประชาชนไม่ใช้จ่าย

3. การจัดสวัสดิการในรูปแบบรัฐสวัสดิการ

รัฐสวัสดิการถือกำเนิดมาจากแนวคิดของลัทธิสังคมนิยม ซึ่งถือว่า สวัสดิการสังคมเป็นสิ่งที่รัฐจะต้องจัดให้แก่ประชาชนทุกคน เช่นเดียวกับการจัดการด้านอื่นๆ เนื่องจากถือว่าปัจจัยการผลิตเป็นของส่วนรวมเป็นของชนชั้นแรงงานโดยส่วนรวม ผลตอบแทนจากการผลิตจึงต้องเป็นของชนชั้นแรงงาน เพราะฉะนั้น ประชาชนผู้เป็นกำลังแรงงานจึงมีสิทธิอันสมบูรณ์ที่จะได้รับผลตอบแทนจากปัจจัยการผลิตต่างๆอย่างชอบธรรม แต่ในทางปฏิบัติประชาชนได้มอบหมายให้รัฐเป็นผู้ดำเนินการแจกจ่ายหรือกระจายผลผลิต ซึ่งโดยทั่วไปเน้นการกระจายจ่ายปันตามการว่างผลจากส่วนกลาง ไม่ใช่แจกจ่ายไปตามภาวะกลไกราคาตามกระบวนการในระบบเศรษฐกิจการตลาดหรือเศรษฐกิจทุนนิยม

ส่วนรัฐสวัสดิการที่ถูกยอมรับกันทั่วโลกว่ามีความสมบูรณ์แบบที่สุด คือ รัฐสวัสดิการของกลุ่มประเทศสแกนดิเนเวีย ได้แก่ สวีเดน นอร์เวย์ เดนมาร์ก และฟินแลนด์ ประเทศเหล่านี้ถือว่า รัฐจะต้องส่งเสริมบริการประชาชนทุกกลุ่มคนและชนชั้นในทุกๆด้าน ทั้งด้านรายได้ การศึกษา สาธารณสุข สิ่งอำนวยความสะดวก สิทธิเสรีภาพ ความปลอดภัย และความมั่นคงในชีวิต และทรัพย์สิน เพื่อให้ประชาชนทุกคนที่มีความกินดีอยู่ดี มีคุณภาพชีวิตและคุณภาพสังคมที่ไม่แตกต่างกัน

การสร้างสวัสดิการของกลุ่มสแกนดิเนเวีย นับเป็นแนวทางในการคลายความแตกต่างทางชนชั้นอย่างสันติ ผ่านขบวนการเคลื่อนไหวแรงงาน สหกรณ์ กลุ่มศาสนา และกลุ่มเกษตรกร เพื่อให้สังคมมีการจัดสรรปันส่วน ปัจจัยการผลิตและผลประโยชน์อื่นๆ ทางสังคมอย่างยุติธรรมและเสมอภาค โดยการสถาปนา รัฐสวัสดิการ (Welfare State) ขึ้นมาจัดการ แนวคิดเช่นนี้ในสวีเดนเรียกว่า “การปฏิวัติทางชนชั้นอย่างสันติ”

พัฒนาการการจัดสวัสดิการในสังคมไทย

การจัดสวัสดิการสังคมในสังคมไทยมีรากฐานมาจากแนวคิด “บำบัดทุกข์ บำรุงสุข” ของพระราชผู้ทรงทศพิธราชธรรม ซึ่งในพระราชจริยวัตร ตามทศพิธราชธรรมมี “ทาน” หรือการให้เพื่อช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสและผู้ทุกข์ยาก และ “จาคะ” คือการเสียสละแบ่งปันเจือจาน เพื่อยังประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นและสังคม

ระบบสวัสดิการสังคมสมัยใหม่ เริ่มมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการปฏิรูประบบราชการ รัฐได้จัดบริการด้านการศึกษาและด้านสาธารณสุขให้กับประชาชน ส่วนการสังคมสงเคราะห์ ได้มีการจัดตั้งองค์กรสังคมสงเคราะห์ แห่งแรกขึ้นในประเทศสยาม ชื่อว่า สถานอุณาโลมแดง เมื่อ พ.ศ. 2436 เพื่อช่วยรักษาพยาบาลทหารที่บาดเจ็บ จากการทำสงครามกับฝรั่งเศสกรณีพิพาทดินแดนอินโดจีน ต่อมาสถานอุณาโลมแดงได้พัฒนามาเป็น **สภาขาชาติไทย**

นโยบายสวัสดิการสังคมของไทยเป็นนโยบายการประชาสงเคราะห์มาโดยตลอด ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้ พ.ร.บ.ประกันสังคม พ.ศ.2533 ซึ่งสร้างระบบสวัสดิการสังคมรูปแบบใหม่ที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล กรมประชาสงเคราะห์จึงเริ่มปรับเปลี่ยนแนวคิดใหม่ ขยายความหมายและขอบข่ายงานเป็นนโยบายสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ

นโยบายสวัสดิการสังคมเป็นนโยบายที่จะต้องให้บริการครอบคลุมทั้งการประกันสังคม การประชาสงเคราะห์ และการบริการสังคม ส่วนการจัดสวัสดิการสังคมต้องดำเนินการทั้งโดย ภาครัฐและภาคเอกชน

ในปัจจุบัน หน่วยงานหลักที่ดูแลงานด้านสวัสดิการสังคม คือ กระทรวงแรงงานและ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ นอกจากภาครัฐแล้วยังมี ภาคธุรกิจและภาคชุมชน เป็นต้น

การจัดสวัสดิการโดยรวมในสังคมไทย

โดยทั่วไปสังคมไทยมีความสัมพันธ์กันเครือญาติและมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มและชุมชน ดังนั้น รูปแบบการให้ความช่วยเหลือทางสังคมผ่านระบบเครือญาติและชุมชนจึงมีมานานแล้ว เช่น เมื่อเกิดไฟไหม้ น้ำท่วม ฝนแล้ง ชาวบ้านไม่มีข้าวกิน จะมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในกลุ่มเครือญาติ เพื่อนสนิทคนในชุมชนเดียวกัน เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีอีกหลายช่องทาง เช่น เด็กผู้ชายครอบครัวยากจนที่ต้องการศึกษาต่อในเมือง มักอาศัยวัดเป็นที่พักอาศัย ฯลฯ เหล่านี้ คือ สวัสดิการสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทยมานาน เมื่อสังคมพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยม ความเชื่อถือเหล่านั้นก็ลดบทบาทลง ประชาชนหันไปให้ความสำคัญกับการจัดสวัสดิการ โดยรัฐมากขึ้นๆ

การจัดสวัสดิการโดยรวมในสังคมไทย หรือที่เรียกตามไอเอ็มเอฟและธนาคารโลกว่า คปส. (โครงการความปลอดภัยทางสังคม) มีเป้าหมาย 3 ระดับ ตั้งแต่ (1) การแก้ไขความเดือดร้อน หรือ บำบัดรักษา โดยใช้รูปแบบการสงเคราะห์ (2) การป้องกันปัญหา โดยเน้นเรื่องการพัฒนาความรู้ และการฝึกอบรม และ (3) การพัฒนาศักยภาพความคิด และจิตใจ คือการพัฒนาให้คนมีอารยธรรม

สวัสดิการสังคมโดยรวมขั้นต่ำ หรือโครงการความปลอดภัยทางสังคม (คปส.) คือการจัดสวัสดิการสังคมที่ครอบคลุมถึงการสงเคราะห์สังคม การประกันสังคม และการบริการสังคม ซึ่ง นอกจากหน่วยงานภาครัฐแล้ว ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคชุมชน ก็ถือเป็นอีกจักรกลหนึ่งที่มีส่วนอย่างสำคัญในการบริการสวัสดิการในสังคมไทย ในปัจจุบัน หน่วยงานหลักที่เข้ามาดูแลรับผิดชอบงานด้านสวัสดิการคือ กระทรวงแรงงานและกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ มีภารกิจที่ครอบคลุมด้านการประชาสงเคราะห์ การประกันสังคม การพัฒนาฝีมือแรงงาน การจัดหางาน การคุ้มครองแรงงาน และการแรงงานสัมพันธ์ แต่ก็ยังไม่ครอบคลุมถึงการ

บริการสังคมโดยเฉพาะด้านการศึกษาและการสาธารณสุข เนื่องจากนโยบายสวัสดิการสังคมเป็นนโยบายที่ต้องครอบคลุมทั้งสามด้านคือ การประกันสังคม การประศาสน์สงเคราะห์ และการบริการสังคม ดังนั้นการจัดสวัสดิการจึงควรดำเนินไปอย่างประสานและสอดคล้องกัน โดยทั่วไปสังคมไทยมีความสัมพันธ์กันที่เครือญาติและมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มและชุมชน ดังนั้นรูปแบบการให้ความช่วยเหลือทางสังคมผ่านระบบเครือญาติในชุมชนจึงมีมานานแล้วแต่พอสังคมไทยพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยม ให้ความเชื่อเหล่านั้นพร้อมถึงการแสดงออกก็ได้ลดบทบาทลง ทำให้ประชาชนหันไปให้ความสำคัญกับการจัดสวัสดิการ โดยรัฐมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การกำหนดยุทธศาสตร์สวัสดิการสังคม การจัดทำนโยบายสวัสดิการสังคม รวมทั้งการมอง “สวัสดิการสังคม” เจริญนโยบายทางสังคม ต้องมองอย่างเป็นองค์รวม ครอบคลุมทั้งด้านบริการสังคม ประกันสังคม และสังคมสงเคราะห์ มองสวัสดิการสังคมเป็นกลไกในการป้องกันหรือบรรเทาปัญหา และเป็นเครื่องมือพัฒนาคนจนคนด้อยโอกาสพร้อมๆกันทุกมิติ นั่นก็หมายความว่าเราต้องพิจารณา “คนเป็นศูนย์กลาง” คนๆหนึ่งจะต้องมีสวัสดิการสังคมอะไรบ้าง และอย่างไร จึงจะสามารถป้องกันบรรเทาปัญหาและพัฒนาคนๆนั้นได้ และสวัสดิการสังคมนั้นจะจัดขึ้นโดยภาครัฐหรือนอกภาครัฐ

1. แนวคิดสวัสดิการชุมชน

ความหมายของสวัสดิการชุมชน

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ได้ให้ความหมายสวัสดิการชุมชน หมายถึง การสร้างหลักประกันเพื่อความมั่นคงของคนในชุมชน หมายรวมถึง ทุกอย่างที่จะทำให้คนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งในรูปแบบของสิ่งของ เงินทุน น้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่น กองทุนตั้งจะออมทรัพย์ กองทุนออมวันละบาท กองทุนสวัสดิการผู้นำชุมชน กองทุนสวัสดิการผู้สูงอายุในชุมชน เป็นต้น

2. แนวคิดการจัดสวัสดิการโดยชุมชน (Community Welfare)

สังคมไทยมีความสัมพันธ์กันญาติและมีความเป็นชุมชน เมื่อผู้คนประสบปัญหาหรือมีความเดือดร้อนใจ ชุมชนมักจะหาทางออกในการช่วยเหลือตนเองก่อนและบางครั้งก็ต้องขอ

ความช่วยเหลือจากบุคคลอื่นหรือองค์กรภายนอก ซึ่งส่วนใหญ่มักเริ่มต้นจากการขอความช่วยเหลือจากคนกลุ่มที่ใกล้ชิดที่สุด คือ ครอบครัว กลุ่มเครือญาติ และเพื่อนบ้าน ทั้งที่เป็นการให้ความช่วยเหลือโดยทั้งภาครัฐและภาคประชาชนในรูปแบบที่เรียกกันว่า การจัดสวัสดิการสังคม เมื่อกล่าวถึงการจัดสวัสดิการ โดยภาคประชาชน คงปฏิเสธไม่ได้ว่าการจัดสวัสดิการในชุมชนภาคเกษตรคือต้นแบบที่ถูกนำมาขยายผลอย่างกว้างขวาง ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ฐาน ได้แก่ ฐานทรัพยากร ฐานวัฒนธรรมและฐานงานพัฒนา ที่ได้กล่าวไว้แล้วแต่เบื้องต้น ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. การจัดสวัสดิการจากฐานทรัพยากร

1.1 การใช้ประโยชน์จากป่าสาธารณะ มีทั้งการอาศัยป่าเพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร เช่น หาเห็ด หาปลา หาหน่อไม้ หารพืชผัก เพื่อการบริโภค เป็นต้น การใช้ประโยชน์ในลักษณะนี้สามารถเกิดขึ้นในพื้นที่ป่าสาธารณะต่างๆ ไป นอกจากเป็นแหล่งอาหาร ป่าบางแห่งยังเป็นแหล่งสร้างรายได้ของชาวบ้าน ทั้งโดยการเก็บของที่ได้จากมาขาย ขณะที่บางแห่งก็เป็นแหล่งวัตถุดิบสำคัญที่นำมาใช้เป็นปัจจัยการผลิต

1.2 การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ มีความสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารและการหารายได้ของชาวบ้านไม่น้อยไปกว่าการใช้ประโยชน์จากป่าสาธารณะ เพราะแหล่งน้ำมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การนำน้ำมาดื่มมาใช้การใช้น้ำเพื่อการเกษตร และแหล่งน้ำยังอุดมไปด้วยทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ได้อีกหลายอย่างและนำไปสู่การสร้าง ความมั่นคงทางอาหาร

1.3 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางทะเล เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างสวัสดิการ ความมั่นคงทางด้านอาหารและรายได้ของชุมชนประมง ความสมบูรณ์ของทรัพยากรทะเลจึงเป็นสิ่งสำคัญที่เกี่ยวพันกับความอยู่รอดของชุมชนประมงพื้นบ้านอย่างมาก

1.4 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนบุคคล (ของผู้อื่น) ถือเป็นอีกปัจจัยหนึ่งของการสร้างสวัสดิการความมั่นคงด้านอาหาร การใช้ทรัพยากรแบบนี้ตั้งอยู่บนแนวคิดของสังคมรวมหมู่เป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนในชุมชน ซึ่งยังพอให้เห็นอยู่ในสังคมไทย

2. การจัดสวัสดิการจากฐานวัฒนธรรม

2.1 การถือกุศลของครอบครัวและกลุ่มเครือญาติ เป็นสวัสดิการที่มีพื้นฐานที่มีอยู่ในครอบครัวและชุมชน เช่น การส่งข้าวปลาให้แก่ลูกหลานที่ไปทำงานรับจ้างในเมืองใหญ่

2.2 การถือกุศลของระบบอุปถัมภ์ เพราะระบบอุปถัมภ์เป็นรากเหง้าหนึ่งที่มีอยู่ของสังคมไทย แม้ว่าในด้านหนึ่งระบบอุปถัมภ์จะนำมาซึ่งการเอารัดเอาเปรียบ กดขี่ข่มเหง แต่ในอีกด้านหนึ่งระบบอุปถัมภ์ก็เป็นส่วนสำคัญที่ถือกุศลให้สังคมอยู่ร่วมกันได้ ทั้งในด้านการสร้างความมั่นคงทางอาหาร หรือการแลกเปลี่ยนงาน การทำงานแลกเปลี่ยนปัจจัยการดำรงชีวิตและการสร้างความสัมพันธ์เชิงส่วนตัว เช่น เวลาว่างงานบุญก็มาช่วยงาน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดความผูกพันทางใจระหว่างผู้ให้และผู้รับ ซึ่งจะนำไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมในอนาคตได้ง่าย

2.3 การจัดการของศาสนสถาน ถือเป็นแหล่งจัดสวัสดิการที่สำคัญของชุมชนมาตั้งแต่อดีต เช่น ชุมชนชาวพุทธจะใช้วัดเป็นแหล่งสถานในการใช้ประโยชน์ร่วมกันในชุมชน หรือเป็นแหล่งศึกษาของลูกหลาน

3. การจัดสวัสดิการบนฐานงานพัฒนา

3.1 การจัดกลุ่มฌาปนกิจ มีให้เห็นเกือบทุกชุมชน ส่วนหนึ่งมีการเริ่มต้นและการจัดการโดยชาวบ้านเอง บางส่วนได้รับการสนับสนุนการริเริ่มจากหน่วยงานภายนอก แต่ทั้งหมดล้วนตั้งกฎเกณฑ์และดำเนินการโดยสมาชิกในชุมชน

3.2 การจัดกลุ่มออมทรัพย์ มีลักษณะเช่นเดียวกับการจัดกลุ่มฌาปนกิจ คือมีทั้งที่ริเริ่มโดยชุมชนเองและร่วมริเริ่มกับกลุ่มองค์กรภายนอกส่วนใหญ่พยายามจัดการในรูปแบบของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ โดยพื้นฐาน กลุ่มออมทรัพย์มีหน้าที่ในการรับฝากและปล่อยกู้ มีรายได้จากดอกเบี้ยและตอบแทนสมาชิกในรูปแบบเงินปันผล ในกรณีที่การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เกิดจากการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ทำให้ลักษณะการบริหาร ไม่ตอบสนองกับชุมชนทำให้ชาวบ้านเข้าไม่ถึงแก่นแท้ของการดำเนินงาน รูปแบบกิจกรรมก็จะมีเพียงการฝากเพื่อรับเงินปันผลและกู้แล้วต้องจ่ายดอกเบี้ยเท่านั้น แต่ในกรณีชุมชนที่เข้มแข็ง กลุ่มออมทรัพย์ จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการ

พัฒนาและการจัดสวัสดิการในชุมชน โดยอาศัยการกันเงินดอกเบี้ยส่วนหนึ่งมาใช้ในกิจการของส่วนรวม

3.3 การจัดกลุ่มกองทุนพัฒนาอาชีพ ส่วนใหญ่เป็นกองทุนที่ต่อยอดมาจากการจัดกลุ่มออมทรัพย์ คือ อาศัยเงินดอกเบี้ยจากกลุ่มออมทรัพย์มาเป็นเงินทุนริเริ่มดำเนินงาน บางกิจกรรมก็เป็นการให้เปล่า เช่น เงินอุดหนุน โครงการเลี้ยงไก่ เลี้ยงวัว เป็นต้น แต่บางกิจกรรมก็มีลักษณะเป็นการกู้ยืมเพื่อนำเงินไปลงทุนทำงานผลิต ซึ่งต้องจ่ายเงินคืนให้กับกองทุนตามกำหนดเวลา จะเห็นได้ว่าการจัดสวัสดิการโดยภาคชุมชน โดยเฉพาะในกลุ่มที่เกิดจากฐานงานพัฒนา ส่วนใหญ่มีลักษณะเชื่อมโยงและเกี่ยวพันกันมีจุดเน้นที่ต้องการให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วม การจัดสวัสดิการโดยภาคชุมชนที่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ไม่มีระบบ ระเบียบแบบแผน ในการดำเนินงานที่ชัดเจน ทำให้การส่งผ่านความรู้จากชุมชนหนึ่ง ไปอีกชุมชนหนึ่งเกิดปัญหาในเรื่องการถ่ายทอดและเชื่อมโยง แม้แต่การจัดกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในปัจจุบัน หลายพื้นที่ก็ยังคงรับไปเพียงรูปให้มีความสำคัญกับเงินปันผลโดยลืมหลักการสำคัญของการสำคัญของการจัดทำกลุ่มออมทรัพย์ นั่นคือ การถือสัจจะ การแบ่งปัน โอกาส การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน

รูปแบบการจัดสวัสดิการชุมชนโดยภาคชุมชน กรณีศึกษากลุ่มสัจจะออมทรัพย์แบบพัฒนาครอบครัวชีวิตบ้านน้ำขาว ตำบลน้ำขาว เป็นตำบลที่ค่อนข้างจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร รอบ ๆ บ้านมีสวนผลไม้ที่มีผลต่าง ๆ คละกันไป เช่น ทุเรียน เงาะ มะพร้าว จำปาตะ เป็นต้น พื้นที่ดินในสวนยังมีพวกพืชผักและสมุนไพรอาศัยดิน นอกจากนั้น บ้านน้ำขาวยังมีการทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ในครัวเรือน และเลี้ยงวัวเนื้อไว้ขาย หากดูจากสภาพการทำมาหากินของครัวเรือนต่าง ๆ ก็พอจะสรุปได้ว่า ชุมชนตำบลน้ำขาวมีระบบเศรษฐกิจพอเพียง ความจริงกลุ่มออมทรัพย์ในตำบลน้ำขาวเกิดจากการแนะนำของกรมพัฒนาชุมชน รูปแบบการจัดตั้งครั้งแรกก็เพื่อระดมเงินออมและปล่อยกู้ดอกเบี้ยต่ำให้แก่สมาชิกต่อมาเมื่อวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ.2525 ครูชบ ยอดแก้ว ครูประชาบาลวัดน้ำขาวใน ได้จัดตั้งกลุ่มสัจจะขึ้นใหม่ ในหมู่ 10 เพราะเห็นว่ากลุ่มที่จัดตั้งโดยกรมพัฒนาชุมชนล้มเหลว ครูชบ พบว่า การดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ที่ได้รับการแนะนำให้จัดตั้งโดยกรมพัฒนาชุมชน ไม่ค่อยได้รับความร่วมมือจากสมาชิก เพราะได้ผลประโยชน์น้อย ประกอบกับคนบ้านน้ำขาวใช้จ่ายเงินเกินตัว มั่วสุมอบายมุข โจรผู้ร้ายชุกชุม ชุมชนแตกแยก โรคภัยไข้เจ็บชุกชุม ครูชบ จึงคิดว่า ถ้าคนบ้านน้ำขาวลดความฟุ่มเฟือย ลดอบายมุขลงได้ ชีวิตก็จะพอเพียง จึงจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นใหม่ เรียกว่า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์แบบพัฒนาครอบครัวชีวิต เป็นกลุ่มที่แตกต่างจากแบบเดิมตรงที่มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนา 7 ประการ คือ (1) พึ่งตนเอง มี

ความเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม (2) มีวินัยในตนเอง มุ่งมั่นทำงานให้สำเร็จ (3) ขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ ประหยัด และอดทน (4) รู้จักคิด วิचारณ์ และตัดสินใจ อย่างมีเหตุผล (5) มีขันติธรรมต่อคำวิจารณ์รู้ถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล และหมู่เหล่า (6) มีน้ำใจเป็นนักกีฬา (7) ทำงานร่วมกับผู้อื่น ได้โดยรู้จักเป็นผู้ให้ ผู้รับ ผู้นำ และผู้ตามที่ดี

กลุ่มออมทรัพย์แบบ ครูชบ ได้ใช้เงื่อนไข การออมทรัพย์เป็นเครื่องมือพัฒนา และเน้นสร้างสวัสดิการให้แก่สมาชิก ทั้งในรูปแบบของการให้กู้เงินและสวัสดิการอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสวัสดิการด้านรักษาพยาบาล ครูชบ เห็นว่า การนำกำไร ไปจัดสวัสดิการเป็นสิ่ง ที่สำคัญยิ่ง ดังนั้น กำไรของกลุ่มออมทรัพย์แบบพัฒนาครอบครัวชีวิต จึงแบ่งกำไรครึ่งหนึ่งไปตั้ง กองทุนสวัสดิการอีกครั้งหนึ่งเป็นเงินปันผล แต่ไม่ค่อยมีการขยายตัวไปทางด้านอาชีพ การผลิต และการค้า

ในปัจจุบันคนบ้านน้ำขามมีระดับการยังชีพที่พอเพียง โจรผู้ร้ายแทบจะไม่มี อบายมุขน้อยลงมาก สุขภาพของชาวบ้าน ได้รับการรักษาดูแลดีขึ้นมาก เพราะมีเงินสวัสดิการ ช่วยเหลือ ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐลดลงมาก ที่สำคัญกลุ่มจะออมทรัพย์ แบบพัฒนาครอบครัวชีวิตแบบ ครูชบ ได้กลายเป็นแบบอย่างให้กลุ่มออมทรัพย์อื่น ๆ นำไปปฏิบัติ โดยเฉพาะในประเด็นการนำเอากำไรจากกลุ่มไปจัดสวัสดิการต่าง ๆ ให้แก่สมาชิก

4. เงื่อนไขความสำเร็จของการจัดสวัสดิการโดยภาคชุมชน

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2547) ได้ชี้ให้เห็นเงื่อนไขของการเกิดขึ้น คงอยู่และ พัฒนาของการจัดสวัสดิการ โดยภาคชุมชนว่าต้องตั้งอยู่ในกรอบของ “ไตรลักษณ์ของการจัดตั้ง” คือ การนำและความคิด จิตวิญญาณและการบริหารจัดการ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การนำและความคิด ซึ่งการนำและความคิด จำแนกตามแหล่งที่มาได้เป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่หนึ่ง คือ ส่วนที่มีการเสนอแนะจากราชการ เช่น การทำกิจกรรมการ ฟื้นฟูทางเศรษฐกิจ โดยจะเน้นการรวมกลุ่มและเป็นกิจกรรมการรวมหมู่

ส่วนที่สอง คือ ส่วนที่เป็นการริเริ่มความคิดและแนะนำโดยองค์กรพัฒนาเอกชน จะเน้นการกระบวนกรเรียนรู้ของชุมชนในการวิเคราะห์ค้นหาศักยภาพที่มีในชุมชนและใช้กระบวนการจัดการร่วมกันบนฐานทรัพยากรที่มีในชุมชน จิตวิญญาณ การเกิดขึ้น คงอยู่และพัฒนาขององค์กรอาศัยความเชื่อมั่น ความเสียสละ การทุ่มเทแรงใจของผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญในการบุกเบิก การทุ่มเทแรงกายแรงใจของผู้นำโดยไม่หวังผลตอบแทน คือ จิตวิญญาณของความเสียสละ เป็นเงื่อนไขสำคัญของการทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

ส่วนที่สาม คือ ส่วนที่เกิดขึ้นจากการริเริ่มของคนในชุมชน จะเป็นการสืบทอด การต่อยอดฐานความคิดในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชนและยังเป็นการสร้างทางเลือกในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนด้วย

2. จิตวิญญาณ การเกิดขึ้น คงอยู่และพัฒนาขององค์กรอาศัยความเชื่อมั่น ความเสียสละ การทุ่มเทแรงใจของผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญในการบุกเบิก การทุ่มเทแรงกายแรงใจของผู้นำโดยไม่หวังผลตอบแทน คือ จิตวิญญาณของความเสียสละ เป็นเงื่อนไขสำคัญของการทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

3. การบริหารจัดการ การบริหารจัดการองค์กรเศรษฐกิจชุมชนจำเป็นต้องคำนึงกรอบ 3 ด้าน คือ

ด้านที่หนึ่ง ผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของสมาชิก ถ้าไม่สนองตอบต่อผลประโยชน์อันพึงจะได้รับของสมาชิก กลุ่มหรือองค์กรก็จะอ่อนแอ

ด้านที่สอง กลุ่มและองค์กรจะต้องเป็นที่ยอมรับของคนทุกวงการ ไม่ว่าจะป็นข้าราชการ นักวิชาการและกลุ่มคนอื่น ๆ ในสังคม ซึ่งการยอมรับจากทุกส่วนจากสังคมมีความสำคัญการพัฒนาองค์กร

ด้านที่สาม ศักยภาพและความพร้อมของกลุ่มและองค์กรในขณะนั้น กิจกรรมใดๆที่จะดำเนินการจะต้องตั้งอยู่บนฐานความเป็นไปได้และมีความสอดคล้องกับทรัพยากรและศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชน ให้เกิดความเข้มแข็งภายในชุมชน ต้องการนำพาชุมชนไปสู่เส้นของการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งถึงที่สุดก็ต้องลุกขึ้นสู้กับกระแสทุนนิยมบริโภคนั่นเอง

5. ความเป็นไปได้ในการจัดสวัสดิการโดยภาคชุมชน

หลังทำการศึกษารูปแบบและเงื่อนไขในการจัดสวัสดิการ โดยองค์กรในชุมชน แล้ว พบว่าบางกลุ่มสามารถจัดการได้ดีบางกลุ่มก็อาจล้มเหลว แต่อย่างไรก็ตามการจัดสวัสดิการชุมชนภาคชุมชน มีความสำคัญต่อชุมชนในแง่ที่ชุมชนพยายามช่วยเหลือตัวเองในระดับหนึ่ง เป็นความช่วยเหลือแบ่งเบาภาระของรัฐไปบ้าง แต่ด้านหลักแล้ว การจัดสวัสดิการที่จำเป็นให้แก่ประชาชน ยังต้องเป็นภาระของรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

กรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จ จะสามารถนำไปขยายผลได้หรือไม่ซึ่งคำตอบพบว่านำไปขยายผลได้แต่ไม่ทั้งหมด องค์กรเศรษฐกิจของชุมชนสามารถจะบริหารจัดการระบบสวัสดิการแทนรัฐได้หรือไม่ พบว่าการจัดสวัสดิการที่จัดโดยภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และชุมชน เป็นเพียงส่วนหนึ่ง ส่วนเสริม หรือเป็นความพยายามท่ามกลางภาครัฐที่ยังไม่มีความชัดเจนทางนโยบาย

6. การพัฒนาระบบสวัสดิการ ของกฎหมายไทย

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “สวัสดิการ” นักกฎหมายจะมีความเข้าใจที่หลากหลายมาก ตั้งแต่ที่ไม่รู้เรื่องเลย ไปจนถึงมีความเข้าใจอย่างรู้เท่าทัน แต่โดยรวมแล้ว นักกฎหมายมีทัศนคติในการมองเรื่องสวัสดิการ แยกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 มองสวัสดิการเป็นเรื่องการเยียวยา ทดแทนความเสียหาย (remedy) โดยใช้หลักของการกลับสู่สภาวะเดิมอย่างทันทีและเพียงพอ แต่ถ้าไม่สามารถเยียวยาความเสียหายให้ได้แล้วก็จะถือเป็นคราวเคราะห์ หรือ บาปเคราะห์ของผู้เสียหายเอง

ทั้งนี้ การคุ้มครองสิทธิของผู้ที่ได้รับความเสียหายจะต้องใช้กระบวนการยุติธรรมปกติที่เน้นเทคนิคทางคดี มีความล่าช้า และมีค่าใช้จ่ายสูง กล่าวคือ ถ้าผู้เสียหายไม่มีเงินจ่ายค่าฤชาธรรมเนียมในการฟ้องก็ไม่อาจดำเนินคดี ซึ่งก็เท่ากับว่าพวกเขาไม่มีสิทธิที่จะได้รับค่าเสียหายนั่นเอง

กลุ่มที่ 2 มองสวัสดิการเป็นเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐาน หรือสิทธิขั้นต่ำตามกฎหมาย รับรอง เช่น การจ่ายค่าชดเชยให้ผู้เจ็บป่วยตามที่ระบุไว้ในกฎหมายคุ้มครองแรงงาน เสียแขนข้าง ซ้ายจะต้องจ่ายเท่าไร? ฯลฯ แม้จะมีกฎหมายรองรับแต่เวลาปฏิบัติจริงไม่ได้เป็นไปตามที่กฎหมาย บัญญัติไว้ หรือบางกรณีไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน มีการประกาศใช้กฎหมายที่เรียกว่า พระราชบัญญัติ ส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม พ.ศ. 2546 กำหนดให้มีผู้รับผิดชอบในการดูแลเรื่องระบบสวัสดิการ ซึ่งทำให้เกิดการปรับองค์กรและการจัดระบบสวัสดิการใหม่ ในทั้งระดับประเทศและระดับจังหวัด ปραฏการณนี้ น่าจะเป็นผลดีต่อการปรับระบบสวัสดิการเพื่อให้ความช่วยเหลือคนจน แต่ในความเป็นจริง ยังไม่ได้เน้นที่สิทธิของคนจน และผู้ด้อยโอกาสอีกหลายกลุ่ม

กลุ่มที่ 3 มองสวัสดิการเป็นเรื่องความเป็นธรรม/มนุษยธรรม กลุ่มนี้มีวิธีการ มองปัญหาแตกต่างจากสองกลุ่มแรก กล่าวคือ กลุ่มนี้ไม่ได้เริ่มต้นมองปัญหาที่เกิดจากตัวกฎหมาย แต่จะเริ่มต้นมองสถานการณ์ ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงๆ โดยเอาปัญหาเป็นตัวตั้ง แล้วเชื่อมโยงสาเหตุ ของปัญหาศึกษาผลกระทบที่ตามมาจะได้มองเห็นปัญหาอย่างรอบด้าน ชัดเจน การแก้ปัญหาที่ต้อง ทำให้ตรงประเด็น

ทัศนะของนักกฎหมายทั้ง 3 กลุ่ม สะท้อนให้เห็นว่า ระบบสวัสดิการเป็นเพียง การเยียวยา ทดแทนความเสียหาย ไม่มีการบูรณาการในเชิงกระบวนการในการทำงานเพื่อแก้ปัญหา อย่างครบวงจร ที่สำคัญ การมาเรียกร้อง หรือ ฟ้องร้องบังคับคดี เป็นเรื่องยุ่งยากซับซ้อนและมี ค่าใช้จ่ายสูง (สำหรับคนจน) จึงเป็นเรื่องยากมากที่จะทำให้คนจน หรือ คนด้อยโอกาสสามารถ เข้าถึงสิทธิต่างๆเหล่านี้

7. การพัฒนาสวัสดิการสังคม ภายใต้แผนพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554)

ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์ที่ปรับเปลี่ยนเร็วและ สลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้นจำเป็นต้องกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่เหมาะสม โดยเสริมสร้าง ความแข็งแกร่งของโครงสร้างของระบบต่างๆ ภายในประเทศให้มีศักยภาพ แข่งขันในกระแส โลกาภิวัตน์ และสร้างฐานความรู้ให้เป็นภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้อย่างรู้เท่าทัน ควบคู่

ไปกับการกระจายการพัฒนาที่เป็นธรรม และเสริมสร้างความเท่าเทียมกันของกลุ่มคนในสังคม และความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น พร้อมทั้งฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้คงความสมบูรณ์เป็นรากฐานการพัฒนาที่มั่นคง และเป็นฐานการดำรงวิถีชีวิตของชุมชนและสังคมไทย ตลอดจนการเสริมสร้างธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการประเทศทุกระดับ อันจะนำไปสู่การพัฒนาประเทศที่มั่นคงและยั่งยืน สามารถดำรงอยู่ในประชาคมโลก ได้อย่างมีเกียรติภูมิและมีศักดิ์ศรี โดยมียุทธศาสตร์การพัฒนาที่สำคัญในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 ดังนี้

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ ให้มีความสำคัญกับ

1.1 การพัฒนาคนให้มีคุณธรรมนำความรู้ เกิดภูมิคุ้มกัน พัฒนาเด็กและเยาวชนให้มีจิตใจดีงาม มีสำนึกสาธารณะ มีสติปัญญา เพิ่มพูน ความรู้และทักษะให้แก่แรงงาน แรงผลิตนักวิทยาศาสตร์/นักวิจัย ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตและจัดการองค์ความรู้ท้องถิ่นและสมัยใหม่

1.2 การเสริมสร้างสุขภาวะคนไทยให้มีสุขภาพแข็งแรงทั้งกายและใจ และอยู่ในสภาพแวดล้อมที่น่าอยู่ พัฒนาระบบการรักษา ควบคู่กับการป้องกัน และฟื้นฟูร่างกาย/จิตใจ ส่งเสริมการบริโภคที่ปลอดภัยใช้สมุนไพรภูมิปัญญาไทย ร่วมกับเทคโนโลยีสะอาดในการผลิต ลด ละ เลิก พฤติกรรมเสี่ยงต่อสุขภาพ

1.3 การเสริมสร้างคนไทยให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข สร้างครอบครัวให้เข้มแข็ง สร้างหลักประกันที่มั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม ให้ประชาชน ด้านอาชีพ สวัสดิการสังคม การออม การดำรงชีวิตที่ปลอดภัย สงบสุข รวมทั้งขยายบริการสังคมแก่ผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาส

2. ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศ ให้มีความสำคัญกับ

2.1 การบริหารจัดการกระบวนการชุมชนเข้มแข็ง ส่งเสริมการรวมกลุ่มเปิดพื้นที่สาธารณะจัดกิจกรรม เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ปรับปรุงกลไก กฎระเบียบ เพื่อสนับสนุนการ

สร้างชุมชนเข้มแข็ง จัดการองค์ความรู้ชุมชนและระบบการเรียนรู้อย่างครบวงจรและพัฒนาต่อยอดสร้างครอบครัว ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนให้มั่นคงเข้มแข็งเป็นภูมิคุ้มกัน

2.2 สร้างความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชน รวมกลุ่มในรูปแบบสหกรณ์นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างสรรค์คุณค่าสินค้าและบริการ

2.3 การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการร่วมกันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสันติสุขและเกื้อกูล ให้สิทธิชุมชนร่วมบริหารจัดการทรัพยากรสร้างกลไกให้ชุมชนปกป้องคุ้มครองทรัพยากร

3. ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจให้สมดุลและยั่งยืนให้ความสำคัญกับ

3.1 การปรับโครงสร้างการผลิตเพื่อเพิ่มผลิตภาพและคุณค่าของสินค้าและบริการบนฐานความรู้และความเป็นไทย ปรับโครงสร้างภาคเกษตร/อุตสาหกรรม/บริการพัฒนาปัจจัยสนับสนุนการปรับโครงสร้างการผลิต

3.2 การสร้างภูมิคุ้มกันของระบบเศรษฐกิจ บริหารเศรษฐกิจส่วนรวมให้มีประสิทธิภาพ ส่งเสริมการออมเพิ่มทางเลือกระดมทุน เพิ่มประสิทธิภาพการใช้พลังงานเร่งรัดใช้พลังงานทดแทน

3.3 การสนับสนุนให้เกิดการแข่งขันที่เป็นธรรมและการกระจายผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเป็นธรรม ส่งเสริมการแข่งขันการประกอบธุรกิจอย่างเสรีและเป็นธรรม กระจายการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสู่ภูมิภาคอย่างสมดุล เป็นธรรม เพิ่มประสิทธิภาพการให้บริการระบบการเงินฐานราก ดำเนินนโยบายการคลังเพื่อส่งเสริมการกระจายรายได้

4. ยุทธศาสตร์การพัฒนาบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพและการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญกับ

4.1 การรักษาสถานทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศ พัฒนาระบบฐานข้อมูล สร้างองค์ความรู้ ส่งเสริมสิทธิชุมชนร่วมจัดการดิน น้ำ ป่า แร่ พัฒนาระบบจัดการร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากร และแก้ไขความขัดแย้งอย่างสันติวิธี

4.2 การสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและการพัฒนาที่ยั่งยืน มีการผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการเพื่อลดมลพิษ

4.3 การพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดการองค์ความรู้สร้างภูมิคุ้มกัน สร้างนวัตกรรมจากทรัพยากรชีวภาพ

5. ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการประเทศ โดยให้ความสำคัญ

5.1 การเสริมสร้าง และพัฒนาวัฒนธรรมประชาธิปไตยและธรรมาภิบาลให้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมไทย สร้างกระบวนการเรียนรู้ ปลูกฝังจิตสำนึก ค่านิยม วัฒนธรรมประชาธิปไตยและธรรมาภิบาลแก่เยาวชน และประชาชนทุกระดับ

5.2 เสริมสร้างความเข้มแข็งของภาคประชาชนให้สามารถเข้าร่วมในการบริหารจัดการประเทศ ส่งเสริมให้ประชาชนรวมตัวและรวมกลุ่มสร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกัน ให้เข้มแข็งส่งเสริมให้เข้าถึงกระบวนการยุติธรรมอย่างเท่าเทียม และร่วมในกระบวนการบริหารจัดการประเทศให้เกิดความเป็นธรรมและความโปร่งใสในการพัฒนาประเทศ

5.3 สร้างภาคราชการที่มีประสิทธิภาพและมีธรรมาภิบาล เน้นการบริการแทนการกำกับควบคุม และทำงานร่วมกับหุ้นส่วนการพัฒนา เน้นการพัฒนาประสิทธิภาพและความคุ้มค่าในการปฏิบัติการกิจด้วยการปรับบทบาทโครงสร้างและกลไกการบริหารจัดการรัฐและรัฐวิสาหกิจให้มีประสิทธิภาพ ทันสมัย ลดการบังคับควบคุม กำเนียงถึงความต้องการของประชาชน

5.4 การกระจายอำนาจการบริหารจัดการประเทศสู่ภูมิภาค ท้องถิ่น และชุมชนเพิ่มขึ้น โดยพัฒนาศักยภาพ และกระจายอำนาจการตัดสินใจให้ท้องถิ่นมีบทบาทสามารถรับผิดชอบในการบริหารจัดการบริการสาธารณะ

5.5 ส่งเสริมภาคธุรกิจเอกชนให้เกิดความเข้มแข็ง สุจริต และมีธรรมาภิบาล ส่งเสริมและสร้างแรงจูงใจให้ธุรกิจเอกชนทั้งที่จดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์ และธุรกิจเอกชนทั่วไปเป็น “บริษัทภิบาล” เพิ่มมากขึ้น สร้างจิตสำนึกในการประกอบธุรกิจอย่างซื่อสัตย์

5.6 การปฏิรูปกฎหมาย กฎระเบียบ และขั้นตอน กระบวนการเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เพื่อสร้างความสมดุลในการจัดสรรประโยชน์จากการพัฒนา เปิดโอกาสให้ภาคีและกลุ่มต่างๆมีส่วนร่วมในการเสนอแนะและตรากฎหมายเพื่อประสานประโยชน์ของภาคส่วนต่างๆให้เสมอภาคและมีความสมดุล

5.7 การรักษาและเสริมสร้างความมั่นคง เพื่อสนับสนุนการบริหารจัดการประเทศสู่คุณภาพและความยั่งยืน พัฒนาศักยภาพ บทบาท และภารกิจของหน่วยงานด้านการป้องกันประเทศ ความมั่นคง และการรักษาความสงบเรียบร้อย ให้มีประสิทธิภาพมีความพร้อมในการป้องกันประเทศ ความมั่นคง และการรักษาความสงบเรียบร้อย

กล่าวโดยสรุป ภายใต้แผนฯ ฉบับที่ 10 ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศ นั่นคือ “คุณธรรมนำความรู้ และ เศรษฐกิจพอเพียง” โดยให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างคนไทยให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุขสร้างครอบครัวให้เข้มแข็ง สร้างหลักประกันที่มั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม ให้ประชาชน ด้านอาชีพ สวัสดิการสังคม การออม การดำรง ชีวิตที่ปลอดภัย สงบสุข รวมทั้งขยายบริการสังคมแก่ผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาส

การเสริมสร้างกระบวนการชุมชนเข้มแข็ง ส่งเสริมการรวมกลุ่มเปิดพื้นที่สาธารณะจัดกิจกรรม เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ปรับปรุงกลไก กฎระเบียบ เพื่อสนับสนุนการสร้างชุมชนเข้มแข็ง จัดการองค์ความรู้ชุมชนและระบบการเรียนรู้อย่างครบวงจรและพัฒนาต่อยอดสร้างครอบครัว ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนให้มั่นคงเข้มแข็งเป็นภูมิคุ้มกัน

โดยสรุป เมื่อพิจารณาพัฒนาการของสวัสดิการสังคมในสังคมไทยจะเห็นได้ว่าปรากฏออกมาใน 2 ลักษณะ ได้แก่ ช่วงแรกปรากฏในรูป “สวัสดิการสังคม” ที่ดำเนินการโดยชุมชน ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในสังคม มีการขยายอิทธิพลของตะวันตกเข้าในสังคมไทย ระบบการศึกษาสมัยใหม่ได้ดึงคนออกจากชุมชนขาดการเรียนรู้ท้องถิ่น การสืบทอดทางภูมิปัญญา ศาสนา ความเชื่อ จารีตประเพณีต่างๆ มีบทบาทน้อยลง ฐานทรัพยากรที่เป็นฐานการผลิตฐานความมั่นคงทางด้านอาหาร ดิน น้ำ ป่า ถูกทำลาย ชุมชนไม่มีสิทธิใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้การจัดสวัสดิการเปลี่ยนไปจากชุมชนที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันไปสู่ระบบสวัสดิการที่รัฐเป็นผู้จัดให้ ซึ่งประชาชนจะได้รับมากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจของหน่วยงาน แผนงาน โครงการ งบประมาณของภาครัฐ นโยบายด้านการเมือง รวมทั้งกระแสโลกาภิวัตน์ เช่น แหล่งเงินทุน/เงินกู้จากต่างประเทศ เงื่อนไขด้านการค้า กระแสการพัฒนาของโลกที่เกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security) สิทธิมนุษยชน (Human Right) เป็นต้น

ต่อมาเมื่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วง 40-50 ปีที่ผ่านมา ประกอบกับการที่ประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจอย่างรุนแรงในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา เป็นการเปิดโอกาสที่จะทำให้กระแสชุมชน/สังคม หันมาให้ความสนใจค้นหาทางเลือก/ทางรอดของชุมชนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่รุกคืบเข้ามามากขึ้นตลอดเวลา ดังนั้นสวัสดิการชุมชนสังคมจึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยทำให้เกิดมั่นคงของชุมชนฐานรากให้สามารถดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ได้ ซึ่งถือเป็นกระบวนการรื้อฟื้นวัฒนธรรมดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรื้อฟื้นระบบชุมชนแบบเอื้ออาทร แบ่งปัน และการดูแลกันของคนในสังคม จึงเปรียบเสมือนทางเลือกและทางรอดหนึ่งที่สังคมชุมชนให้การยอมรับ และหันกลับมาให้ความสำคัญอีกครั้ง เช่น ชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ที่ได้นำมาปรับใช้กับการจัดระบบสวัสดิการชุมชน

โดยสรุป “สวัสดิการชุมชน” คือ การสร้างหลักประกันเพื่อความมั่นคงใจของคนในชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่จะทำให้คนในสังคมในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น อาจอยู่ในรูป สิ่งของ เงินทอง น้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ผลของการจัดสวัสดิการชุมชนที่สำคัญ คือ การก่อให้เกิดรายได้ ลดรายจ่าย เกิดความสัมพันธมิตรไมตรีที่ดีขึ้นของคนในชุมชนรู้สึกมั่นคง ภาคภูมิใจ อยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและมีความสุข สวัสดิการชุมชนไม่ใช่เรื่องที่ทำไปเพื่อสร้างสวัสดิภาพและไม่เน้นเรื่องตัวเงินแบบสงเคราะห์ แต่มุ่งสร้างความมั่นคงอย่างมีศักดิ์ศรีและมีความสุข จึงเป็นเรื่องที่ชาวชุมชนจะเป็นผู้ร่วมกันสร้างให้เป็นของชุมชนและเพื่อชาวชุมชนเอง ชุมชนจึงควรเป็นผู้จัดการเอง โดยรัฐหรือองค์กรภายนอก เป็นผู้

คอยสนับสนุนในสิ่งที่ชุมชนที่จะร้องขอหรือต้องการ ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นเรื่ององค์ความรู้มากกว่าตัวเงิน ดังนั้นรูปแบบการจัดสวัสดิการของชุมชนจึงอาจมีหลากหลายรูปแบบ หรือสามารถสอดแทรกไว้ได้ในทุกกิจกรรม ภายใต้ความพร้อมและความเห็นชอบร่วมกันของชาวชุมชนเอง

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่น

แนวคิดท้องถิ่นนิยม

ที่มาและความหมายของท้องถิ่น

เมื่อเกิดจุดหักเหทางการเมืองในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และการออกพระราชบัญญัติการปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2476 ส่งผลให้เกิดการยกเลิกมณฑลเทศาภิบาลและการจัดตั้งการปกครองส่วนท้องถิ่น คำว่าท้องถิ่นจึงเกิดขึ้นและผู้คนก็ถูกจัดแบ่งและนิยาม เรียกตนเองว่าเป็นคนท้องถิ่นต่างๆ ตามการแบ่งเขตการจัดตั้งการปกครองส่วนท้องถิ่น

เกี่ยวกับคำว่า “ท้องถิ่น” นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539) นำเสนอไว้ว่า

“รัฐหรือการเมืองมีส่วนเป็นผู้สร้างหรือนิยามท้องถิ่นค่อนข้างสูงมาตั้งแต่โบราณแล้ว ที่คนไทยนับตัวเองว่าเป็นคนสุโขทัย คนแพร่ คนน่าน ฯลฯ นั้น แท้จริงแล้วเกิดจากการที่รัฐเป็นผู้กำหนด เพราะเมื่อเกิดชุมชนขึ้นแล้ว รัฐไปปกครองชุมชนนั้น รัฐก็เรียกชุมชนนั้นว่าเมือง เมืองในภาษาโบราณแปลว่า หน่วยการปกครองที่เล็กที่สุดเท่าที่รัฐบาลกลางจะสามารถยื่นมือเข้าไปถึงได้ โดยโครงสร้าง [ของรัฐไทย] เป็นการรวมศูนย์มาตั้งแต่โบราณ ในรัฐรวมศูนย์อย่างนี้จะครอบงำให้คนรู้สึกว่ ท้องถิ่นคือสิ่งที่รัฐกำหนดให้เป็น ในปัจจุบันรัฐยังมีโครงสร้างรวมศูนย์อยู่และมีสมรรถภาพในการรวมได้จริงและมากขึ้นด้วย จึงปรากฏว่าหน่วยในปัจจุบันที่เรียกว่าท้องถิ่นหรือภูมิภาคทั้งหลายนั้น รัฐเป็นผู้กำหนดมาก เช่น ภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคอีสานนั้น เดิมไม่มีมาก่อน ดังกรณีภาคอีสาน ซึ่งในความรู้สึกของคนทั่วไปคิดว่ามีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ในความจริงแล้ววัฒนธรรมอีสานเต็มไปด้วยความหลากหลาย เช่น โคราช ซึ่งไม่ใช่ทั้งลาว กูย และเขมร แต่กระทรวงมหาดไทยบอกว่านี่เป็นภาคอีสานก็กลายเป็นภาคอีสาน คนเริ่มรู้สึกว่ตนเป็นคนอีสาน”

สำหรับความหมายของคำว่า “ท้องถิ่น” นั้น ได้มีผู้ให้นิยามไว้แตกต่างกันไป ซึ่งมีทั้งผู้
มองท้องถิ่นในด้านขอบเขตพื้นที่ และผู้ที่มองท้องถิ่นว่ามีความลึกซึ่งมากกว่าการเป็นเพียงแค่พื้นที่
ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542) ให้ความหมายคำว่าท้องถิ่น ไว้ว่าท้องที่ใด
ท้องที่หนึ่งโดยเฉพาะซึ่งเน้นถึงลักษณะทางสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และทางธรรมชาติที่มี
ความเป็นขอบเขตเฉพาะพื้นที่นั้นๆ เป็นสำคัญและยังมีความหมายที่กำหนดขอบเขตของพื้นที่ระดับ
ย่อยตามเขตการปกครอง หรือเป็นหน่วยงานระดับรองไปจากหน่วยงานใหญ่ ได้แก่ หมู่บ้าน ตำบล
อำเภอ จังหวัด เป็นต้น

จากความหมายข้างต้น คำว่า ท้องถิ่น จึงขึ้นอยู่กับการจำกัดขอบเขตทางพื้นที่ดังกล่าวแล้ว
และเมื่อนำไปใช้ประกอบกับคำใดจะให้ความหมายเฉพาะเจาะจงในเรื่องนั้น เช่น ประเพณี
ท้องถิ่น พิธีประจำท้องถิ่น เป็นต้น

เอกรินทร์ สิมหาศาล (2540) กล่าวว่า “ท้องถิ่น” หมายถึง การกำหนดขอบเขตพื้นที่
ขอบเขตความรับผิดชอบหรือหน่วยงานที่ปรากฏในท้องถิ่นต่าง ๆ ตามสภาพสังคม ซึ่งจัดเป็นพื้นที่
ระดับย่อยรองไปจากสังคมใหญ่

จากนิยามข้างต้น สรุปได้ว่า “ท้องถิ่น” หมายถึง ถิ่นฐานที่อยู่ของมนุษย์ที่ตั้งบ้านเรือนอาศัย
อยู่กันเป็นกลุ่มหรือหน่วยของพื้นที่ย่อยลงมา ตั้งแต่บ้าน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ เทศบาล จังหวัด
ซึ่งเป็นความหมายดั้งเดิม

พัฒนา กิติอาษา (2543) ได้ทำความเข้าใจความหมายท้องถิ่น ผ่านการต่อสู้ของชาวบ้าน
ปากมูลซึ่งพบว่า ความหมายของ “ท้องถิ่น” สำหรับชาวบ้านและหน่วยงานของรัฐมีความแตกต่างกัน
อย่างมาก สำหรับชาวบ้าน ท้องถิ่นมีความหมายมากกว่าแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ที่อยู่อาศัยและ
ที่ตั้งทางกายภาพของชุมชน หากยังรวมเอาวิถีชีวิต อารมณ์ความรู้สึก ความผูกพันห่วงแหน สำนึก
ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สั่งสมกันมานานหลายชั่วอายุคน ในขณะที่หน่วยงานของรัฐมอง
ท้องถิ่นเป็นเพียงแหล่งทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับโครงการพัฒนาและการลงทุนทางสาธารณูปโภค
อย่างหนึ่ง

ทั้งนี้ ในบริบทของโลกสมัยใหม่ ท้องถิ่น (Local) ปรากฏให้เห็นในหลายรูปแบบ ได้แก่

1. หน่วยตามประเพณีของการศึกษาวิจัยทางมานุษยวิทยาอันเป็นชุมชนขนาดเล็กที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นพื้นฐานสำคัญในการจัดองค์กรทางสังคม
2. กลุ่มคนต่างๆ ที่เป็นชนกลุ่มน้อยในพรมแดนของรัฐ-ชาติเฉพาะแห่ง
3. บุคคลไร้อินที่อยู่แต่เป็นสมาชิกของชุมชนในจินตนาการเฉพาะแห่ง
4. สมาคมหรือองค์กรทางสังคม
5. ท้องถิ่นยังปรากฏให้เห็นในฐานะที่เป็นรูปแบบของตัวแทน (a form of representation) เช่น ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมและสินค้าที่ถูกสร้างขึ้น และนำเสนอโดยสถาบันทางสังคม เช่น สื่อมวลชน หรือ ตลาด เป็นต้น (Center for Asia Pacific Transformation Studies, 2000 อ้างถึงใน พัฒนา กิติอาษา, 2546)

เกี่ยวกับคำอธิบายว่าด้วยท้องถิ่นข้างต้น มีข้อสังเกตหลายประการ ดังนี้

ประการแรก ท้องถิ่นมีความหมายหลายอย่างสำหรับหลายคน ดังนั้น ท้องถิ่นจึงสามารถปรากฏอยู่ในรูปลักษณะที่หลากหลาย เช่น ชุมชนท้องถิ่น กลุ่มหรือองค์กรทางสังคม ภาพลักษณ์สินค้า อุดมการณ์หรือแม่กระทั่งวาทกรรม

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่อยู่ติดกับถิ่นที่อยู่ทางกายภาพเป็นเพียงรูปแบบหนึ่ง เช่น บางคั้งน้ำ คุ้มบ้าน หมูบ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค ฯลฯ ท้องถิ่นเหล่านี้เป็นท้องถิ่นในความหมายดั้งเดิมที่คนส่วนใหญ่คุ้นเคย และรับรู้กันอย่างกว้างขวางมาก่อน

ประการที่สอง การทำความเข้าใจท้องถิ่นในบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของโลกสมัยใหม่ไม่อาจจะนิยามได้ด้วยการใช้พื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรือพรมแดนรัฐชาติ หรือหน่วยงานปกครองของรัฐเป็นเกณฑ์สำคัญอีกต่อไป นิยามข้างต้นไม่เพียงพอและไม่ครอบคลุมชุมชนท้องถิ่นในลักษณะใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น ชุมชนทางอากาศ กลุ่มผู้ชมรายการทางโทรทัศน์หรือวิทยุ ชุมชน

ไซเบอร์สเปซที่เชื่อมต่อกันด้วยการสื่อสารและจินตนาการผ่านระบบเครือข่ายคอมพิวเตอร์ ชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่สาธารณชนและทางการเรียกว่า “ชาวเขา” ในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ เป็นต้น

ประการที่สาม ท้องถิ่นในฐานะที่เป็น “รูปแบบของตัวแทน” (a form of representation) เช่น ปฏิบัติการทางสังคม (Social Practices) วาทกรรม (Discourses) สินค้า (Commodities) กลุ่มคนพลัดถิ่นที่อยู่ (Displace Persons/Diaspora) ชุมชนในจินตนาการ (Imagined Communities) หรือ ชุมชนเสมือนจริง (Virtual Communities) เป็นรูปแบบของท้องถิ่นและกระแสท้องถิ่นที่ได้รับความนิยมมากที่สุดในวงวิชาการสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในช่วงเปลี่ยนสหัสวรรษ นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาจำนวนมากให้ความสนใจกับการเกิดหรือปรากฏตัวของท้องถิ่นในลักษณะนี้ ไม่น้อยไปกว่าชุมชนท้องถิ่นในความหมายดั้งเดิม (พัฒนา กิติอาษา, 2546)

ท้องถิ่นนิยม (Localism)

พัฒนา กิติอาษา (2546) ได้กล่าวถึง “ปฏิบัติการท้องถิ่นนิยม” ว่าปฏิบัติการดังกล่าวดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง มีทั้งท้องถิ่นนิยมที่เกิดจากพันธะ และความผูกพันที่มีพื้นฐานมาจากอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของนักวิชาการรวมทั้งปราชญ์ชาวบ้านในท้องถิ่น และท้องถิ่นนิยมที่ถูกสร้างขึ้นจากแนวคิดทฤษฎีทางวิชาการ ทิศทาง และเป้าหมายทางการเมืองของภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีเหล่านักวิชาการ ปัญญาชนสาธารณะจากสาขาวิชาแขนงต่างๆ ร่วมอยู่ด้วย ซึ่งอาจสรุปภาพรวมของปฏิบัติการท้องถิ่นนิยมในวงวิชาการสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาของไทยหลัง พ.ศ. 2500 โดยแบ่งแยกออกเป็นประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

ประการแรก ความสนใจเกี่ยวกับท้องถิ่นมีมาช้านานแล้ว เพราะท้องถิ่นเป็นพื้นที่ทางสังคม และเป็นมโนทัศน์หลักที่นักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา สื่อมวลชน ปราชญ์พื้นบ้าน นักพัฒนา ข้าราชการ และปัญญาชน สาธารณะทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นให้ความสนใจ ทั้งนี้ ท้องถิ่นและท้องถิ่นนิยมมีความหมายแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับค่านิยม ขอบเขต ความสนใจ และเป้าหมายของแต่ละคน ท้องถิ่นจึงมีมิติและแง่มุมที่หลากหลาย แต่เชื่อมโยงสัมพันธ์อยู่ในตัว เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภูมิศาสตร์หรือนิเวศวิทยาท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น เศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น เป็นต้น

ประการที่สอง ในช่วงทศวรรษ 2500-2510 ความสนใจเริ่มแรกของนักวิชาการ โดยเฉพาะกลุ่มนักสังคมศาสตร์ที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ ไม่ได้สนใจเรื่องคุณค่า สิทธิ และปากเสียงของท้องถิ่นมากนัก แต่เน้นการทำความเข้าใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย โครงสร้าง และหน้าที่ ระบบความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ฯลฯ ทั้งหมดนี้เป็นไปตามกระแสและทิศทางของกระบวนทัศน์หรือทฤษฎีแม่บทที่ได้รับความนิยมในวงวิชาการระดับนานาชาติ รวมทั้งบรรยากาศทางเศรษฐกิจการเมืองของประเทศในช่วงนั้นที่ปกครองโดยเผด็จการทหาร และสงครามต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรง ต่อมาเริ่มมีนักวิชาการหัวก้าวหน้าจำนวนหนึ่งได้หันไปใช้ทฤษฎีมาร์กซิสม์ เศรษฐศาสตร์การเมือง เศรษฐศาสตร์ศีลธรรม วัฒนธรรมชุมชน ควบคู่กับทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมกระแสหลัก เพื่อค้นหาทางออกทางเลือกเพื่อแก้ปัญหาความยากจนและไม่เป็นธรรมในท้องถิ่นต่างๆ โดยเฉพาะช่วงหลังเหตุการณ์ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา ในทศวรรษที่ 2530-2540 อาจถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่ยั่งยืนได้รับความนิยมได้รับความสนใจกันกว้างขวาง และนำเสนออย่างหลากหลายและเป็นระบบมากที่สุด

ประการที่สาม รูปแบบของท้องถิ่นนิยมมีความหลากหลาย เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น/ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน คดีชาวบ้าน วรรณกรรมพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเฉพาะกลุ่มน้ำ แนวคิดและแนวการพัฒนาชนบทที่เรียกว่า “วัฒนธรรมชุมชน” และแนวทางการทำงานพัฒนาชนบทรูปแบบต่างๆ เช่น การจัดระบบชุมชน หรือองค์กรในท้องถิ่น เครือข่ายองค์กรประชาชน การเกษตรกรรม/หัตถกรรมทางเลือก รูปแบบและวิธีการจัดการทรัพยากรที่เน้นภูมิปัญญาชาวบ้าน สิทธิชุมชน ประชาสังคม/ชุมชนเข้มแข็ง เศรษฐกิจพอเพียง ฯลฯ รูปแบบของท้องถิ่นนิยมเหล่านี้เป็นสัจธรรมความคิดทางวิชาการและสะท้อนให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา รวมทั้งปัญญาชนสาธารณะในการสร้างกระแส และผลักดันปฏิบัติการท้องถิ่นนิยมในสังคมอย่างน่าสนใจ

ประการที่สี่ ในศตวรรษที่ 2540 โดยเฉพาะภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 แนวโน้มของท้องถิ่นนิยมได้รับการสนับสนุนและความร่วมมือจากนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา รวมทั้งปัญญาชนสาธารณะกลุ่มที่ยืนอยู่ข้างหลังประชาชน มีส่วนสำคัญในการเปิดเผยและให้พื้นที่แก่ท้องถิ่นและคนในท้องถิ่น ซึ่งครั้งหนึ่งเคยถูกกด บังคับและถูกมองข้ามมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณพื้นที่ชายขอบและวิถีชีวิตของคนชายขอบกลุ่มต่างๆ ในสังคม อาจกล่าวได้ว่า ท้องถิ่นนิยมในรูปแบบของการเมืองภาคประชาชนหรือการต่อสู้ช่วงชิง และต่อรองเรื่องสิทธิและอำนาจการจัดการด้านต่างๆ ของท้องถิ่นจะทวีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ ในอนาคต

การเกิดขึ้นของกระแสท้องถิ่นนิยม

เสนห์ จามริก (2543) นักวิชาการอาวุโสและผู้นำคนสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยเรียกกระแสท้องถิ่นนิยมว่า “กระแสชุมชนท้องถิ่น” โดยชี้ให้เห็นว่า กระแสชุมชนท้องถิ่นไม่ได้มีความหมายเพียงเพื่อการยื่นหยัดต่อสู้เพื่อความอยู่รอดหรือปกป้องตัวเองเท่านั้น หากหมายถึง เป็นการเสนอแนวทางเลือกเพื่อการปฏิรูปสู่ระเบียบสังคมใหม่ ซึ่งสงวนที่ว่างให้กับความแตกต่าง หลากหลายทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม สิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

พัฒนา กิติอาษา (2546) เรียกกระแสท้องถิ่นวิวัฒน์หลังจากเหตุการณ์วิกฤตทางเศรษฐกิจ 2540 ว่า “วาทกรรมท้องถิ่นนิยม” (localism discourse) เพราะเป็นวาทกรรมที่สร้างขึ้นจากกระแสแนวคิดและปฏิบัติการทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ที่เรียกร้องให้สังคมไทยหันกลับไปให้ความสำคัญกับท้องถิ่น โดยเฉพาะชุมชนในรูปแบบต่างๆ เช่น การพึ่งตนเองด้านต่างๆ การปฏิเสธลัทธิบริโภคนิยมและการพัฒนาที่เน้นแต่ความเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรม วัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน อำนาจและสิทธิของชุมชน รูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ เป็นต้น

กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ วาทกรรมท้องถิ่นนิยมเรียกร้องให้รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ความสำคัญกับภาคชนบท ในฐานะที่เป็นฐานที่มั่นและทางเลือกในการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ หลังจากการล่มสลายของการพัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและเมือง ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศที่สำคัญตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา

พัฒนา กิติอาษา (2546) ได้เสนอว่า ท้องถิ่นนิยม (หรือท้องถิ่นวิวัฒน์) มีความหมายมากกว่าการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลก กระบวนการนี้ไม่ใช่ของใหม่ และไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกรณีของประเทศไทยเท่านั้น หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของกระแสโลกอันกว้างใหญ่ และเป็นกระแสที่เกิดขึ้นอยู่ในทุกมุมโลกและเห็นว่ากระแสท้องถิ่นวิวัฒน์เกิดขึ้นและมีมาก่อนกระแสโลกาภิวัตน์ มองจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของทุกสังคมย่อมเป็นเรื่องที่ว่าด้วยการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง และว่าด้วยมิติความสัมพันธ์ด้านต่างๆ ของมนุษย์กับท้องถิ่นหรือถิ่นที่อยู่อาศัย ของตัวเองเป็นพื้นฐานสำคัญ ดังนั้น พัฒนา จึงไม่ได้ให้ความหมายของท้องถิ่นนิยม (หรือท้องถิ่นวิวัฒน์) ในลักษณะที่เป็นกระบวนการทำให้กระแสโลกเป็นของท้องถิ่น

ลักษณะของท้องถิ่นนิยมในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของประเทศไทย

พัฒนา กิติอาษา (2546) กล่าวว่า นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาให้ความสนใจ “ท้องถิ่นนิยม” ในฐานะที่เป็น “ปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม” อย่างหนึ่งที่ซับซ้อน เต็มไปด้วยความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับกลุ่มคน สถาบัน ระบบ และปรากฏการณ์อื่นๆ อีกจำนวนมาก พัฒนา ได้เสนอว่า “ท้องถิ่นนิยม” โดยเฉพาะในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของประเทศไทย น่าจะมีลักษณะสำคัญหลายประการ ดังต่อไปนี้

1. ท้องถิ่นนิยมเป็นประดิษฐกรรมทางสังคมวัฒนธรรม (asociocultural construct) และปรากฏตัวในรูปแบบที่หลากหลายสำนึกและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม (ethno cultural identities) ภาวะชายขอบ (marginality) ความเป็นอื่น (otherness) ชุมชนของผลประโยชน์ (communities of common interests) หรือปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practices) รูปแบบต่างๆ ประดิษฐกรรมเหล่านี้ปรากฏตัวในรูปของปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งนำเสนอเนื้อหาสาระหรือแก่นสำคัญของท้องถิ่นนิยมผ่านเรื่องเล่า (narratives) เสียงสะท้อน (voices) สิทธิ และการต่อสู้ต่อรอง (rights and competitions) สัญลักษณ์ (symbols) ภาพลักษณ์และจินตนาการ (images and imaginations) และสินค้า (commodities) ท้องถิ่นนิยมในความหมายนี้จึงครอบคลุมหลากหลายมิติทั้งเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม

ตัวอย่างงานวิจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นในความหมายนี้ พัฒนา ได้ยกตัวอย่างผลงานของ คายส์ ซึ่งได้วิเคราะห์ว่าภูมิภาคนิยมหรือท้องถิ่นนิยมในอีสาน (Isan regionalism) ในทศวรรษที่ 1960 เป็นประดิษฐกรรมทางการเมืองของรัฐบาลไทยในสงครามช่วงชิงประชาชนในยุคสงครามเย็น ขณะเดียวกันก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากการก่อรูปและการต่อรองอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรม และการเมืองของคนอีสาน โดยเฉพาะกลุ่มนักการเมืองและผู้นำท้องถิ่นอีสาน กับคนไทยและรัฐบาลไทย ซึ่งมีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่กรุงเทพฯ และ งานวิจัยของ คาราร์ตัน ก็สนับสนุนข้อวิเคราะห์ในลักษณะดังกล่าวอย่างชัดเจน ถ้าคำว่า “อีสาน” ถูกสร้างขึ้นและนำมาใช้เพื่อเป้าหมายทางการเมืองในการสร้างชาติของรัฐบาลสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา สำนึกท้องถิ่นนิยมของคนอีสานย่อมเกิดขึ้นและมีพัฒนาการควบคู่กัน เพื่อตอบโต้ ต่อรอง และผลิตซ้ำความเป็นตัวตนของท้องถิ่นให้แหลมคมมากยิ่งขึ้นภายใต้บริบทของรัฐชาติสมัยใหม่

2. ท้องถิ่นนิยมเป็นผลผลิตของรัฐชาติสมัยใหม่แบบรวมศูนย์ (Highly centralized modern nation-state)

ลักษณะสำคัญข้อนี้อธิบายว่า ท้องถิ่นเป็นผลผลิตของสังคมนิยมเมืองไม่ใช่ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ท้องถิ่นนิยมไม่ใช่สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาลอยๆ แต่ถูกสร้างขึ้นหรือประดิษฐ์ขึ้นอย่างมีที่มาที่ไป นั่นคือ “ท้องถิ่นนิยม” แตกต่างจาก “ท้องถิ่น” หรือ “ท้องที่” ในความหมายทางภูมิศาสตร์การเมืองทั่วไป เพราะเกิดขึ้นเพราะรัฐ โดยเฉพาะรัฐสมัยใหม่ เป็นผลผลิตของการรวมศูนย์อำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเข้าสู่ส่วนกลาง เป็นผลโดยตรงกับการกำหนดเขตแดน พรหมแดน หรืออาณาเขตการปกครองทั้งในระดับรัฐต่อรัฐ และการแบ่งหน่วยการปกครองภายในรัฐ

3. สาระสำคัญของท้องถิ่นนิยมมักจะแสดงออกในรูปของการยึดเอาท้องถิ่นเป็นศูนย์กลาง เน้นสิทธิ เสี่ยง และพื้นที่ของคนในท้องถิ่น

เป็นการให้ความสำคัญกับวิถีคิดและองค์ความรู้ท้องถิ่น ไม่ว่าจะท้องถิ่นนิยมนั้นจะปรากฏตัวอยู่ในบริบทของการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือวัฒนธรรม สาระสำคัญดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญของแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ระบบองค์ความรู้ของคนพื้นบ้าน” ที่ได้รับการนำเสนอในบริบทของวงวิชาการด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคมวิทยาและมนุษยวิทยา การพัฒนา และในแวดวงขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย รวมทั้งกระแสท้องถิ่นนิยมที่ได้รับการนำเสนอขึ้นมาเพื่อหาทางออกในภาวะที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจเมื่อกลางปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา แนวคิดที่น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของกระแสท้องถิ่นนิยมดังกล่าว ได้แก่ เศรษฐกิจชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง เกษตรทฤษฎีใหม่ตามพระราชดำริ ชุมชนนิยม เป็นต้น

แนวคิดและรูปธรรมที่ได้รับการนำเสนอเพื่อหาทางออกจากภาวะวิกฤติของสังคมดังกล่าว มีจุดร่วมที่น่าสนใจคือ การให้ความสำคัญกับชุมชน ฐานความรู้ ภูมิปัญญา และทรัพยากรในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญของสังคมไทย แล้วนำเสนอรูปแบบหรือวิธีการทำงาน รวมทั้งแนวปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อดึงเอาศักยภาพของชุมชนเหล่านี้มาใช้เพื่อฝ่าวิกฤติในสังคมไทยหลังเดือนกรกฎาคม 2540 ผาสุก พงษ์ไพจิตร เรียกกระแสความคิดและทางออกดังกล่าวว่า “วาทกรรมท้องถิ่นนิยม” (localism discourses)

ลักษณะสำคัญของกระแสท้องถิ่นนิยมขื่อนี้ เป็นการหยิบยกเอาภาษาและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมมาเป็นจุดเริ่มต้นของการวิพากษ์วิจารณ์ ตอบโต้หรือต่อรองกับอำนาจการครอบงำทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของรัฐส่วนกลาง เศรษฐกิจทุนนิยมและกระแสโลกาภิวัตน์ที่ทำงานในนามขององค์กรครอบ โลกภายใต้การนำของประเทศมหาอำนาจ สื่อมวลชนข้ามชาติและวัฒนธรรมบริโคโนียมข้ามชาติ

เสียงสะท้อนจากท้องถิ่นในเรื่องอัตลักษณ์และสิทธิมีผลต่อการปรับตัวของรัฐบาลและหน่วยงานต่างๆ รัฐจำเป็นต้องให้ความสนใจกับท้องถิ่นมากขึ้น ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับนโยบายการกระจายรายได้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ว่า การกระจายรายได้จะประสบผลสำเร็จ ถ้ารัฐให้ความสำคัญกับท้องถิ่น โดยอาศัยมาตรการต่อไปนี้

1. เพิ่มขีดความสามารถให้กับท้องถิ่น ตั้งแต่ชุมชน องค์กรของชุมชนท้องถิ่น และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ท้องถิ่น ได้บริหารจัดการตนเองให้มากที่สุด
2. จัดระบบบริหารราชการแผ่นดินใหม่ โดยให้ท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางของการบริหารจัดการตนเอง ทั้งการบริหารงาน บริหารเงิน และบริหารคน
3. ให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่นตนเองอย่างชัดเจนมากขึ้น ทั้งในเรื่องของที่ดิน น้ำ และป่า เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้ หากจะมีการอนุมัติให้ธุรกิจจากส่วนกลางเข้าไปใช้ทรัพยากรก็ควรให้ท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการพิจารณาคัดเลือก
4. ปรับปรุงระบบภาษีและระบบงบประมาณแผ่นดินให้เอื้อต่อท้องถิ่นมากขึ้น โดยรัฐควรให้ท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการพิจารณาจัดสรรงบประมาณ และควรให้ท้องถิ่นสามารถจัดเก็บภาษีได้เอง ด้วยวิธีการที่เหมาะสม มีระบบควบคุมกำกับดูแลซึ่งกันและกัน โดยส่วนกลางเป็นผู้กำหนดกติกาที่เอื้อต่อท้องถิ่น

ข้อสังเกตเพิ่มเติมของลักษณะท้องถิ่นนิยมขื่อนี้ คือ กระแสท้องถิ่นนิยมมักจะ โดดเด่นและได้รับการกล่าวถึงอย่างมาก เมื่อสังคมไทยต้องเผชิญหน้ากับสภาวะวิกฤติด้านใดด้านหนึ่ง หรือหลายด้านพร้อมกัน เช่น เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม วาทกรรมท้องถิ่นนิยมอาจจะมีที่มาที่ไปต่อเนื่อง

และยาวนาน แต่แรงผลักดันทางการเมืองและกระแสการตอบรับของสังคมมักจะโดดเด่นและเข้มแข็ง เป็นพิเศษในภาวะที่ผู้คนตื่นตระหนก เกิดปัญหาที่มีผลกระทบอย่างกว้างขวางและรุนแรง เช่น วิกฤติการณ์ทางการเมืองแบบท้องถิ่นนิยมและภูมิภาคนิยมในสมัยรัฐบาลพรรคชาติไทยภายใต้การนำของบรรหาร ศิลปอาชา วิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 เป็นต้น

จากการศึกษาแนวคิดท้องถิ่นนิยม โดยสรุปพบว่า ความเป็นท้องถิ่นไม่ได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่เป็นสังคมที่ถูกปิดตายจากโลก ท้องถิ่นต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในระดับภูมิภาค ประเทศและโลกมาโดยตลอด ส่วนท้องถิ่นนิยมหรือท้องถิ่นภักดีเป็นเรื่องของกระบวนการขึ้นหัดต่อผู้ บุรณะ ฟันฟู อัตลักษณ์และอิสรภาพของชุมชนท้องถิ่น “ท้องถิ่นภักดี” มีความหมายมากกว่าการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกและเป็นกระแสที่เกิดขึ้นอยู่ในทุกมุมโลก ที่จริงแล้วกระแสท้องถิ่นภักดีเกิดขึ้นก่อนโลกาภิวัตน์เสียอีก ด้วยเหตุผลที่ว่าพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของทุกสังคมย่อมเป็นเรื่องที่ว่าด้วยการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและมีตีความสัมพันธ์ด้านต่างๆของมนุษย์กับท้องถิ่น หรือที่อยู่ถิ่นอาศัยของตนเองเป็นสำคัญ “ท้องถิ่นนิยม” เกิดจากกระแสแนวคิดและปฏิบัติการทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่เรียกร้องให้สังคมหันกลับไปให้ความสำคัญกับท้องถิ่น เพราะชุมชนชนบทในรูปแบบต่างๆเช่น การพึ่งตนเอง การช่วยเหลือเกื้อกูล การค้นหาเลือกในการปรับตัวท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลง การปฏิเสศลัทธิบริโภคนิยม และการพัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรม วัฒนธรรม ชุมชน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน อำนาจและสิทธิของชุมชน รูปแบบเศรษฐกิจพอเพียง ศาสนา นอกจากนี้ยังเรียกร้องให้รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ความสำคัญกับภาคชนบท ในฐานะที่เป็นฐานที่มั่นและทางเลือกหลังจากการล่มสลายของการพัฒนาที่เป็นความเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและเมือง ดังนั้นบทบาทของท้องถิ่นในการจัดระบบสวัสดิการสังคม

หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมากระแสท้องถิ่นภักดีไม่ใช่คู่ตรงข้ามหรือปฏิปักษ์กับกระแสโลกาภิวัตน์และไม่ใช่โลกาภิวัตน์จากเบื้องหลังหรือการเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกยกกระดบรากหญ้า ไม่ใช่การทำให้สิ่งระดับโลกลงสู่ท้องถิ่น แต่เป็นกระแสท้องถิ่นที่มีรากฐานทางทรัพยากร ภูมิปัญญาพัฒนาการและประวัติศาสตร์การดำรงอยู่ของตนเอง ขณะเดียวกันท้องถิ่นต้องเชื่อมโยงสัมพันธ์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจสังคมและการเมืองในระดับโลก หรือเป็นวิชาวิวิธระหว่างท้องถิ่นกับโลก (The dialectic between The local and The Global)

แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง

ความหมายของชุมชน

ประเวศ วะสี (2541) ให้ความหมายว่า ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารด้วย

กาญจนา แก้วเทพ (2538) กล่าวถึง ชุมชน ว่าหมายถึง กลุ่มคนอาศัยในอาณาบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติ จนถึงระดับหมู่บ้านและสูงกว่าหมู่บ้าน และผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีการดำรงรักษาคุณค่า และมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย

องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง

องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง องค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการพัฒนาเพื่อเสริมชุมชนให้เข้มแข็ง โดยเน้นชุมชนเป็นตัวตั้ง คือ

1. ภูมิปัญญาและความรู้ที่สืบสานและประยุกต์ให้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก
2. องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญารวมถึงการจัดตั้งกลุ่มและจัดระเบียบชุมชน
3. เวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อให้ทำทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการบูรณาการจากภายนอก

คุณสมบัติของชุมชนเข้มแข็ง

คุณสมบัติขององค์กรชุมชนที่จะทำให้เกิดพลังหรืออำนาจประกอบด้วย

1. องค์กรจะต้องมีการรวมกลุ่มภายใต้มิติการมีน้ำใจ (Spiritual Dimension) เพื่อทำงานร่วมกัน
 2. มีการเรียนรู้ที่ผ่านกิจกรรมการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน (Integrative Learning though Action)
- ทั้ง 2 พลังนี้สามารถที่จะทำให้ชุมชนนั้น ๆ อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ และจะทำให้เกิดพลังสร้างสรรค์อย่างไม่มีที่สิ้นสุดไม่ว่าจะเกิดปัญหาทางด้านเศรษฐกิจขึ้นในชุมชน ก็สามารถแก้ไขปัญหาเองได้

แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชนเข้มแข็ง

ความหมายขององค์กรชุมชน

มีผู้ให้ความหมายและอธิบายถึงลักษณะขององค์กรชุมชนในหลายความหมายไม่ว่าจะเป็นกลุ่มในงานพัฒนาชุมชน องค์กรชาวบ้าน องค์กรประชาชน องค์กรชุมชน ส่วนใหญ่ให้ความหมายไว้คล้ายคลึงกัน ดังนี้

ศุภวิทย์ พลายน้อย (2545) กล่าวว่า องค์กรชุมชน (Community Base Organization: CBO) เป็นองค์กรระดับรากหญ้าที่ทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ส่วนใหญ่องค์กรประเภทนี้ดำเนินการโดยชาวบ้าน มุ่งเน้นเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน กระบวนการเรียนรู้การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาหลากหลาย ตามสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนเป็นสำคัญ ได้แก่ การจัดการสิ่งแวดล้อม การพัฒนาอาชีพ เงินทุน การพัฒนาเด็กและเยาวชน การพัฒนาสตรี การเกษตร การศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543) ให้ความหมายเกี่ยวกับกลุ่มว่า เป็นการรวมพลังของคนจำนวนหนึ่งเพื่อแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่หรือร่วมกันกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (หรือหลายสิ่ง) เพื่อให้ได้รับ

ประโยชน์ตามที่ตน (และกลุ่มของตน) ปรารถนา การรวม (หรือร่วม) พลังนี้อาจมองได้ 2 นัยคือ รวมพลังเพื่อต่อกรเรียกร้อง ขอรับความช่วยเหลือจากภายนอก และรวมพลังเพื่อดำเนินการด้วยตนเองให้มากที่สุดเพื่อแก้ไขปัญหาของตน

ประเวศ วะสี (2535) ได้ให้ความหมาย องค์กรชุมชนไว้ว่า องค์กรที่เกิดขึ้นโดยกระบวนการที่คนในชุมชนมาประชุม ปรึกษาหารือกันซ้ำแล้วซ้ำอีก จนปรากฏตัวผู้นำธรรมชาติขึ้นมีการจัดองค์กร มีการวิเคราะห์ปัญหา การวินิจฉัยปัญหา พิจารณาทางเลือก ตัดสินใจทางเลือกที่ถูกต้อง หรือหมายถึง การรวมตัวของคนที่มีความวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจเป็นหมู่บ้านเดียวกัน หรือต่างพื้นที่ก็ได้ สมาชิกมีการสื่อสารกัน เอื้ออาทรต่อกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และมีการจัดการ

บัวพันธ์ พรหมพิทักษ์ (2535) กล่าวว่า องค์กรชุมชน หมายถึง กลุ่มกิจกรรมในชุมชน องค์กรชุมชนได้รับการตีความว่า เป็นกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ เพื่อการผลิต กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น การตีความองค์กรชุมชน นั้นจะมุ่งในลักษณะของกิจกรรมและพื้นที่ดำเนินกิจกรรมหรืออาจแบ่งเป็น 2 ประเภทตามการเกิดขององค์กร คือ องค์กรที่รัฐจัดตั้ง เรียกว่า องค์กรแบบทางการ หากองค์กรที่ชาวบ้านจัดตั้งขึ้นเองเรียกว่า องค์กรไม่เป็นทางการ

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ให้ความหมายว่า องค์กรชุมชนหมายถึง การจัดระบบรูปแบบ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเพื่อดำเนินภารกิจต่างๆ ให้ลุล่วง องค์กรชุมชนมีลักษณะเป็นสถาบันที่บรรพบุรุษไทยได้สร้างสรรค์ขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่สืบทอดชีวิตของชุมชนทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศาสนาและวัฒนธรรม มาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2540) ให้ความหมายองค์กรชุมชนว่า เป็นการรวมตัวของชาวบ้านตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไปหรือต้องการมีความสัมพันธ์โดยอาจอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันหรือต่างหมู่บ้านก็ได้ ไม่จำกัดพื้นที่ แต่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีผู้นำ มีกิจกรรมการพัฒนาาร่วมกันเช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ธนาคารข้าว กลุ่มปศุสัตว์ ฯลฯ เพื่อสนองตอบความต้องการของตนเองและชุมชน เมื่อพิจารณาความหมายขององค์กรชุมชนโดยทั่วไปแล้วองค์กรชุมชน หมายถึงกลุ่มของคนและครอบครัวในชุมชนที่มีจุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ ความเชื่อ ความรู้สึกเป็นเจ้าของมีผลประโยชน์ร่วมกัน มีการจัดกิจกรรมร่วมกัน และเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่ประสบอยู่เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของกลุ่มและชุมชน

กล่าวโดยสรุป องค์กรชุมชน คือ กลุ่มชาวบ้านตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มารวมตัวกันทั้งเกิดจากการรวมกลุ่มของประชาชนในชุมชนเอง หรือการรวมกลุ่มที่เกิดจากการสนับสนุนการจัดตั้งจากรัฐให้ตั้งในชุมชน มีวัตถุประสงค์เดียวกัน และมีกิจกรรมร่วมกัน อาจอยู่ในชุมชนหมู่บ้านเดียวกัน หรือต่างหมู่บ้าน ต่างชุมชนก็ได้ แต่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีผู้นำและกิจกรรมพัฒนาร่วมกัน เพื่อสนองตอบความต้องการของตนเองและชุมชน โดยองค์กรชุมชนควรมีความสามารถในการบริหาร 4 ประการ คือ (1) ความสามารถในการจัดการงานขององค์กรร่วมกัน (2) ความสามารถร่วมคิดร่วมทำกับองค์กรอื่นเพื่อพัฒนา (3) ความสามารถในการร่วมมือกับองค์กรประชาชนทำกิจกรรมการพัฒนาแบบองค์กรร่วม (4) ความสามารถในการปรับตัวและริเริ่มงานใหม่

ศักยภาพขององค์กรชุมชน

บัญชา แก้วส่อง และคณะ (2537) ได้ทำการศึกษาศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและได้สรุปองค์ประกอบสำคัญในการพิจารณาศักยภาพขององค์กรชาวบ้าน ดังแสดงในแผนภูมิต่อไปนี้



ภาพที่ 1 องค์ประกอบในการพิจารณาศักยภาพขององค์กรชาวบ้าน
ที่มา: บัญชา แก้วส่อง และคณะ (2537)

แนวคิดทฤษฎีทางสังคมและแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ยุคติ มุกดาวิจิตร (2547) อธิบายแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนว่าเกิดขึ้นมาจากฐานทฤษฎีที่กว้างตั้งแต่แนวสังคมนิยม เสรีนิยม ชุมชนนิยม ท้องถิ่นนิยม จนถึงประชานิยม เหตุนี้วัฒนธรรมชุมชนจึงมีความหมายได้หลายหลาก และมีผู้กล่าวถึงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชนไว้ดังนี้

หลักการของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

บำรุง บุญปัญญา (2549) กล่าวว่าแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก่อให้เกิดการทบทวนคุณค่าและศักยภาพที่แท้ของชุมชน ในการจัดการ พัฒนาและปกครองตนเอง รื้อฟื้นความทรงจำร่วมของชุมชนด้วยกระบวนการประวัติศาสตร์ ใช้พลังของการร่วมกลุ่ม ภูมิปัญญา และทรัพยากรที่มีอยู่ลงมือกระทำทางเลือก เช่น การเกษตรแบบผสมผสาน การแปรรูปผลผลิต การฟื้นฟูงานหัตถกรรม อาชีพเลี้ยงวัวควาย การทำป่าชุมชน แหล่งน้ำชุมชน ฯลฯ เมื่อลงมือก็เกิดการเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ใหม่ๆ และภาวะผู้นำของชุมชนเกิดขึ้นท่ามกลางการปฏิบัติ และเกิดการจัดตั้งกลุ่มเป็นองค์กรแล้วขยายความร่วมมือถักทอกันเป็นเครือข่าย โดยวัฒนธรรมชุมชน จะชี้ให้คุณค่าทางศีลธรรม จริยธรรมเป็นพลังยึดโยงการอยู่ร่วมของสมาชิก คำจูนการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างเข้มแข็ง มีระบบการผลิตที่เน้นครอบครัวและชุมชนอยู่รอด มีครอบครัวเป็นหน่วยการผลิต มีภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรและสร้างสรรค์สิ่งจำเป็นในชีวิต

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2547) ได้กล่าวถึงอุดมการณ์และหลักการของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไว้ดังนี้

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว มีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติความเป็นมาอันยาวนานของชุมชน คือให้คุณค่าแก่ความเป็น “คน” และ “ชุมชน” ที่มีความผสมกลมกลืน คุณค่าของธรรมชาติ การเชื่อถือสิ่งเหนือธรรมชาติ และคุณธรรมจริยธรรมตามหลักศาสนา วัฒนธรรมชุมชนยังคงอยู่และมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านเพราะชุมชนมีกลไกผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

แม้มีปัจจัยใหม่เข้ามา แต่สิ่งเดิมก็ยังคงอยู่ วัฒนธรรมเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด จะใช้ประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกแห่งชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตน

2. ชุมชนมีสถานะเป็นสถาบันหนึ่งที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องในประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีโครงสร้าง กลไกภายในเป็นระบบๆ หนึ่งของตัวเอง เป็นรูปแบบสังคมที่มีอายุยืนนาน ไม่ว่าจะ ธรรมชาติข้างนอกจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ความเป็นหมู่บ้านหรือเป็นชุมชนก็คงทนมาเป็นเวลา หลายๆร้อยปี ลักษณะเช่นนี้ คือ มีความเป็นสังคมในตัวของมันเอง แสดงถึงความเป็นสังคมที่มี ระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่เป็นอิสระ มีแบบแผนระบบการผลิต ระบบการจัดการทรัพยากร ระบบสุขภาพ ระบบความรู้ ระบบการเรียนรู้ศึกษา ระบบการปกครอง ระบบยุติธรรมของตนเอง วัฒนธรรมชุมชนไทยเป็นวัฒนธรรมที่มีอาณาเขตครอบคลุมกว้างขวาง เป็นวัฒนธรรมกลางที่ ชุมชนต่างๆ ในเอเชียอาคเนย์ตอนบนมีส่วนร่วมกัน ถือเป็นวัฒนธรรมนานาชาติที่ชุมชนหมู่บ้านต่างๆ ใช้ร่วมกันอย่างสมัครใจถือเป็นวัฒนธรรมร่วม

3. ชุมชนมีระบบเศรษฐกิจระบบหนึ่งของตัวเอง มีครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต มีเป้าหมายของตัวเองคือมุ่งให้ครอบครัวพอเพียงที่จะดำรงชีพได้และชุมชนอยู่รอด และผลิตซ้ำ ตัวเองได้ ผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง แม้อาจผลิตเพื่อขายก็เพื่อให้ได้เงินมาเลี้ยงครอบครัวไม่ใช่ให้มีกำไร สูงสุดให้ร่ำรวย ใช้แรงงานสมาชิกในครอบครัวตัวเองเป็นหลัก มีน้ำใจและความเอื้ออาทร ความ เป็นญาติมิตรเป็นเครื่องร้อยรัดส่วนต่างๆของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต กรรมสิทธิ์เอกชน ไม่มีความเด็ดขาด ในหลายกรณีชุมชนและเครือข่ายชุมชนมีส่วนในการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากร และการผลผลิต สำนักวัฒนธรรมชุมชนยังพบอีกว่า ระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่คู่กับระบบทุน นิยมในปัจจุบัน เศรษฐกิจชุมชนเป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของ จำนวนชีวิตใหญ่กว่าระบบทุน

สำหรับสังคมไทย ลักษณะการเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจชุมชนเป็นระบบทุนนิยมเป็น ความเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้า ด้วยปัจจัย 3 ประการ คือ (1) ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ในอดีต (2) ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคงและมีแรงยึดเหนี่ยวภายในสูงและ (3) ลักษณะ พิเศษของรัฐและทุนนิยมไทยที่ไม่เข้าไปจัดการการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตในชนบทเหมือน ในประเทศยุโรป แต่เป็นลักษณะของการชูดริดส่วนเกิน (ในปัจจุบันปัจจัยที่ 1 และ ปัจจัยที่ 3 อาจ ลดลง)

4. ทางด้านสังคมการเมือง ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันผ่านระบบเครือญาติ มีการปกครอง และการจัดการความสงบเรียบร้อยภายในโดยระบบอาวุโส มีผู้นำที่มีบารมีได้รับการเคารพยกย่อง ในชุมชน สมาชิกชุมชนมีความผูกพันกลมเกลียวเพราะมีความนับถือศรัทธาบุรุษเดียวกันและเชื่อ สิ่งเหนือธรรมชาติที่คอยเป็นสิ่งควบคุมพฤติกรรมของคนก่อให้เกิดกฎเกณฑ์ข้อห้ามให้ความชอบธรรมแก่การดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีระเบียบแบบแผน รวมทั้งคติทางศาสนาพุทธ พราหมณ์ที่เข้ามาผสมผสานกลมกลืนในวิถีความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณีของชุมชน สิ่งเหล่านี้หล่อหลอมให้ สมาชิกชุมชน “เป็นคนบ้านเดียวกัน” อยู่ร่วมกันด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูลและ ประนีประนอม เมื่อเกิดความแตกแยกขัดแย้งก็จะมีกลไกภายในในการไกล่เกลี่ยตัดสิน คือ ระบบ ว่าความโดยผู้อาวุโสและเครือญาติ

5. ชุมชนกับสังคมภายนอกชุมชนมิได้ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวมีการเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนกับ ชุมชนอื่นในท้องถิ่นเดียวกันในลักษณะ “เครือข่าย” มีปฏิสัมพันธ์กับรัฐและนายทุนมาทุกยุคทุก สมัย การรุกคืบเข้ามาของระบบทุนนิยมและอำนาจรัฐราชการนั้นได้เข้ามาในลักษณะครอบงำ บั่นทอนการดำรงอยู่ของชุมชน ทำลายระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ดึงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบ พึ่งพิงตลาด มีการทำลายล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นฐานการดำรงชีวิตของชาวชุมชนให้ เสื่อมโทรมลง ทำลายโครงสร้างการปกครองดูแลตนเองของชุมชนให้ขึ้นต่อการปกครองของรัฐ และระบบราชการ ทางด้านสังคมวัฒนธรรม เกิดวัฒนธรรมบริโภคนิยม คุณค่าทางวัฒนธรรมที่ดี งามในแบบแผนการดำเนินชีวิตถูกทำลายลง ถูกแทนที่ด้วยค่านิยมตัวใครตัวมัน แข่งขันชิงดี เอาไร้ เอาเปรียบ กอบโกยกำไร ความยกย่องนับถือคนดีถูกแทนที่ด้วยการนับถือเชื่อฟังคนรวย ฯลฯ

6. ทางเลือกการพัฒนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เชื่อว่าแม้ฐานเศรษฐกิจของชุมชนและ ทรัพยากรธรรมชาติจะถูกทำลายเสียหายลงไปบ้าง แต่ “จิตสำนึก” หรือ “พลังทางวัฒนธรรม” นั้น ยังคงอยู่ สามารถสร้างความเข้มแข็งของชุมชนขึ้นมาใหม่ได้ เพียงแต่รูปแบบภายนอกอาจแตกต่าง ไปจากเดิม หลักสำคัญคือ เป็นการพัฒนาที่ไม่ทำลายล้างสถาบันชุมชน แต่มุ่งให้ชุมชนสามารถ พึ่งตนเองและอยู่ร่วมกับภาคส่วนอื่นๆ ในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี ซึ่งมีการเสนอทางเลือก ดังนี้

6.1 การพัฒนาต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชน ต้องรื้อฟื้นคุณค่าดั้งเดิมที่ชุมชนมีมา ประยุกต์สร้างสรรค์ทางเลือกขึ้นมาใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน ไม่ใช่การถอยหลัง ไปสู่สังคมเก่าในอดีตซึ่งเป็นไปไม่ได้ ต้องสร้างแบบแผนการผลิตและแบบแผนการดำรงชีวิตขึ้นมา ใหม่ภายใต้คุณค่าที่ดั้งเดิมแบบดั้งเดิม เช่น การตั้งกองทุนหมู่บ้าน ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์

เหล่านี้คือคุณค่าแห่งการสร้างหลักประกันความมั่นคงร่วมกันหรือสวัสดิการของชุมชน นักพัฒนา และปัญญาชนของชุมชนควรร่วมกับชาวบ้านวิเคราะห์ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชุมชน ทำให้ชาวบ้านตื่นและตระหนักในเอกลักษณ์และคุณค่าของตัวเอง ค้นพบจิตสำนึกอิสระของชุมชน เห็นคุณค่าของการรวมตัวเป็นชุมชน เห็นภัยจากการครอบงำจากวัฒนธรรมจากภายนอกที่เอารัดเอาเปรียบ กระบวนการนี้จะทำให้เกิดอุดมการณ์ที่มีพลัง

6.2 การพัฒนาต้องเน้นกระบวนการกลุ่ม การร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อความ เป็นชุมชนไว้ มิใช่เน้นปัจเจกชนนิยมที่คำนึงถึงแต่การต่อสู้แข่งขันทำลายล้างกันอย่าง การพัฒนากระแสหลัก การรวมกลุ่มรวมตัวกันในรูปของการจัดการองค์กร เช่น สหกรณ์ สหพันธ์ เพื่อสร้างความเข้มแข็งในการช่วยเหลือกันและสร้างอำนาจในการต่อรองกับภายนอก สร้างเครือข่าย ระหว่างชุมชนและสร้างความร่วมมือกับคนกลุ่มอื่นในสังคมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และร่วมกัน แก้ปัญหา

6.3 ด้านการผลิตควรอยู่บนหลักการ “ผลิตเพื่อให้ทุกคนมีกินมีใช้แล้วค่อยเอาส่วนที่ เหลือส่งออก (ขาย)” จากนั้นก็มีการพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมภายในประเทศ เน้นการใช้ ทรัพยากรท้องถิ่น การค้าขายแลกเปลี่ยนภายใน เทคโนโลยีที่กำกับเองได้ พัฒนาคุณภาพประชากร เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายท้องถิ่นระดับชาติ หลักการนี้ถูกพัฒนามาอธิบายการสร้างทางเลือก การ พัฒนาด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ธุรกิจชุมชนและอาชีพทางเลือกอื่นๆหลายด้านในเวลาต่อมา

6.4 ชุมชนต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมชาติ ดูแลและรักษามิใช่ทำลายล้าง วัฒนธรรมคือการพัฒนากระแสหลัก เพราะธรรมชาติจะช่วยคงความสามารถในการพึ่งตนเองของ ชุมชนไว้ได้

6.5 ข้อเสนอทางเลือกสำหรับสังคมไทยได้เสนอแนวทางนโยบายระดับชาติที่สำคัญ ได้แก่

6.5.1 การพัฒนาด้านวัฒนธรรมและยกระดับสถาปนาวัฒนธรรมชุมชนเป็น วัฒนธรรมแห่งชาติ เพราะ “ระบบชุมชน” ยังดำรงอยู่เป็นระบบใหญ่ที่สุดของประเทศ

6.5.2 การประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนควบคู่กับเศรษฐกิจทุนนิยม ประกอบขึ้นเป็นระบบเศรษฐกิจแห่งชาติเป็น “เศรษฐกิจสองระบบ”

6.5.3 การกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นมาสู่ “องค์การบริหารของเครือข่ายชุมชนท้องถิ่น” หรือกินอำนาจการตัดสินใจและการดำเนินชีวิตให้แก่ชาวบ้านนั่นเอง

โดยสรุป แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน โดยเชื่อว่าชุมชนทุกชุมชนมีระบบวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นระบบการผลิตหรือระบบการทำมาหากิน ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ซึ่งประกอบด้วย ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน และระบบทางความเชื่อ ซึ่งประกอบด้วย ศาสนา คุณค่า และพิธีกรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา การพัฒนากระแสหลักทำให้ระบบวัฒนธรรมชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ชุมชน ตังคม เสื่อมลงเรื่อยๆ ดังนั้น การศึกษาระบบวัฒนธรรมชุมชนในอดีต และจุดเปลี่ยนของวัฒนธรรมชุมชนในปัจจุบัน จะทำให้ทราบคุณค่า การรื้อฟื้นระบบวัฒนธรรมชุมชนบางอย่างจะช่วยทำให้ชุมชนสามารถที่จะสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่คนในชุมชนได้

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม

เมื่อมีการพูดถึงคำว่า “ทุนทางสังคม” ความไม่ชัดเจนและกว้างเกินไปยังเป็นปัญหาคลุมเครือในการกำหนดความหมายของทุนทางสังคมอยู่มาก มีนักวิชาการหลายท่านทั้ง ไทยและต่างประเทศพยายามกำหนดความหมายให้เกิดความชัดเจน ครอบคลุมในประเด็นและแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

ความหมายของทุนทางสังคม

ประเวศ วะสี (2542) กล่าวว่า ทุนทางสังคม หมายถึง ความเป็นกลุ่มก้อนของสังคม การมี การศึกษาดี การมีวัฒนธรรม การมีความซื่อสัตย์สุจริต การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การมี ประสิทธิภาพในการทำงานรวมทั้งมีการเมืองและระบบราชการที่ดี

ประภาพรรณ เสนิตันติกุล (2528) กล่าวว่า ทุนทางสังคมมิใช่เรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย หากแต่เป็นคุณค่าเดิมที่สังคมไทยมีอยู่ สังคมไทยมีคุณค่าที่เป็นทุนทางสังคมของตนเองมานานแล้วและมีอยู่อย่างมากมาย เช่น

1. ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเคารพ นอบน้อมต่อธรรมชาติ หรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติอันมีรากฐานมาจากพุทธศาสนา
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสรรค์สร้างและสั่งสมมาเพื่อการดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้าน การอยู่อาศัย เป็นต้น ซึ่งเป็นความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง (Living Knowledge) และใช้ญาณวิทยา (Epistemology) ที่แตกต่างจากการแสวงหาความรู้แบบตะวันตก เป็นองค์ความรู้ที่กลั่นกรองจากประสบการณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งและ แนบแน่นกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก
3. ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีลักษณะของระบบครอบครัวเครือญาติ มีความเอื้อเพื่อเอื้อแก่กัน โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวระนาบเอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามตกทุกข์ได้ยาก เช่น ระบบการเอามือเอาร่างกันในทุกภาค
4. กฎ จารีต ประเพณี อันเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ที่หล่อหลอมจากประสบการณ์ของคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นสำนึกร่วมของคนในชุมชนที่มุ่งสร้างระบบขึ้นมาเพื่อควบคุมชุมชนให้ดำเนินชีวิตไปตามระบบคุณค่า
5. ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมกัน เช่น สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรอันเป็นสิทธิการใช้ดูแลรักษาสิ่งที่เป็นทรัพย์สินรวมของชุมชน และสาธารณะประโยชน์
6. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม อันเป็นที่มาของภูมิปัญญา วิธีคิดที่แตกต่างกันไปตามระบบนิเวศ เงื่อนไขที่สำคัญทางเศรษฐกิจ และการเมือง
7. ผู้นำทางปัญญาของชุมชน หรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีพด้านต่าง ๆ อัน ได้แก่ ผู้อาวุโส พระ หมอพื้นบ้าน ผู้นำเกษตรกร เป็นต้น
8. กลุ่มองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะในประชาสังคม เช่น องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มวิชาชีพ นักวิชาการที่ดำเนินกิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในประเด็นต่าง ๆ

บทบาทของทุนทางสังคม

บทบาทของทุนทางสังคมที่มีส่วนอย่างมากต่อการรวมกลุ่ม และการสร้างทุนมนุษย์
 วิฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ได้ให้บทเรียนแก่สังคมไทยในสองด้านที่ตรงข้ามกันกล่าวคือ
 ในเชิงลบมีผลกระทบทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมต่อประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ
 ซึ่งทำให้สังคมไทยต้องทบทวนบทบาทของตนเองที่ผ่านมา ส่วนในเชิงบวกนั้น นำไปสู่ผลกระทบ
 ที่ก่อให้เกิดกระแสสังคมและสัญญาณที่ดีหลายประการ ในการร่วมกันปฏิรูปสังคมในด้านต่าง ๆ
 การมองวิกฤตให้เป็น โอกาส รวมทั้งการตื่นตัวในการสนับสนุนการปฏิรูประบบราชการ การปฏิรูป
 ระบบการเมืองโดยมีรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ. 2540 การทบทวนค่านิยมปรับเปลี่ยน
 กระบวนทัศน์ใหม่ให้หันมาเน้นเศรษฐกิจพอเพียงและแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนตามรอยเบื้อง
 พระยุคลบาท ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ภายใต้เงื่อนไขที่ทรัพยากรที่ลดลงและมีการ
 แข่งขันสูง จึงต้องเริ่มจากจุดแข็งของสังคมไทยที่มีอยู่แล้วคือ ทุนทางสังคม จากเมื่อปี พ.ศ. 2541
 สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม เป็นหน่วยงานแรกที่ใช้คำว่า “ทุนทางสังคม” เป็นกลยุทธ์ในการทำงาน
 เกิดกิจกรรมสาธารณะใหม่ ๆ เพิ่มมากขึ้นและขยายไปยังหน่วยงานต่าง ๆ มีความกล้าแสดงออกที่
 เข้ามาประสานเครือข่ายกับกองทุน เกิดกระบวนการเรียนรู้รวมทั้งสร้างความชัดเจนให้กับแนวคิด
 ทุนทางสังคมมากขึ้น เช่น การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส รวมทั้งการขยายเครือข่ายที่กว้างขวางมาก
 ขึ้นศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชน ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตและการมีส่วนร่วมของประชาชนโดย
 การเผยแพร่เอกสาร และการจัดการประชุมเวทีเสวนาต่าง ๆ ซึ่งปรากฏในรายงานผลการดำเนินงาน
 ของสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (2543) ว่ามีโครงการที่ได้รับการสนับสนุนครอบคลุม 76 จังหวัด
 จำนวนผู้ได้รับประโยชน์ประมาณ 2.7 ล้านคน โดยทุนทางสังคมได้มีบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนา
 ได้แก่

1. การรวมกลุ่มของข้าราชการสายเลือดใหม่ (New blood officials) เมื่อมีกองทุนหมู่บ้าน
 ข้าราชการจำนวนมากโดยเฉพาะในระดับ 4 – 6 ได้เข้ามามีส่วนร่วมกับชาวบ้านประชาชน เปลี่ยน
 จากการคิดแทนชาวบ้าน มาคิดร่วมกับชาวบ้าน อีกทั้งข้าราชการเป็นผู้มีความรู้ มีงบประมาณ
 เทคนิค และกำลังคนที่สามารถหนุนเสริมชุมชนได้เป็นอย่างดี

2. การมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่กล้าคิด กล้าทำ เนื่องจากปีที่ผ่านมา การพัฒนาของเรา
 ไม่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมคิด ตัดสินใจมากนัก กองทุนชุมชนจึงเป็นกิจกรรมที่ทำให้
 ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการคิด วางแผน ทำ ตรวจสอบ และรับประโยชน์ซึ่งเป็นหลักการสำคัญที่

เชื่อมั่นในศักยภาพของการทำงานอย่างพหุภาคี ทำให้ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของและเห็นคุณค่าเกิดกระบวนการเรียนรู้ ขบคิดพัฒนาภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง

3. การเกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เมื่อชุมชนจะเสนอโครงการนั้น ชุมชนต้องเข้าปรึกษาหารือและประสานงานกับทุกฝ่าย ฝ่ายชุมชนได้เรียนรู้จากการติดต่อผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ ส่วนทางข้าราชการก็ได้มีโอกาสพูดคุยกับประชาชน มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ประสานงานเชื่อมโยงซึ่งกันและกันตามหลักปรัชญาที่ว่า “เงินก็เหมือนกระดาษเมื่อมาพัฒนาคนแล้วก็ฉีกทิ้งได้”

4. การดูแลผู้ด้อยโอกาสกับคุณค่าความเป็นคน กองทุนชุมชนเปิดโอกาสให้ผู้ด้อยโอกาสในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ได้กำหนดและลำดับสิ่งที่จำเป็นต่อชุมชนร่วมกับกลุ่มคนอื่น ๆ ผู้ด้อยโอกาสในที่นี้ หมายถึง ผู้สูงอายุ ผู้ป่วยเอดส์ นักเรียนที่ขาดพ่อแม่อุปการะ เป็นต้น ที่ผ่านมา กองทุนหมุนเวียนที่ใช้เงินกองทุนชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นจะเกิดผลให้ผู้ด้อยโอกาสเหล่านี้ได้มีชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี รู้จักพึ่งตนเองเกิดความมั่นใจที่จะก้าวไปข้างหน้า

5. การขยายศักยภาพเครือข่ายชุมชนเข้มแข็ง ทำให้ชาวบ้านได้แลกเปลี่ยนข้อมูล ได้สื่อสารกันเป็นช่องทางให้ทุนทางสังคมได้ใช้ศักยภาพเพื่อแก้ไขปัญหาชุมชน เช่น สหเครือข่ายภาคกลาง ที่มาร่วมกันจัดการสินค้าชุมชนและมองภาพงานพัฒนาทั้งจังหวัด

6. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การขยายตัวของกองทุนชุมชนทำให้เกิดเงินหมุนเวียนในชุมชนสามารถช่วยเหลือกันได้ภายในชุมชน ทั้งด้านสวัสดิการ เงินทุน ฅาปนกิจ และทุนการศึกษา

7. เกิดกลไกประชาสังคม ในกระบวนการสร้างความเข้มแข็งในระดับจังหวัด

8. ความยั่งยืนเมื่อชาวบ้านรู้สึกเป็นเจ้าของเขาจะมีส่วนร่วมในชุมชน

9. ทุนทางสังคมมีอยู่แล้วในชุมชนทั้งเมืองและชนบทในรูปแบบของการช่วยเหลือกันการบริหารจัดการร่วมกัน รวมทั้งการใช้ภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่นแก้ปัญหาร่วมกัน

10. ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยให้เกิดศักยภาพชุมชน ปลูกวิญญาณการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อตัวเองของชุมชนและเกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง

11. ชุมชนมีความเอื้ออาทรและพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้นกว่าเดิม มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน เกิดพลังในการร่วมกันทำกิจกรรม มีความหวังและกำลังใจ

12. ช่องทางการติดต่อสื่อสาร และการแลกเปลี่ยนข้อมูล มีการติดต่อประสานงาน การขาย ธุรกิจให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น เกิดเป็นเครือข่ายทางสังคมและการทำธุรกิจ

แนวคิดของทุนทางสังคม

ชนิตา เสงี่ยมไพศาลสุข (2550) ได้แปลงานของปีแอร์ บูดิเยอร์ ซึ่งได้กล่าวไว้ Bourdieu เป็นบุคคลแรกที่วิเคราะห์ทุนทางสังคมอย่างเป็นระบบ Bourdieu ได้พัฒนาแนวคิดทุนทางสังคม ตั้งแต่ทศวรรษ 1970 และ 1980 โดยเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องชนชั้น โดยแบ่งทุนออกเป็น 3 ประเภท คือ ทุนเศรษฐกิจ ได้แก่ เงิน ทรัพย์สิน (Marx หมายถึง ทุนที่สร้างผลผลิต) ทุนวัฒนธรรม เช่น สินค้าทางวัฒนธรรม รวมถึงความรู้ทางศิลปะ และประกาศนียบัตรการศึกษา และทุนทางสังคม นิยามทุนทางสังคมในทัศนะของ Bourdieu มีสาระสำคัญ คือ

1. ทุนทางสังคมเป็นแหล่งรวมความสัมพันธ์ของสมาชิกกลุ่มและเครือข่ายทางสังคม สมาคมอาสาสมัครต่างๆ ความเป็นสมาชิกกลุ่ม การมีส่วนร่วมในการพัฒนาเครือข่ายทางสังคม และความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากสมาชิกของกลุ่มเป็นทุนทางสังคม เพราะเป็นแหล่งรวมของการคบค้าสมาคมของสมาชิก ดังนั้น ทุนทางสังคมในทัศนะของ Bourdieu จึงเป็น Collective Phenomenon ความเป็นสมาชิกกลุ่มสามารถสร้างทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อทุนประเภทอื่นๆ หลายด้าน และการจัดรูปแบบองค์กรระบบราชการเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการเปลี่ยนทุนทางสังคมเชิงปริมาณ (จำนวนสมาชิกในองค์กร) ให้เป็นเชิงคุณภาพ (ประสิทธิภาพขององค์กร) การสร้างองค์กรลักษณะนี้ก่อให้เกิดสมานฉันท์ (Solidarity) ขึ้นระหว่างบุคคลในองค์กร ซึ่งก่อให้เกิดความเป็นสถาบัน (Institutionalize) การสร้างสมาคมอาสาสมัครต่างๆ จึงเป็นทั้งกลยุทธ์ระดับปัจเจก และส่วนรวมในการลงทุนเพื่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ยั่งยืน ซึ่งก็คือการสะสมทุนทางสังคมนั่นเอง ทั้งนี้ทุนทางสังคมสามารถส่งต่อไปยังบุคคลอื่น โดยเฉพาะผู้นำในสมาคมนั้นๆ และการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมขึ้นอยู่กับความรู้สึกทางอัตวิสัยของปัจเจกบุคคล ซึ่งประกอบด้วย 1) การยอมรับ (recognition) 2) ความนับถือ (respect) และ 3) ความเป็นชุมชน (communality) และ ส่วนที่เป็นวัตถวิสัย (Objectivism) คือการได้รับการันตีจากองค์กร

2. ทูทางสังคมมีคุณลักษณะที่เป็นทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic capital) ทุนทางสังคมอยู่บนพื้นฐานของการรับรู้และการตระหนักรู้ (Cognition and Recognition) จึงมี คุณลักษณะทางสัญลักษณ์ (Symbolic characteristic) Bourdieu ได้นำแนวคิดทุนทางสัญลักษณ์ และทุนที่ถูกต้องทางกฎหมาย (Legitimate capital) มาศึกษาคู่กัน และเสนอแนวคิดที่ว่าทุนทางสัญลักษณ์เป็นตัวกำหนดรูปแบบและการใช้ทุนประเภทต่างๆ ให้ได้รับการยอมรับและถูกตามกฎหมาย โดยทุนทางสังคมจะแปรตามสถานภาพทางสังคม (social position) interest Habitus¹ ของบุคคลนั้น ทุนทางสัญลักษณ์จะกลายเป็นอำนาจที่ได้รับการสถาปนา และถูกต้องตามกฎหมาย อยู่บนเงื่อนไขสองประการ

2.1 วาทกรรมการแสดงออก (Per formative discourse) กล่าวคือ อำนาจเชิงสัญลักษณ์ (symbolic power) เกิดจากการเป็นเจ้าของทุนทางสัญลักษณ์ซึ่งทำให้ได้รับการยอมรับตามมา จนกลายเป็นอำนาจที่ได้รับการสถาปนาขึ้นจากกลุ่ม (power of constitution) และมีอำนาจในการเป็นตัวแทน ส่วนระยะยาว จะได้รับการยอมรับในลักษณะของสถาบัน

2.2 ประสิทธิภาพเชิงสัญลักษณ์ กล่าวคือ ทุนทางสัญลักษณ์จะมีพลังเพียงพอจะอธิบายความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ได้มากน้อยเพียงไรนั้นขึ้นอยู่กับ “การมองจากบุคคลอื่น” (eyes of the other) โดย Bourdieu เรียกว่า ประสิทธิภาพของทุนทางสัญลักษณ์ แตกต่างจากทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางวัฒนธรรมซึ่งมีพื้นที่ดำรงให้เห็นอยู่จริง เช่น เงิน หุ้น การสอบประกาศนียบัตร

3. ทุนทางสังคมจะแปรเปลี่ยนเป็นทุนเศรษฐกิจในที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดของ Marx เรื่องทุน Marx ให้ความหมายของทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนทางสัญลักษณ์ ว่าเป็นทุนทางจินตนาการ (fictive capital) มิใช่ทุนที่เกิดจากผลผลิตทางเศรษฐกิจโดยตรง แต่ Bourdieu เห็นว่าทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนทางสัญลักษณ์ในที่สุดจะถูกแปรเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจหมด ตัวอย่างเช่น ค่าใช้จ่ายในการเล่าเรียน (ทุนทางเศรษฐกิจ) จะนำไปสู่การได้รับการยอมรับทางวิชาชีพ (เป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์) และจะถูกแปรเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจโดยการมีงานทำตามความต้องการของตลาดในที่สุด

Alejandro Portes (1998) ได้อธิบายไว้ในวารสารสังคมศาสตร์ของอเมริกาว่าขึ้นอยู่กับมุมมองของนักสังคมศาสตร์แต่ละท่านที่นำแนวคิดนี้ไปใช้ โดยมีการนำไปใช้ในแง่มุมใหญ่ 2 ประการ ดังนี้

1. ในแง่กลุ่มพลังทางการเมือง การให้คำนิยามนี้จะมุ่งไปที่ความสัมพันธ์เชิงสมาชิกของเครือข่ายทางสังคม หรือ โครงสร้างทางสังคม เป็นการรวมกันของแต่ละปัจเจกชนเพื่อก่อให้เกิดพลัง อันนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของกลุ่มสมาชิก

2. ในแง่เชิงวัฒนธรรม หรือ เชิงจิตวิญญาณ โดยนักคิดกลุ่มนี้จะเน้นความหมาย “ทุนทางสังคม” ในแง่ที่สังคมยังมีสิ่งที่เป็นเงื่อนไขบางอย่างที่สร้างความเข้มแข็งหรือฟื้นฟูตัวเองได้ เช่น จิตใจโอบอ้อมอารี ความมีน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนและสังคม มีจิตสำนึกสาธารณะ มีกลุ่มกิจกรรมสาธารณะหรืออื่นๆ ดังนั้นการให้ความหมาย “ทุนทางสังคม” จึงมักมีความหมายในเงื่อนไขการเสริมสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

โดยสรุป การให้ความหมายจากนักวิชาการยังมีความหมายที่หลากหลาย กว้างขวาง และแตกต่างกันอยู่ตามมุมมองของแต่ละคน แต่ในหลักการตามแนวคิดพบว่า ยังเน้นหนักในเรื่องของความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันของปัจเจกบุคคล ที่แสดงออกในรูปแบบของการรวมกลุ่ม ความไว้วางใจกัน การมีบรรทัดฐานทางสังคมเดียวกัน และรวมถึงการมีเครือข่ายทางสังคม นอกจากนี้ทุนทางสังคมยังถูกอธิบายด้วยสถานการณ์อีกหลายมิติทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่แสดงออกให้เห็นได้อย่างชัดเจนในรูปแบบของการดำเนินชีวิตประจำวัน เชื้อชาติ ศาสนา สถาบัน บรรทัดฐาน ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ องค์กรความรู้ ภูมิปัญญา ท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้บ่งบอกได้ถึงความเป็นอยู่ของประชาชนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน และส่งเสริมให้งานด้านต่าง ๆ ดีขึ้น เช่น เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การศึกษา สังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งการรักษาสิ่งแวดล้อม จากแนวคิดและความหมายดังกล่าว เพื่อให้เกิดความชัดเจนและเหมาะสมกับสังคมไทย ผู้วิจัยมีความเชื่อว่าทุนทางสังคมมิได้ หมายถึง ปัจเจกบุคคล ใดๆ จำนวนกลุ่ม องค์กร หรือจำนวนของสถาบันรวมกัน แต่หมายถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันของประชาชนที่แสดงออกในรูปแบบของกิจกรรมการดำเนินชีวิตประจำวัน อันประกอบด้วย การรวมกลุ่ม การศึกษา การมีวัฒนธรรม การซื้อสัตย์สุจริต การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การบริหาร การสื่อสารของคนในองค์กร รวมทั้งระบบการผลิตในชุมชน

แนวคิดและวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

แนวคิดเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นแนวทางวิจัยที่ต่างไปจากการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หรือทางสังคมศาสตร์ที่ยึดถือปฏิบัติกันมา เพราะเน้นการยอมรับและการเห็นพ้องต้องกันจากชาวบ้าน ผู้ศึกษาวิจัยจะแบ่งประเด็นในการทบทวนวรรณกรรม ดังนี้

ความหมายและลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

Whyte (1991) ได้กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการที่ผู้คนจำนวนหนึ่งในองค์กรหรือชุมชนเข้ามาร่วมศึกษาปัญหาโดยกระทำร่วมกันกับนักวิจัยผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเสนอผลและการอภิปรายผลการวิจัย เป็นการเริ่มต้นของผู้คนที่อยู่กับปัญหา ค้นหาปัญหาที่ตนเองมีอยู่ร่วมกับนักวิชาการ จึงเป็นกระบวนการที่ผู้คนในองค์กรหรือชุมชนมิใช่ผู้ถูกกระทำ แต่เป็นผู้กระทำการที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีอำนาจร่วมกันในการวิจัย

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนมีส่วนร่วมซึ่งแต่เดิมเป็นกลุ่มประชากรผู้ถูกวิจัยเปลี่ยนบทบาทไปเป็นผู้ร่วมในการทำวิจัยโดยการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการ นับตั้งแต่เริ่มตัดสินใจว่าควรจะศึกษาวิจัยในชุมชนนั้นหรือไม่ การประมวลเหตุการณ์ หลักสูตรและข้อมูลเพื่อกำหนดปัญหาการวิจัย การเลือกระบุประเด็นปัญหา การสร้างเครื่องมือ การเก็บข้อมูล วิเคราะห์และเสนอสิ่งที่ค้นพบ

Sumayao (2542) ได้เสนอองค์ประกอบและลักษณะที่สำคัญของการมีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ปัญหาของการวิจัยที่เกิดขึ้นในชุมชนเป้าหมาย จะต้องเกิดจากการทำความเข้าใจ การวิเคราะห์ปัญหา และการพยายามแก้ไขโดยคนในชุมชนเอง

2. เป้าหมายสุดท้ายในการวิจัย คือ การเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างถอนรากถอนโคนเพื่อพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น เพราะฉะนั้นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงคือประชาชนในเป้าหมายของการวิจัยนั่นเอง

3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมอย่างเข้มข้นและเต็มที่ของชุมชนตลอดกระบวนการของการวิจัย ตั้งแต่ต้นจนจบคือ 1) การทำความเข้าใจและนิยามปัญหาของการวิจัย 2) การเลือกวิธีการแก้ไขปัญหา 3) การวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ 4) ทำกิจกรรมที่จะตามมาจากการวิจัย

4. กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ต้องให้กลุ่มคนไร้อำนาจต่อรอง เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยด้วย เช่น คนที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ คนยากไร้ คนที่ถูกกดขี่ และคนชายขอบของสังคม

5. กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะก่อให้เกิดจิตสำนึกในหมู่ประชาชนเกิดความหวงแหนทรัพยากรต่างๆ ของตนและมุ่งสู่การพึ่งตนเอง

6. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ทำให้การวิเคราะห์ความเป็นจริงในสังคมได้อย่างแม่นยำ

7. นักวิจัยภายนอกเป็นเพียงผู้มีส่วนร่วมที่ทุ่ทุ้ง เป็นผู้อำนวยความสะดวกและเป็นผู้ร่วมเรียนรู้ตลอดกระบวนการวิจัย

นอกจากนี้ Sumayao ยังเสนอว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนนำไปสู่การให้อำนาจแก่ประชาชน (Empowerment) โดยมีเงื่อนไขดังนี้

1. ประชาชนต้องอยู่ในฐานะที่ควบคุมโครงการหรือกระบวนการทั้งหมด รวมทั้งการตัดสินใจและการบริหารโครงการเองด้วย

2. การมีส่วนร่วมต้องเป็นจริงทั้งในระดับการเมือง สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

3. การมีส่วนร่วมต้องนำไปสู่จิตสำนึกประชาธิปไตย ความสมานฉันท์ และความเป็นผู้นำ

4. วิธีการให้อำนาจแก่ประชาชน คือ

4.1 ให้ประชาชนเป็นผู้มีส่วนร่วมในการค้นหาและอธิบายโลกสังคมของตน

4.2 เป็นผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ที่จะสร้างโอกาสและความเป็นไปได้สำหรับกิจกรรมใหม่ๆให้กับตนเอง

โดยสรุป การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่ชาวบ้านซึ่งเคยเป็นผู้ถูกวิจัยเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้วิจัยร่วมกับนักวิจัย ทำการศึกษาวิจัยเป็นทีม และมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการศึกษาวิจัย ตั้งแต่ทำความเข้าใจปัญหาของชุมชน วิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น ศึกษาชุมชนเพื่อค้นหาทรัพยากรชุมชนที่นำมาใช้เป็นเครื่องมือหรือแนวทางในการแก้ปัญหา ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ จะทำให้ทีมวิจัยซึ่งเป็นชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจในปัญหา เรียนรู้ศักยภาพของชุมชนในการแก้ไขปัญหา และเป็นการกระตุ้นและสร้างจิตสำนึกชุมชนบนฐานของทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น และยังเป็นการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่สร้างพลังอำนาจให้แก่ประชาชนด้วย

กระบวนการ/ ขั้นตอนของวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543) ได้สรุปขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่ามี 5 ขั้นตอน เป็นขั้นตอนที่ผสมผสานแนวการจัดการจัดการชุมชน และการเรียนรู้ปัญหาของชุมชนเข้าด้วยกัน คือ

1. ระยะเวลาก่อนทำวิจัย ได้แก่
 - 1.1 การคัดเลือกชุมชนและการเข้าถึงชุมชน
 - 1.2 การบูรณาการตัวนักวิจัยเข้ากับชุมชน
 - 1.3 การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน
 - 1.4 การเผยแพร่แนวความคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแก่ชุมชน
2. ระยะเวลาของการทำวิจัย
 - 2.1 การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน
 - 2.2 การฝึกอบรมทีมวิจัยท้องถิ่น

- 2.3 การวิเคราะห์ปัญหาซึ่งอาจเกิดขึ้นในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและกำหนดแนวทางแก้ไข
 - 2.4 การออกแบบการวิจัยและเก็บข้อมูล
 - 2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล
 - 2.6 การเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมหมู่บ้าน
3. ระยะเวลาจัดทำแผน
 - 3.1 การอบรมทีมงานวางแผนท้องถิ่น
 - 3.2 การกำหนดโครงการหรือกิจกรรม
 - 3.3 การศึกษาความเป็นไปได้ของแผนงาน
 - 3.4 การแสวงหางบประมาณและหน่วยงานที่สนับสนุน
 - 3.5 การวางแผนเพื่อติดตามและประเมินผล
4. ระยะเวลาให้นำแผนไปปฏิบัติ
 - 4.1 การกำหนดทีมงานปฏิบัติงานอาสาสมัคร
 - 4.2 การอบรมทีมงานปฏิบัติอาสาสมัคร
5. ระยะเวลาติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน
 - 5.1 จัดตั้งทีมงานติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานของหมู่บ้านขึ้นมาติดตามการดำเนินงานของฝ่ายปฏิบัติทุกระยะ
 - 5.2 เสนอผลการประเมินต่อที่ประชุมหมู่บ้าน

วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research)

การวิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วมหรือที่เรียกว่า “PAR” เป็นการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานว่า นักวิจัย (นักพัฒนา) และชาวบ้านทำวิจัยร่วมกัน โดยมีการแสวงหาข้อเท็จจริงในชุมชน และแสวงหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาโดยชาวบ้านเป็นคนให้ข้อมูลมีการปฏิบัติ (Action) ที่นำไปสู่การแก้ปัญหา ซึ่งทุกอย่างเกิดในชุมชน ทำให้ชุมชน โดยชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง PAR เป็นการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของการแสวงหาข้อมูลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ และเป็นระบบซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุดของ PAR และมีนักวิจัยเป็นผู้จุดไฟให้เกิดกระบวนการต่างๆ ขึ้น ผลที่เกิดขึ้นจะได้กับชุมชน โดยกระบวนการของ PAR ประกอบไปด้วย

1. การกระตุ้น (นักวิจัย)
2. กลุ่มชุมชนเป็นผู้ร่วมวิจัย
3. กิจกรรมที่ดำเนินในชุมชนนั้นๆ
4. การรวมกลุ่มทำงาน ซึ่งเป็นดัชนีพัฒนาคน/ หน่วยงาน

องค์ประกอบของการออกแบบการวิจัย

องค์ประกอบที่ต้องนำมาพิจารณาในการออกแบบการวิจัยมีหลายส่วนส่วนมากมีความเห็นสอดคล้องกันในองค์ประกอบหลักๆ แต่ในส่วนที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อยมีความเห็นที่แตกต่างกันบ้าง ในที่นี้จะนำเสนอสิ่งที่ผู้รู้บางท่านให้ไว้พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น

Lincoln and Guba (1985 อ้างใน ชาย โพธิสิตา, 2550) เสนอองค์ประกอบในการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (ซึ่งเขาเรียกว่า “การวิจัยเชิงธรรมชาติ” naturalistic inquiry ดังต่อไปนี้

1. ประเด็นสำคัญ (focus) ในการศึกษา ประเด็นสำคัญอาจได้แก่ ปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือประเด็นที่จะต้องประเมิน (ถ้าเป็นการวิจัยเพื่อประเมินผล) หรือประเด็นเชิงนโยบาย
2. กระบวนทัศน์ที่เหมาะสมกับประเด็นสำคัญในการศึกษา หมายถึงการเลือกจุดยืนทางกระบวนทัศน์ที่จะดำเนินการวิจัยด้วยกระบวนทัศน์แบบไหน จะเลือกแบบปฏิฐานนิยมหรือแบบกระบวนทัศน์ทางเลือก
3. รูปแบบการวิจัยที่เหมาะสมกับทฤษฎีที่เลือกมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย
4. ประชากรเป้าหมายและสถานที่ที่จะเก็บข้อมูล
5. ขั้นตอนต่างๆในการเก็บข้อมูล
6. เครื่องมือในการเก็บข้อมูล
7. แผนการเก็บข้อมูลและวิธีการบันทึกข้อมูล

8. แผนการวิเคราะห์ข้อมูล

9. การจัดการทั่วไป เช่น ติดต่อกลุ่มเป้าหมายสำหรับการเก็บข้อมูล หาสถานที่พักในภาคสนาม และวางแผนงานที่จะทำระหว่างเก็บข้อมูลในสนาม เป็นต้น

Maxwell (1996 อ้างใน ชาย โพธิสิตา, 2550) ในการออกแบบการวิจัยมีองค์ประกอบที่ต้องให้ความสำคัญเป็นพิเศษ 5 ประการ คือ

1. คำถามสำหรับการวิจัย (Research questions) หมายถึง สิ่งที่นักวิจัยต้องการรู้หรือต้องการหาคำตอบ อันเป็นที่มาของการวิจัยเรื่องนั้น ในการออกแบบส่วนนี้ควรพยายามตอบคำถามเหล่านี้ คือ ในการทำวิจัยเรื่องนี้เราต้องการรู้หรือทำความเข้าใจอะไรบ้าง และคำถามเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับอย่างไร? คำถามการวิจัยเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมาก ในการออกแบบองค์ประกอบส่วนอื่นๆ ทั้งหมด นักวิจัยจะต้องคำนึงถึงคำถามการวิจัยก่อนเสมอ ดังนั้น คำถามจึงทำหน้าที่เป็นเสมือนศูนย์กลางของการออกแบบวิจัย

2. จุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Purpose) หมายถึง เป้าหมายที่นักวิจัย อันจะช่วยให้บรรลุถึงในการวิจัยเรื่องนั้น รวมถึงสิ่งที่ต้องการจะทำในกระบวนการวิจัย อันจะช่วยให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการนั้นได้ ในการออกแบบจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการวิจัย ควรพยายามตอบคำถามเหล่านี้ เป้าหมายสูงสุดของการวิจัยคืออะไร มีประเด็นอะไรบ้างที่ต้องการทำความเข้าใจ และประเด็นเหล่านั้นมีความสำคัญอย่างไร? ทำไมจึงควรมีการวิจัยเรื่องนั้น? มีเหตุผลอะไรที่เราต้องให้ความสำคัญแก่เรื่องนั้น และการวิจัยเรื่องนั้นมีคุณค่าเพียงใด ทั้งในด้านเพิ่มพูนความรู้และในทางนโยบาย

3. แนวคิดในการศึกษา (Conceptual context) หมายถึง กรอบมโนทัศน์หรือมุมมองที่นักวิจัย จะใช้ในการตอบคำถามวิจัยที่ตั้งเอาไว้ แนวคิดในการวิจัยจะบอกเราว่า ปรัชญาการค้นคว้า หรือสิ่งที่เราจะศึกษานั้นน่าจะเป็นอย่างไร มีทฤษฎีข้อค้นพบ และกรอบแนวคิดอะไรบ้างที่จะเป็นแนวทางในการศึกษาของเรา มีการศึกษาที่ผ่านมา ผลการทดลองศึกษาในเบื้องต้น หรือประสบการณ์ส่วนตัวของนักวิจัยอะไรบ้าง ที่พอจะนำมาใช้ประโยชน์ในการศึกษาครั้งนี้ ส่วนนี้ของการออกแบบจะเกี่ยวกับทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว หรือที่เราจะสร้างขึ้นมาเองเพื่อทำความเข้าใจในประเด็นที่เราจะศึกษา

ทฤษฎีนั้นเราอาจได้มาจาก 4 ทาง คือ (1) จากประสบการณ์ส่วนตัวของเรา (2) จากทฤษฎีหรือการวิจัยที่คนอื่นทำไว้แล้ว (3) จากการศึกษาตำรา และ (4) จากการศึกษาสังเคราะห์ขึ้นมาเองของนักวิจัย

4. วิธีการศึกษา (Methods) วิธีการศึกษาก็คือ สิ่งที่เราจะลงมือทำจริงๆ ในการวิจัย นั่น คือ เราจะใช้แนวการศึกษา (approach) และเทคนิคในการเก็บและการวิเคราะห์ข้อมูลอะไรบ้าง เราจะมีวิธีบูรณาการข้อมูลที่รวบรวมมาโดยใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลแบบต่างๆ ได้อย่างไร และจะทำการสังเคราะห์ผลจากการวิเคราะห์ ข้อมูลแบบต่างๆ ให้เข้ากันเป็นเนื้อเดียวกันได้อย่างไร? ส่วนนี้ของการออกแบบมีสิ่งๆ ที่ควรนำมาพิจารณา 4 ประการ คือ (1) ความสัมพันธ์ระหว่างการวิจัยของเรา กับประชากรที่จะถูกวิจัย (2) การเลือกพื้นที่และประชากรที่เราจะศึกษา (3) วิธีการที่จะใช้ในการเก็บข้อมูล และ (4) วิธีการที่เราจะใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

5. ความถูกต้องตรงประเด็นของผลการศึกษา (Validity) ในการออกแบบการวิจัยส่วนมาก เรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีถูกมองข้าม หรือไม่ได้รับการเอาใจใส่เท่าที่ควรในการออกแบบ เราจะต้องถามตัวเองว่า การวิจัยตามที่เราวางแผนไว้นั้นมีอะไรบ้างที่จะทำให้ข้อมูลและ/หรือผลการวิจัยของเราผิดไปได้ น่าจะมีคำอธิบายอื่นที่ดีกว่าหรือที่ทำหายคำอธิบายที่เราได้จากการวิจัยของเราบ้างหรือไม่ ถ้ามี เราจะจัดการกับสิ่งที่ทำหายเหล่านั้นอย่างไร ข้อมูลที่เราเก็บมาน่าจะสนับสนุนหรือทำหายต่อข้อสรุปเกี่ยวกับสิ่งที่เราจะศึกษาหรือไม่ มีเหตุผลอะไรที่คนอื่นควรจะเชื่อว่าข้อค้นพบของเราน่าเชื่อถือและใช้ได้

สิ่งที่ควรนำมาพิจารณาในการออกแบบการวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ อาจมีได้มากกว่าที่แสดงในที่นี้ ขึ้นอยู่กับว่านักวิจัยต้องการจะรวมรายละเอียดอะไรบ้างในแผนการวิจัยของตน ในการอภิปรายต่อไปนี้ ผู้เขียนจะให้ความสำคัญเฉพาะองค์ประกอบหลักๆ ในการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยจะใช้แนวการออกแบบการวิจัยที่ Maxwell (1996) เรียกว่า “การออกแบบเชิงปฏิสัมพันธ์” (interactive design) เสนอเป็นแนวทางหลัก

โดยสรุป ขั้นตอนและกระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีความยืดหยุ่น สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์ที่ประสบในขณะดำเนินการวิจัย แต่สามารถสรุปเป็นกระบวนการอย่างคร่าวๆ ได้ว่าจะต้องเริ่มจากการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน และการชักชวนคนสนใจเข้าร่วมเป็นทีมวิจัย ดำเนินการวิเคราะห์ประเด็นเพื่อเก็บข้อมูล นำข้อมูลที่ได้มาแลกเปลี่ยนกับทั้งในทีมผู้วิจัย และชาวบ้านคนอื่นๆ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล วิเคราะห์

ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้มาวางแผนแก้ไขปัญหา ปฏิบัติการหรือดำเนินการแก้ไขปัญหา สรุปและประเมินผล ซึ่งหากประสบผลสำเร็จก็จะทำให้ได้บทเรียน และหากไม่ประสบผลสำเร็จก็จะต้องเข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์ปัญหาและหาแนวทางแก้ไขต่อไป

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึกและเป็นการสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนเกิดความตระหนักถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาและการคืนอำนาจให้กับประชาชนในระดับล่างได้เข้าไปมีบทบาทในกิจกรรมการพัฒนา ให้มีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การตัดสินใจแก้ไขปัญหามิใช่ในชุมชน มีจัดกระบวนการเรียนรู้ต่างๆร่วมกับชาวบ้าน ลงมือปฏิบัติการ มีการทบทวนและการสรุปบทเรียนอย่างต่อเนื่อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัย ได้ศึกษาค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องและพบว่ามีการศึกษาในประเด็นกลุ่มเป้าหมายของงานสวัสดิการสังคมต่างๆ ดังนี้

ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์ (2547) ศึกษาเรื่อง กระบวนทัศน์การให้บริการสวัสดิการสังคมเชิงคุณภาพด้านเด็กกับความมั่นคงของมนุษย์ ได้กล่าวถึงการให้บริการสวัสดิการสังคมเชิงคุณภาพด้านเด็กว่าต้องคำนึงทั้งคุณภาพและมาตรฐานควบคู่กันไป ซึ่งจำเป็นต้องมีเกณฑ์ที่วัดได้ เปรียบเทียบได้เสมือนเป็นเครื่องชี้วัดที่ต้องช่วยควบคุมกำกับดูแลให้เป็นไปตามเกณฑ์นั้น บริการสวัสดิการสังคมเชิงคุณภาพด้านเด็กต้องตระหนักถึงด้านต่างๆ ดังนี้

1. ระบบบริการสวัสดิการสังคมมิใช่บริการแสวงหากำไรเชิงธุรกิจหรือผลประโยชน์แอบแฝงใดๆ และมีใช้การผลิตสินค้าหรือบริการที่มุ่งเอื้ออำนวยความสุข สะดวกสบาย สนองกิเลสที่ไม่มี "ความพอ" แต่บริการจำเป็นต้องมีคุณภาพที่มิწყให้ผู้ใช้บริการ ต้องมีจิตสำนึกอาสาสมัครหรือจิตวิญญาณที่ทำงานด้วยใจรัก และมุ่งมั่นปรารถนาที่จะเห็นสังคมที่ร่มเย็นเป็นสุขถ้วนหน้า

2. บริการสวัสดิการสังคมเชิงคุณภาพด้านเด็กแล้วก็ยังเป็นเรื่องทีละเอียดอ่อน จะต้องใช้เวลาพัฒนาไปให้ทันการและพอเหมาะพอดีกับเงื่อนไข สถานการณ์ตลอดจนบริบทต่างๆ ในสังคมไทย ควรจะบริหารจัดการให้เกิดกระบวนการขับเคลื่อนทางสังคมที่คำนึงถึงประโยชน์สูงสุดแก่เด็ก ๆ

ได้อย่างเป็นรูปธรรม และในขณะเดียวกันก็ต้องไม่พึ่งด้วยกฎระเบียบมาตรฐานให้บริการเป็นหลัก เป็นตัวตั้ง จนไม่คำนึงถึงว่าเรากำลังทำงานกับ "คน" ไม่ใช่ "ผลผลิต" ตามโรงงานอุตสาหกรรมที่มี เครื่องมือวัดมาตรฐานต่าง ๆ ได้ตามกำหนด และในขณะเดียวกันก็ต้องไม่ละเลย ทอดทิ้งหรือถ่วง ละเมิดเด็กด้วยรูปแบบวิธีการนานาประการเสียเอง

3. การผสมผสานบริการด้านต่างๆ ด้วยบทบาทการมีส่วนร่วมจากตัวเด็ก พ่อแม่ ผู้ปกครอง ญาติพี่น้อง ชุมชน สังคม ตลอดจนองค์กรด้านเด็กที่อาจเป็นหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรเอกชน สาธารณะประโยชน์ก็ตามเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง

4. ระบบสวัสดิการสังคมเชิงคุณภาพด้านเด็กเป็นทุนทางสังคมที่เริ่มต้นและส่งผลสืบทอด ให้แก่กระบวนการพัฒนาคนตลอดช่วงชีวิต จากวัยเด็ก สู่วัยรุ่น วัยเรียน สู่วัยผู้ใหญ่ทำงานจนถึง วัยสูงอายุและกระบวนการพึ่งตนเองจะต้องเริ่มต้นที่ละเล็กทีละน้อยตั้งแต่วัยเด็กไปจนถึงวัยสูงอายุ ที่ต้องพึ่งตนเองให้ยืนยาวที่สุดและได้รับการช่วยเหลือที่เหมาะสมตามสภาพความจำเป็นในบาง ช่วงเวลา ทั้งนี้เพื่อให้แต่ละชีวิตที่เกิดมานั้น "ได้อยู่อย่างมีคุณค่า"

ระพีพรรณ คำหอม (2542) ศึกษาเรื่อง การประเมินโครงการบริการสวัสดิการสังคมเพื่อ พัฒนาคูณภาพชีวิตผู้สูงอายุในประเทศไทยการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ประเมินวัตถุประสงค์ เป้าหมายการดำเนินงานประสิทธิภาพ และประสิทธิผลของบริการสวัสดิการสังคมที่ดำเนินการ โดยรัฐ 4 บริการ ได้แก่บริการสถานสงเคราะห์ บริการเบี้ยยังชีพ บริการสังคมในชุมชน (เน้นศูนย์ สงเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้าน) และบริการฌาปนกิจสงเคราะห์ ผลการประเมินพบว่า บริการ ส่วนใหญ่ที่รัฐจัดให้ผู้สูงอายุไม่เหมาะสมและไม่เป็นธรรม เพราะผู้สูงอายุกลุ่มยากจน ไร้ญาติ ไม่มี ผู้ดูแลยังไม่สามารถเข้าถึงบริการของรัฐได้ ซึ่งเป็นผลจากกระบวนการคัดเลือกผู้สูงอายุที่ไม่เป็น ธรรมอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมายยังไม่ได้รับบริการ ไม่สามารถพิทักษ์สิทธิของ ตนเอง ไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารจัดการ การดำเนินงาน จึงส่งผลให้บริการส่วนใหญ่ขาด ความยั่งยืนของบริการและกิจกรรม ไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งให้ผู้สูงอายุและชุมชนได้ในระยะ ยาว การจัดบริการเน้นบริการแบบแยกส่วน เช่น บริการสถานสงเคราะห์แยกผู้สูงอายุออกจาก ครอบครัวและชุมชน ขณะที่อีก 3 บริการดี แต่ก็ขาดการพัฒนาเนื้อหาการจัดบริการไปสู่การพัฒนา ศักยภาพผู้สูงอายุให้พึ่งตนเอง มีความมั่นคงในสังคม ขาดการพัฒนาจิตวิญญาณ ผู้สูงอายุจึงดำรงชีวิต อยู่ได้เพียงการ "อยู่ได้ อยู่รอด" แทน "อยู่ดี มีสุข" ข้อเสนอแนะจากการศึกษาที่สำคัญคือ รัฐควร พัฒนาระบบสวัสดิการสังคมใหม่ โดยใช้กลไกของเครือข่ายผู้สูงอายุ ครอบครัว ชุมชน องค์กร

ท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน ให้เข้ามามีส่วนร่วมต่อการดำเนินงาน โดยผู้สูงอายุเพื่อผู้สูงอายุทุกคน ควรปรับปรุงกลไกการบริหารจัดการเน้นการตรวจสอบกำกับดูแลการจัดบริการจากภาครัฐภาค ประชาชนให้ชัดเจน เพื่อสร้างความเป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากรที่เหมาะสม รูปแบบการ จัดบริการสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุควรเป็น "รูปแบบที่หลากหลาย ยืดหยุ่น ทางเลือก" มากกว่าการใช้รูปแบบเดียว (One size Fits for all) โดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เพศปัญหาที่ ซับซ้อนและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

ระพีพรรณ คำหอม และคณะ (2547) ศึกษาเรื่อง การประเมินผลการจ่ายเงินสงเคราะห์เพื่อ การยังชีพสำหรับผู้สูงอายุ วัตถุประสงค์การศึกษาเพื่อประเมินกระบวนการ วิธีการขั้นตอนการ ดำเนินงานของโครงการฯ ความต้องการของผู้สูงอายุต่อการรับเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุความพร้อมและ กลไกการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ต่อการดำเนินงาน โครงการฯ วิธีการศึกษา เป็นการวิจัยเชิงปริมาณควบคู่กับเชิงคุณภาพผลการประเมินโครงการการจ่ายเงินสงเคราะห์เพื่อการ ยังชีพผู้สูงอายุพบว่า กลุ่มตัวอย่างทราบวัตถุประสงค์ของเบี้ยยังชีพว่า เพื่อสงเคราะห์ผู้สูงอายุที่ ยากไร้ ช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ยากไร้ให้อยู่กับครอบครัวแทนการเข้าอยู่ในสถานสงเคราะห์ คุณสมบัติ ของผู้สูงอายุที่รับเบี้ยยังชีพกลุ่มตัวอย่างให้ความสำคัญกับอายุ 60 ปีขึ้นไปเป็นหลัก รองลงมาให้ ความสำคัญกับความขาดแคลน ยากจน ไม่มีรายได้ ผู้สูงอายุที่มีปัญหาสุขภาพและช่วยเหลือตนเอง ไม่ได้ เภณศาสตร์คัดเลือกเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุพบว่ายังไม่เหมาะสม คุณสมบัติของผู้รับเบี้ยยังชีพ ไม่ ตรงกับเกณฑ์ที่ตั้งไว้ ยังมีผู้สูงอายุที่เป็นเครือญาติกับกำนัน/ ผู้ใหญ่บ้านได้รับเบี้ยยังชีพฯ ชื่อน่า สนใจคือผู้สูงอายุเริ่มตระหนักว่าเบี้ยยังชีพเป็นสิทธิที่ผู้สูงอายุพึงจะได้รับจากรัฐ แต่ขาดกลไกการ ตรวจสอบการดำเนินงานเบี้ยยังชีพที่ชัดเจน ผลจากการรับเบี้ยยังชีพพบว่า กลุ่มตัวอย่างเกือบ ทั้งหมดเห็นว่าเบี้ยยังชีพยังมีความจำเป็นมาก ผลกระทบต่อครอบครัวที่สำคัญคือเป็นการแบ่งเบ ภาระลูกหลานทำให้ผู้สูงอายุที่ได้รับเบี้ยยังชีพมีอยู่ มีกิน และมีชีวิตที่ยากลำบากน้อยลง บริการเบี้ย ยังชีพส่งผลให้ผู้สูงอายุมีชีวิตที่มีคุณค่า มีเกียรติภูมิ มีความน่าเชื่อถือทางสังคม คงความเป็นมนุษย์ รวมทั้งสามารถดำรงชีวิตอยู่ในครอบครัว ชุมชน สังคมได้อย่างมีความสุข และมีวิถีชีวิตที่ไม่แปลก แยกจากชุมชนผลการประเมินกระบวนการ วิธีการ ขั้นตอนการดำเนินงานโครงการเบี้ยยังชีพ ผู้สูงอายุกระบวนการพิจารณาคัดเลือกเบี้ยยังชีพกลุ่มตัวอย่างทราบว่าสามารถใช้เกณฑ์พิจารณา หลายลักษณะร่วมกันและควรมีกรรมการมาจากภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน ภาคท้องถิ่นร่วม พิจารณา วิธีการจ่ายเงินเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุใช้วิธีการ โอนผ่านบัญชีผู้สูงอายุมากที่สุดขั้นตอนการ จ่ายเงินเบี้ยยังชีพเป็น ไปอย่างตรงเวลาผู้สูงอายุได้รับเงินครบถ้วน มีเพียงบางส่วนที่ได้รับเงินไม่ ครบ เพราะลูกหลานไปปรับเงินแทนแต่ไม่นำมาให้ผู้สูงอายุ รวมทั้งผู้สูงอายุต้องเสียค่าบริการให้ผู้ที่

ไปรับเงินแทน ระยะเวลาการจ่าย 6 เดือนต่อครึ่งส่วนใหญ่เห็นว่าไม่เหมาะสมควรจ่ายเป็นราย 3 เดือน ปัญหาและอุปสรรคของโครงการฯ กลุ่มตัวอย่างเห็นว่าจำนวนเงินเบี้ยยังชีพ 300 บาทน้อยเกินไป ไม่ครอบคลุม ทัวถึง และเป็นธรรมกับผู้สูงอายุที่เดือดร้อนคณะกรรมการพิจารณาคัดเลือก เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุไม่เหมาะสม รัฐบาลกลไกการตรวจสอบการดำเนินงานในแต่ละระดับที่ชัดเจน และได้มีข้อเสนอแนะจากการศึกษา 7 ข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. การดำรงสวัสดิการเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุไว้ กับการพัฒนากลไกการจ่ายเงินเบี้ยยังชีพให้เป็นสวัสดิการที่เสริมคุณค่าแห่งตัวตนและเสริมความมั่นคงพื้นฐานทางจิตใจของผู้สูงอายุ

2. การดำรงอยู่ของเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุควรมีลักษณะดังนี้

2.1 ควรจำกัดหรือควบคุมงบประมาณส่วนนี้ ยังไม่ควรขยายงบประมาณออกไปมากกว่านี้

2.2 กำหนดเกณฑ์ตัวชี้วัดในการพิจารณาคัดเลือกผู้สูงอายุที่ได้รับเบี้ยยังชีพอย่างมีมาตรฐานและเป็นธรรม

2.3 กระบวนการคัดเลือกผู้สูงอายุต้องโปร่งใส เป็นธรรม ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของตัวแทนผู้สูงอายุในหมู่บ้านและประชาคมอื่น ๆ ในชุมชนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญการคัดเลือกต้องแจ้งต่อสาธารณะด้วยเสียงตามสาย ด้วยการตีประกาศที่ อบต. เพื่อให้เกิดการรับรู้ ตรวจสอบได้ตลอดเวลา

2.4 ควรมีนักสังคมสงเคราะห์ในองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เพื่อเข้าไปทำหน้าที่เป็นผู้จัดการหรือกระตุ้น ให้เกิดการตื่นตัวในการจัดการด้านสวัสดิการชุมชน และทำหน้าที่ประสานกับแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งในและนอกชุมชน

3. การจัดสวัสดิการทางเลือกในรูปแบบพหุลักษณะที่ครอบคลุม ทัวถึงและเป็นธรรมควรเร่งพิจารณาจัดสวัสดิการรูปแบบอื่นให้แก่ผู้สูงอายุเป็นทางเลือกต่อไปเพื่อเป็นการทดแทนสวัสดิการเบี้ยยังชีพที่เป็นรูปแบบหลักแบบเดียวของรัฐในชุมชน ควรจัดรูปแบบที่หลากหลายมีความเป็นพหุลักษณะ ต่างลักษณะ ต่างวิธีการ เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายหลายกลุ่ม เช่น

3.1 การจัดสวัสดิการเบี้ยยังชีพในระบบหมุนเวียน โดยรัฐจัดวงเงินให้จำนวนหนึ่งแต่เป็นวงเงินที่ไม่ได้ให้ผู้สูงอายุคนใดคนหนึ่งแบบตายตัว เป็นการพิจารณาจากฐานะภาวะวิกฤตตามสภาวะยากลำบากที่เป็นจริงของผู้สูงอายุ ที่ไม่ได้อยู่ในบัญชีรายชื่อเดิม แต่ประสบปัญหาเร่งด่วนบางประการ เช่น ประสบอุบัติเหตุ ป่วยเรื้อรัง มีภาวะสุขภาพที่ไม่เอื้ออำนวยให้พึ่งตนเองได้ เช่นแต่ก่อน งบประมาณส่วนนี้เป็นการให้ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เช่น 6 เดือน เป็นต้น จนผู้สูงอายุพ้นวิกฤตก็จะถอนไปช่วยผู้สูงอายุรายอื่นต่อไป

3.2 การจัดสวัสดิการในรูปกองทุนสวัสดิการผู้สูงอายุในชุมชน โดยรัฐจัดงบประมาณเบื้องต้นให้เป็นเงินก้นถุง และให้มีคณะกรรมการที่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุด้วยกันดูแลเงินส่วนนี้เอง ตั้งกฎเกณฑ์การจัดสวัสดิการในรูปต่าง ๆ เช่น เงินสงเคราะห์รายครั้งเงินค่าตอบแทนในกรณีที่ผู้สูงอายุมาช่วยงานในชุมชน หรือมาช่วยเป็นอาสาสมัครในชุมชน

3.3 การจัดทำฐานข้อมูลผู้สูงอายุในชุมชน ในระดับหมู่บ้าน เพื่อเป็นพัฒนาไปสู่การเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ ทันสมัย เข้าถึงฐานชีวิตของบุคคลในชุมชน

3.4 การรื้อปรับโครงสร้าง ทบทวนภารกิจใหม่ของศูนย์สงเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้าน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาาระบบสัญญาณเตือนภัย (warning sign) หรือการเฝ้าระวังปัญหาทางสังคม (social watch dog) ของชุมชน

3.5 การพัฒนาระบบการดูแลผู้สูงอายุในสถาบันอื่น ๆ ให้มีประสิทธิภาพในระบบบริการมากขึ้น และเป็นการพัฒนาโดยเน้นการเรียนรู้ถึงคุณค่า ศักดิ์ศรีและภูมิปัญญาของผู้อาวุโส เช่น ให้ผู้สูงอายุร่วมช่วยเหลือเด็กในศูนย์เด็กเล็กของชุมชน หรือร่วมเป็นครูภูมิปัญญาของท้องถิ่น เป็นต้น

4. รัฐควรทบทวนกลไก มาตรการ ระเบียบ แนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับการให้การสงเคราะห์เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุในปีงบประมาณ 2546

5. ควรสนับสนุนให้องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่มีความพร้อมให้จัดสรรเงินรายได้ของท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการผู้สูงอายุหรือกลุ่มผู้ที่ยากลำบากในชุมชน

6. ควรสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ ในการเป็นเจ้าภาพร่วมกันในภารกิจเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ รวมทั้งบริการสวัสดิการต่างๆที่กำหนดไว้ใน พรบ.ผู้สูงอายุ

7. ควรส่งเสริมการประเมินระบบการจ่ายเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุที่ดำเนินงาน โดยองค์การบริหารส่วนตำบล

วรวิทย์ เจริญเลิศ และ นภาพร อติวานิชยพงศ์ (2546) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสกลุ่มแรงงานในภาคอุตสาหกรรมการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและจำแนกกลุ่มลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรมตามลักษณะความจนและความด้อยโอกาสด้วยเกณฑ์ทางเศรษฐกิจสังคม ศึกษาสถานภาพชีวิตของลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรมกลุ่มต่างๆ รวมทั้งสาเหตุแห่งความจนและความด้อยโอกาสของลูกจ้างแต่ละกลุ่ม ศึกษารูปแบบในการแก้ปัญหาด้วยการช่วยเหลือกันเองของกลุ่มลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรม รวมถึงรูปแบบการช่วยเหลือขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรอื่นๆ รวมไปถึงศึกษาปัญหาในการเข้าถึงระบบบริการของรัฐ โอกาสช่องทางและรูปแบบในการให้ความช่วยเหลือด้านสวัสดิการสังคมแก่ลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรม และเพื่อพัฒนาข้อมูลและขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับปัญหาความยากจนและด้อยโอกาสของลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรมเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการวางแผนและบริการความช่วยเหลือด้านสวัสดิการสังคมแก่ลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรมจากการศึกษาพบว่า คนงานเหล่านี้มีลักษณะร่วมคือ เป็นแรงงานที่หลุดออกจากภาคการเกษตรมีครอบครัวขนาดใหญ่ มีฐานะยากจนเพราะขาดปัจจัยการผลิต จึงต้องอพยพเข้ามาหางานทำในเขตเมือง กลายเป็นแรงงานอพยพถาวร หลังจากการปรับโครงสร้างภายหลังวิกฤต นายจ้างนำเอาระบบจ้างงานแบบยืดหยุ่นเข้ามาใช้ ทำให้ลูกจ้างบางคนต้องถูกเลิกจ้าง สูญเสียสถานภาพของการเป็นลูกจ้างประจำ ซึ่งมีผลกระทบต่อปัญหาการถูกเลือกปฏิบัติในเรื่องของค่าจ้างและสวัสดิการหลายคนขาดข้อมูลความรู้ในเรื่องสิทธิและกฎหมายแรงงาน จึงไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการของรัฐสามารถถูกเลิกจ้างได้ง่ายเพราะขาดการรวมกลุ่มหรือความช่วยเหลือจากสหภาพแรงงานทำให้ขาดอำนาจต่อรองโดยสิ้นเชิงข้อเสนอแนะจากงานวิจัยในการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับกลุ่มลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรม เนื่องจากในปัจจุบันรูปแบบการจ้างงานมีความหลากหลายขึ้น ทำให้กลุ่มลูกจ้างซึ่งประกอบด้วยแรงงานหลายกลุ่มที่ได้รับสวัสดิการทางสังคมไม่เท่าเทียมกัน จึงควรพัฒนาระบบสวัสดิการที่มีอยู่แล้วให้ตอบสนองต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของลูกจ้างให้ดียิ่งขึ้น โดยคำนึงถึงประเด็นสำคัญคือ การสร้างหลักประกันและความมั่นคงในชีวิตให้แก่คนงานในด้านต่างๆ เช่น หลักประกันด้านสุขภาพ การประกันการว่างงาน เป็นต้น

ชัตติยา วรรณสุด และ จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร (2546) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส : กลุ่มนอกกำลังแรงงานการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพความยากจนและสาเหตุแห่งปัญหาของกลุ่มคนนอกกำลังแรงงาน รูปแบบในการแก้ปัญหา ข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบบริการของรัฐ เพื่อเสนอนโยบายและแนวปฏิบัติในการให้ความช่วยเหลือที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพื่อพัฒนาระบบข้อมูลและขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับคนจนและคนด้อยโอกาสในกลุ่มนอกกำลังแรงงานผลการศึกษาและวิจัยพบว่า กลุ่มนอกกำลังแรงงานมีภูมิหลังคล้ายคลึงกัน กล่าวคือเป็นกลุ่มที่มีอาชีพไม่มั่นคงแน่นอน มีความสามารถในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตได้ค่อนข้างจำกัด การประกอบอาชีพส่วนใหญ่เป็นไปตามเงื่อนไขของแต่ละกลุ่ม กล่าวคือ คนยากจนที่อยู่ในชนบทยังคงต้องใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพ ส่วนผู้ที่อยู่ในกรุงเทพมหานครและเมืองใหญ่ต้องใช้จ่ายเพื่อการลงทุนเป็นหลัก ส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพที่ใช้ทุนน้อย แต่ใช้แรงงานมาก เช่นรับจ้างก่อสร้าง ค้าขายเล็กๆ น้อยๆ เป็นต้น ในด้านการเข้าถึงระบบสวัสดิการสังคมของรัฐกลุ่มนอกกำลังแรงงานยังเข้าถึงได้น้อยมาก และไม่ได้รับความเสมอภาคในสิทธิสวัสดิการ โดยมีการเลือกปฏิบัติในการให้สวัสดิการรวมถึงข้อจำกัดต่างๆในการขอรับสวัสดิการ และความไม่ครอบคลุมและไม่เพียงพอของสวัสดิการที่มีในปัจจุบัน

วิทยากร เชียงกุล (2546) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจน และคนด้อยโอกาส กลุ่มผู้ประกอบอาชีพอิสระรายย่อยผลการศึกษาพบว่า กลุ่มผู้ประกอบอาชีพอิสระรายย่อยแต่ละกลุ่มอาชีพ ในแต่ละท้องที่ที่ได้รับสวัสดิการทางสังคมของรัฐ เช่น การศึกษา สาธารณสุข โครงการฝึกอบรมอาชีพ สวัสดิการเด็กเงินสงเคราะห์ คนชรา เงินกู้ ฯลฯ ในระดับที่แตกต่างกันไป คนที่อพยพไปทำงานเฉพาะตัวและให้ครอบครัวยังอยู่ในชนบท ครอบครัวพอได้รับสวัสดิการด้านการศึกษา สาธารณสุข สงเคราะห์คนชรา ฯลฯ เท่าที่รัฐพอจัดให้ได้อยู่บ้าง แต่สวัสดิการเหล่านี้ก็มักจะไม่ถึงถึง ในส่วนคนที่อพยพโยกย้ายไปอยู่ชุมชนแออัด ในที่ๆไม่มั่นคงจะมีปัญหาไม่สามารถได้รับสวัสดิการจากรัฐได้เพราะระเบียบราชการจะให้สวัสดิการตามทะเบียนบ้าน แม้แต่สวัสดิการใหม่ๆที่รัฐพยายามให้บริการอย่างกว้างขวาง เช่น รักษาโรค 30 บาท รัฐก็จะออกบัตรให้ตามทะเบียนบ้านเดิม ซึ่งผู้ประกอบอาชีพอิสระที่ย้ายไปทำงานในเมืองอื่น ไม่สะดวกที่จะเดินทางไปเพื่อใช้บริการ จึงจะเห็นได้ว่าการให้สวัสดิการของรัฐมักจะไปถึงคนกลุ่มประกอบอาชีพอิสระรายย่อยส่วนที่จนที่สุดน้อยกว่ากลุ่มที่จนปานกลาง เนื่องจากปัญหาหลายอย่าง ทั้งการศึกษาต่ำและความรู้สึก ต่ำด้อย ไม่กล้า การขาดการรับรู้ข่าวสาร ขาดเส้นสายคนรู้จักงานวิจัยชิ้นนี้มีข้อเสนอคือให้รัฐบาลปรับปรุงแหล่งชุมชนแออัด ให้อยู่ในสภาพที่ดีขึ้น โดยให้ผู้อยู่อาศัยเดิมได้อยู่อย่างมั่นคงและออกเอกสารสิทธิ์ให้กับผู้อยู่อาศัย รัฐควรช่วยเหลือเรื่องค่าใช้จ่ายประกอบการศึกษา เช่น เครื่อง

แต่งกาย หนังสือ สมุด สำหรับบุตรหลาน ในรูปการช่วยทั้งหมด หรือเงินกุ้ดอกเบี้ยต่ำ ในส่วนของโครงการบัตรรักษาพยาบาล 30 บาท ควรให้ประชาชนเลือกขึ้นทะเบียนกับโรงพยาบาลที่อยู่ใกล้เคียงกับที่อยู่ปัจจุบัน ไม่ว่าจะมิทะเบียนบ้านอยู่ที่นั่นหรือไม่ก็ตาม นอกจากนี้รัฐควรจัดให้มีการจัดระบบประกันสังคมสำหรับผู้ประกอบอาชีพอิสระรายย่อยด้วย และรัฐควรใช้แนวทางการเข้าไปสนับสนุนและเรียนรู้ร่วมกันที่จะช่วยทำให้ประชาชน ครอบครัวและชุมชน มีความเข้มแข็ง ทั้งทางเศรษฐกิจ การรวมพลังกัน การมีความรู้ จิตสำนึก เพื่อที่จะช่วยเหลือกันและกันในลักษณะรวมหมู่ ซึ่งจะช่วยให้สามารถแก้ไข หรือลดปัญหาความยากจน ได้ดียิ่งขึ้น

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาทบทวนแนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานด้านสวัสดิการสังคมในประเทศไทย สามารถสรุปได้ว่า จากรากฐานแนวคิดในการจัดสวัสดิการสังคมในประเทศไทย ภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมตามพลวัตของยุคโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย โครงสร้างทางสังคมมีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น หน่วยงาน หรือองค์กร ทั้งภาครัฐ เอกชนและภาคชุมชนเอง ต่างมีความกระตือรือร้นให้ความสนใจและมีการปรับตัว ทั้งในเชิงนโยบายและวิธีการทำงาน ภายใต้แนวคิดทฤษฎีต่างๆ ที่ได้มีการศึกษาไว้แล้วในงานวิจัยครั้งนี้ พอสรุปได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มแนวคิดสังคมนิยม เป็นแนวคิดที่มองว่าให้รัฐเป็นผู้ดำเนินการจัดสวัสดิการสังคมให้กับประชาชน สวัสดิการสังคมเพื่อประชาชนเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของสังคม ดังนั้นรัฐบาลจึงมีหน้าที่ในการจัดสวัสดิการให้กับประชาชนทุกคน โดยไม่จำกัดชนชั้น ประกอบด้วย การให้สิทธิเสรีภาพ และ โอกาสแก่ประชาชนทุกคน

กลุ่มที่ 2 กลุ่มแนวคิดเสรีนิยม แนวคิดพวกเสรีนิยมเชื่อมั่นในทฤษฎีเศรษฐศาสตร์คลาสสิกเชื่อมั่นในกลไกตลาดเสรีและเสรีภาพส่วนบุคคล ซึ่งมีความแตกต่างกับมุมมองของกลุ่มสังคมนิยมที่มองว่าเสรีภาพคือการทำให้มนุษย์มีศักดิ์ศรีและมีความเสมอภาค ในแนวคิดเสรีนิยมมองว่า ความยากจนและความทุกข์ยากเป็นของชนชั้นล่างนั้นเป็นเรื่องส่วนบุคคล ไม่ใช่เรื่องระบบหรือโครงสร้าง ความยากจนและความทุกข์ยากเกิดขึ้นจากความล้มเหลวของบุคคลคนๆ นั้น ไม่ใช่ความล้มเหลวของระบบเศรษฐกิจและการเมืองที่เป็นสาเหตุ เพราะในระบบตลาดเสรีปัจเจกบุคคลต้องแข่งขันกันด้วยศักยภาพและประสิทธิภาพจึงเป็นไปได้ที่จะทำให้ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในขณะเดียวกันแนวคิดเสรีนิยมก็ถูกวิจารณ์ว่า ยึดติดกับเสรีภาพและศักยภาพส่วนบุคคลมากเกินไป การมองความสำเร็จและความล้มเหลวของแต่ละคนว่าขึ้นอยู่กับตัวบุคคล โดยไม่ให้ความสำคัญต่อระบบ

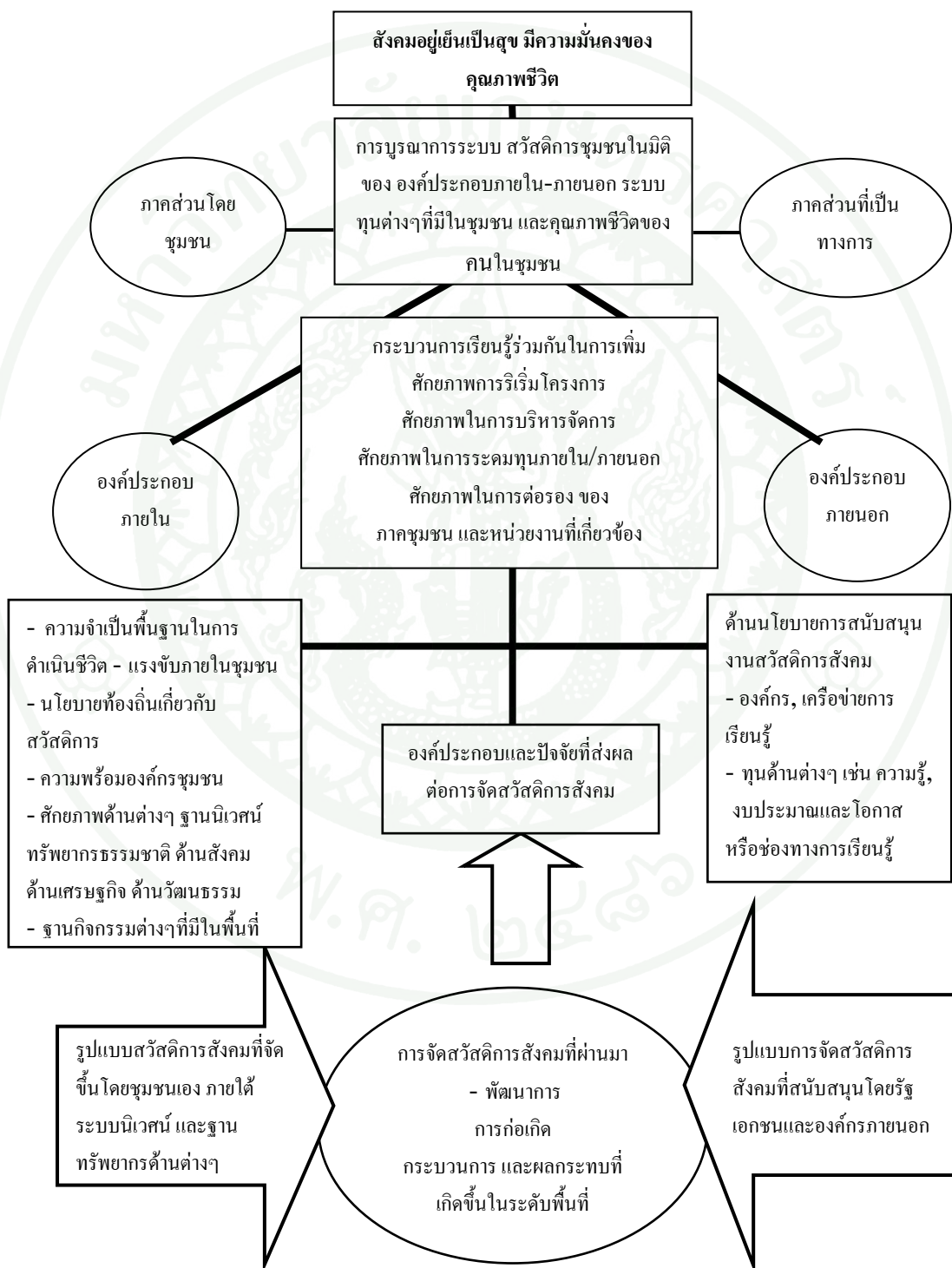
และโครงสร้างที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของแต่ละคนในสังคม ทำให้มองข้ามและไม่เห็นความสำคัญของการจัดระบบสวัสดิการ โดยรัฐเพื่อแก้ปัญหาให้แก่คนจนในสังคม

กลุ่มที่ 3 กลุ่มแนวคิด การจัดสวัสดิการสังคมทางเลือก ซึ่งสังคมไทยได้นำมาใช้กับการกำหนดรูปแบบสวัสดิการสังคม แนวคิดของกลุ่มนี้ ทางผู้วิจัยให้ความสำคัญกับ แนวคิดการจัดสวัสดิการสังคมโดยภาคประชาชน ที่ได้ศึกษาจาก ชุมชนภาคเกษตรกรรมเป็นต้นแบบที่ถูกนำมาขยายผลอย่างกว้างขวาง โดยอาศัยการเชื่อมโยงของระบบนิเวศน์ในพื้นที่ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ฐาน ได้แก่ ฐานทรัพยากร ฐานวัฒนธรรมและฐานงานพัฒนา และการศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดสวัสดิการสังคมในประเทศไทยในภาพรวมแล้วนั้น ยังมีข้อบกพร่องทั้งในด้านนโยบาย กลไกการบริหาร การดำเนินการ ที่ทำให้การจัดสวัสดิการสังคมไม่สามารถบรรลุตามเป้าหมายที่หลากหลายได้คาดหวัง

ทั้งนี้ ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นเรื่องของการศึกษาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่นจึงจำเป็นต้องตระหนักถึงการศึกษาดังแนวคิดทฤษฎีและปรากฏการณ์ที่มีในพื้นที่แบบองค์รวม เพื่อที่จะได้ช่วยในการเพิ่มพลังในการวิเคราะห์และสามารถวางแนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมได้อย่างเหมาะสมร่วมกัน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานที่วิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้สรุปเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังแผนผังต่อไปนี้



ภาพที่ 2 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งจะต้องมีเรื่องของระบบทางความคิด การค้นหาและจัดระบบข้อมูล และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว ดังนั้น ผู้วิจัยจึงใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ศึกษา เพราะจะทำให้เกิดพลังในการวิเคราะห์ ตีความ อธิบายได้รอบด้านและมีความเชื่อมโยงเนื้อหาได้มากขึ้น และเป็นการผสมผสานระหว่างการมีส่วนร่วม การปฏิบัติการและการแสวงหาความรู้ ถ้าจะกล่าวตามความหมายของคำเหล่านี้ ก็คือ การแสวงหาความรู้ร่วมกันในระหว่างหมู่คณะร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผล และร่วมกันรับผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานและสรุปบทเรียนเพื่อหาแนวทางการพัฒนาต่อไป

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ในการเลือกประชากรกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้มีการกำหนดประชากรกลุ่มตัวอย่างที่เฉพาะเจาะจงในพื้นที่ศึกษาเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักอันได้แก่ กลุ่มชาวบ้าน นักพัฒนาหรือเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่องค์กรรัฐ องค์กรท้องถิ่น (อบต.) และนักวิชาการ โดยมีรายละเอียดในการเลือกกลุ่มตัวอย่าง วิธีการและเครื่องมือในการเก็บข้อมูล ดังนี้

1. กลุ่มตัวอย่างที่เป็นชาวบ้าน จะเป็นการเก็บข้อมูลจากผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณ เขตพื้นที่ตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น โดยทำการเก็บข้อมูลจากชาวบ้านที่เป็นสมาชิกและแกนนำคณะกรรมการเครือข่ายสวัสดิการชุมชน และผู้รู้ ผู้นำที่เกี่ยวข้อง

2. กลุ่มตัวอย่างที่เป็นนักพัฒนาหรือเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน จะทำการสัมภาษณ์โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) ที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมสนับสนุนการจัดสวัสดิการสังคมในพื้นที่ที่ทำการศึกษาอย่างเฉพาะเจาะจง โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.)

3. กลุ่มตัวอย่างที่เป็นเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ จะได้มีการสัมภาษณ์ โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) ที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนการจัดสวัสดิการสังคมในพื้นที่การศึกษาอย่างเฉพาะเจาะจง เช่น เจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาสังคม จังหวัดขอนแก่น (ศพส.) เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ เช่น นายก ประธานสภา ปลัด และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ และผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ

การเลือกพื้นที่

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยใช้หน่วยพื้นที่ศึกษา คือ กองทุนสวัสดิการชุมชนยางคำ ซึ่งกองทุนได้เข้าไปเชื่อมโยงและสัมพันธ์กับประเด็นต่างๆในพื้นที่ศึกษา ประกอบด้วย 14 หมู่บ้าน ในเขตพื้นที่ตำบลยางคำ ได้แก่ หมู่ 1 บ้านยางคำ หมู่ 2 บ้านยางคำ หมู่ 3 บ้านหนองหว้า หมู่ 4 บ้านดอนแฉม หมู่ 5 บ้านนาจิว หมู่ 6 บ้านดอนคอม หมู่ 7 บ้านหนองแวง หมู่ 8 บ้านดอนหัน หมู่ 9 บ้านหนองนางษ์ หมู่ 10 บ้านหนองแดง หมู่ 11 บ้านแดงน้อย หมู่ 12 บ้านนาจิว หมู่ 13 บ้านยางคำ หมู่ 14 บ้านยางคำ ซึ่งมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกันตามวิถีชีวิตและมีนิเวศน์ชุมชนที่เกี่ยวข้องกันตามประเด็นที่ทำการศึกษา โดยพื้นที่การศึกษา ยังคงมีการ โครงการฯ การดำเนินงาน โดยมีตัวแทนในระดับชุมชนที่เข้ามาเป็นตัวแทน ในฐานะ “สภาองค์กรชุมชน”

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. การสำรวจโดยใช้แผนที่เดินดิน

เพื่อทำความเข้าใจพื้นที่ในการศึกษา และรวบรวมข้อมูลทางกายภาพและข้อมูลพัฒนาการการใช้ประโยชน์และการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่

2. แบบสัมภาษณ์

ซึ่งการสัมภาษณ์ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ศึกษาได้ใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการสัมภาษณ์ โดยใช้ประเด็นคำถามแบบปลายเปิด

3. การสนทนากลุ่ม (Focus Group)

เป็นการเตรียมประเด็นคำถามแบบปลายเปิด เพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลในรูปแบบกระบวนการกลุ่ม ที่ผู้สัมภาษณ์ และผู้ให้ข้อมูลสามารถแลกเปลี่ยนซักถาม และตั้งประเด็นการอภิปรายร่วมกันได้ ซึ่งข้อดีของการนำวิธีการ Focus Group มาใช้ เนื่องจากวิธีการดังกล่าวมีความเหมาะสมและสอดคล้อง ดังนี้

1. การสนทนากลุ่ม เป็นวิธีช่วยในการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างจำนวนหลายคน ในเวลาอันสั้น และในขณะที่เดียวกันก็เป็นการตรวจสอบเช็คความถูกต้อง ของข้อมูล โคผ่านกลุ่มผู้ร่วมสนทนา และอภิปรายด้วยเช่นกัน
2. มีโครงสร้างที่ยืดหยุ่น สามารถเลือกและปรับใช้ได้ตามความเหมาะสมในการดำเนินงานวิจัยในครั้งนี้
3. ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่ม เป็นข้อมูลที่ผ่านการแลกเปลี่ยน และเช็คความถูกต้องของกลุ่มผู้ให้ข้อมูล และการให้ข้อมูลแบบนี้ทำให้ผู้ร่วมวงสนทนากลุ่ม มีความกล้าที่จะแลกเปลี่ยน และเสนอความคิดเห็นที่อยากจะเสนอ โดยจะลดความเกร็งและความประหม่า
4. การศึกษาวิจัยครั้งนี้ จึงมีความจำเป็นและเหมาะสมที่จะนำเอา วิธีการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เข้ามาช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูล หลังจากที่มีการศึกษารวบรวมข้อมูลทั้งจากเอกสาร การสำรวจพื้นที่ การสัมภาษณ์แล้ว ซึ่งมีการสรุปรวบรวมแยกแยะข้อมูล จัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเภทและลักษณะของข้อมูลที่ได้ แล้วนำมาจัดเวทีประชุมกลุ่มในแต่ละเรื่องของข้อมูล แล้วให้ผู้นำ ผู้รู้ กลุ่มเป้าหมายในการศึกษาหรือผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ มาช่วยวิเคราะห์ วิพากษ์ วิจัย เพื่อเป็นการเพิ่มเติมข้อมูลในส่วนที่ยังขาดหรือที่ยังไม่ครอบคลุมให้ครอบคลุมและชัดเจนมากขึ้น

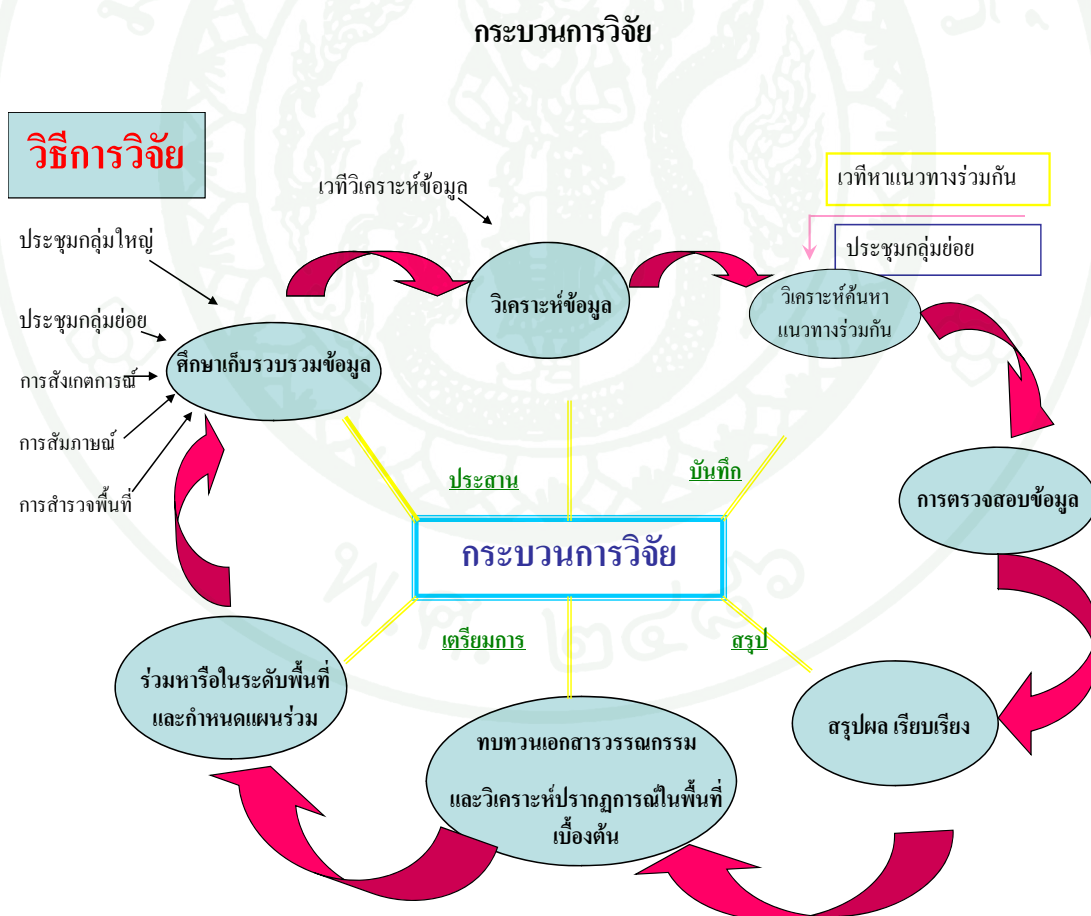
4. การสังเกตการณ์ (Observation)

ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ การสังเกตการณ์มีความสำคัญอย่างมากโดยเฉพาะการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม ดังนั้น การสังเกตการณ์ในงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ คือ กระบวนการที่นักวิจัยเรียนรู้ ด้วยการเฝ้าดูปรากฏการณ์ที่กำลังศึกษา ในขณะที่ปรากฏการณ์นั้นเกิดขึ้นและดำเนินไปตามธรรมชาติ ติดต่อกันมาเป็นเวลานาน โดยไม่มีการควบคุมหรือดัดแปลงใดๆ ในการศึกษาครั้งนี้ ได้

นำเอาการสังเกตการณ์เข้ามาช่วยในการศึกษาโดยมีความเหมาะสมและสอดคล้อง ในกระบวนการศึกษา ตั้งแต่เริ่มไปจนถึงกระบวนการสรุปผลการศึกษา โดยจะเป็นการการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Observation)

5. การศึกษาเอกสาร (Documentary)

เป็นการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ซึ่งอาจเป็น เอกสารทางประวัติศาสตร์ คติ ความเชื่อ คำสอน นิทาน เรื่องเล่าของชุมชนที่มีการเก็บรวบรวมและมีการถ่ายทอดภายในชุมชน รวมทั้งเอกสารรายงานการวิจัย บทความทางวิชาการ ข่าวหนังสือพิมพ์ วารสารสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ โดยมีแหล่งข้อมูลและช่องทาง อันได้แก่ รวมทั้งการศึกษาจากแหล่งทาง Internet ห้องสมุด เป็นต้น



ภาพที่ 3 กระบวนการวิจัย

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การสำรวจทำความเข้าใจพื้นที่ในการศึกษา

การออกสำรวจพื้นที่จริง โดยวิธีการเดินสำรวจพื้นที่ ร่วมกับกลุ่มชาวบ้านและผู้เฒ่าในพื้นที่ ทำการศึกษา เพื่อช่วยในการทำความเข้าใจและการศึกษารวบรวมข้อมูลทางกายภาพและข้อมูล พัฒนาการการใช้ประโยชน์และการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ ที่จะช่วยในการวิเคราะห์และช่วยทำความเข้าใจในการอธิบายเพิ่มเติมในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้

2. การสัมภาษณ์

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้นำการ สัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการสัมภาษณ์ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ที่จะมาช่วยในการสร้างและเรียบเรียงเรื่องราวและการสร้างความหมายร่วมกัน จะทำการสัมภาษณ์ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ทั้งที่เป็นชาวบ้าน ผู้นำ ผู้รู้ในชุมชน และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทั้งองค์กรภาครัฐ องค์กรท้องถิ่น องค์กรเอกชน และนักวิชาการ ทั้งที่เป็นการสัมภาษณ์เป็นรายคน และเป็นการสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) ที่เกี่ยวข้องตามประเด็นในเรื่องที่ศึกษาวิจัย

3. การสนทนากลุ่ม (Focus Group)

การศึกษาครั้งนี้ ได้นำวิธีการ Focus Group มาใช้เพื่อเป็นการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง จำนวนหลายคน ในเวลาอันสั้น และในขณะที่เดียวกันก็เป็นการตรวจสอบเช็คความถูกต้อง ของข้อมูล โดยผ่านกลุ่มผู้ร่วมสนทนาและอภิปรายด้วยเช่นกัน ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสนทนากลุ่ม แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มด้วยกันคือ 1) การสนทนากลุ่มใหญ่ ได้แก่ คณะกรรมการ จำนวน 4 ครั้ง 2) กลุ่มเล็ก ได้แก่ การสนทนาเพื่อเก็บข้อมูลกับสมาชิก จำนวน 10 ครั้ง 3) ทีมวิจัยร่วม 6 คน

4. การจัดเวทีสัมมนาสังเคราะห์ผลการศึกษา

ซึ่งหลังจากที่มีการศึกษารวบรวมข้อมูลแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ได้มีการจัดทำเป็นร่างรายงาน ผลการศึกษาแล้วจะเป็นการจัดเวทีสัมมนาวิชาการเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้จากผลการศึกษา และเป็นการเพิ่มเติม การตรวจสอบความถูกต้องเที่ยงตรงของผลการศึกษาเพื่อนำไปจัดทำรายงาน

ฉบับสมบูรณ์ โดยในการจัดสัมมนาสังเคราะห์ผลการศึกษาี้ จะมีการเชิญผู้นำ ผู้รู้ ทั้งในชุมชน หน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องและมีวิทยากรผู้เชี่ยวชาญด้านการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านด้านการจัดสวัสดิการชุมชนเข้าร่วมทำหน้าที่วิพากษ์ วิจารณ์ เสนอแนะความคิดเห็น และสังเคราะห์ข้อมูลผล การศึกษาร่วมกัน

5. การสังเกตการณ์ (Observation)

เป็นการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม คือ การเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางคนในชุมชน และ เข้าร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านทั้งในส่วนที่เป็นวิถีชีวิตประจำวัน ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับ เรื่องที่ศึกษา และเข้าร่วมการประชุม สัมมนา การจัดนิทรรศการที่เกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม กับการจัดสวัสดิการชุมชนของกลุ่มองค์กรชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรภาครัฐ

6. การศึกษาเอกสาร (Documentary) ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตารางที่ 1 แผนกิจกรรม

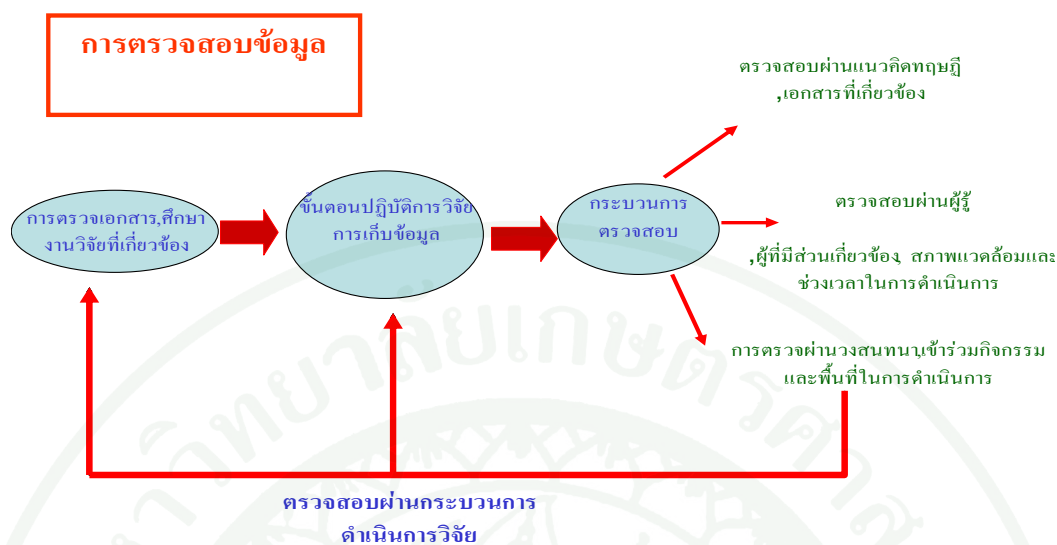
แผนกิจกรรม	ระยะเวลา(เดือน มีนาคม-สิงหาคม 2552)					
	มี.ค.	เม.ย	พ.ค	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.
1. ศึกษาเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้อง	←-----→					
2. ประสานงานชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้นำ ผู้รู้ องค์กรชุมชนองค์กรท้องถิ่น (อบต.) องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานภาครัฐ ในพื้นที่ และสำรวจพื้นที่เพื่อรวบรวมข้อมูลกายภาพ ข้อมูลการใช้ประโยชน์และการเปลี่ยนแปลงและศึกษาข้อมูลพื้นฐาน	↔					
3. สัมภาษณ์เจาะลึกเกี่ยวกับแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมกับชาวบ้าน ผู้นำ ผู้รู้ ในพื้นที่และเจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง และสรุปข้อมูล	↔					
4. ประชุมกลุ่มย่อยแยกตามประเด็นชุดองค์ความรู้แต่ละเรื่องและกลุ่มผู้รู้ในเรื่องนั้นๆ	↔					
5. เวทีประชุมวิเคราะห์และค้นหาแนวทางการบูรณาการการจัดสวัสดิการสังคม	↔					
6. สัมมนาสังเคราะห์ข้อมูลผลการศึกษาแนวทางการบูรณาการการจัดสวัสดิการสังคม	↔					
7. สรุปผลการศึกษาและจัดทำร่างรายงานผลการศึกษา	↔					
8. นำเสนอผลงานการศึกษาในเวทีวิชาการ หรือ ดิพิมพ์เผยแพร่	↔					
9. จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์	↔					

วิธีการตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล

วิธีการตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากกระบวนการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ จะมีวิธีการตรวจสอบข้อมูลไปพร้อมๆกัน ในระหว่างการเก็บข้อมูลในภาคสนามในแต่ละขั้นตอนตามประเด็นเนื้อหาและสมมติฐานที่ได้ตั้งไว้ โดยลักษณะของการตรวจสอบข้อมูลจะตรวจสอบผ่านกระบวนการ ขั้นตอนในการศึกษาเช่น จากการตรวจเอกสาร การสำรวจพื้นที่ การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมรวมถึงการจัดเวทีประชุมกลุ่มย่อยและประชุมกลุ่มใหญ่ ซึ่งจะมีการเพิ่มเติมและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน นอกจากการตรวจสอบในระหว่างการดำเนินการศึกษาในภาคสนามแล้ว หลังจากมีการสรุปข้อมูลขั้นสุดท้ายก็จะมีการย้อนกลับไปตรวจสอบข้อมูลบางส่วนที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง โดยมีขั้นตอนในการตรวจสอบข้อมูลดังนี้

1. การตรวจกับเอกสารตำราวิชาการ เนื่องจากก่อนการดำเนินงานวิจัยศึกษาค้นคว้าได้มี การศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องไปในเบื้องต้น ดังนั้นข้อมูลที่ได้จากการเก็บใน ภาคสนามจึงเป็นการตรวจสอบข้อมูลในตัวและนอกเหนือจากนี้แล้วข้อมูลภาคสนามที่ได้ นอกเหนือจากการตรวจสอบเอกสารในเบื้องต้น สามารถนำมาตรวจสอบกับแนวคิดทฤษฎีหรือ เอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องได้อีกด้วย
2. การตรวจสอบกับตัวบุคคลที่เกี่ยวข้อง การตรวจสอบข้อมูลในขั้นนี้เป็นการทบทวน ข้อมูลที่มีการคาดเคลื่อนไม่สอดคล้องกันหลังการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการสอบถามผู้ที่มีส่วน เกี่ยวข้องในประเด็น เช่น นักวิชาการ นักพัฒนา ชาวบ้านและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง
3. การเข้าร่วมวงสนทนาและการเข้าร่วมกิจกรรมในพื้นที่ เป็นการตรวจสอบข้อมูลที่อาศัย การสร้างปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ดังนั้นการตรวจสอบข้อมูลในขั้นตอนนี้เราจะไม่นับเป็นทางการแต่จะ ใช้วิธีการแบบพื้นบ้านโดยยึดวัฒนธรรมในพื้นที่ ซึ่งจะเป็นการช่วยให้เรามองเห็นประเด็นหรือ แง่มุมที่เราสามารถนำมาอธิบายเพิ่มเติมผลการวิจัยครั้งนี้ด้วย



ภาพที่ 4 กระบวนการตรวจสอบข้อมูล

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

ในงานวิจัยเชิงคุณภาพเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ในตัวของมันเอง ในส่วนที่เป็นศาสตร์ คือ เรื่องของหลักการและความเคร่งครัดในระเบียบวิธี ตามหลักวิธีวิทยา เป็นสำคัญ ในส่วนที่เป็น ศิลป์ คือเรื่องของการตีความ ผลการวิเคราะห์ เป็นศิลปะอย่างหนึ่งของการทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ ที่ไม่ได้ผูกติดอยู่กับระเบียบวิธีการวิจัยเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ต้องการวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ต้องอาศัยความเข้าใจในหลักของทฤษฎี ผสมกับความเข้าใจและการมีส่วนร่วมในบริบทแวดล้อมของข้อมูล ตลอดจนประสบการณ์และความคิดเชิงสร้างสรรค์ ของนักวิจัย ที่ต้องนำมาช่วยในกระบวนการดังกล่าวด้วย กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้ หน่วยการวิเคราะห์ โดยผ่านกองทุนสวัสดิการชุมชนยางคำ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับพื้นที่และประเด็นในการศึกษาครั้งนี้ ในเชิงกระบวนการขับเคลื่อนงานสวัสดิการสังคม มีกระบวนการดังนี้

1. การศึกษางานเอกสารวิชาการหรืองานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้เป็นการสร้างความชัดเจนในตัวหลักทฤษฎี และประเด็นที่กำลังศึกษาอันจะนำไปเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์เบื้องต้น

2. การจำแนกและจัดระบบข้อมูล การวิเคราะห์ในระดับนี้ เป็นการวิเคราะห์จำแนก

2. การจำแนกและจัดระบบข้อมูล การวิเคราะห์ในระดับนี้เป็นการวิเคราะห์จำแนกหมวดหมู่ข้อมูลตามกรอบประเด็นคำถามในการศึกษา เพื่อที่จะเป็นการลดความหลากหลายซับซ้อนของข้อมูลที่ได้มาสู่การรวบรวมเป็นระบบที่ชัดเจนมากขึ้น ซึ่งจะง่ายต่อการทำความเข้าใจและศึกษาร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ โดยอาศัยความสอดคล้องและความสัมพันธ์ในระบบวัฒนธรรมของพื้นที่เป็นปัจจัยช่วยในการอธิบาย

3. การจำแนกและจัดระบบข้อมูลตามพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ เป็นการจำแนกแยกแยะถึงพัฒนาการการเปลี่ยนแปลง โดยการวิเคราะห์แบบ (Time Line) เพื่อให้เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ถึงพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่

การวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วม เมื่อผ่านกระบวนการการจัดระบบข้อมูลและการจำแนกถึงปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ที่สามารถสร้างกระบวนการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลและกรอบประเด็นในการศึกษา การจัดเวทีในการวิเคราะห์ร่วมกันในระดับพื้นที่เป็นหน่วยในการวิเคราะห์หน่วยหนึ่งที่ทางผู้วิจัยนำมาใช้ในครั้งนี ทั้งนี้ระดับของการวิเคราะห์มี 3 ระดับคือ

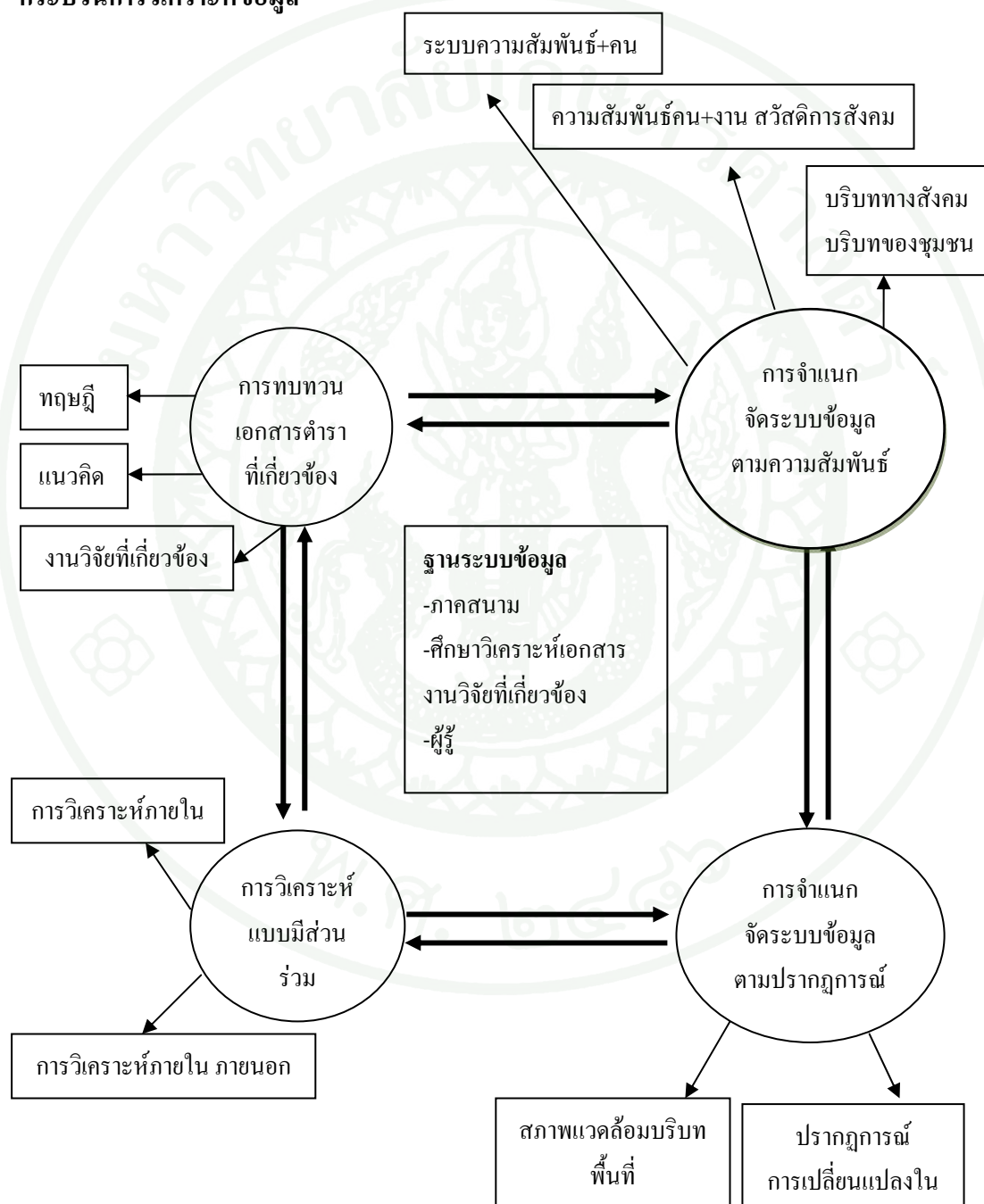
ระดับที่ 1 การวิเคราะห์ภายใน ส่วนนี้จะมีการวิเคราะห์ในระบบสวัสดิการชุมชนในรูปแบบต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชนทั้งที่จัดการโดยรัฐ เอกชน และชุมชน รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นในระดับครอบครัวของกลุ่มเป้าหมาย โดยจะเป็นการวิเคราะห์ร่วมระหว่างผู้วิจัยกับกลุ่มเป้าหมายเป็นหลัก

ระดับที่ 2 เป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชน ที่เหมาะสมโดยชุมชนทั้งนี้เพื่อให้ทราบถึงองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชน โดยวิเคราะห์ถึงพันทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนในตำบลยางคำ

ระดับที่ 3 เป็นการวิเคราะห์ แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น โดยจะเป็นการวิเคราะห์ร่วมกันระหว่างนักวิจัย, กลุ่มเป้าหมายและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหน่วยงานรัฐและเอกชน ผ่านเวทีการสังเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน

เนื่องจากแนวทางและวิธีการในการศึกษาครั้งนี้มีลักษณะที่ต้องอาศัยการมุ่งตีความหมายของข้อมูล (Interpretation) ดังนั้นการวิเคราะห์จึงใช้รูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis Approach) เป็นหลักต่อการศึกษาในครั้งนี้

กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล



ภาพที่ 5 กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ 4

ผลการวิจัยและวิจารณ์

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น การศึกษาครั้งนี้ได้นำเอากระบวนการศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วมเข้ามาเป็นเครื่องมือหลักในการศึกษาครั้งนี้ โดยมีวัตถุประสงค์ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาระบบสวัสดิการชุมชนในรูปแบบต่างๆที่มีอยู่แล้วในชุมชนทั้งที่จัดการโดยรัฐ เอกชน และชุมชน 2) เพื่อศึกษาองค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน 3) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ในส่วนการนำเสนอผลการศึกษางานวิจัย ผู้วิจัยได้จำแนกเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน ดังต่อไปนี้

1. บริบทของชุมชนตำบลยางคำ สภาพทั่วไปเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่และสภาพทางกายภาพของชุมชน เพื่อให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ของระบบชุมชนกับระบบนิเวศน์
2. ระบบสวัสดิการชุมชนในรูปแบบต่างๆที่มีอยู่แล้วในชุมชนทั้งที่จัดการโดยรัฐ เอกชน และชุมชน ซึ่งเป็นการนำเสนอการจัดสวัสดิการชุมชนที่ผ่านมาในพื้นที่
3. องค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน
4. แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน

รายละเอียดที่ได้จากระบวนการวิจัยสามารถนำเสนอผลการศึกษาดังต่อไปนี้

บริบทของชุมชนตำบลยางคำ

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงสภาพทั่วไปเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่และสภาพทางกายภาพของชุมชน เพื่อให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ของระบบชุมชนกับระบบนิเวศน์

สภาพทั่วไปและความเป็นมาของตำบลยางคำ

ชุมชนยางคำ มาจากคำเดิมว่า ยางคำบอน ซึ่งมีที่มาดังนี้ ในพื้นที่ชุมชนมีลำห้วยยางไหลผ่านและมีต้นยางเกิดขึ้นตามริมฝั่งห้วย สภาพพื้นที่เป็นที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การตั้งบ้านเรือน เลขนำเอาชื่อลำห้วยนั้นมาตั้งเป็นชื่อชุมชน แต่ชาวบ้านได้ตัดคำว่าห้วยออก เหลือแต่คำว่า “ยาง” ส่วนคำว่า “คำ” นั้นมาจาก คำบอน คือ ช่องทางข้ามฟากมีหินแตกเป็นรูและมีน้ำไหลตลอดทั้งปีทำให้เป็นที่ขึ้นเลขมีต้นบอนเกิดขึ้นรอบบริเวณนั้น ชาวบ้านได้อาศัยแหล่งน้ำดังกล่าวในการบริโภคและอุปโภค จึงเป็นที่มาของชื่อ ชุมชนยางคำ ชุมชนยางคำเดิมที่เป็นชื่อของหมู่บ้านยางคำที่ตั้งขึ้นก่อนหมู่บ้านอื่นในเขตตำบลยางคำ เหตุที่ได้ชื่อว่าบ้านยางคำ เนื่องจากหมู่บ้านตั้งอยู่ระหว่างลำห้วยยาง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 400 เมตร กับช่องคำบอน ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน เป็นช่องทางข้ามสัญจร ไปบ้านหินสาว ตำบลโนนฆ้อง อำเภอบ้านฝาง ห่างจากชุมชนยางคำประมาณ 1 กิโลเมตร ผู้มาตั้งหมู่บ้านจำถือเอานามถิ่นที่อยู่ของตนตามลักษณะภูมิโนวิน

ด้านตำนานความเชื่อที่เกี่ยวกับความเป็นมาของตำบลยางคำ คือ ขุนสร เป็นผู้นำกลุ่มคนที่เดินทางมาค้นหาพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาจากจังหวัดร้อยเอ็ด และได้เข้ามาก่อตั้งบ้านยางคำประชากรในตำบลยางคำเป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากหลายพื้นที่ ได้แก่ กลุ่มคนมาจากอำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอบ้านฝาง อำเภอบ้านไผ่ และอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น ได้อพยพมาอยู่รวมกันในพื้นที่ตำบลยางคำ กลุ่มคนดังกล่าวมีวิถีชีวิตและภาษาพูด ที่คล้ายกัน เพราะเป็นคนภาคอีสานด้วยกัน แต่จะมีความแตกต่างไปบ้าง โดยเฉพาะกลุ่มคนที่อพยพมาจากเขตจังหวัดศรีสะเกษ ส่วนภาษาเขียนผู้ชายที่ได้บวชเรียนจะได้มีโอกาสได้ศึกษาอ่านเขียนอักษรไทยน้อย อักษรธรรมและอักษรขอม โดยเรียนจากพระที่วัดสอนให้ทั้งการอ่านและเขียน โดยใช้ใบลานและเหล็กจารเป็นอุปกรณ์เขียนแทนกระดาษเหมือนทุกวันนี้ และจะมีการแต่งเป็นกลอนลำ นิทาน เช่น ลำมหาชาติเวสสันดรชาดก ลำไก่อแก้ว เป็นต้น ซึ่งเรียกกันในสมัยว่า หนังสือผูก ไว้สำหรับพระเณรได้อ่านได้ท่องและแสดงธรรมในเทศกาลต่างๆ เป็นวิธีที่ง่ายต่อการจดจำ ในสมัยก่อนผู้คนยังนิยมการอ่านและเขียนตัวหนังสือโดยอักษรธรรมอยู่ ส่วนผู้หญิงไม่ค่อยได้มีโอกาสในการศึกษาก็อยู่กับบ้านเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับการครองเรือน การทอผ้า เป็นต้น ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาให้คนไทยทั่วประเทศได้เรียนหนังสือในโรงเรียน จึงได้ใช้ภาษากลาง

แทนทั้งการพูดและการเขียน ส่วนตัวอักษรไทยน้อย อักษรธรรม และอักษรขอม ก็ค่อยๆ เลือนหายไปตามกาลเวลา

เดิมทีตำบลยางคำเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตการปกครองของพื้นที่ตำบลบ้านเม็ง ในปี พ.ศ. 2440 เมื่อแยกหมู่บ้านในเขตการปกครองของตำบลบ้านเม็ง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น หมู่บ้านยางคำและหมู่บ้านอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียง มาขึ้นอยู่ในเขตการปกครองของพื้นที่ตำบลจระเข้ ในปี พ.ศ. 2511 เพื่อสะดวกในการบริหารบ้านเมือง ชุมชนยางคำจึงได้แยกตัวออกจากเขตการปกครองของพื้นที่ตำบลจระเข้ และยกระดับขึ้นมาเป็นตำบลยางคำ ประกอบด้วย 14 หมู่บ้าน ในเขตพื้นที่ตำบลยางคำ ได้แก่ หมู่ 1 บ้านยางคำ หมู่ 2 บ้านยางคำ หมู่ 3 บ้านหนองหัว หมู่ 4 บ้านดอนแถม หมู่ 5 บ้านนาจิว หมู่ 6 บ้านดอนคอม หมู่ 7 บ้านหนองแวง หมู่ 8 บ้านดอนหัน หมู่ 9 บ้านหนองนาวงษ์ หมู่ 10 บ้านหนองแดง หมู่ 11 บ้านแดงน้อย หมู่ 12 บ้านนาจิว หมู่ 13 บ้านยางคำ หมู่ 14 บ้านยางคำ ปัจจุบันคำขวัญตำบลยางคำ คือ

พระแท่นคูเมือง	ลือเลื่องกระต๊อบสวย
ห้วยยางถิ่นอุดม	เที่ยวชมคำบอน
นครฟ้าไหม	ต้นยางใหญ่ตระง่าน
อุทยานภูเม็ง	บ้านเก่งสรภัญญ์

อาณาเขตติดต่อ ตำบลยางคำตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ (ทิศอาคเนย์) ของที่ว่าการอำเภอหนองเรือ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น อยู่ห่างจากตัวอำเภอประมาณ 20 กิโลเมตร โดยมีอาณาเขตการติดต่อกับพื้นที่อื่นๆ คือ

ทิศตะวันออก มีอาณาเขตติดต่อกับ ติดกับภูค่าวและบ้านหินสาว ตำบลโนนฆ้อง อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันตก มีอาณาเขตติดต่อกับบ้านเหมียดแ่อ ตำบลบ้านเม็ง

ทิศเหนือ มีอาณาเขตติดต่อกับบ้านหนองหอย ตำบลจระเข้

ทิศใต้ มีอาณาเขตติดต่อกับเขตบ้านแก่นเท่า ตำบลป่ามะนาว อำเภอบ้านฝาง

พื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง ซึ่งมีพื้นที่ติดเชิงเขา ทั้ง 3 ด้าน คือ ทิศตะวันตก เป็นแนวเขาภูเขาเม็งสูงยาวไปทางทิศใต้ลาดเอียงต่ำลงไปทางทิศตะวันออก ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เทือกเขากระแต หรือเรียกว่า สันคำ เป็นภาษาที่ชาวบ้านเรียก เป็นเทือกเขากั้นระหว่างอำเภอหนองเรือกับอำเภอบ้านฝาง พื้นที่ตำบลยางคำมีพื้นที่ประมาณ 25 ตารางกิโลเมตร

วิถีชีวิตของชาวตำบลยางคำ

พบว่า พื้นที่ตำบลยางคำ มีลักษณะภูมิอากาศแบบเดียวกับพื้นที่ในเขตภาคอีสาน โดยทั่วไปคือมี 3 ฤดูกาล ได้แก่ ฤดูร้อนจะเริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือน พฤษภาคม ซึ่งได้อธิบายของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้อากาศในช่วง 4 เดือนดังกล่าวค่อนข้างร้อนอบอ้าว กิจกรรมของคนตำบลยางคำในช่วงนี้ คนวัยทำงานก็จะออกไปหางานทำที่ต่างจังหวัด เนื่องจากฤดูนี้เป็นช่วงหลังการเก็บเกี่ยวใครที่ไม่มีอาชีพเสริม ก็จะออกไปหางานทำที่ต่างจังหวัด ส่วนใครที่ไม่ได้ออกไปทำงานต่างถิ่นก็จะประกอบอาชีพเสริม เช่น เลี้ยงสัตว์ ว่าง ควบ หมู เป็ด ไก่ เป็นต้น บางคนโดยเฉพาะแม่บ้าน ก็จะประกอบอาชีพเสริมในส่วนของงานหัตถกรรม การทอผ้า การจักสาน เป็นต้น ส่วนกลุ่มพ่อบ้านบางคน ก็จะนิยมกันไปหา ปลา ตามห้วยหนองธรรมชาติและไปหาอาหารป่าตามป่าภูเม็ง เช่น กิ่งก่า หนุณา ดอกกะเจียว ผักหวาน แผลงไม้ต่างๆ เช่น แผลงกัญญา เพื่อการค้าของสมาชิกในครอบครัว ฤดูฝนเริ่มจากเดือน พฤษภาคม ถึงเดือนตุลาคม พื้นที่ตำบลยางคำจะมีปริมาณน้ำฝนระดับปานกลางทั่วพื้นที่ ส่วนทางด้านทิศตะวันตกของพื้นที่ตำบลยางคำ ซึ่งมีแนวพื้นที่ติดกับเขตภูเม็งทำให้มีน้ำไหลจากเขาภูเม็ง ลาดต่ำไหลมาทางทิศตะวันออกของพื้นที่ตำบลยางคำ ทำให้ในเขตพื้นที่ดังกล่าวมีปริมาณน้ำค่อนข้างมากต่อปี ในฤดูนี้สมาชิกในชุมชนตำบลยางคำ บางส่วนที่ไปทำงานต่างจังหวัดก็จะกลับบ้านเพื่อมาทำนา เพราะคนในตำบลยางคำเชื่อว่าฤดูกาลนี้เป็นฤดูกาลของการมีชีวิต ความเขียวชอุ่มในพื้นที่ตำบลยางคำกำลังจะกลับมาอีกครั้ง การหาอยู่หากินของคนในพื้นที่ก็จะเริ่มมีความหลากหลายขึ้น เช่น การขึ้นภูเม็ง หาของป่า เช่น เห็ด หาจับกบ เขียด และผักป่าตามฤดูกาล เป็นต้น ส่วนฤดูหนาว จะเริ่มในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงปลายเดือนกุมภาพันธ์ ลมหนาวจะเริ่มมาในปลายฤดูกลางเก็บเกี่ยวข้าว ในช่วงหน้าหนาวนี้หากใครที่ไม่ได้ออกไปทำงานต่างถิ่น ชาวตำบลยางคำทั้งเด็กและผู้ใหญ่ก็จะนิยมเล่นว่าว และจะมีการก่อกองไฟตอนเย็นและตอนเช้าเพื่อนั่งผิงไฟ ให้คลายหนาว ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ก็จะมีกิจกรรมต่างๆระหว่างการเล่นผิงไฟ เช่น การหาหัวเผือกหัวมันมาเผา ทำข้าวจี๋ (ข้าวเหนียวปิ้ง) ทำข้าวหลาม และการนั่งล้อมวงสนทนาเกี่ยวกับการบ้านการเมืองของผู้ใหญ่

การคมนาคม

พื้นที่ตำบลยางคำมีถนนทางหลวงชนบท ชื่อถนนนิรพันธุ์ มาจากกำนันจันทร์ นิรพันธุ์ ซึ่งเป็นกำนันในสมัยนั้น ซึ่งเป็นคนประสานและพาชาวบ้านสร้างถนนจึงใช้ชื่อว่า ถนน นิรพันธุ์ ซึ่งเป็นถนนลาดยางตัดผ่านหมู่บ้านในเขตตำบลเพื่อเชื่อมไปต่อกับเขตอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น การเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอกของคนในพื้นที่ตำบลยางคำจากการศึกษาพบว่า มี 2 วิธีหลักคือการเดินทางโดยรถประจำทาง ในพื้นที่ตำบลยางคำจะมีรถโดยสารประจำทาง (รถสองแถว) สาย ยางคำ-ขอนแก่น วิ่งบริการประจำทุกๆ 10 นาที โดยเสียค่าบริการ หรือโดยสาร ผู้ใหญ่ 30 เด็กและนักเรียนคนละ 15-20 บาท โดยมีระยะทางจากตำบลยางคำถึงจังหวัดขอนแก่น 60 กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทาง 40 นาที

การเดินทางโดยรถส่วนตัว เช่น รถมอเตอร์ไซด์ และ รถยนต์ เนื่องจากมีความสะดวกมากกว่าการรอรถโดยสารประจำทาง โดยส่วนมากแล้วคนในพื้นที่ตำบลยางคำจะเข้ามาติดต่อซื้อขายและใช้บริการด้านต่างๆ ทั้งจากทางภาครัฐและภาคเอกชน ในพื้นที่ตัวเมืองจังหวัดขอนแก่น เนื่องจากการคมนาคมและสะดวกต่อการเดินทาง โดยตลอดระยะทางจากพื้นที่ตำบลยางคำจนมาถึงพื้นที่ตัวเมืองจังหวัดขอนแก่น ก็จะผ่าน ตัวอำเภอคอนโมง ซึ่งจรดถนนมะลิวัลย์ (สาย ขอนแก่น – ชุมแพ) ขับขึ้นมาทางทิศตะวันออก ก็จะผ่าน ตำบลบ้านทุ่ม และเข้าตัวเมืองจังหวัดขอนแก่น การคมนาคมของพื้นที่ตำบลยางคำถือว่ามีความสะดวกในการเดินทางเพื่อติดต่อค้าขายหรือการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรเพื่อส่งออกขายต่อภายนอก นอกจากนี้ยังสะดวกต่อการติดต่อสัมพันธ์กับคนภายนอกและคนในชุมชนด้วยตนเอง

แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

เนื่องจากพื้นที่ตำบลยางคำอยู่ติดกับเขตอุทยานแห่งชาติภูเม็ง ซึ่งอยู่ทางทิศ ตะวันตกเฉียงใต้ของตำบล ทำให้มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในพื้นที่ ได้แก่

ทรัพยากรป่าไม้

ได้แก่ โลกตลาดใหญ่ ติดกับพื้นที่รอยต่อกับตำบลจระเข้ ประมาณ 700 ไร่ และป่าชุมชน โสกรัง ติดกับเทือกเขาภูเม็ง



ภาพที่ 6 ทรัพยากรป่าชุมชน

ลำห้วย ที่มีต้นกำเนิดจากภูเม็ง ไหลผ่านพื้นที่อยู่ 4 สาย ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่ได้อาศัยแหล่งน้ำดังกล่าว ในการเกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ และเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน ได้แก่ ลำห้วยขมิ้น เกิดจากภูเม็ง ตรงบ้านหนองนางษ์ หมู่ 9 ไหลผ่านพื้นที่หมู่บ้านหนองนางษ์ บ้านดอนแฉม หมู่ที่ 4 โดยไหลลงไปรวมกับห้วยยาง ตรงฝายปากง่ามทางทิศตะวันตกบ้านหนองหว้า หมู่ที่ 3

ลำห้วยยาง เกิดจากภูเม็ง ไหลผ่านพื้นที่หมู่บ้านหนองแฉม หมู่ที่ 4 ทางทิศตะวันออก ลำห้วยยางจะมีน้ำจากลำห้วยขมิ้น ไหลมารวมกันกับห้วยยางตรงฝายปากง่ามตรงทางทิศตะวันตกบ้านหนองหว้า หมู่ที่ 3

ลำห้วยจิว เกิดจากภูเม็ง อยู่ทางทิศตะวันตกของลำห้วยยาง ไหลผ่านทางทิศตะวันออกของพื้นที่หมู่บ้านนาจิว หมู่ที่ 5 แล้วไหลมารวมกันกับลำห้วยขมิ้นและลำห้วยยาง เป็นลำห้วยยางสายเดียวกันตรงฝายปากง่ามแล้วไหลผ่านหมู่บ้านหนองหว้า พื้นที่บ้านยางคำ และไหลลงไปพื้นที่ตำบลจระเข้ต่อไป

ลำห้วยสวนหม่อน เกิดจากภูเม็ง ไหลผ่านพื้นที่หมู่บ้านหนองแวง หนองแดงและหนองแดงน้อยแล้วไหลลงไปรวมกันกับลำห้วยยาง



ภาพที่ 7 ทรัพยากรน้ำฝายน้ำล้นเพื่อการเกษตร

แหล่งทรัพยากรทั้งป่าภูเม็งและลำห้วยต่างๆในพื้นที่ลุ่มแล้วแต่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของคนตำบลยางคำ ทั้งเป็นแหล่งอาหารและเป็นปัจจัยและต้นทุนทางการผลิต



ภาพที่ 8 ทรัพยากรธรรมชาติป่าภูเม็งติดกับแนวเขตพื้นที่ทำนาของชุมชน

ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์และภาษา

จำนวนประชากรและความหนาแน่นประชากร จากข้อมูลทะเบียนราษฎร์ของอำเภอหนองเรือ พบว่า ตำบลยางคำมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 9,294 คน จำแนกเป็น ชาย 4,651 คน หญิง 4,643 คน มีความหนาแน่นเฉลี่ยประมาณ 190.49 คนต่อตารางกิโลเมตร และมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 1,620 ครัวเรือน

ตารางที่ 2 ข้อมูลประชากรในพื้นที่ตำบลยางคำแยกตามหมู่บ้านตามทะเบียนราษฎร์อำเภอหนองเรือ

ลำดับ ที่	ชื่อหมู่บ้าน	หมู่ที่	จำนวนประชากร			จำนวน ครัวเรือน
			ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม (คน)	
1	บ้านยางคำ	1	394	448	842	135
2	บ้านยางคำ	2	475	494	969	179
3	บ้านหนองหว้า	3	281	297	578	118
4	บ้านดอนแหม	4	282	304	586	111
5	บ้านน้ำจืด	5	300	273	573	104
6	บ้านดอนคอม	6	177	185	362	72
7	บ้านหนองแวง	7	503	483	986	153
8	บ้านดอนหัน	8	522	487	1,009	171
9	บ้านหนองนางวงษ์	9	247	231	478	94
10	บ้านหนองแดง	10	545	497	1,042	165
11	บ้านหนองแดงน้อย	11	152	165	317	52
12	บ้านน้ำจืด	12	223	222	445	77
13	บ้านยางคำ	13	253	253	506	91
14	บ้านยางคำ	14	297	304	601	98
รวม			4,651	4,643	9,294	1,620

นอกจากนั้นแล้วยังพบว่า จำนวนประชากรที่พิการ หรือทุพพลภาพทั้งหมดในตำบลมีจำนวน 66 คน มีประชากรที่พิการ หรือทุพพลภาพที่ได้รับความช่วยเหลือ จำนวน 51 คน คนชราที่มาขอ

ความช่วยเหลือ จำนวน 860 คน แต่มีเพียง 139 คนเท่านั้นที่ได้รับความช่วยเหลือ และมีจำนวนประชากรที่เป็นโรคเอดส์และได้รับความช่วยเหลือ จำนวน 7 คน

การประกอบอาชีพ

จากลักษณะของภูมินิเวศน์และการสืบทอดการทำมาหากินตั้งแต่บรรพชนที่อาศัยการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ประชากรในพื้นที่ตำบลยางคำมีการประกอบอาชีพ โดยแบ่งเป็นดังนี้

การประกอบอาชีพหลัก

ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพกสิกรรม ได้แก่ การทำนาข้าว ทำไร่ เช่น ไร่อ้อย และมันสำปะหลัง ทำสวนผลไม้ต่างๆ เป็นต้น นอกจากการประกอบอาชีพทำนาเป็นหลักแล้ว ประชากรบางส่วนในพื้นที่ตำบลยางคำยังมีการประกอบอาชีพรับราชการ เช่น ครู ตำรวจ พยาบาล และข้าราชการในองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ และ ค้าขาย เป็นอาชีพหลักซึ่งมีปริมาณเป็นส่วนน้อยในพื้นที่ตำบลยางคำ



ภาพที่ 9 การประกอบอาชีพหลัก คือ การทำนา

อาชีพเสริมของชุมชน

ประชากรในพื้นที่ตำบลยางคำมีอาชีพเสริมได้แก่ ค้าขาย รับจ้าง เช่น รับจ้างเป็นช่างสร้างบ้านในเขตพื้นที่รับจ้างตามโรงงานในเขตพื้นที่จังหวัดขอนแก่น เช่น โรงงานทอผ้าบ้านทุ่ม โรงงานรองเท้า โรงงานขอนแก่นแหวน โรงงานน้ำตาลภูเวียง เป็นต้น นอกจากนี้ประชากรในเขตพื้นที่ตำบลยางคำบางส่วนได้อพยพไปทำงานตามโรงงานต่างๆ ในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑลตามความถนัดของตนเอง ประชากรในพื้นที่บางกลุ่มไปรับจ้างตัดอ้อยต่างจังหวัด นอกจากนี้ยังมีอาชีพเสริมในครัวเรือน เช่น การทอผ้า ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การจักสานและการเลี้ยงสัตว์ เช่น โค กระบือ สุกร ไก่ เป็ด เป็นต้น



ภาพที่ 10 การเลี้ยงวัว

ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรม

ชาวชุมชนตำบลยางคำทั้งตำบล นับถือศาสนาพุทธตามบรรพบุรุษที่ยึดถือสืบต่อกันมา ประเพณีและวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิตมีความคล้ายคลึงกับชาวอีสานทั่วไป ที่มีการสืบทอดงานบุญประเพณีต่างๆ ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่และวงจรชีวิตในรอบปี หรือที่เรียกกันว่า ฮีต 12 ครอง 14 ซึ่งเป็นความเชื่อของคนชุมชนตำบลยางคำที่ถือปฏิบัติสืบทอดมาตั้งแต่ครั้งบรรพชน นอกจากชุมชนตำบลยางคำจะยึดถือปฏิบัติ ฮีต 12 ครอง 14 แล้ว ยังคงมีความเชื่อที่เป็นบรรทัดฐานเสมือนกลไกควบคุมการดำเนินชีวิตร่วมกันของคนในตำบลยางคำ เช่น ห้ามสีข้าววันพระ ห้ามขนฟืนเข้าในหมู่บ้านวันพระ หากมีคนตายในชุมชน ห้ามขนไม้เข้ามาในหมู่บ้าน ห้ามฆ่าสัตว์ในวัน

พระ เป็นต้น ซึ่งข้อห้ามเหล่านี้ชุมชนตำบลยางคำเรียกว่า “ข้อชะล่า” เป็นภาษาอีสานที่หมายถึงเป็น สิ่งต้องห้ามที่ทุกคนในชุมชนต้องถือปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งหากใครไม่ยึดถือปฏิบัติตาม เชื่อว่าจะถูกผีปู่ ผีย่า ผีบ้านผีเรือน มาลงโทษทำให้มีอันเป็นไปหรือเกิดสิ่งอัปมงคลในชีวิต เช่น เจ็บป่วย เกิด อุบัติเหตุ หรือเกิดความวุ่นวายชีวิต ไม่มีความสุข เป็นต้น “ข้อชะล่า” ได้ถูกถือปฏิบัติมาจนถึง ปัจจุบันและกลายเป็นกฎกติกาที่ชุมชนตำบลยางคำได้ถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดและชุมชนตำบล ยางคำได้นำเอาข้อห้ามต่างๆเหล่านี้มาเป็นกุสโลบาย ในการสร้างกติกาท้องถิ่นที่ทุกคนในชุมชน ต้องยึดถือปฏิบัติตาม นอกจากนี้ชุมชนตำบลยางคำยังได้เชื่อมโยงความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับ ศาสนา พุทธ, ศีลบรรพบุรุษ, เทวดาและเจ้าป่าเจ้าเขา ที่อยู่ภายใต้จิตสำนึกของคนในชุมชนตำบลเข้ามา เกี่ยวพันกับมิติงานการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ด้วยเช่นกัน เช่น สร้างคอนปู้ตา เพื่อปก ปักรักษาป่าไม้ และ พิธีเลี้ยงผีตาแฮก เป็นต้น

บุญประเพณีของชุมชนตำบลยางคำที่ยึดถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบันก็มีความคล้ายกับ ประเพณีของชาวท้องถิ่นอีสานโดยทั่วไป หากแต่จะมีรายละเอียดปลีกย่อยของแต่ละกิจกรรมที่ แตกต่างกันไปตามเฉพาะท้องถิ่นที่ปรับให้เข้ากับความสะดวกของพื้นที่และปรับเปลี่ยนไปตาม กาลสมัย แต่ทุกบุญประเพณีของคนอีสานจะยังคงไว้ซึ่งแก่นแท้และความหมายที่สอดคล้องกับวิถี ชีวิตที่สำคัญของแต่ละบุญประเพณี สำหรับพื้นที่ตำบลยางคำ บุญประเพณีประจำปีที่ยึดถือปฏิบัติ มาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่



ภาพที่ 11 ประเพณีงานบุญ

บุญเดือนอ้าย

บุญเดือนยี่ คือ บุญคุณลาน หรือ บุญกุ่มข้าว ทำพิธีเพื่อบวงสรวงแม่โพสพ

บุญเดือนสาม คือ บุญข้าวจี จะเลือกเอาวันเพ็ญเดือนสาม ซึ่งมีคำ พญาของคนอีสานว่า “เดือนสามค้อยเจ้าหัวคอยปั้นเข้าจี เข้าจีบใส่น้ำอ้อยจ้วน้อยเซ็ดน้ำตา”

บุญเดือนสี่ คือ บุญมหาชาติ หรือที่คนอีสานเรียกกันว่า บุญเวส เทศมหาชาติ ซึ่งมีคำพญาว่า “เดือนสามค้อยเจ้าหัวคอยปั้นเข้าจี เดือนสี่ค้อยจ้วน้อยเทศมะที”

บุญเดือนห้า คือ ทำบุญตรุษสงกรานต์ รดน้ำดำหัวคนเฒ่า

บุญเดือนหก คือ บุญบ้องไฟ บวงสรวงพญาแถน ขอฟ้าขอฝน

บุญเดือนเจ็ด คือ บุญเบิกบ้าน หรือ เลี้ยงผีตาแฮก ซึ่งมีคำพญาว่า “เดือนเจ็ดแล้วจงพากัน บูชาราช ผุ่งหมู่เทพเหล่านั้นบูชาแก่ชู้กาย”

บุญเดือนแปด คือ บุญเข้าพรรษา, ทอดเทียนพรรษา ซึ่งมีคำพญาว่า “เดือนแปดได้ล้าล่วงมาถึง ผุ่งหมู่สังโฆคุณเข้าวัสสาจำจ้อย”

บุญเดือนเก้า คือ บุญข้าวประดับดิน กำหนดเอาวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 ดั่งมีคำพญาว่าไว้ว่า “เก้าแล้วเป็นกลางแห่งวัสสกาล ผุ่งประชาชาวเมืองเล่าเตรียมกันไว้ พากันนาน ยังเข้าประดับดินกินก่อน ทายกนานให้เจ้าพระสงฆ์พร้อมชู้กาย”

บุญเดือนสิบ คือ บุญข้าวสาก (สลากภัต) เลือกเอาวันเพ็ญเดือน 10 ดั่งมีคำพญาว่าไว้ “ถึงเดือนสิบแล้วทายกทอดบวยบาน เบิกพลีทำทานต่อมาสวดเช้า เข้าสากน้ำไปให้สังโฆทานทอด พากันหวังยอดแก้วนิพพานพ้นที่สูง”

บุญเดือนสิบเอ็ด คือ บุญออกพรรษา ตักบาตรเทโว ดั่งมีคำพยากรณ์ไว้ “ถึงเดือนสิบเอ็ดแล้ว เป็นแนวทางป่อง เป็นช่องของพระเจ้าเคยเข้าแล้วออกมา ถึงวัสสามาแล้วสามเดือนกะเลขออก เอ็นว่าออกพรรษาปวารณากว่าไว้เอาได้เล่ามา”

บุญเดือนสิบสอง คือ บุญทอดกฐิน กฐินเริ่มแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ถึงกลางเดือน 12 ดั่งมีคำพยากรณ์ไว้ “ในเดือนนี้แผ่นดินให้ลงทอดพายุเฮือ ช่วงกันบูชาฝูงนาโคนาคนาในพื้นที่”

ส่วนประเพณีเกี่ยวกับการดำรงชีวิตที่ยังคงยึดถือปฏิบัติ ได้แก่ ประเพณีเกี่ยวกับการบวช ประเพณีเกี่ยวกับการแต่งงาน ประเพณีเกี่ยวกับการตาย

จากการศึกษาสรุปได้ว่า ประเพณีและความเชื่อในอดีตชาวชุมชนตำบลยางคำมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี เกี่ยวกับเทวดา และเจ้าป่าเจ้าเขา อยู่ภายใต้จิตสำนึก เพราะปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆที่เกิดขึ้นในขณะนั้นไม่มีคำอธิบาย ความเชื่อ และพฤติกรรมการแสดงออกจึงกลมกลืนสอดคล้องไปด้วยกัน ข้อย้ำหรือข้อขัดแย้งต่างๆจึงเกี่ยวข้องกับเรื่องผี ฟ้า พิษบรรพบุรุษ เกี่ยวข้องกับเรื่องเทวดา เรื่องเจ้าป่าเจ้าเขา วิถีชีวิตของชาวบ้านจึงเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ โดยมีข้อห้ามต่างๆ ที่มีฐานความคิดจากความกลัว ความเคารพและความยำเกรงธรรมชาติ ลักษณะการแสดงออกจึงเป็นการถ้อยที่ถ้อยอาศัยกับธรรมชาติ หากมองให้ลึกแล้ว ประเพณีและความเชื่อของชาวชุมชนตำบลยางคำมีการปรับเปลี่ยนตามพลวัต ของสังคมอยู่ตลอดเวลา ฐานความคิดเดิมที่อิงอยู่กับธรรมชาติ เกี่ยวกับผี เกี่ยวกับเทวดา เกี่ยวกับเจ้าป่าเจ้าเขา เริ่มลดบทบาทความสำคัญลงจากฐานความคิดของชาวชุมชนตำบลยางคำลงบ้างแล้ว หากแต่รากลึกของความเชื่อที่เคยฝังลึกอยู่ภายใต้จิตสำนึกเกี่ยวกับปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ ที่ไม่มีคำอธิบายก็ยังส่งผลต่อพฤติกรรมที่แสดงออกของชาวชุมชนตำบลยางคำในปัจจุบันอยู่ กระบวนการทางความคิดเกี่ยวกับความเชื่อของชาวชุมชนตำบลยางคำจึงไม่ได้แตกต่างกับจากชุมชนอีสานโดยทั่วไป คือ มีพัฒนาการมาจากความเชื่อเกี่ยวกับผี เกี่ยวกับเทวดา เกี่ยวกับเจ้าป่าเจ้าเขา และเหตุปัจจัยที่มีบทบาทของการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาการก็มีลักษณะเหตุปัจจัยที่คล้ายกัน คือวิธีการอธิบายปรากฏการณ์ภายใต้หลักเหตุและผล หรือวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ ผลของพลวัตในการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ประกอบกับพลวัต กระแสทางสังคม ทำให้การแสดงออกและการสื่อความหมายของประเพณีและความเชื่อของชาวชุมชนตำบลยางคำ นั้นมีการปรับเปลี่ยนตามไปด้วย ปัจจุบันการประกอบพิธีบางอย่างในพื้นที่ตำบลยางคำ อย่างเป็นเพียงสัญลักษณ์ของการประกอบพิธีกรรมเท่านั้น และการสื่อความหมาย และคุณค่าของแต่ละประเพณีและกระบวนการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ในชุมชนตำบลยางคำเริ่มขาด

ช่วง ในปัจจุบันคนรุ่นใหม่จะรับเอาเฉพาะรูปแบบและพิธีการของแต่ละประเพณีที่มีการสืบทอดในพื้นที่ ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในตำบลยางคำถือเป็นเรื่องที่น่าทึ่งหากคนรุ่นใหม่ที่จะเป็นผู้สืบทอดประเพณี ล้มแก่นแท้และคุณค่าของประเพณีที่บรรพชนได้สืบทอดมา จนถึงปัจจุบัน

การเมือง การปกครอง

เดิมทีตำบลยางคำเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตการปกครองของพื้นที่ตำบลบ้านเม็ง ในปี พ.ศ. 2511 เพื่อสะดวกในการบริหารบ้านเมือง ชุมชนยางคำจึงได้แยกตัวออกจากเขตการปกครองของพื้นที่ตำบลจระเข้ และยกระดับขึ้นมาเป็นตำบลยางคำ ประกอบด้วย 14 หมู่บ้านดังที่ได้นำเสนอข้อมูลไปแล้วนั้น การปกครองดูแลบ้านเมืองของผู้เฒ่าในชุมชนตำบลยางคำในสมัยก่อนนั้นใช้การปกครองระบบประชาธิปไตยตามระบบการปกครองของประเทศ หากแต่ยึดหลักการและวิธีการดูแลชาวบ้านแบบธรรมเนียมท้องถิ่น ยึดถือพุทธศาสนาเป็นแกนนำในการดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน ตลอดจนการให้ความเชื่อถือ ความเคารพยำเกรงต่อ พระภิกษุ ผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน บุคคลเหล่านี้จึงมีบทบาทอย่างมากในการปกครองดูแลให้ชุมชนดำรงชีวิตด้วยความร่มเย็น แต่การปกครองในชุมชนตำบลยางคำก็เกิดความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนขึ้นเช่นกัน หากแต่กลไกของชุมชนส่วนนี้จะมีส่วนสำคัญอย่างมากในการจัดการความขัดแย้งที่จะรุนแรงขึ้นในชุมชนให้ทุเลาและหายไปในที่สุด โดยพระภิกษุ ผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้านและ กำนันจะเป็นสื่อกลางในการไกล่เกลี่ยปัญหาและความขัดแย้งต่างๆที่เกิดขึ้น โดยใช้วิธีการแบบประนีประนอมและความสมานฉันท์ของคนในชุมชนด้วยกันเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาระบบและรูปแบบการจัดการจากภายนอกชุมชน

หลังจากที่ได้แยกตัวออกจากเขตการปกครองของพื้นที่ตำบลบ้านเม็ง พื้นที่ตำบลยางคำก็ได้มีการเลือกตั้งกำนันเป็นครั้งแรกในวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2511 นายคำพันธ์ นวลบุญมา ได้รับเลือกเป็นกำนันตำบลยางคำ ซึ่งถือได้ว่าเป็นกำนันคนแรกในการปกครองและบริหารตำบลยางคำ หลังจากแยกตัวออกจากเขตการปกครองของตำบลจระเข้ กำนันคำพันธ์ นวลบุญมาได้ปกครองและบริหารตำบลยางคำเรื่อยมา ซึ่งในอดีตโจรสลัดชุมชุน กำนันและผู้ใหญ่บ้านต้องมีหน้าที่และคอยระวังภัย โดยเฉพาะโจรขโมยวัว-ควายของชาวบ้าน กำนันคำพันธ์ นวลบุญมา ปลอดภัยใน ปี พ.ศ. 2531 มีการเลือกตั้งครั้งใหม่ นายสวัสดิ์ อัจฉนตรี ได้เป็นกำนันตำบลยางคำ คนที่ 2 การปกครองและบริหารบ้านเมืองยังคงใช้รูปแบบธรรมเนียมท้องถิ่นในการปกครองสมาชิกในตำบลยางคำ กำนันสวัสดิ์ อัจฉนตรี ได้เสียชีวิต เมื่อปี พ.ศ. 2540 จึงได้มีการรับเลือกตั้งกำนันคนใหม่ขึ้น ผล

ปรากฏว่า นายวิเชียร หล้าด้อย ได้รับการเลือกตั้งในครั้งนั้น แต่กำนันวิเชียร หล้าด้อย อยู่ดำรงตำแหน่งได้ไม่นาน ก็ลาออกไปทำงานที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2541 ตำบลยางคำจึงได้รับเลือกตั้งกำนันขึ้นเป็นครั้งที่ 4 โดยการเลือกตั้งครั้งนี้ นายคำเป่า หล้าทุม ได้รับเลือกตั้งให้เป็นกำนันในการปกครองและบริหารตำบลยางคำในครั้งนี้ ต่อมา นายวิเชียร สมศรี ได้รับเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2551 นายวิเชียร สมศรี มาเสียชีวิตในปีเดียวกันและ นายชัยพร อัจฉนตรี ได้รับเลือกตั้งเป็นกำนันในพื้นที่ตำบลยางคำในปัจจุบัน

จากการศึกษาพบว่า ปรากฏการณ์ทางการเมืองการปกครองในตำบลยางคำ ปัจจุบัน สมาชิกตำบลยางคำมองเรื่องการเลือกตั้งต่างๆ ไม่ได้แตกต่างไปจากสังคมอีสานทั่วไป ในเรื่องการเลือกตั้งที่ต้องมีการแจกเงินซื้อเสียงว่าเป็นเรื่องปกติ ถึงแม้ตามกฎหมายจะมีข้อบัญญัติไว้ว่า การแจกเงินซื้อสิทธิขายเสียงเป็นเรื่องที่ผิดกฎหมาย แต่ทุกครั้งที่มีการแจกเงินก่อนการเลือกตั้งสมาชิกตำบลยางคำก็จะรับเงินจากทุกฝ่าย หากแต่เขาจะเลือกเอาคนที่เขาชอบเท่านั้น ผู้ศึกษามองว่า ปัจจัยที่ทำให้คนในชุมชนมีแนวคิดแบบนี้ เนื่องจากวัฒนธรรมการเมืองเข้ามาแทรกซึมเข้าถึงระบบคิดของคนในพื้นที่ ตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจน คือ การแข่งขันการเมืองระดับท้องถิ่น คือ การสมัครเลือกตั้งนายกองค์การบริหารส่วนตำบล รูปแบบการหาเสียงของผู้ลงสมัคร การทำโปสเตอร์และขนาดใหญ่เพื่อแนะนำรูปภาพคนลงสมัครและนโยบายตามสองข้างทางถนนรอบตำบล การออกนโยบายแบบประชานิยม และการแจกเงินก่อนการเลือกตั้ง รูปแบบและวิธีการเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นวัฒนธรรมของระบบการเมืองใหญ่ ที่เข้ามาแทรกซึมวิถีคิดของคนตำบลยางคำ

ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

ความสัมพันธ์กับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

“แต่ก็แต่ก่อน ไปไร่ ไปนา ห่อเอาแต่ข้าวกับเกลือไป ไปหาเอากับป่ากับเขาอยู่น่าไร่ นานานก หนู ปู ปีก หน่อไม้ เห็ด บ้อดบ้อยาก อยู่กับทุ่งกับท่า อยู่กับป่าภูเม็ง อยากรได้อยากกินหยั่ง เดินลงทุ่งนา เดินเข้าป่าภูเม็ง บ่ได้ซื้อกินดอกแต่ก็นั่น...” พ่อบุญหนัก สาตา (2552: สัมภาษณ์)

จากคำกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า วิธีการดำรงชีวิตของคนตำบลยางคำที่ผ่านมามีอาศัยการพึ่งพิงและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ อันได้แก่



ภาพที่ 12 ทรัพยากรลำห้วยที่ติดกับเชิงเขาภูเม็ง

ทรัพยากรน้ำ ในการประกอบอาชีพทางการเกษตร ทำไร่ ทำนา และเลี้ยงวัวควาย
 ทรัพยากรป่าไม้ ทั้งพื้นที่เป็นป่าหัวไร่ปลายนาและป่าสาธารณะที่ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์
 ร่วมกันในการพึ่งพาเรื่องอาหารป่า ไม้ฟืน ยารักษาโรค และวัสดุในการสร้างที่อยู่อาศัย
 ทรัพยากรดิน ในการใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกทำมาหากิน



ภาพที่ 13 การใช้วัตถุดิบจากภูเม็งเพื่อนำมาประกอบเป็นเครื่องมือดำรงชีวิต

นอกจากนี้ยังพบว่า ชาวบ้านยังได้อาศัยแหล่งทรัพยากรต่างๆเหล่านี้เพื่อใช้เป็นวัสดุในการ
 ผลิตอุปกรณ์เครื่องมือในการประกอบการทำมาหากินและใช้สอยในครัวเรือน อุปกรณ์ต่างๆล้วนแต่
 สร้างขึ้นเองจากภูมิปัญญาและความรู้ที่สั่งสมกันมาจากบรรพชนประดิษฐ์ให้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้

ที่มีประสิทธิภาพ เช่น เสื้อ สาค กระจับปี่ ข้าว ข้อง ไช้ คันไถ ลอบ และอุปกรณ์จับปลาชนิดต่างๆ รวมทั้งยังมีการทอผ้าไหม ผ้าฝ้าย และเครื่องจักสานชนิดต่างไว้เพื่อใช้เองในครัวเรือน อาจกล่าวได้ว่า ฐานทรัพยากรที่เป็นป่าไม้และแหล่งน้ำถือเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของชุมชนดังกล่าว เนื่องจากเป็นสถานที่ที่ชุมชนสามารถเข้าไปแสวงหาปัจจัย 4 มาตอบสนองความต้องการได้เป็นอย่างดี ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและการพึ่งพิงอย่างพอเพียงสำหรับการบริโภคทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ร่วมกับฐานทรัพยากรในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างสมดุล ดังนั้นป่าไม้และแหล่งน้ำจึงเปรียบเสมือนคลังอาหาร ที่มีความหลากหลายและคุณค่าของชุมชนแห่งนี้

นอกจากระบบความสัมพันธ์ในการใช้ประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ชุมชนตำบลยางคำยังมีระบบความสัมพันธ์ในเชิงอนุรักษ์และหวงแหน แหล่งทรัพยากรในพื้นที่ด้วย ถึงแม้ว่าที่ผ่านมา ก่อนปี พ.ศ. 2525 จะมีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าภูเม็งอยู่ก็ตามแต่ชุมชนตำบลยางคำยังได้ช่วยกันคอยเป็นหูเป็นตาโดยจะมีอาสาสมัครอนุรักษ์ป่าภูเม็ง ซึ่งเป็นตัวแทนจากชุมชนหมู่บ้านรอบป่าภูเม็งคอยตรวจตราการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า นอกจากนี้แล้วชุมชนตำบลยางคำยังมีแผนงานที่จะนำเอาหลักศาสนาพุทธมาเป็นกุศโลบายในการควบคุมภายใต้ความเชื่อ ความศรัทธาที่ทุกคนในตำบลยึดถือเข้ามาเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ป่า โดยจะมีพิธีบวชป่า ทำให้ปัญหาการทำลายป่าภูเม็งลดลงอย่างมากประกอบกับการเข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าของหน่วยงานภายนอก เช่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้เข้ามาให้ความรู้เรื่องป่าชุมชน และองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำเองก็ให้ความสำคัญกับประเด็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยการสนับสนุนงบประมาณในการอนุรักษ์ปีละ 50,000 บาท



ภาพที่ 14 พืชพันธุ์อาหาร

2) ความสัมพันธ์ของครอบครัวและกลุ่มคนในพื้นที่ตำบลยางคำ

ในอดีตที่ผ่านมาชุมชนตำบลยางคำอาศัยอยู่กินกันแบบครอบครัวขยาย การปลูกบ้านเรือนจะเป็นญาติพี่น้องอาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่เดียวกัน และบางหลังคาเรือนก็จะมีหลายครอบครัวอาศัยอยู่ โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นลูกสาวคนสุดท้ายที่ต้องได้อยู่เลี้ยง พ่อกับแม่ โดยมีลูกเขย คือ สามีลูกสาวคนสุดท้ายเป็นกำลังหลักในการทำงานต่างๆ ในครอบครัว ซึ่งความเชื่อของคนชุมชนตำบลยางคำ ที่ถือปฏิบัติต่อกันมา ลูกที่เลี้ยงดูแลพ่อกับแม่ จะต้องเลี้ยงดูอย่างดีดูแลเอาใจใส่

“การเป็นลูกเขยต้องนอนดึก ตื่นเช้า และต้องให้ความเคารพยำเกรงพ่อตา แม่ยาย ต้องรู้จักวิธีการทำมาหากิน รู้จักวิธีการสร้างเครื่องมือหาอยู่หากิน เช่น ต้องรู้จักวิธีการจักสานอุปกรณ์ทำมาหากิน เช่น แห่ ข้อง ไชร์ และต้องรู้จักวิธีการซ่อมแซมบ้าน ลูกเขยจะกินเหล้าร่วมวงกับพ่อตาไม่ได้ เป็นต้น และครอบครัวของคนที่อยู่เลี้ยงดูพ่อแม่ หรือลูกสาวคนสุดท้าย จะได้ “มุน” หรือมรดก มากกว่าพี่น้องคนอื่น อันได้แก่ ที่นา ที่บ้าน วัว ควาย เป็นต้น เพราะเป็นคนที่คอยดูแลเลี้ยงดูพ่อแม่ยามแก่ชรา เป็นหลัก ข้อปฏิบัตินี้เป็นธรรมเนียมที่คนชุมชนตำบลยางคำและชุมชนอีสานทั่วไปได้ยึดถือมาจนถึงปัจจุบัน จนเป็นคำล้อเลียนกันจนติดปากของคนอีสานว่า “ลูกสาวหล่ามุนก่อน” ซึ่งหมายถึงลูกสาวคนสุดท้ายจะได้รับมรดกของพ่อแม่ มากกว่าพี่น้องคนอื่น มีหนุ่มๆหมายปอง และลักษณะการดำรงชีพของคนในชุมชนตำบลยางคำเป็นไปอย่างเรียบง่ายและมีลักษณะการอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน ระบบการแลกเปลี่ยนและการช่วยเหลือเมื่อสมาชิกในชุมชนขาดแคลนยังคงได้ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของและแรงงานเป็นหลัก ระบบเงินตรายังไม่ได้เข้ามาเป็นกลไกสำคัญในการแลกเปลี่ยนและตีตราประเมินราคาค่าแรงของคนในชุมชนตำบลยางคำ เมื่อมีกิจกรรมใดๆ ที่เกินกำลังแรงงานของคนในครอบครัวนั้นๆ ที่จะสามารถดำเนินการด้วยตนเองก็จะมีขอแรงและการช่วยเหลือจากเพื่อนบ้าน เช่น การปลูกบ้าน การย้ายหรือปลูกขุ่นสาขี้ขาว การลงแขกดำนา หรือการช่วยเหลือในเวลาที่เป็นบุญประเพณีต่างในระดับชุมชน เช่น บุญแจกข้าว บุญบวช งานแต่งงาน เป็นต้น โดยในการลงแขกแต่ละครั้ง ทางครอบครัวเจ้าภาพก็จะจัดหาอาหาร เครื่องดื่ม เช่น น้ำดื่มหรือเหล้า เพื่อเป็นการตอบแทนน้ำใจของเพื่อนบ้านที่มาช่วยงาน และในขณะเดียวกันกิจกรรมที่เป็นของหมู่บ้านหรือระดับตำบลสมาชิกของหมู่บ้านหรือตำบลยางคำก็จะช่วยกัน ทั้งแรงงานและแรงทรัพย์ขึ้นอยู่กับกำลังศรัทธาและกำลังทรัพย์ของแต่ละครัวเรือน...” พ่อสมนึก วงโยธา (2552: สัมภาษณ์)

เมื่อระบบเงินตราเข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิตของสมาชิกตำบลยางคำ พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชุมชนตำบลยางคำเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป แต่ปรากฏการณ์ การเปลี่ยนแปลงของสภาพวิถีชีวิตและระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนตำบลยางคำเริ่ม เปลี่ยนแปลงนั้นมีหลายเหตุปัจจัย เช่น กระแสเงินตราที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการใช้เป็นปัจจัย การแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภค บริโภคในการดำรงชีพหรือแม้กระทั่งปัจจัยการผลิตที่ส่งผลให้วิถีการ การผลิตเปลี่ยนไปคนในชุมชนต้องเริ่มพึ่งพาภายนอกมาโดยตลอด และกระแสการอพยพเข้ามา ทำงานโรงงานในภาคกลาง เหตุปัจจัยเหล่านี้เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้คนวัยแรงงานของชุมชน ตำบลยางคำต้องผลักดันตัวเองเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม เพื่อเป็นลูกจ้างหารายได้เพื่อจุนเจือครอบครัว เมื่อคนหนุ่มสาวที่เป็นวัยแรงงานซึ่งเป็นกำลังสำคัญของครอบครัวต้องไปทำงานต่างถิ่น โดยมอ ภาระหน้าที่การเลี้ยงดูบุตรหลานให้กับปู่ย่า ตายาย ซึ่งปรากฏการณ์นี้ถือได้ว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นใน ชุมชนตำบลยางคำในปัจจุบัน ทำให้ระบบความสัมพันธ์และระบบการพึ่งพาอาศัยกันของคนใน ตำบลยางคำได้ผูกติดกับเงื่อนใยและข้อจำกัดดังกล่าว ระบบความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเริ่มลด น้อยลงและในขณะเดียวกันกลับถูกเบียดขับแทนที่ด้วยระบบการจ้าง โดยเอาระบบเงินตราเข้ามา เป็นแกนกลางในการดำรงชีพ

“แต่ก่อนนี้ ไปช้อยกันกะไปได้อู่ต่างช้อยเอาแสงกัน เพิ่นมาช้อยโต โตไปช้อยเพิ่น การช้อยเหลือเป็นการเกื้อกูลกันและกัน เวลาไปช้อยเหลือกันกะมีความสุข บางคนกะ ร้องกะล่า บางคำกะเล่านิทานก้อม ต่างกันหลายกับทุกเมื่อนี้ เริ่มน้อยลง แต่กะบ่ได้เมิด ไปในชุมชนดอก กะพ้อมให้เห็นทุกสิ่งทุกอย่างเป็นค่าเป็นราคาไป ตอนเช้าต้องคิดว่าสิ หาเงินจากไสให้ลูกไปโรงเรียนตอนบ่ายมาคิดที่ว่าสิ เอาเงินไสมาซื้อปุ๋ยใส่นาข้าว ทุก อย่างเลยเป็นเงินเป็นทอง แม้แต่หัวข่า หัวขิงใครทุกเมื่อกะต้องซื้อกันกิน...”พ่อวงเวียน กองบุญ (2552: สัมภาษณ์)

จากคำกล่าวข้างต้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็น ว่าเมื่อก่อน การช่วยเหลือเกื้อกูล ซึ่งกันและกันเป็นสิ่งจำเป็น เพราะเป็นการออมแรง เมื่อเราไปช่วยเขาเขาก็จะมาช่วยเราจะเป็นวงจร ซึ่งไม่ได้คำนึงถึงเงินตราค่าจ้างใดๆ ในขณะเดียวกันการช่วยเหลือเกื้อกูลกันยังมีกิจกรรมการเล่น ที่สนุกสนาน เช่น การร้องหมอลำ การเล่นนิทานพื้นบ้าน การพูดผญา แต่ปัจจุบันสะท้อนให้เห็นว่า วิถีชีวิตและระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนตำบลยางคำผูกยึดกับเงินตรา เพราะจำเป็นต้องจับ ต้องจ่าย แม้กระทั่งใครที่เมื่อก่อนมีโดยไม่ต้องซื้อแต่ทุกวันนี้ต้องซื้อหัวตะไคร้กิน ปัจจุบันถ้า ใครจะดำนาหรือปลูกบ้าน หากแรงงานในครอบครัวไม่เพียงพอ จำเป็นต้องจ้างแรงงานเป็นสำคัญ

แต่ก็ใช้ว่าระบบการลงแขกหรือการช่วยเหลือก็ถือจะหมดหายไปจากสังคมตำบลยางคำ ในปัจจุบันก็ยังคงหลงเหลือให้เห็นอยู่บ้างในการช่วยเหลือกันตามบุญประเพณีต่างๆ ในชุมชน โดยสรุป พบว่า ระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวของคนในตำบลยางคำ ได้มีพัฒนาการ และปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย โดยเฉพาะความสัมพันธ์เรื่องการสื่อสาร โดยอาศัยสื่อเทคโนโลยี ครอบครัวที่มีสมาชิกหรือลูกหลานไปทำงานต่างถิ่นหรือไปเล่าเรียนต่างถิ่นก็จะติดต่อกับ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ทางบ้านโดยใช้โทรศัพท์มือถือเป็นหลัก หรือแม้กระทั่งการสื่อสารของคนภายในชุมชน กันเองก็ได้ใช้โทรศัพท์ในการสื่อสารด้วยเช่นกัน จะสังเกตได้ว่าคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนตำบลยางคำ จะพกโทรศัพท์มือถือติดตัวไปด้วยทุกที่ เช่น ไปทำนา ไปเลี้ยงวัว เลี้ยงควาย ก็จะพกติดตัวไปด้วย ทำให้ง่ายและสะดวกต่อการติดต่อสื่อสารกันระหว่างลูกหลานที่ไปทำงานต่างบ้านต่างเมือง ซึ่งโดยส่วนมากลูกหลานที่อยู่กับ ปู่ย่า ตายาย ที่อยู่ในวัยยังไม่ถึงเกณฑ์เข้าโรงเรียนก็จะอยู่กับ ตายาย หรือปู่ย่าอยู่ที่บ้าน เมื่อถึงสิ้นเดือนลูกที่ออกไปทำงานต่างถิ่นก็จะส่งเงินค่าเลี้ยงดู ค่าอาหาร ค่านมค่าขนมต่างๆ มาให้ทุกๆ สิ้นเดือน โดยส่วนใหญ่แล้วคนวัยแรงงานที่ไปทำงานต่างถิ่นจะกลับบ้านเพื่อมาเยี่ยมพ่อแม่ ลูกหลานเฉพาะช่วงเทศกาลวันหยุดยาวๆ หรือประเพณีสำคัญๆ เช่น เทศกาลปีใหม่ วันสงกรานต์ เป็นต้น

ระบบสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ

การนำเสนอเนื้อหาบบสวัสดิการชุมชนในรูปแบบต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชนทั้งที่จัดการโดยรัฐ เอกชน และชุมชน ซึ่งเป็นการนำเสนอการจัดสวัสดิการชุมชนที่ผ่านมานในพื้นที่ หรือที่เรียกว่าพัฒนาการการจัดสวัสดิการในพื้นที่ตำบลยางคำ ซึ่งเป็นการอธิบายลำดับเหตุการณ์ของพัฒนาการการจัดสวัสดิการในพื้นที่ การเก็บข้อมูลพัฒนาการการจัดสวัสดิการสังคมแต่ละช่วงนี้ ผู้ศึกษาใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) และการร่วมวงโสเหล่ “การโสเหล่” เป็นภาษาอีสาน คือ การพูดคุย เป็นวงสนทนาแบบกลุ่มแลกเปลี่ยนข้อมูลที่มีลักษณะที่ไม่เป็นทางการ บรรยากาศในการพูดคุยจะมีความเป็นพี่น้อง ความเป็นกันเองสูง และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ โดยมีรายละเอียดเนื้อหาของการแบ่งช่วงและลักษณะของงานด้านสวัสดิการ แบ่งออกได้เป็น 3 ยุค ดังนี้

ยุคที่หนึ่ง: ยุคเบ่งแยง การจัดตามระบบนิเวศชุมชน

เป็นยุคแห่งการจัดสวัสดิการก่อนรัฐ จากการศึกษาข้อมูลโดยวิธีการร่วมวง “โสเหล่” กับผู้อาวุโสและทีมวิจัยร่วมในพื้นที่ จากการ “โสเหล่” ชาวบ้านเล่าว่า บ้านยังคงอยู่กันแบบระบบชุมชน ที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์การดำรงชีวิตร่วมกัน ภายใต้รากฐานทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศชุมชน รูปแบบกิจกรรมในอดีตชาวบ้านมีความรู้จักพอ รู้จักให้กันและกัน อยู่กันอย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ ในระบบการจัดสวัสดิการสังคมของชุมชนที่ผ่านมามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ ระบบนิเวศชุมชน ประเพณีวัฒนธรรม ฐานการผลิต วิธีการดำรงชีพ การปฏิบัติสัมพันธ์ของคนในชุมชน ศาสนาและความเชื่อที่สืบทอดกันมา พัฒนาการงานสวัสดิการสังคมในพื้นที่ โดยแก่นแท้แล้ว สมาชิกในตำบลยังคงมีระบบการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือกันบนพื้นฐานการดำรงวิถีชีวิต เหมือนกับสังคมอิสานโดยทั่วไป ซึ่งจะมีลักษณะที่ไม่มีระบบ โครงสร้างลักษณะเชิงจัดตั้งและมองไม่เป็นตัวเงิน โดยที่จริงแล้ว คำว่าสวัสดิการสังคม ชุมชนยังเข้าใจว่าเป็นศัพท์ทางวิชาการและสมาชิกในตำบลยังคงไม่เข้าใจลึกซึ้งในความหมายคำดังกล่าวเท่าที่ควร เพราะพัฒนาการการจัดสวัสดิการสังคมในพื้นที่ตำบลยังคงอยู่ในยุคแรกนี้ คือ ระบบการเบ่งแยง เป็นรูปแบบในการจัดระบบสวัสดิการสังคมที่มีในพื้นที่ โดยสามารถมองผ่าน 3 ฐานหลักในการเป็นกลไกการก่อรูปและการแสดงออกของงานสวัสดิการบนความเคยชินกับวิถีชีวิตของคนในตำบล คำ อัน ได้แก่

ฐานวัฒนธรรมและจารีตประเพณี

“วัฒนธรรมและจารีตประเพณีของคนชุมชนตำบลยังคงถือว่าเป็นมรดกร่วมกันที่บรรพชนได้ร่วมกันกลั่นกรองว่าเป็นสิ่งที่ถูกที่ควรแล้วและมีรูปแบบการถ่ายทอดโดยการปลูกฝังผ่านวิถีชีวิต การเฝ้าอยู่ เฝ้ากิน การเบ่งกันแยงกัน ฉันทัน้อง ใครมีความเดือดเนื้อร้อนใจต้องพากันช่วยเหลือกันตามที่ พ่อแม่ เฒ่าพาเฝ้าพาทำ...” พ่อคำเป่า หล้าทุม (2552: สัมภาษณ์)

รากฐานและแก่นแท้ของวัฒนธรรมและประเพณีของคนในชุมชนตำบลยังคงเป็นหลักในการดำรงชีวิตเพื่อตอบสนองและควบคุมความเป็นสันติสุขและเอื้อต่อความต้องการแบบพึ่งพาอาศัยกันและกัน โดยใช้วัฒนธรรมและประเพณีเป็นกลไกหรือเป็นกุศโลบายในการเอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทั้งในระดับครอบครัวและระดับชุมชน ได้อย่างเกื้อกูลกันและกัน เนื่องจากชุมชนตำบลยังคงมีวัฒนธรรมเดิมของตนเองที่สร้างและสั่งสมมาแต่โบราณและเป็นแก่นแกนของชุมชนที่ปฏิบัติ

กันมาอยู่แล้วเป็นวัฒนธรรมที่เน้นความสำคัญของชาวบ้านความเป็นชุมชนท้องถิ่น เช่น ความช่วยเหลือ การพึ่งพาอาศัยไม่อยู่แบบตัวใครตัวมัน ไม่แข่งขันหรือเอาัดเอาเปรียบกัน มีแต่ความงดงามของน้ำใจ มีความผสมผสานกลมกลืน ความเป็นกลุ่มก้อน เครือญาติ ชุมชนมีจิตสำนึกในการอยู่ร่วมกัน ดังจะเห็นได้กิจกรรมของชุมชนที่ถูกถ่ายทอดผ่านงานบุญประเพณีประจำปีต่างๆ คือ บุญบวช งานแต่งงาน บุญกฐิน บุญบั้งไฟ เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว รูปแบบการช่วยเหลือกันที่ผ่านวิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น การลงแขกปลูกบ้าน การลงแขกปลูกบ้านเป็นกิจกรรมหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการช่วยเหลือกันและกันของคนในชุมชน...”

นายช่วง รินทวดี (2552: สัมภาษณ์) เล่าว่า การปลูกบ้านสร้างเรือนของคนในชุมชนตำบลยางคำสมัยก่อนนี้ เป็นการช่วยเหลือกันอย่างจริงๆ โดยที่ทางเจ้าภาพจะต้องไปปรึกษาหารือกับพ่อบ้าน สะพานเมือง (ผู้อาวุโสที่คนในชุมชนให้การยอมรับนับถือ) เพื่อหาฤกษ์ดี วันที่เป็นมงคลเมื่อทางเจ้าภาพได้ฤกษ์งามยามดีตามที่พ่อบ้าน (แต่่าเจ้า) ได้บอกแล้ว ก็จะเป็นการบอกเล่าพี่น้องเพื่อนบ้านให้มาช่วยปลูกบ้าน โดยทุกคนที่มาก็จะเอาเครื่องมือเครื่องมือของตนเองที่มีความถนัดในฝีมือแต่ละด้านติดตัวมาด้วย เช่น เตรียมก้อน เลื่อย มีด ขวาน เป็นต้น ลักษณะของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบนี้ จะมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กัน อย่างชัดเจน เช่น คนแต่่าคนแก่ (ผู้อาวุโส) ก็จะคอยเป็นที่ปรึกษา หรือคอยเป็นกำลังใจให้ลูกหลานที่มาช่วยงาน ส่วนคนวัยแรงงานก็จะช่วยกันอย่างขะมักเขม้นขึ้นอยู่กับความถนัดของแต่ละคน ในส่วนของแม่บ้านก็จะเตรียมข้าวปลาอาหารและน้ำดื่ม ไว้คอยแขกผู้มาช่วยงานหลังจากเหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน ในขณะที่เดียวกันก็จะมีคนที่มีความสามารถในการร้องรำ และสามารถเป่าแคน ได้แสดงการละเล่นแบบพื้นบ้านให้คนที่มาช่วยงานได้มีความสุขสนุกสนานร่วมกัน จากการศึกษาพบว่า ลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในลักษณะนี้เป็นรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในรูปแบบที่เป็นวิถีชีวิตของชุมชน



ภาพที่ 15 การช่วยเหลือกันของชาวบ้าน

จากการศึกษาพบว่า ประเพณีการบริจาคฟืนเผาศพ คือหนึ่งในหลายกิจกรรมที่ชุมชนตำบลยางคำมีรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมที่แฝงอยู่กับวิถีชีวิตบนพื้นฐานวัฒนธรรมและจารีตประเพณี ถ้ามีสมาชิกในชุมชนเสียชีวิต เพื่อนบ้านและญาติพี่น้องก็จะมาช่วยกัน ช่วยงาน และกิจกรรมหนึ่งที่สำคัญคือ การหาฟืนมาเป็นเชื้อเพลิงในการเผาศพผู้เสียชีวิต เนื่องจากสมัยก่อนนั้นไม่มีเมรุในการทำพิธีเผาศพเหมือนทุกวันนี้ ดังนั้นการหาเชื้อเพลิงในการเผาศพผู้เสียชีวิตจึงเป็นหน้าที่ของญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านต้องช่วยกันซึ่งเป็นวิถีปฏิบัติมาแต่บรรพชน การตัดไม้เพื่อจะมาเป็นเชื้อเพลิงก็จะตัดเอาตามคอนปู้ตา คอนป่าช้า ป่าสาธารณะที่ชุมชนดูแลและเป็นเจ้าของร่วมกัน หรือ ตัดเอาตามที่นาของเครือญาติและที่นาของเพื่อนบ้าน ก่อนตัดไม้ก็จะมิพิธิขอมมาก่อน โดยมีเครื่องบูชา ต่อมาเมื่อชุมชนมีเมรุในการเผาศพ ดังนั้นกิจกรรมการหาฟืนเผาศพจึงหมดไปแต่กิจกรรมการช่วยเหลือกันในรูปแบบอื่นๆ เวลาว่างงานศพยังคงมีการสืบทอดและช่วยเหลือกันมาจนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาพบว่า ระบบวัฒนธรรมและระบบจารีตประเพณีในชุมชนตำบลยางคำมีพัฒนาการแบบเคลื่อนตัวเสมอและไม่สามารถมองแบบหยุดนิ่งได้ เนื่องจากชุมชนตำบลยางคำมีรูปแบบความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับสังคมภายนอก เช่น การแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชุมชนภายนอกและในขณะเดียวกันสังคมภายนอกก็ได้เข้ามาแทรกแซงชุมชนตำบลยางคำ เช่น การเข้ามาในรูปแบบของโครงการการพัฒนาชนบท ในเรื่องของสื่อข่าวสารต่างๆ เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นปัจจัยภายในและนอกชุมชน ที่นำมาสู่การเคลื่อนตัวและการเปลี่ยนรูปของวัฒนธรรมในชุมชนตำบลยางคำ และรวมไปถึงลักษณะสภาพภูมิประเทศและเงื่อนไขทางสังคมที่ดำรงอยู่ในระยะเวลานั้นๆ ด้วย

นอกจากนี้ยังรวมถึงระดับของเทคโนโลยีที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน สิ่งที่น่าเป็นห่วงของการเปลี่ยนรูปและการเคลื่อนตัวของวัฒนธรรมและเพณีของชุมชนตำบลยางคำคือการเปลี่ยนรูปมาสู่วัฒนธรรมปลอม หรือวัฒนธรรมเชิงธุรกิจ วิวัฒนาการนี้เป็นผลพวงของการรุกคืบของระบบทุนนิยมและการดาโถมของวัฒนธรรมตะวันตกในลักษณะการตอบสนองความต้องการการบริโภคนิยม เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิด เปลี่ยนวิถีการผลิต สิ่งที่สะท้อนให้เห็นภาพที่ชัดเจน การช่วยเหลือกันตามบุญงานต่างๆ เมื่อเราจะจัดงานจะต้องไปบอกเล่าหรือมีซองหรือบัตรเชิญ เพื่อนบ้านซึ่งจะต้องมาช่วยงาน โดยการบริจาคเงินใส่ซอง คือ ช่วยด้วยตัวเงิน หลังจากนั้นถ้าเพื่อนบ้านจัดงาน เราจะต้องใส่ซองคืน เท่ากับหรือมากกว่าจำนวนเงินที่เพื่อนบ้านเคยช่วยเหลือ เช่น เพื่อนบ้าน เคยใส่เงินในซอง 200 บาท เราจะต้องใส่เงินในซองคืนเท่ากับและมากกว่า 200 บาท

เป็นต้น การจากศึกษายังพบอีกว่าความเป็นกลุ่มเป็นก้อน หรือสายสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ในชุมชนตำบลยางคำ ถูกแทรกแซงด้วยวัฒนธรรมการเมืองท้องถิ่น เช่น การเลือกตั้งนายกและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ครั้งล่าสุด วันที่ 6 กันยายน 52 (พ่อคำเบ้า หล้าทุม, สัมภาษณ์: 2552)

จากการสังเกตการณ์และการแลกเปลี่ยนกับสมาชิกในชุมชนพบว่า การที่คนที่ลงรับสมัครรับเลือกตั้ง ในพื้นที่ที่มีเครือญาติหรือมีพี่น้องมากในพื้นที่ในตำบลยางคำ ใ้ว่าจะชนะการเลือกตั้ง เนื่องจาก วัฒนธรรมความเป็นกลุ่มเป็นเครือญาติถูกทำลายด้วยอำนาจของเงินตรา กล่าวคือ ถ้าใครจ่ายมากก็จะได้ชนะการเลือกตั้ง หรือแม้กระทั่งวัฒนธรรมการลงแขก เริ่มมีการเปลี่ยนรูปแบบเช่นกัน กล่าวคือ ถ้ามีการว่าจ้างเกิดขึ้น คนที่ถูกจ้างก็จะเลือกไปช่วยงานของเครือญาติตนเองก่อน แต่ก็จะต้องรับค่าจ้างเหมือนเดิม ซึ่งมีความแตกต่างจากการช่วยเหลือกันของคนในชุมชนในสมัยก่อน อย่างเช่น การลงแขกของคนสมัยก่อน ที่อาศัยการช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามวัฒนธรรมของชุมชนของคนในพื้นที่ตำบลยางคำ

ฐานวิถีการผลิต

ปลัดออกิชาติ สิริสุนทร (2552: สัมภาษณ์) ได้กล่าวไว้ว่า “เศรษฐกิจพื้นฐานของชุมชนตำบลยางคำ เป็นวิถีการผลิตเพื่อยังชีพและการใช้สอยในครัวเรือนและแลกเปลี่ยนแบ่งกันในระบบเครือญาติและชุมชน เหมือนกับชุมชนอีสานโดยทั่วไป วิถีการผลิตนี้แสดงออกให้เห็นถึงการเคารพ พระแม่โพสพ แม่ธรณี และผีโฮ้งผีนา เช่น ชุมชนตำบลยางคำ จะมีพิธีกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์และเชื่อมโยงระหว่าง ความเชื่อและความเคารพกับวิถีการผลิต ผ่านประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิต เช่น ทำบุญบิภักบ้าน บุญบั้งไฟ บุญกุ่มข้าว เป็นต้น และที่สำคัญชุมชนตำบลยางคำยังมีความเคารพในความเอื้ออาทรต่อกัน อันเป็นที่มาของการลงแขก ลงแรงช่วยเหลือกันและกัน ”

ดังนั้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนตำบลยางคำหรือกระทั่งคนอีสานทั่วไปนั้นได้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องนิเวศน์ชาวนา ชันวา ใจเที่ยง (2548) ได้อธิบายเนื้อหา พอสรุปได้ดังนี้ นิเวศน์ชาวนาคือวิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของชาวนา เป็นสิ่งที่คนในชาติและสังคมของคนอีสานภาคภูมิใจ ในการมีวัฒนธรรมและอารยธรรมเป็นของตัวเอง ของคนไทย หรือคนลาว แต่จริงๆ แล้ววิถีชีวิตอันสอดคล้องกับธรรมชาติและมักนำไปสู่การเกิดดุลยภาพทางนิเวศ เพราะถ้าไม่มีระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยจริยธรรมเชิงสูง แท้จริงแล้วแฝงด้วยนัยยะแห่งวิชาการ ซึ่งหมายถึงหมุดยื่นแห่งวิชาการและภูมิปัญญาหรือชุดความรู้ทางวิชาการที่มีได้ด้อยค่าไปกว่าชุดความรู้-วิชาการจาก

โลกตะวันตกแต่อย่างไร เพราะโลกทัศน์ของชาวมาอยู่บนพื้นฐานทัศนคติมนุษย์มิได้ใหญ่โตกว่า
 ธรรมชาติ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ระบบนิเวศธรรมชาติยังมีระบบแห่งพลังงาน-จิตวิญญาณ
 นิเวศ ซ้อนและยึดโยงกันอยู่ กับนิเวศวิทยาเชิงวัฒนธรรม

ดังนั้นนิเวศชาวนา คือ องค์กรรวม ชาวนามีไร่แค่ผู้ปลูกข้าว แต่สิ่งที่สำคัญยิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์
 มักลืมและไม่กล่าวถึงเลย คือเรื่องน้ำใจ เรื่องของการแบ่งปัน เรื่องของการทำบุญกุศล จากข้อมูล
 ภาคสนามที่ได้จากการศึกษาผนวกกับการอธิบายของแนวคิดเรื่องนิเวศน์ชาวนานี้ สะท้อนให้เห็น
 ว่าแท้ที่จริงกิจกรรมต่างๆที่ชุมชนตำบลยางคำปฏิบัติสืบต่อกันมานั้นเป็นวัฒนธรรมที่มีความ
 สอดคล้องและเชื่อมโยงกับการจัดสวัสดิการสังคม โดยผ่านวิถีการผลิต วิถีวัฒนธรรมมาโดยตลอด
 หากแต่คนในชุมชนเองไม่ได้ตีกรอบหรือตีความหมายสิ่งเหล่านี้ให้เป็นรูปแบบการจัดสวัสดิการ
 สังคมตามที่รัฐหรือองค์กรภายนอกเข้าไปสนับสนุน เนื่องจากการช่วยเหลือแบ่งปันนี้เป็นกิจกรรมที่
 ถูกกำหนดให้เป็นกุศโลบายในการดำเนินชีวิตของคนตำบลยางคำ กิจกรรมที่คนในพื้นที่ดำเนิน
 การที่สะท้อนให้เห็นถึงการจัดสวัสดิการสังคมหรือการแบ่งปันการช่วยเหลือเกื้อกูลกันบนฐานที่
 เชื่อมโยงกับวิถีการผลิตในพื้นที่ตำบลยางคำ อย่างเช่น

บุญกุ่มข้าว หรือบุญข้าวจี วัตถุประสงค์และเป้าหมายในการจัดประเพณีนี้ เพื่อการแสดง
 ความเคารพและสักการบูชาพระแม่โพสพ และสะท้อนให้เห็นถึงวิถีการพึ่งพาอาศัยและการลงแรง
 ช่วยกัน โดยชุมชนตำบลยางคำจะเลือกเอาวันเพ็ญเดือน 3 เนื่องจากเป็นเวลาหลังฤดูการเก็บเกี่ยว
 พอถึงเวลาสมาชิกในชุมชนก็จะนำเอาข้าวเปลือกไปถวายให้วัดตามกำลังศรัทธาของแต่ละครอบครัว
 หลังจากมีการถวายข้าวเปลือกโดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งพระคุณเจ้าจะมีการสวดไชยยันโต
 เป็นการสวดบาลี เพื่อเป็นไชยมงคลให้กับชาวบ้าน ส่วนข้าวเปลือกที่ทางวัดได้รับนั้น ถือได้ว่าเป็น
 ข้าวของหมู่บ้าน หรือ เป็นสมบัติกลางของหมู่บ้าน บางทีก็จะนำไปเก็บที่ธนาคารข้าวหมู่บ้าน ซึ่ง
 ทางพระคุณเจ้า คณะกรรมการหมู่บ้านและสมาชิกในชุมชนก็จะลงมติกันว่าจะจัดการกับข้าวเปลือกที่
 ได้อย่างไร บางปี ก็นำข้าวเก็บไว้ในไว้เพื่อ ให้สมาชิกในชุมชนบางครอบครัวที่มีข้าวไม่พอกินใน
 รอบปีได้ยืมข้าวเปลือกของธนาคารข้าวหมู่บ้าน หรือ บางปีก็จะนำข้าวเปลือกที่ได้ไปขายเพื่อนำเงิน
 มาพัฒนาวัดพัฒนาหมู่บ้านต่อไป

บุญเดือนหก คือ บุญบั้งไฟ เพื่อบวงสรวงพญาแถน ขอฟ้าขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เพราะ
 เดือนหก หรือเดือนพฤษภาคมของทุกปี เป็นช่วงเวลาของการเริ่มต้นฤดูกาลทำนาบุญเดือนเจ็ด คือ

บุญเบิกบ้าน หรือ เลี้ยงผีตาแฮก ซึ่งมีคำผญาว่า “เดือนเจ็ดแล้วจงพากันบูชาราช ผุ่งหมู่เทพเหล่านั้น บูชาแก่ผู้กาย ตามวิถีปฏิบัติที่สืบทอดมาแต่บรรพชน ก่อนลงฤดูการทำไร่ทำนา จะต้องมีพิธีแฮกนาคำ การแฮกนาคำเพื่อ ชาวชุมชนตำบลยางคำเชื่อว่ามิมีบทบาทต่อความเจริญงอกงามของต้นข้าวและมีหน้าที่รักษาที่นาให้มีความอุดมสมบูรณ์ ไม่ให้เกิดเหตุไม่ดีกับข้าว โดยการแฮกนาคำบ้านจะเลือกเอาวันจันทร์ เป็นการเช่นไหว้ตาแฮกและบอกกล่าวผีโฮ้ผีนา เจ้าแม่ธรณี ก่อนการลงมือปักดำ เครื่องประกอบพิธีกรรมประกอบด้วย เทียน 1 คู่ หมกปลาร้า 1 หมก มะเขือและมะเขือพวง อย่างละ 4-5 พวง ข้าวเหนียว 1 ปั้น และน้ำดื่ม 1 ขวด ห่อผีตาแฮก ซึ่งทำจากไม้ไผ่สานเป็นรูปบ้านแล้วใช้ไม้ 1 อันปักตรงกลาง เพื่อเป็นที่สถิตของตาแฮก เมื่อเตรียมเครื่องประกอบพิธีกรรมเรียบร้อยแล้วก็จะเดินทางไป ที่นา เพื่อประกอบพิธีกรรม เจ้าของที่นาจะเป็นคนกำหนดพื้นที่เอง ถ้าเลือกพื้นที่ใดแล้วจะต้องไปทำพิธีอยู่ที่เดิมทุกๆปี หลังจากนั้นจะเริ่มพิธีกรรม โดยนำต้นกล้าข้าว มา 7 ต้น แล้วปักดำตรงพื้นที่ที่เตรียมไว้ และในการปักดำต้นกล้าแต่ละต้นก็จะคำกล่าวดังนี้

ปักต้นหนึ่งดีด้วยตะวันออกขาวใส	ปักต้นสองเป็นไปแสนหม้อ
ปักต้นสามเป็นช่อแสนหวง	ปักต้นสี่เป็นหวงแสนเม็ด
ปักต้นห้า ดีกว่าคาลัว	ปักต้นหก ดีกว่าเข้าเก่าแสนเมือง
ปักต้นเจ็ดฤทธิ์แสงบ่ย่อน	ปักต้นนี้ ได้ล้านก่อนมาเฮีย
มาอยู่เต๋อ ปู่ย่าเข้าเฮี้ย	มาโฮมตาแฮกเต๋อ สาธุ

หลังจากนั้นก็ให้นำห่อผีตาแฮกมาปักไว้ตรงกลางบริเวณที่ปักไว้ตรงกลางบริเวณที่ปักดำข้าวแล้วนำเอาเครื่องเช่นไหว้ที่เตรียมมาใส่ที่ห่อทั้งหมดเป็นอันเสร็จพิธี”

โดยสรุปแล้ว วิถีปฏิบัติในพื้นที่ทำการศึกษานั้น สะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในพื้นที่ได้มีการผูกโยงระบบความสัมพันธ์ของวิถีการผลิต วิถีชีวิต และกิจกรรมที่ชุมชนร่วมกันแสดงออก เป็นกลไกขับเคลื่อนงานในรูปแบบธรรมชาติสามารถเรียกได้ว่าเป็นองคร่วม ที่มีนัยของการช่วยเหลือ การแบ่งปัน การแสดงถึงการเคารพต่อน้ำ ต่อดิน ต่อมวลรวมของทรัพยากร และนิเวศน์ชุมชนท้องถิ่น

ฐานศาสนาและความเชื่อ

ระบบศาสนาและระบบความเชื่อเรื่องผีและบรรพบุรุษถือเป็นแกนแก่นในการดำเนินชีวิต และวิถีปฏิบัติของคนในชุมชนตำบลยางคำ ศาสนาและความเชื่อเข้าไปอยู่ในระบบความคิดของคนในชุมชนมาโดยตลอด ร่องรอยของการก่อเกิดระบบความเชื่อเรื่องผีและบรรพบุรุษในชุมชนตำบลยางคำนั้นมีมาก่อนระบบความเชื่อเรื่องศาสนา คือ ศาสนาพุทธหรือสถาบันศาสนาได้กลายเป็นองค์กรหรือหน่วยหนึ่งในชุมชนตำบลยางคำให้การยอมรับ หากแต่มองย้อนกลับไปแล้วสถาบันศาสนานี้ยังคงเป็นเรื่องใหม่ในชุมชน หากเปรียบเทียบกับความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ เจ้าป่าเจ้าเขา เพราะเราจะเห็นได้จาก พระในชุมชนตำบลยางคำก็จะไหว้ผี ในพิธีกรรมต่างๆที่ชุมชนยึดถือ เช่น การประกอบพิธีเบิกบ้านเลี้ยงผีบ้าน เลี้ยงผีปู่ตา เป็นต้น

หากแต่ว่ารูปแบบวิถีปฏิบัติที่ถ่ายทอดออกมาผ่านบุญประเพณีหรือกิจกรรมร่วมกันที่ชุมชนตำบลยางคำได้ปฏิบัติสืบทอดกันมา จากบรรพบุรุษนั้นสามารถอธิบายและเชื่อมโยงเข้ากับระบบศาสนาได้อย่างลงตัวและสอดคล้อง ศาสนาจึงเป็นแกนหลักหนึ่งที่ชุมชนตำบลยางคำและชุมชนอีสานทั่วไป ถือเป็นการรอบในการคอยควบคุมและดำรงไว้ซึ่งความเป็นชุมชน การศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงไม่อาจปฏิเสธ การนำเอารากฐานความเชื่อและศาสนาที่ฝังลึกในระบบความคิดและการถ่ายทอดออกมาเป็นวิถีปฏิบัติของคนในชุมชนตำบลยางคำ เข้ามาช่วยในการอธิบายและสร้างความชัดเจนของเนื้อหางานวิจัยครั้งนี้ได้ เพราะวิถีปฏิบัติดังกล่าวนี้มีส่วนเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับฐานของระบบงานสวัสดิการสังคม เพราะนอกจากศาสนาและระบบความเชื่อจะเป็นสื่อกลางและศูนย์กลางในการรวมคนของชุมชนในการร่วมกันดำเนินกิจกรรมร่วมกันที่เกิดขึ้นในชุมชน

พจนานุกรม โสดา (2552: สัมภาษณ์) ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์และบทบาทที่เกี่ยวข้องของระบบศาสนาและความเชื่อต่อระบบสวัสดิการสังคม ให้ฟังว่า “เมื่อก่อนคนในชุมชนจะใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมต่างๆ ที่มีขึ้นในชุมชนร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรม ด้านการศึกษา เมื่อก่อนคนในชุมชนก็อาศัยศาลาวัดเป็นสถานที่ในการถ่ายทอดความรู้ในการศึกษาเล่าเรียน ของคนในชุมชน และกิจกรรมการละเล่นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น กิจกรรมของบุญประเพณีต่างๆ ก็จะใช้บริเวณวัด เป็นศูนย์กลาง เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ ชุมชนก็จะใช้บริเวณวัดเป็นสถานที่ในการแสดงการละเล่นของคนในชุมชน เช่น มีขบวนแห่ ขบวนพ็อนรำ เป็นต้น หรือแม้กระทั่ง การอาศัยศาลาการเปรียญวัดในการประชุมหารือร่วมกัน ทั้งกิจกรรมของทางราชการและการประชุมหารือของคนในชุมชนเองก็ตาม โดยอาศัยการตกลงเป็นสัญญาณการบอกเวลาของการรวมคนในสมัยก่อนนี้

การร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชนตำบลยางคำ จะมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ที่กันอย่างชัดเจน ซึ่งการแบ่งบทบาทหน้าที่นั้นจะไม่ได้ขึ้นอยู่กับความถนัดหรือความสามารถเพียงอย่างเดียว แต่จะรวมถึงการยอมรับนับถือและความไว้วางใจซึ่งกันและกันในชุมชนด้วย เพราะคนในชุมชนเองถือได้ว่าเป็นผู้มีส่วนได้เสียโดยตรงจากกิจกรรมในชุมชนร่วมกันดำเนินการ ทั้งในเชิงรูปธรรมคือ ภาระงานหรือผลที่เกิดขึ้นกับสมาชิกในชุมชน และในเชิงนามธรรม คือ ความสมัครสมานสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชนตำบลยางคำ”

จากการศึกษายังพบอีกว่า วัดยังเป็นสถานที่คนภายนอกชุมชนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ร่วมด้วย บางครั้งมีพ่อค้าแม่ค้าจากภายนอก เข้ามาค้าขายในพื้นที่ตำบลยางคำที่อาศัยบริเวณวัดเป็นที่พักอาศัย หรือบางทีมี คณะหมอลำ จากพื้นที่อื่น ที่ชาวบ้านเรียกว่า “หมอลำขอข้าว” คือ เป็นคณะหมอลำที่มาทำการแสดงเพื่อขอข้าวเป็นการตอบแทน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้ชมที่เป็นชาวบ้านว่าใครจะให้จำนวนเท่าไรร่มากรน้อยขึ้นอยู่กับการแสดง ถ้าประทับใจคนดูก็จะให้เยอะ ถ้าปีไหนฟ้าฝนดี ผลผลิตข้าวได้เยอะก็จะให้ตามผลผลิตที่ได้ ทีมคณะหมอลำก็จะออกเดินขอรับบริจาคข้าวจากชาวบ้านหลังการแสดงในตอนเวลาเช้าของวันใหม่ การเข้ามาในลักษณะของคนนอกนี้ เป็นลักษณะการแลกเปลี่ยนและถ้อยทีถ้อยอาศัยกันอีกรูปแบบหนึ่ง เพราะการจะให้ข้าวซึ่งเป็นค่าตอบแทนในการชมการแสดงหมอลำนั้น ขึ้นอยู่กับชาวบ้าน เพราะทางคณะหมอลำไม่ได้สร้างเงื่อนไขในการเข้าชมว่าจะต้องบริจาคข้าว ก็กิโลกรัม ก็กระสอบ ต่อคน ต่อครอบครัว

ศาสนาและความเชื่อมีความสอดคล้องและเชื่อมโยงกับระบบสวัสดิการสังคมในพื้นที่ตำบลยางคำทั้งในมิติของหลักธรรมคำสอนคือ หลักศาสนาและความเชื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และเป็นแกนหลักของวิถีการดำรงชีวิตของคนในพื้นที่ตำบลยางคำ หลักธรรมคำสอนต่างๆ ในการดำรง วิถีการปฏิบัติตามหลักเหตุและผล การทำบุญทำทาน เรื่องคำสอนบาปบุญคุณโทษ หลักการเหล่านี้สามารถนำมาเป็นกุศโลบายที่คอยควบคุมชุมชนให้เกิดความสันติสุขและศานาความเชื่อ ยังเป็น ศาสนสถานที่เป็นของส่วนร่วม สมาชิกในชุมชนและคนภายนอกชุมชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์การจัดกิจกรรมต่างๆร่วมกันได้ ดังนั้นศาสนาและความเชื่อจึงเป็นศูนย์กลางในการในการถ่ายทอดวิถีปฏิบัติของคนในพื้นที่ตำบลยางคำ

ยุคที่สอง: ยุคการจัดสวัสดิการที่มีรัฐเป็นแกนหลัก หรือการจัดสวัสดิการเชิงสังคมสงเคราะห์

นับตั้งแต่ประเทศไทยพัฒนาประเทศภายใต้แผนการพัฒนาเป็นหลัก จนเกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบโครงสร้างต่างๆ เช่นระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างดังกล่าวทำให้รัฐเข้ามาพัฒนาตามแผนกิจกรรมโดยผ่าน โครงการพัฒนา ที่รัฐเองเป็นแกนหลัก/ กลไกในการดำเนินการ โดยแผนการพัฒนาประเทศซึ่งรัฐถือว่าเป็นบทบาทที่ต้องเข้ามาดำเนินการหลัก ที่จะนำโครงการพัฒนาต่างๆ เข้ามาเป็นเครื่องมือในการจัดสวัสดิการ โดยรัฐให้กับประชาชน ทั้งในระบบกลุ่มและระบบปัจเจกและอีกส่วนหนึ่ง โครงการพัฒนาและระบบสวัสดิการ โดยรัฐยังเป็นเครื่องมือทางการคลังเพื่อที่กระจายงบประมาณและยังเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์การกระจายรายได้ที่ควบคู่กับยุทธศาสตร์การแก้ไขปัญหาความยากจนให้กับประชาชน ดังนั้นบทบาทของรัฐในการจัดสวัสดิการในยุคนี้จึงเป็นบทบาทของรัฐตามรัฐธรรมนูญที่จะสามารถดำเนินการต่างๆ ได้ภายใต้แผนและนโยบายที่รัฐกำหนดและดำเนินการ โดยรัฐ

ศิริ พลสาร (2552: สัมภาษณ์) เจ้าหน้าที่ของสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ หน่วยที่ 54 จังหวัดขอนแก่น ได้อธิบายพัฒนาการการจัดสวัสดิการสังคมในพื้นที่ตำบลยางคำ ว่า “ การดำเนินงานด้านสวัสดิการสังคมจากการขับเคลื่อน โดยรัฐก็เพื่อเป็นการสร้างและมุ่งพัฒนา ให้ประชาชนมีความอยู่ดีกินดี เกิดความเท่าเทียมขึ้นในสังคม หากแต่การดำเนินงานที่ผ่านมา นั้นรัฐเองก็มีข้อจำกัดอยู่หลายประการ เช่น เรื่องจำนวนบุคลากรที่ไม่เพียงพอ เรื่องแนวคิดและนโยบาย ที่เน้นการแก้ไขปัญหาหรือสถานการณ์เฉพาะหน้า การออกนโยบายที่ขาดฐานข้อมูลในระดับพื้นที่ และการพยายามเข้าไปควบคุมเรื่องกระบวนการดำเนินงาน เป็นต้น ดังนั้นกระบวนการที่ผ่านมา ของการจัดสวัสดิการ โดยรัฐเองในพื้นที่ตำบลยางคำหรือในพื้นที่อื่นๆทั่วไป จึงออกมาในรูปแบบ การสังคมสงเคราะห์และเกิดปรากฏการณ์ชุมชนพึ่งพารัฐมากขึ้น รูปแบบกิจกรรมการจัดสวัสดิการ โดยรัฐ คือ การบริการสวัสดิการขั้นพื้นฐานให้กับประชาชน เช่น ถนน ระบบน้ำ ไฟ ประปา ระบบ สาธารณสุข ระบบการศึกษาขั้นพื้นที่ และความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน และการบริการสวัสดิการ เฉพาะหน้าได้แก่ การแจกเงิน แจกเบี้ยยังชีพ แจกถุงยังชีพ แจกผ้าห่ม เสื้อผ้า เป็นต้น แต่ในขณะ เดียวกันภาคส่วนราชการเองก็มีการปรับเปลี่ยนนโยบายและกระบวนการอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะ การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์จากเดิมจะออกมาอุปสังคมสงเคราะห์เน้นที่ผู้ด้อยโอกาสทางสังคม และรัฐเป็นกลไกหลักในการดำเนินการ มาเน้นที่เรื่องการพัฒนาคนและเน้นการมีส่วนร่วมจากภาค ส่วนต่างๆ ทั้ง องค์กรท้องถิ่น องค์กรชุมชน และเอกชน เข้ามาร่วมดำเนินการ”

จากการศึกษาพบว่า ระบบสวัสดิการหลักโดยรัฐที่มีในชุมชนตำบลยางคำ ได้แก่

ด้านโครงสร้างพื้นฐาน

โดยเฉพาะการสร้างถนน ซึ่งมีความจำเป็นต่อการสัญจรไปมาและเพื่อการขนส่งสินค้า ในพื้นที่ตำบลยางคำมีถนนคอนกรีต 70 สาย รวมระยะทาง 40 กิโลเมตร ถนนลาดยาง 3 สาย รวมระยะทาง 10 กิโลเมตร ถนนลูกรัง 20 สาย รวมระยะทาง 40 กิโลเมตร ถนนดิน 15 สาย รวมระยะทาง 20 กิโลเมตร การขยายเขตไฟฟ้า และเพิ่มไฟฟ้าสาธารณะ เพื่อความปลอดภัย ในชีวิตและทรัพย์สิน ติดตั้งระบบน้ำประปาและสาธารณสุขปกศ อื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน

ด้านการศึกษา

สถานศึกษาในพื้นที่ตำบลยางคำ มีระดับชั้นประถมศึกษา สถานศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาในพื้นที่ตำบลยางคำมีจำนวน 6 แห่ง และมีระดับชั้นมัธยมศึกษา 1 แห่ง การบริการเรียนฟรี โดยไม่มีการเก็บค่าเล่าเรียนในพื้นที่ตำบลยางคำจนถึงระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานและมีการบริการอาหารกลางวันและอาหารเสริม (นม) ให้กับนักเรียนตามนโยบายของภาครัฐ โดยเฉลี่ยแล้วรัฐบาลอนุมัติงบประมาณสนับสนุน ในระดับชั้นประถมศึกษา โดยแบ่งเป็นประถมวัย 600 บาท และระดับประถมศึกษา 1,100 บาท ต่อหัวต่อปีการศึกษา และอนุมัติงบประมาณสนับสนุนระดับชั้นมัธยมศึกษาโดยแบ่งเป็น ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 1,800 บาท และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย 2,700 บาท ต่อหัวต่อปีการศึกษา โดยงบประมาณสนับสนุนส่วนนี้หักเป็นค่าสาธารณสุขปกศ ค่าพัฒนากิจกรรมผู้เรียน ค่าอาหารและเครื่องเรียน เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว ในระดับชั้นมัศึกษามีกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา โดยกองทุนฯ อยู่ภายใต้ ความ รับผิดชอบของกระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงการคลัง โดยมีโครงสร้างการบริหารจัดการตามข้อกำหนดในพระราชบัญญัติกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา พ.ศ. 2541

ตารางที่ 3 ข้อมูลโรงเรียนที่อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ

ลำดับ ที่	รายชื่อโรงเรียน	จำนวนนักเรียน					รวม (คน)
		ก่อน	ป.1 –	ป.1 –	มัธยม	มัธยม	
		ประถม (คน)	ป.4 (คน)	ป.6 (คน)	ต้น (คน)	ปลาย (คน)	
1	โรงเรียนบ้านยางคำ	65	165	244	-	-	474
2	โรงเรียนบ้านหนองแวงภูเขา	53	126	199	-	-	378
3	โรงเรียนบ้านคอนหันสระบัว	16	48	75	-	-	139
4	โรงเรียนบ้านหนองหัวป่าประชารัฐ	13	32	45	-	-	90
5	โรงเรียนบ้านนาจิว	18	67	105	-	-	190
6	โรงเรียนบ้านคอนแอม	34	79	114	-	-	227
7	โรงเรียนมัธยมตลาดใหญ่วิทยา	-	-	-	-	-	-
8	ศูนย์เด็กเล็กวัดสวรรค์คงคา	80	-	-	-	-	80
9	ศูนย์เด็กเล็กบ้านคอนคอม	50	-	-	-	-	50
รวมทั้งสิ้น		329	517	782			

ด้านสาธารณสุข

มีสถานีอนามัย 1 แห่ง มีเจ้าหน้าที่ 5 คน ลานกีฬา การบริการด้านสาธารณสุขในพื้นที่ตำบลยางคำ ถือได้ว่าอยู่ในระดับที่เพียงพอต่อความต้องการการบริการของสมาชิกในพื้นที่ตำบล นอกจากการบริการตามบทบาทหน้าที่หลักแล้ว องค์การบริหารส่วนตำบลยางคำและสถานีอนามัย ยังมีโครงการต่างๆ ในการส่งเสริมและป้องกันการระบาดและการสร้างภูมิคุ้มกันโรคต่างๆ ในพื้นที่ เช่น โรงพยาบาลสุขภาพประจำตำบล การอบรมให้ความรู้กับอาสาสมัครในการเฝ้าระวังโรค เป็นต้น โดยมีจุดหมายหลักคือการสร้างสุขภาพดีถ้วนหน้าให้กับคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการออกกำลังกาย การสร้างลานกีฬา การส่งเสริมสุขภาพและสวัสดิการของผู้สูงอายุ การป้องกันโรคติดต่อ และป้องกันสาธารณสุขที่อาจเกิดขึ้น ในพื้นที่ โดยส่งเสริมและพัฒนานาบุคลากรด้านสาธารณสุขที่เน้นการเชื่อมโยงเครือข่ายกับ อสม. และ อปพร. เพื่อร่วมกันสอดส่อง ดูแล และแก้ปัญหาวิกฤตเร่งด่วน

ด้านสิ่งแวดล้อม

ได้มีการวางนโยบายดูแลรักษาสภาพแวดล้อมในทุกด้าน โดยเฉพาะปัญหาขยะต้องร่วมมือกันในรูปแบบเครือข่ายเพื่อจัดการระบบกำจัดขยะ โดยใช้ระบบฐานข้อมูลจากงานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงานวิจัย จากสถาบันกองทุนสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และยัรณรงค์ให้ ประชาชนรู้จักการแยกขยะ เพื่อลดปริมาณขยะ และประหยัดค่าใช้จ่ายในการจัดเก็บของท้องถิ่น โดยใช้รูปแบบ ต่างๆ เช่น ทำธนาคารขยะ ทำน้ำหมักชีวภาพ นอกจากนี้แล้วยังมีโครงการสนับสนุนในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชน เช่น ป่าภูเม็ง ป่าชุมชนโสกรัง อีกด้วย

ด้านการส่งเสริมอาชีพ

มีการสนับสนุนงบประมาณและการสร้างกระบวนการเรียนรู้ เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกอบรมความรู้ด้านต่างๆ ทั้งกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มผลิตภัณฑ์ตำบล ซึ่งผลิตสินค้าพื้นบ้าน นอกจากนี้ ด้วยอาชีพของสมาชิกตำบลยางคำ คือทำการเกษตร ภารกิจหลักของ อบต. จึงให้การส่งเสริม การทำเกษตรผสมผสาน เกษตรกรรมทางเลือก การเลี้ยงสัตว์ การปลูกผัก และพัฒนาต่อเนื่องด้วย การสนับสนุนให้ชาวบ้านผลิตปุ๋ยชีวภาพเพื่อทดแทนปุ๋ยเคมี ใช้ในการเกษตร และจำหน่ายเป็นรายได้ให้กับครัวเรือน และ เป็นการสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีให้กับชุมชนอีกด้วย

จากการดำเนินการจัดระบบสวัสดิการ โดยรัฐ ถือว่ารัฐมีความพยายามในการดำเนินการภายหลังบพทและหน้าที่ แต่ในความเป็นจริงการจัดสวัสดิการที่ผ่านมาไม่สามารถตอบสนองและสร้างความมั่นคงให้กับประชาชนได้ อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะเมื่อประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำ ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา สภาพปัญหาคนจน และคนด้อยโอกาสเพิ่มมากขึ้น คนในชุมชนยังไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการที่รัฐจัดให้ได้อย่างทั่วถึง ยังมีคนจน คนด้อยโอกาสที่ตกหล่นอยู่ และมีกลุ่มเสี่ยง ชุมชนเป็นตาข่ายรองรับกลุ่มคนเหล่านี้ ไม่ให้ตกไปอยู่ในสภาพที่ย่ำแย่กว่าเดิม ด้วยเหตุนี้ปราชญ์ชาวบ้าน แกนนำชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้หันมาทบทวนเรื่องระบบ โครงข่ายการคุ้มครองทางสังคม (Social Safety Net) ที่มีอยู่ในสังคมไทยก็พบว่า ความเป็นเครือข่าย ชุมชน ทุนทางสังคมในด้านต่างๆ สามารถช่วยรองรับแรงกระแทกจากภายนอกได้เป็นอย่างดี การจัดสวัสดิการโดยชุมชนที่มีฐานจากกิจกรรมการพัฒนาด้านต่างๆ เช่น องค์กรการเงิน วิสาหกิจชุมชน หลักการทางศาสนา การจัดการทรัพยากร ฯลฯ เป็นทางเลือกสำคัญที่จะช่วยทำให้เกิดความมั่นคงของชุมชน

ฐานราก ให้สามารถดำรงอยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์ได้อย่างมีศักดิ์ศรี สามารถยืนหยัดเป็นของตัวเอง ลดการพึ่งพาทภายนอก

ยุคที่สาม: ยุคการจัดสวัสดิการสังคมทางเลือก

ซึ่งถือเป็นการจัดสวัสดิการที่ชุมชนร่วมกับองค์กรรัฐและองค์กรเอกชนภายนอก รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในพื้นที่ตำบลยางคำในช่วงนี้ เป็นพัฒนาการที่มีร่องรอยมาจากการจัดสวัสดิการในช่วงที่ 1 และ 2 ตามที่ได้ให้รายละเอียดไว้เบื้องต้นจนถึงปัจจุบันมาอย่างต่อเนื่อง การนำเสนอเนื้อหาส่วนนี้จะมุ่งประเด็นหลักไปที่กองทุนสวัสดิการชุมชนออมวันละบาทในพื้นที่ตำบลยางคำ เนื่องจากการศึกษาพบว่าลักษณะการก่อเกิดและลักษณะการบริหารจัดการ กระบวนการดำเนินงาน มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับระบบสวัสดิการแบบผสมผสาน หรือ การจัดสวัสดิการโดยชุมชนเป็นตัวหลัก

จากการสัมภาษณ์ นายอภิชาติ ศิริสุนทร (2552: สัมภาษณ์) ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ เล่าว่า สังคมตำบลยางคำมีวัฒนธรรมการอยู่แบบช่วยเหลือเกื้อกูล มีน้ำใจต่อกัน ในอดีตเราเคยได้รับสวัสดิการจากธรรมชาติ จากป่าภูเม็ง ป่าโสกริงและลำห้วยต่างๆในพื้นที่ เป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหารและสร้างเป็นรายได้หรือแม่กระทั่งใช้เป็นแหล่งรักษาโรคต่างๆที่เกี่ยวกับ คนและสัตว์ และตอบสนองในด้านปัจจัยสี่ นี้คือ สวัสดิการที่ธรรมชาติและผู้คนมีให้แก่กันและกันบนพื้นฐานของความเกื้อกูล มีน้ำใจ และเคารพซึ่งกันและกันระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ ปัจจุบันถึงแม้ว่าภาครัฐจะจัดการให้กับประชาชนในรูปแบบของ โครงการสวัสดิการสังคมที่มีตัวเงิน และสิ่งของช่วยเหลือ เช่น เบี้ยยังชีพ ลูกยังชีพเวลามีภัยธรรมชาติ แต่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการและสามารถครอบคลุมทุนทางสังคมที่มากกว่า “เงินตรา” และยังขาดมิติการมีส่วนร่วมคือแต่ยังอยู่ในลักษณะต่างคนต่างทำ ไม่มีการเชื่อมโยงและขาดการสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งอย่างเป็นระบบ

แนวคิด/ ความเป็นมาของกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ

แม้รัฐบาลพยายามจัดสวัสดิการให้กับประชาชน แต่ก็ยังไม่ครอบคลุม องค์กรชุมชนทั่วประเทศจึง ร่วมกันจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชนขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันถึงความมั่นคงในชีวิต เน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันตั้งแต่เกิดจนตาย และสิ่งสำคัญกองทุนจะเติบโตได้ ชาวบ้านต้องเป็น

หลักในการร่วมกันคิด และร่วมกันจัดการ การจัดสวัสดิการ โดยชุมชนตำบลยางคำ เกิดขึ้นจากโครงการของรัฐบาล เพื่อการจัดสวัสดิการชุมชน โดยชุมชนต้องเป็นกลไกหลักในการดำเนินงาน โดย กองทุนสวัสดิการชาวบ้าน มีหลักคิดที่สำคัญคือ “ให้อย่างมีคุณค่า รับอย่างมีศักดิ์ศรี” เป็นการ จัดสวัสดิการของชาวบ้าน โดยชาวบ้าน เพื่อชาวบ้าน เป็นการให้อย่างมีคุณค่า และการรับอย่างมีศักดิ์ศรี การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนและธรรมชาติอย่างเคารพซึ่งกันและกัน และได้จัดตั้งเป็น กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำจนถึงปัจจุบัน และโดยใช้ฐานคิดที่ว่า มาร่วมกันคิด มาร่วมสร้างระบบ ร่วมบริหารจัดการ และร่วมกันรับผลประโยชน์ จึงเป็นกองทุนที่ “ทุกคนร่วมกันเป็นเจ้าของ” ดังนั้นเงินกองทุนแต่ละแห่งกำหนดขึ้นมา เช่น การออมวันละบาท การนารายได้ หรือ ผลกำไรจากกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน และกองทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนเข้ามาสมทบ เพื่อตั้งเป็นกองทุนสวัสดิการ นอกจากนี้เงินกองทุนอาจมาจากแหล่งอื่น ๆ เช่น การสนับสนุนจาก องค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ตลอดจนดอกผล หรือรายได้จากการดำเนินงานของกองทุน

นอกจากนี้ การที่ผู้นำได้ออกไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เกี่ยวกับแนวคิดการจัดสวัสดิการชุมชน และการสัมมนาร่วมกับองค์กรอื่นๆ อีกทั้งนโยบายของรัฐบาลให้มีการช่วยเหลือประชาชนที่มีความเดือดร้อนในเรื่องต่างๆ ดังนั้น คณะทำงาน (ผู้ก่อการดี) จึงได้เล็งเห็นความสำคัญของเรื่องนี้ และได้ร่วมมือกับสถาบันพัฒนาพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) พัฒนางานสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ เพื่อคุ้มครอง ยกระดับมาตรฐานชีวิต ความเป็นอยู่และ เพิ่มความมั่นคงในชีวิต ของชุมชนตำบลยางคำ กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ จัดตั้งเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2549 โดยมีสมาชิกเริ่มแรกในการก่อตั้ง 400 คน การก่อตั้งกองทุนเพื่อเปิด โอกาสให้ทุกคนในชุมชนได้มาช่วยกันดูแลซึ่งกันและกัน โดยเริ่มจาก การดูแลกัน ในเรื่องของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และการสร้างโอกาสในการเท่าเทียมกัน และสามารถเข้าถึงระบบสวัสดิการที่ชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้น มา นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างระบบการออม เพื่อมีใช้จ่ายในวันข้างหน้า ของคนในชุมชน

เป้าหมาย/ วัตถุประสงค์ของกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ

การก่อตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชนมีกลุ่มเป้าหมาย คือ ประชาชนทุกคนในพื้นที่ตำบลยางคำ

1) เพื่อรณรงค์เผยแพร่การสร้างจิตสำนึกของชาวบ้านในการตระหนักรู้เพื่อพึ่งตนเองผ่านกระบวนการระบบสวัสดิการชาวบ้าน

2) เพื่อสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน เรื่องความสามัคคี ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน

3) เพื่อสนับสนุนการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดสวัสดิการชุมชน และสามารถเชื่อมโยงกับระบบสวัสดิการของรัฐและอื่นๆ

พัฒนาการของกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ

กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ได้ก่อตั้งขึ้นภายใต้ความร่วมมือของชุมชน, องค์กรบริหารส่วนตำบลยางคำและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) โดยได้การตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2549 และดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเวลา 5 ปี ในระยะแรกของการก่อตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชน มี สมาชิก 400 คน และขยายมาจนถึงปัจจุบัน (31 มกราคม 2554) มีสมาชิกกองทุนรวม 3,137คน โดยสมาชิก มาจากพื้นที่ทั้ง 14 หมู่ในเขตพื้นที่ตำบลยางคำ คือ

ตารางที่ 4 จำนวนสมาชิกกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ

บ้าน	หมู่	จำนวน
บ้านยางคำ	1	243
บ้านยางคำ	2	292
บ้านหนองหว้า	3	90
บ้านดอนแถม	4	140
บ้านน้ำจืด	5	139
บ้านดอนคอม	6	58
บ้านหนองแวง	7	277
บ้านดอนหัน	8	273
บ้านหนองนางวงษ์	9	74
บ้านหนองแวง	10	221
บ้านหนองแดง	11	46
บ้านน้ำจืด	12	148
บ้านยางคำ	13	152
บ้านยางคำ	14	154

จากจำนวนสมาชิกกองทุนสวัสดิการชุมชนสามารถจำแนกตามช่วงอายุ ได้ดังนี้

- | | |
|------------------------------|----------------|
| 1) อายุแรกเกิด ถึงอายุ 20 ปี | จำนวน 269 คน |
| 2) อายุ 21 – 60 ปี | จำนวน 1,162 คน |
| 3) อายุ 60 ปีขึ้นไป | จำนวน 1,706 คน |

จากการดำเนินงานกองทุนสวัสดิการชุมชน ได้จัดระบบสวัสดิการชุมชนให้กับสมาชิก โดยสรุปดังนี้

- | | |
|---------------------------------|---------------|
| 1) การจัดสวัสดิการด้านเกิด | จำนวน 98 ราย |
| 2) การจัดสวัสดิการด้านเจ็บ | จำนวน 942 ราย |
| 3) การจัดสวัสดิการด้านตาย | จำนวน 98 ราย |
| 4) การจัดสวัสดิการด้านด้อยโอกาส | จำนวน 10 ราย |

จากการดำเนินงานกองทุนสวัสดิการชุมชนมา กองทุนสวัสดิการชุมชนมีคณะกรรมการ 59 คน เป็นคณะกรรมการจากตัวแทนชุมชน 41 คน เป็นกรรมการ/ ที่ปรึกษาจากผู้ทรงคุณวุฒิ 8 คน และได้รับงบประมาณสมทบ จากส่วนต่างๆดังนี้ เมื่อปี 2551 ได้รับงบประมาณสมทบจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) 55,000 บาท และปี 2553 ได้รับงบประมาณจากรัฐบาล 668,315 บาท ส่วนองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำได้สนับสนุนงบประมาณประจำปีในปีที่จัดตั้งสนับสนุน 100,000 บาทและสนับสนุนทุกปี ปีละ 200,000 บาท ในปีต่อๆ มา ปัจจุบันมีกองทุนตั้งแต่ 1 ตุลาคม 2549 – 31 มกราคม 2554 จำนวนทั้งสิ้น 3,891,836 บาท

ขั้นตอนกระบวนการการก่อเกิดกองทุนสวัสดิการชุมชน

อภิชาติ ลิริสุนทร (2552: สัมภาษณ์) ได้อธิบายถึงขั้นตอนกระบวนการการก่อเกิดกองทุนสวัสดิการชุมชนออมวันละบาทในพื้นที่ตำบลยางคำว่ามีกระบวนการ 8 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 การจุดประกายความคิด ซึ่งมีกระบวนการจุดประกายความคิดอยู่ 2 ส่วนคือ 1) การจุดประกายความคิดจากคนใน คือการทำความเข้าใจกับกลุ่มเป้าหมาย เริ่มต้นจากมีผู้ก่อการดี หรือแกนนำที่สนใจ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน ฯลฯ ที่มองเห็นศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชน และต้องการช่วยเหลือดูแลซึ่งกันและกัน ชักชวนแกนนำคนอื่นๆ มาพูดคุยปรึกษาหารือถึงแนวทางการจัด

สวัสดิการชาวบ้าน จากนั้นก็จัดเวทีพูดคุยกับชาวบ้านให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยการจัดรวมกันระดับ ตำบล หรือแกนนำจะลงไปทำความเข้าใจระดับหมู่บ้าน แล้วมาจัดรวมในภายหลังก็ได้ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละท้องถิ่น 2) การจุดประกายจากคนภายนอก โดยการชักชวนกันไปศึกษาดูงานการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการที่ประสบความสำเร็จ แล้วกลับมาพูดคุยทำความเข้าใจกันให้ถ่องแท้ อีกครั้ง ซึ่งเป็นการจุดประกายความคิดผ่านประสบการณ์ของแกนนำ

จากบทเรียนของกองทุนตำบลยางคำ ในเรื่องการจุดประกายความคิด คือ ต้องทำควบคู่ไปกับการกระตุ้นให้ชาวบ้านเข้าใจถึงเหตุผลสำคัญอย่างน้อยๆ 2 ประการ คือ

- 1) การตั้งกองทุนสวัสดิการจะทำให้สมาชิกได้รับการดูแลตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งปกติชาวบ้านทั่วไปไม่เคยได้รับมาก่อน
- 2) ทำให้สามารถดูแลทุกข์สุข ซึ่งกันและกันไม่ว่าฐานะยากจนหรือร่ำรวย และยังช่วยกันดูแลเพื่อนบ้านที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ เช่น เด็ก คนแก่ คนพิการ เป็นการสร้างความรักความเอื้ออาทรต่อกัน

ขั้นตอนที่ 2 การค้นหาศักยภาพและทุนในท้องถิ่น หลังจากได้จุดประกายความคิด และสร้างความเข้าใจเรื่องการจัดการสวัสดิการชาวบ้านระดับหนึ่งแล้ว ลำดับต่อไป แกนนำหรือผู้ก่อการดีจะต้องร่วมกันค้นหาศักยภาพและทุนในชุมชน อาจมีอาสาสมัครเข้าร่วมด้วยก็ได้ โดยค้นหาว่าในหมู่บ้าน หรือตำบลของเรามีของคืออะไรบ้าง เช่น มีกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ กลุ่มเด็กเยาวชน กลุ่มเกษตรอินทรีย์ มีคนแก่ คนพิการอยู่เท่าไร เป็นต้น แต่ละกลุ่มมีการทำงานอย่างไร มีสมาชิกกี่คน มีทุน มีการจัดสวัสดิการหรือไม่อย่างไร เป็นต้น รวมทั้งสำรวจทุนด้านอื่นๆ เช่น ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางภูมิปัญญา ฯลฯ

ซึ่งข้อมูลดังกล่าว อาจได้มาหลายทางด้วยกัน เช่น การออกแบบสอบถาม แล้วหาอาสาสมัครชุมชนช่วยกันจัดทำ หรือข้อมูลบางส่วนอาจขอความร่วมมือจาก องค์กรบริหารส่วนตำบล หรือหน่วยงานในท้องถิ่น หรืออาจลงพื้นที่ดูจากของจริง เป็นต้น

หลังจากได้ข้อมูลจนครบแล้ว ก็ร่วมกันสังเคราะห์ให้เป็นหมวดหมู่ ซึ่งจะช่วยให้มองเห็นศักยภาพของตนเองได้ชัดขึ้น จากนั้นก็นำข้อมูลไปชี้แจงทำความเข้าใจกับชาวบ้าน โดยการจัดเป็น

เวทีประชาคม ทั้งนี้เพื่อให้ทุกคนมองเห็นและเข้าใจเหมือนๆ กันว่าทุนที่มีอยู่นี้สามารถนำไปสู่การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชาวบ้านได้อย่างไร ทุนแต่ละอย่างสัมพันธ์กันอย่างไร รวมทั้งเหมาะสมและสอดคล้องกับชุมชนตำบลอย่างไร

ขั้นตอนที่ 3 การขยายแกนนำให้ครอบคลุมพื้นที่ปฏิบัติการ ก่อนที่จะมีการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ ปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในระยะเริ่มต้นก็คือผู้นำ ซึ่งจะต้องมีอย่างกว้างขวางทั้งในระดับพื้นที่ หมู่บ้าน โชน คุ่มบ้าน หรืออาจเป็นแกนนำจากกลุ่มกิจกรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อให้การดำเนินงานของกองทุนตลอดจนการบูรณาการทุนจากกลุ่มต่าง ๆ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและสามารถดูแลสมาชิกได้อย่างทั่วถึง

ขั้นตอนที่ 4 การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานในท้องถิ่น เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบล พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด เป็นต้น เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนากองทุนสวัสดิการชาวบ้าน โดยต้องประสานงานตั้งแต่ต้น ซึ่งอาจทำได้หลายวิธี เช่น การส่งแกนนำไปพูดคุย ให้ตระหนักถึงความสำคัญว่าการตั้งกองทุนสวัสดิการเป็นการแก้ปัญหาที่ยั่งยืน ผลสำเร็จเป็นทั้งของชาวบ้านและของหน่วยงานท้องถิ่น ช่วยประหยัดงบประมาณของท้องถิ่น แต่ได้ผลกว้างขวาง เป็นต้น

บางแห่งอาจใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวแล้วค่อยๆ ขยายไปสู่ความร่วมมือที่เป็นทางการ บางแห่งเริ่มจากการขอรับการสนับสนุนเฉพาะเรื่อง เช่น การขอใช้ห้องประชุม ขอสนับสนุนข้อมูล ฯลฯ แล้วค่อยพัฒนาความร่วมมือขึ้นไป ถึงขั้นมีแผนงานร่วม หรือจัดสรรงบประมาณเข้ามาร่วมสมทบกองทุนสวัสดิการชาวบ้านในอนาคต ฯลฯ

ขั้นตอนที่ 5 การตั้งกองทุนสวัสดิการชาวบ้าน ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญ นั่นก็คือ การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชาวบ้าน โดยแยกเป็นกระบวนการย่อย ดังนี้

- การจัดทำระเบียบกองทุน ซึ่งประกอบด้วยประเด็นหลักๆ คือ การรับสมัครและการสิ้นสุดสมาชิกภาพ การจ่ายเงินสมทบ ประเภทของสวัสดิการ การจ่ายเงินสวัสดิการ เป็นต้น โดยเริ่มจากการตั้งคณะกรรมการร่างขึ้น ซึ่งประกอบด้วยตัวแทน กลุ่มคนที่หลากหลาย ทั้งตัวแทนกลุ่มกิจกรรม แกนนำที่เป็นทางการ ไม่เป็นทางการ ฯลฯ โดยอาจนำระเบียบกองทุนที่อื่นมาประกอบและยกร่าง

เมื่อร่างเสร็จแล้วก็นำไปชี้แจงในเวทีประชาคมทั้งตำบล เพื่อแสดงความเห็นเพิ่มเติม จนเป็นที่ยอมรับร่วมกัน

- การเปิดรับสมาชิก และระดมเงินกองทุน โดยสมาชิกอาจเป็นรายบุคคล หรือครอบครัว สถานที่รับสมัครอาจกระจายไปตามหมู่บ้านหรือรวมศูนย์ การสมทบเงินทุนอาจสมทบรายบุคคล หรือตัดเงินผลกำไรจากกลุ่มที่สมาชิกสังกัดอยู่มาเป็นเงินสมทบก็ได้ เป็นต้น ขึ้นอยู่กับระเบียบกองทุนที่ร่วมกันกำหนดขึ้นมา

- การระดมเงินทุนจากแหล่งอื่น ๆ เช่น การจัดงานเพื่อหาทุน การสมทบจากองค์กรท้องถิ่น การสมทบจากหน่วยงานต่างๆ เป็นต้น ซึ่งคณะกรรมการกองทุนฯ จะต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องมิใช่หวังเพียงเงินสมทบจากสมาชิกเท่านั้น

- การจัดระบบข้อมูลของกองทุน ต้องจัดทำให้เป็นระบบ เป็นปัจจุบัน เปิดเผยโปร่งใส เช่น ข้อมูลสมาชิก ข้อมูลเงินกองทุน การจ่ายเงินสวัสดิการ เป็นต้น ซึ่งนอกจากจัดทำไว้ ณ ที่ทำการแล้ว อาจประชาสัมพันธ์ให้สมาชิกรับทราบ ซึ่งสามารถทำได้หลายรูปแบบ เช่น ติดประกาศไว้ ณ ที่สาธารณะ ที่ทำการกองทุน หรือส่งให้สมาชิกถึงบ้าน แล้วแต่ความเหมาะสม

ขั้นตอนที่ 6 การบริหารกองทุน โดยมีคณะกรรมการบริหารกองทุน ที่มีองค์กรประกอบ จากตัวแทนที่หลากหลาย มีการจัดโครงสร้างฝ่ายต่างๆ รับผิดชอบที่ชัดเจน ได้แก่ ประธาน เற்றுญิก ประชาสัมพันธ์ ตรวจสอบ ฝ่ายส่งเสริมพัฒนา เป็นต้น โดยอาจมีที่ปรึกษาจากผู้ทรงคุณวุฒิ หรือจากหน่วยงานในท้องถิ่น ฯลฯ การทำงานของคณะกรรมการจะต้องมีลักษณะประสานกับแกนนำของแต่ละหมู่บ้านด้วย เพื่อให้ดูแลสมาชิกได้อย่างทั่วถึง

นอกจากจะบริหารกองทุนตามปกติแล้ว คณะกรรมการควรให้ความสำคัญกับเรื่องต่างๆ เช่น การประสานกับหน่วยงานท้องถิ่น การพัฒนาแกนนำ การเรียนรู้ขยายผล การดูแลผู้ด้อยโอกาส การขยายสมาชิกให้ครอบคลุมกว้างขวาง และการบูรณาการทุนทางสังคมและทุนทางธรรมชาติ เพื่อให้เกิดระบบสวัสดิการแบบองค์รวมขึ้นในตำบล

ขั้นตอนที่ 7 การติดตามประเมินผล ต้องมีการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง และทุกระดับ เช่น การประเมินการสมทบของสมาชิก การขยายสมาชิกของระดับกลุ่ม ตลอดจนประเมินการทำงานใน

ทุกๆ เรื่องของคณะกรรมการกองทุน โดย กองทุนได้มีคณะตรวจสอบที่เป็นอิสระตามสมควร เพื่อให้เกิดการตรวจสอบที่เป็นกลางและเที่ยงธรรม รวมทั้งการประเมินในแต่ละระดับจะต้องนำไปสู่การทำเวทีประชาคมอย่างเปิดเผย เพื่อร่วมกันพัฒนาการทำงานให้ดีขึ้น

ขั้นตอนที่ 8 การขยายผล ซึ่งจะต้องทำอย่างต่อเนื่องในหลายๆ ประการ อาทิ

- การขยายแกนนำ ทั้งปริมาณและคุณภาพให้ทั่วถึงทั้งระดับพื้นที่และกลุ่มกิจกรรม เพื่อให้เกิดการขยายผลและสามารถดูแลสมาชิกได้ทั่วถึง
- ขยายสมาชิก โดยต้องตั้งเป้าหมายให้ครอบคลุมทุกคนหรืออย่างน้อยทุกคนรอบครัวในตำบล จะต้องครอบคลุมผู้ด้อยโอกาสที่ดูแลตนเองไม่ได้ให้ครบทุกคน ที่สำคัญต้องสร้างจิตสำนึกของการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ให้เกิดขึ้นในหมู่สมาชิก
- ขยายแหล่งทุน ที่จะมาหนุนให้กองทุนมีปริมาณมากขึ้น เช่น การสมทบจากหน่วยงานในท้องถิ่น เป็นต้น
- ขยายประเภทและผลประโยชน์ของสมาชิก โดยให้ครอบคลุมตั้งแต่เกิดจนตาย ตลอดจนการหนุนเสริมให้สมาชิกพึ่งตนเองได้ เช่น การเพิ่มสวัสดิการด้านประกอบอาชีพที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม การให้สวัสดิการ และกรณีเกิดพิบัติภัยต่างๆ เป็นต้น
- การพัฒนาสู่สวัสดิการที่ยั่งยืน โดยการบูรณาการเข้ากับกลุ่ม/กองทุนอื่นๆ ในท้องถิ่น เพื่อสร้างนวัตกรรมงานพัฒนาร่วมกันในพื้นที่อย่างเป็นองค์รวม เช่น การฟื้นฟูภูมิปัญญา การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกษตรกรรมยั่งยืน ฯลฯ ซึ่งเป็นสวัสดิการที่ครบวงจรไม่จำเพาะแต่เพียงตัวเงิน ทำให้สมาชิกรู้สึกมีความมั่นคงในชีวิตอย่างแท้จริง

จากการวิเคราะห์และเพิ่มเติมข้อมูลร่วมกับคณะกรรมการกองทุนสวัสดิการชุมชนและสมาชิกในพื้นที่ตำบลยางคำ พบว่าพัฒนาการการจัดสวัสดิการสังคมทั้ง 3 ยุค ที่ผ่านมาในพื้นที่ตำบลยางคำ ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่คาดหวังในพื้นที่ ซึ่งพอสรุปเป็นประเด็น ได้ดังนี้

การมีส่วนร่วมของชุมชน

กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ เป็นของคนตำบลยางคำ เนื่องจากการบริหารจะมีตัวแทนจากแต่ละหมู่บ้านเข้ามาเป็นคณะกรรมการ การออกกฎระเบียบและการหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น ก็เป็นความคิดเห็นร่วมกันของคนในตำบล ส่วนหน่วยงานรัฐ ทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ (อบต.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งในการสนับสนุนวิชาการ งบประมาณ ต่างๆ ซึ่งแตกต่างจากเมื่อก่อนการดำเนินงานพัฒนาในหมู่บ้านเป็นบทบาทและหน้าที่หลักของเจ้าหน้าที่รัฐหรือเป็นหน้าที่ของผู้นำหมู่บ้าน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ส่วนในการเป็นผู้นำนั้นชาวบ้านเป็นเพียงผู้ปฏิบัติการ หรือคอยให้ความร่วมมือ จนมีคำพูดกันจนติดปากของคนในชุมชนว่า “แล้วแต่หัวหน้าว่า แล้วแต่ลิพาเฮ็ด พาทำ” (ซึ่งหมายถึงขึ้นอยู่กับผู้นำในการตัดสินใจ)

หลักการมีส่วนร่วมของชุมชนถูกดึงเข้ามาใช้เป็นหลักคิดในการขับเคลื่อนงานถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญในกระบวนการพัฒนาที่เชื่อว่าหลักการมีส่วนร่วมเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาระบบสวัสดิการสังคมในพื้นที่ตำบลยางคำ พัฒนาการการจัดสวัสดิการสังคมในปลายยุคที่สองนั้น เป็นระยะแรกที่ทางหน่วยงานภาครัฐ เริ่มเห็นความสำคัญของกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคชุมชนในการดำเนินการงานด้านสวัสดิการสังคมทำให้ชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำเกิดกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพต่างๆ โดยเน้นการบริหารจัดการโดยชุมชนและเพื่อประโยชน์ของชุมชน ซึ่งแตกต่างจากในช่วงต้น ซึ่งรัฐจะเน้นการสร้างความร่วมมือและรูปแบบเป็นลักษณะการสั่งการแบบบนลงล่าง Top Down รูปแบบสวัสดิการก็จะเป็นในลักษณะสังคมสงเคราะห์ โดยชุมชนก็จะเป็นผู้รับ

จากการแลกเปลี่ยนกับคณะกรรมการกองทุนสวัสดิการชุมชนออมวันละบาท ในประเด็นการมีส่วนร่วมของชุมชน จะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดสวัสดิการชุมชน เป็นแบบพหุลักษณะเกิดขึ้นในลักษณะการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรในท้องถิ่นและภาคประชาชน ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผล ร่วมรับประโยชน์ ร่วมเป็นเจ้าของและร่วมตรวจสอบ โดยมีบทบาทในการกำหนด กฎระเบียบ ข้อบังคับของกองทุน คัดเลือกคณะกรรมการ การจัดเตรียมกิจกรรมๆ เป็นต้น นอกจากนั้นยังมุ่งเน้นให้คนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนในอนาคต โดยเครื่องมือสำคัญที่ชุมชนมักใช้กระบวนการมีส่วนร่วมก็คือการประชุมคณะทำงานร่วมกัน โดยคณะกรรมการจะมาจากตัวแทนแต่ละชุมชนภายในพื้นที่ตำบลยางคำ และจะเปิดโอกาสให้ตัวแทน

คนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหาร ดังนั้นการมีส่วนร่วมในความหมายดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นมิติตความยั่งยืนในตัวเอง

ความเป็นธรรมและความเสมอภาคในชุมชน

“กองทุนสวัสดิการชุมชนที่เกิดขึ้นในตำบลยางคำเฮา บ่ได้เป็นของใ้คนใดคนหนึ่ง เป็นของพี่น้องตำบลยางคำที่ทุกคนต้องมาช่วยกันสร้าง ช่วยกันแบ่ง และทุกคนกะต้องได้รับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ได้กินหมากกินผลนํากัน อย่างทั่วถึง และแผนงานของกองทุน กะได้เฮ็ดเพื่อครอบคลุมในการจัดสวัสดิการชุมชน กับคนทุกเพศทุกวัยทั้งคนเฒ่าคนแก่ คนหนุ่ม คนพิการหรือคนยากจนด้อยโอกาส...” พ่อฉัตรชัย คำงาม (2552: สัมภาษณ์)

จากคำกล่าวของชาวบ้านเกี่ยวกับการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชนออมวันละบาท ทำให้พบว่า ชาวบ้านมีความพึงพอใจต่อรูปแบบการจัดสวัสดิการ เนื่องจากไม่ได้เป็นกองทุนของใครคนใดคนหนึ่งในตำบลเพราะทุกคนข้อมมีสิทธิในการได้รับประโยชน์ร่วมกัน และสมาชิกในพื้นที่ตำบลยางคำต้องเข้ามาร่วมกันสร้างสรรค์และพัฒนากองทุนให้มีความยั่งยืนพร้อมกันนี้กองทุนสวัสดิการยังมีแผนงานที่ครอบคลุมสมาชิกในพื้นที่ตำบลอย่างทั่วถึงและหลากหลาย ทั้งคนชรา คนวัยทำงาน คนพิการและคนด้อยโอกาส

โดยสรุปแล้ว ความเป็นธรรมและความเสมอภาคทางสังคมได้ถูกอธิบายและสะท้อนผ่านแนวคิดของผู้นำและคณะกรรมการกองทุนสวัสดิการชุมชนออมวันละบาท และกิจกรรมด้านสวัสดิการของชุมชนในลักษณะการสร้างโอกาส ความเท่าเทียมทางสังคมของพื้นที่ตำบลยางคำให้เกิดขึ้น กล่าวคือภายใต้พลวัตของสังคมและระบบเศรษฐกิจและวิถีการผลิตแบบสมัยใหม่ ที่มีผลต่อชุมชนตำบลยางคำ ประกอบกับการจัดสรร และเข้าถึงทรัพยากรทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน ทำให้เกิดกลุ่มผู้ขาดโอกาส ผู้ด้อยโอกาสที่ไม่ได้รับการดูแลและได้รับสวัสดิการอย่างเหมาะสม ดังนั้นการจัดสวัสดิการของชุมชนที่เกิดขึ้นเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะสามารถสร้างความเป็นธรรมและความเสมอภาคทางสังคมโดยไม่ต้องอาศัยรัฐเป็นหลัก คือชุมชนตำบลยางคำได้ร่วมกันกำหนดแนวทาง วิธีการตอบสนองความต้องการของตนเองผ่านระบบสวัสดิการที่ตนเองได้จัดขึ้นในลักษณะของการพึ่งตัวเองภายใต้ เงื่อนไขและองค์ประกอบที่มีในชุมชน นอกจากการพยายามสร้างความ เป็นธรรมและความเสมอภาคทางสังคม ให้กับสมาชิกกองทุนสวัสดิการ จากการศึกษาครั้งนี้ ยังได้เห็นภาพของการสร้างความเป็นธรรมและความเสมอภาคในการพัฒนาและการใช้สิทธิในการ

ใช้ประโยชน์ด้านทรัพยากรชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการอยู่อาศัยอย่างพึ่งพากันระหว่างคนกับธรรมชาติ ให้เป็นไปในลักษณะของการจัดสรรสวัสดิการชุมชนเพื่อช่วยเหลือคนในชุมชนตั้งแต่เกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยสวัสดิการที่เกิดขึ้นเป็นการมุ่งตอบสนองความต้องการอย่างทั่วถึง นอกจากนี้ ความเป็นธรรมและความเสมอภาคในชุมชนยังพบในการบริหารงานที่เน้นความเสมอภาคของสมาชิก กล่าวคือ สมาชิกมีสิทธิมีเสียงในการกำหนดแนวทางบริหารสวัสดิการให้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการ ตลอดจนร่วมกันวางแผนในการบริหารงานสวัสดิการของชุมชนโดยมองว่าสวัสดิการของชุมชนเป็นเรื่องราวของทุกคนในชุมชนตำบลยางคำ

การพัฒนาศักยภาพของชุมชน

“เมื่อก่อนนี้ไม่ค่อยกล้าพูด ไม่กล้าเสนอความคิดเห็นในเวทีประชุมหมู่บ้าน ยังเป็นผู้หญิงได้แต่นั่งฟังเป็นส่วนมาก หลังจากที่ประชุม แล้วจึงได้เอามาโตแหล่กันข้างนอก แต่พอได้ร่วมกระบวนการเรียนรู้ ที่ได้เข้ามาเป็นคณะกรรมการกองทุนสวัสดิการชุมชน และได้ไปเบิ่งงาน ได้ไปร่วมงานต่างๆ ทั้งในและนอกพื้นที่เฮ็ดให้เป็นคนทีกล้าว่า กล้าจา กล้าแสดงความคิดเห็นต่างๆในที่ประชุมและที่สาธารณะหลายขึ้น” แม่สังเวียน แสนสิงห์ (2552: สัมภาษณ์)

จากคำกล่าวข้างต้น ได้แสดงให้เห็นว่าภายหลังการจัดตั้งกองทุนได้ทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพชาวบ้านมากขึ้น ทั้งในระดับของแกนนำที่เป็นคณะกรรมการ และชาวบ้านที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกกองทุน ซึ่งเกิดจากกระบวนการภายในของกองทุนสวัสดิการชุมชนออมวันละบาท ได้แก่ 1) การไปศึกษาดูงาน 2) การอบรมสัมมนา ทำให้ได้ไปประชุมรับฟังความคิดเห็นจากหลายๆที่ ส่งผลให้แกนนำคณะทำงานเริ่มมีความกล้าสามารถเสนอความคิดเห็นต่างๆ เช่น กล้าพูด กล้าแสดงออก ไม่อายที่จะพูดกับกลุ่มคณะกรรมการ รวมทั้งกับสมาชิกซึ่งเห็นได้ชัดจากการเข้าร่วมสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในเวทีประชุมของหมู่บ้านเกี่ยวกับกองทุน ได้แก่ การชี้แจงรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับงานพัฒนากองทุนหรือ การร่วมประชุมหารือกับเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานราชการภายนอก หรือเจ้าหน้าที่ อบต. ในตำบลยางคำเองเกี่ยวกับการจัดทำแผนงานพัฒนาต่างๆ ในหมู่บ้านก็ตาม

การดำเนินงานการจัดสวัสดิการสังคมในพื้นที่ตำบลยางคำไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมการจัดสวัสดิการเพื่อบรรเทาปัญหาความเดือดร้อน หรือการกิจกรรมการสงเคราะห์เมื่อ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่

เกิดขึ้นเท่านั้น หากแต่เป็นการต้องการให้สมาชิกตลอดจนคณะกรรมการได้รับการส่งเสริม การพัฒนา ซึ่งพบว่าที่ผ่านมา ในพื้นที่ได้มีกิจกรรมการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่สำคัญไม่ว่าจะเป็นการศึกษาดูงาน อบรม สัมมนา แม้แต่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับภาคีเครือข่ายการเรียนรู้ และการให้ความรู้โดยเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานพัฒนา การเรียนรู้จากผู้นำที่ประสบความสำเร็จเพื่อจุดประกายความคิดและให้ชาวบ้านสามารถคิดเอง ที่สำคัญ ผู้ศึกษามองว่ากระบวนการลองผิดลองถูก โดยมีกระบวนการผลิตซ้ำ ในชุมชน เป็นสิ่งที่สมาชิกสามารถสรุปบทเรียนร่วมกันและกำหนดเป็นทิศทางร่วมกัน นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดและแผนงานที่จะกระตุ้นให้ชาวบ้าน คิดเอง คิดเป็น และพยายามพัฒนาและสร้างกลุ่มคนรุ่นใหม่มาดำเนินการร่วมและขยายผลต่อ ตั้งแต่วิธีคิด การดำเนินงาน และการขยายผลให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนสวัสดิการชุมชน โดยผ่านการศึกษาดูงานนอกพื้นที่ การพัฒนาเรื่องแนวคิด การอบรม การสัมมนาเพื่อนำความรู้ไปพัฒนาชุมชน ดังนั้นการพัฒนาศักยภาพของชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ควบคู่กับการพัฒนาคน สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาศักยภาพของชุมชนทำให้สามารถพึ่งตนเอง การปรับทัศนคติจากการรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐ ไปสู่การช่วยเหลือกันภายในชุมชนโดยมีกระบวนการบริหารงานด้านสวัสดิการชุมชนที่เป็นระบบ เป็นงานที่ชัดเจน โดยศักยภาพของคนในชุมชนตำบลยางคำเอง

การส่งเสริมคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

การส่งเสริมคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นสโลแกนที่เด่นชัดของการก่อเกิดกองทุนสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ ตั้งแต่กระบวนการพัฒนาแนวคิดเรื่องงานด้านสวัสดิการชุมชน ในเรื่องการให้คุณค่าต่อการเป็นเจ้าของร่วมกันของคนในชุมชน สร้างความมีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมกันทั้งในด้าน โอกาสและการเข้าถึงทรัพยากรในท้องถิ่น โดยกองทุนสวัสดิการชุมชนที่เกิดขึ้นถือเป็นผลผลิตร่วมกันของคนทั้งชุมชนที่ผ่านการบริหารงานโดยตัวแทนของคนในชุมชน คุณค่าดังกล่าวเป็นคุณค่าที่สำคัญเพราะนอกจากจะทำให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงรู้สึกถึงคุณค่าความภาคภูมิใจในตนเอง ดังกรณีกองทุนสวัสดิการชุมชน ออมวันละบาทที่เน้นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน ถึงแม้ ปัจจุบันจะสามารถจัดสรรและคืนระบบสวัสดิการให้กับครอบครัวสมาชิกได้ในกรณี เกิด แก่ เจ็บ ตาย และ รวมถึงการทำหน้าที่สร้างคุณประโยชน์ให้กับชุมชนแล้ว นอกจากนี้จากการศึกษาพบว่า ยังก่อให้เกิดคุณค่าร่วมของคนในชุมชนที่รู้สึกห่วงแหนและเป็นเจ้าของ เกิดความรู้สึกสำนึกรักในกิจกรรม (กองทุนฯ) ของชุมชนทำให้เกิดการพัฒนาชุมชน โดยคนในชุมชนเอง เปิดโอกาสให้ชาวบ้านรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาเอง โดยมีองค์กร

ปกครองส่วนท้องถิ่นตำบลยางคำซึ่งเป็นตัวแทนภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนให้การสนับสนุน นอกจากนี้ ในด้านการทำงานยังเน้นการให้กำลังใจและให้เกียรติกัน เคารพความคิดเห็นของสมาชิก ในการเป็นผู้กำหนดกฎระเบียบขึ้นเองทั้งหมด ทั้งยังให้ความสำคัญกับคนรุ่นใหม่ ชุมชนกลายเป็น แหล่งเรียนรู้ด้านการจัดสวัสดิการชุมชน โดยมีพื้นที่ภายนอกสนใจเข้ามาศึกษาดูงานเพื่อนำไป ประยุกต์ใช้ และสามารถพัฒนาสู่การเป็นตำบลต้นแบบ ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าใน ตนเองและชุมชน

ความมั่นคงในการดำรงชีวิต

การดำเนินงานของการจัดระบบสวัสดิการของชุมชนตำบลยางคำ ในแต่ละยุค ของการศึกษา ในครั้งนี้ ต่างมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงในการดำเนินชีวิต ทั้งด้าน การประกอบอาชีพ การมีเงินออม และความมั่นคงในระบบการดำรงอยู่ของสังคมตามความเหมาะสม และสอดคล้องกับวิถีของคนในชุมชนตำบลยางคำ โดยเฉพาะการจัดระบบสวัสดิการโดยชุมชน เนื่องจากชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและการออมเงินเป็นการสร้างนิสัยให้คนในชุมชนรักการออม มากขึ้น และการจัดระบบสวัสดิการในรูปแบบนี้ ชุมชนเป็นกำหนดเองซึ่งสามารถตอบสนองและ สอดคล้องกับวิถีความเป็นชุมชนมากกว่าระบบสวัสดิการที่รัฐส่วนกลางจัดให้ ที่จะออกมาในรูปแบบ สวัสดิการเชิงสังเคราะห์ มากกว่า รูปแบบการจัดสวัสดิการชุมชน โดยชุมชนยังนำไปสู่การความ ยั่งยืนของกองทุนและสามารถขยายกิจกรรมต่างๆที่เป็นการจัดสวัสดิการที่เหมาะสมให้กับคนใน ชุมชนทั้งในระบบกลุ่ม และระบบครัวเรือนในระยะต่อไปได้

นอกจากนี้แล้วยังสามารถเห็นผลกระทบที่ส่งผลต่อการสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ตำบลยางคำ พอสรุปได้เป็นประเด็นหลักย่อยต่างๆ ดังนี้

ช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของพี่น้องที่เป็นสมาชิก ทำให้ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกมีทุน หมุนเวียน ช่วยลดภาระหนี้สินในครัวเรือน เช่น กองทุนสวัสดิการชุมชน ออมวันละบาท มีการให้กู้ เงินฉุกเฉิน ดอกเบี้ยร้อยละ 1 % ครอบครัวที่เป็นสมาชิกสามารถนำเงินส่วนนี้มาใช้จ่ายในเวลา ที่เดือดร้อน ทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของเงินและมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสู่การออมและช่วยเหลือ คนในชุมชนได้

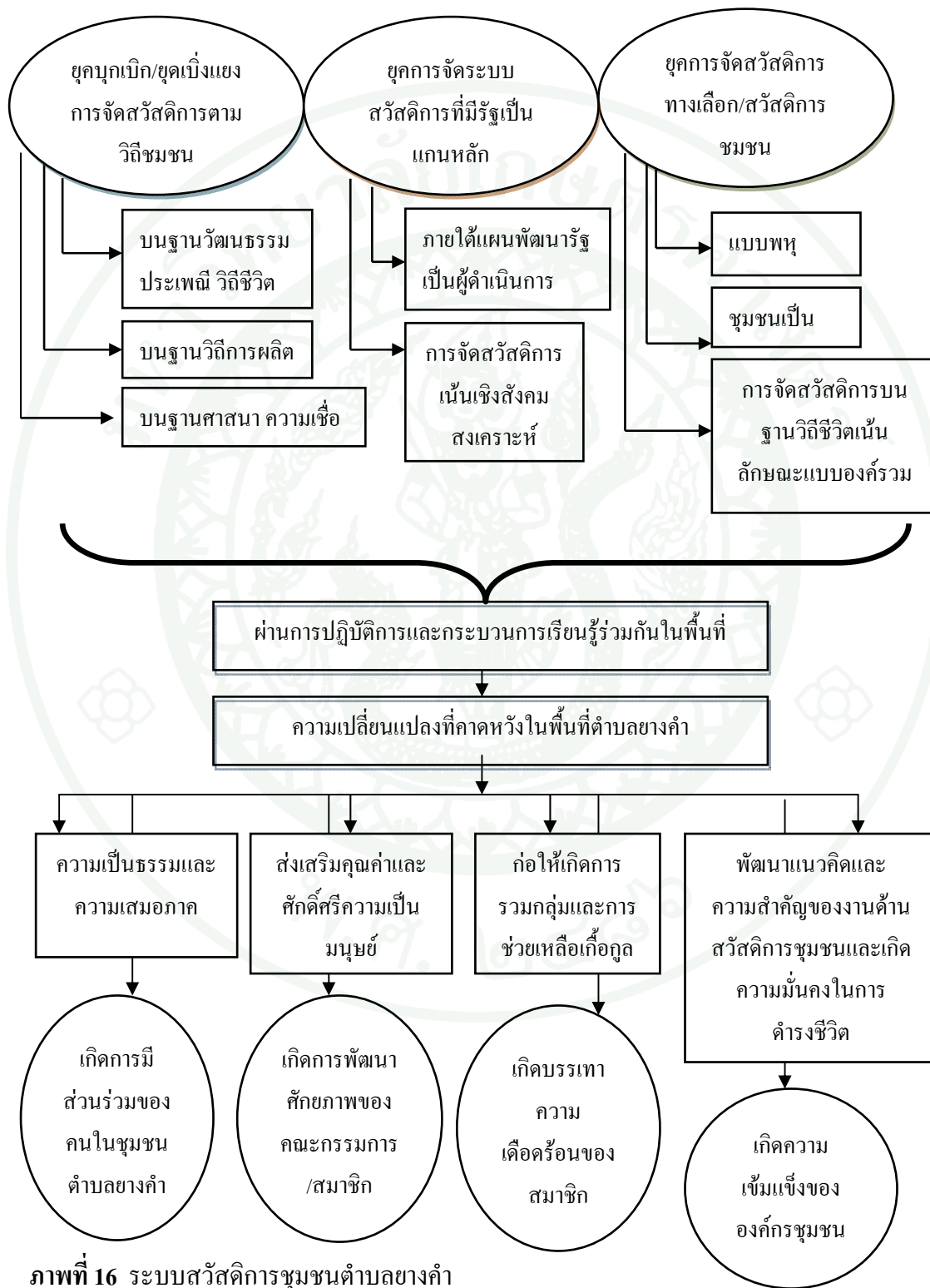
ด้านวิถีชีวิตของคนในชุมชน ก่อให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการเกื้อหนุนจุนเจือ ทำให้ครอบครัวและชุมชนมีความสัมพันธ์ดีขึ้น ส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มช่วยเหลือคนในชุมชน ด้านความมั่นคงในการดำเนินชีวิต จากการศึกษา พบว่า ชาวบ้านมีทิศทางและแนวโน้มที่จะสามารถสร้างความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเนื่องจากชาวบ้านได้เห็น ความสำคัญของการออมและการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันมีความมั่นใจในการดำเนินชีวิต เนื่องจากเกิดหลักประกันความมั่นคงของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย สมาชิกเกิดความภาคภูมิใจและอบอุ่นใจที่มีหลักประกันเมื่อยามเจ็บป่วยหรือเสียชีวิต

ด้านความเข้มแข็งของชุมชน เกิดความรักใคร่สามัคคีในชุมชน เกิดการพัฒนาหมู่บ้านที่มีทิศทางที่จะพึ่งตนเองได้ ชาวบ้านหันมาใช้ชีวิตแบบพึ่งตนเองและการรวมกลุ่มนอกจากนี้การบริหารจัดการยังเน้นการมีส่วนร่วมและการจัดการและเคลื่อนงาน โดยกลุ่มเอง และมีองค์กรภาครัฐ เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบลยางคำ และ องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เป็นฝ่ายสนับสนุน สร้างกระบวนการเรียนรู้เสริม

ด้านการพัฒนาแนวคิดและเห็นความสำคัญของการจัดสวัสดิการ โดยองค์กรชุมชน เกิดความมั่นใจในระบบสวัสดิการชุมชนสามารถพึ่งพาได้ในเวลาที่เดือนร้อน จากเวทีการวิเคราะห์ข้อมูลและการลงสัมภาษณ์ข้อมูลพบว่า สมาชิกมีความสนใจและเห็นความสำคัญเรื่องการจัดสวัสดิการชุมชนมากขึ้น สมาชิกเกิดมุมมองว่า เป็นระบบที่ดีที่สามารถช่วยเหลือครอบครัวที่เป็นสมาชิกเวลาเดือนร้อนได้จริง

สรุป ระบบสวัสดิการชุมชนในรูปแบบต่างๆที่มีอยู่แล้วในชุมชนทั้งที่จัดการ โดยรัฐ เอกชน และชุมชนตำบลยางคำ ซึ่งผู้ศึกษาได้สรุปเป็นแผนภาพ ดังต่อไปนี้

พัฒนาการการจัดสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ



ภาพที่ 16 ระบบสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ

4.3 องค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน

จากการศึกษาพบว่า งานสวัสดิการในพื้นที่ตำบลยางคำเป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวพันกันกับวิถีชีวิตของคนตำบลยางคำ และงานด้านการจัดสวัสดิการนั้นมีชีวิต มีความเป็นตัวตนและมีความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนอีสาน คือระบบคิดที่ว่า พริกบ้านเหนือ เกลือบ้านใต้ ที่เป็นการเบียดแย่งแบ่งปันกันภายใต้กิจกรรมที่สมาชิกในชุมชนตำบลยางคำนั้นร่วมกันแสดงออก บนฐานความเป็นนิเวศน์ชุมชน ซึ่งมีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ตามภาวะกาลของบริบททางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาการของงานด้านสวัสดิการสังคมในพื้นที่และมีพัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน ระบบสวัสดิการชุมชนของตำบลยางคำ เกิดจากกระบวนการนำเอาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาปรับใช้ในการดำเนินงานของกองทุน ที่ถือเป็นองค์ประกอบของงานสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ ที่สำคัญรวมทั้งเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

ดังนั้นองค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมในพื้นที่ตำบลยางคำ จึงเกี่ยวกับทุนทางสังคมในพื้นที่ตำบลยางคำที่ทำให้ชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้น โดยผ่านกระบวนการบ่มเพาะทางสังคมที่มีการสืบทอดและอนุรักษ์ โดยชุมชนตำบลยางคำได้นำมาใช้เป็นพื้นฐานในการขับเคลื่อนงานด้านสวัสดิการชุมชน ในที่นี้จึงแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ องค์ประกอบและปัจจัยภายในและภายนอก โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

4.3.1 องค์ประกอบและปัจจัยภายใน

1) องค์ประกอบและปัจจัยด้านทรัพยากรมนุษย์

การดำเนินงานที่ผ่านมา “คน” เป็นปัจจัยที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นผู้อาวุโส แกนนำในพื้นที่ กลุ่มคน และทรัพยากรบุคคล นี้เป็นทุนทางสังคมที่เป็นกลไกในการขับเคลื่อนงานด้านสวัสดิการชุมชนและองค์กรชุมชนที่มีในพื้นที่ตำบลยางคำ เป็นองค์ประกอบและปัจจัยหลักต่อการก่อเกิดและการขับเคลื่อนความต่อเนื่องของการดำเนินงานด้านการพัฒนาชุมชนและการจัดสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ เช่น การดำเนินงานด้านสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำจะมี ทั้งสมาชิก ที่เป็นผู้นำทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เป็นตัวแทนแต่ละหมู่บ้านที่เข้ามาเป็นคณะกรรมการกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบล โดยกลุ่มคนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ได้รับการยอมรับและความเคารพนับถือจาก

สมาชิกในตำบล เพราะผู้ที่จะเป็นตัวแทนของชุมชนได้นั้น นอกจากจะเห็นความสำคัญของงานด้านการบริการแล้ว ยังคงต้องมีจิตอาสา มีความเสียสละและความซื่อสัตย์สุจริต มีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างตนกับสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้แล้ว กลุ่มคนที่เป็นสมาชิกในพื้นที่ตำบลยังคำถือได้ว่ามีส่วนสำคัญในการสานต่องานต่างๆในพื้นที่

โดยสรุปแล้ว กลุ่มคนที่เป็นแกนนำหรือตัวแทนของสมาชิกในชุมชนตำบลยังคงคำ ล้วนแล้วแต่เป็นองค์ประกอบและปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่ส่งผลต่อการขับเคลื่อนงานพัฒนาสังคมด้านต่างๆ เช่นงานด้านการจัดสวัสดิการสังคมในพื้นที่เพราะทั้งแกนนำและสมาชิกในชุมชนต่างมีแนวคิดที่อยากในการพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรืองและแนวคิดที่การพัฒนาต้องมาจากประชาชนหรือคนในชุมชนต้องเป็นแกนหลักในการพัฒนา ผนวกกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาและให้ความสำคัญกับมิตินงานด้านการจัดสวัสดิการสังคม ที่จะนำมาเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนฐานงานพัฒนา โดยรวมและส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งและความพอเพียงกับชุมชนตำบลยังคงคำ

2) องค์ประกอบและปัจจัยด้านระบบนิเวศน์ชุมชน

เปิงบ้าน หรือ ระบบนิเวศน์ชุมชน คือองค์รวมของรากฐานชุมชนที่สะสมและสร้างสรรค์ ระบบฐานวัฒนธรรม ระบบฐานการผลิต ระบบทรัพยากรและ ระบบฐานวิถีชีวิต โดยผ่านกระบวนการบ่มเพาะร่วมกันขึ้นมาเป็นองค์ความรู้ภูมิปัญญา ที่ถ่ายทอดผ่านวิถีชีวิตของชุมชนของคนตำบลยังคงคำ การที่จะขับเคลื่อนงานสวัสดิการสังคมในท้องถิ่นหรือสวัสดิการภาคชุมชนโดยปราศจาก “เปิงบ้าน”และ ฐานวัฒนธรรมความเชื่อ โดยไม่ได้มองความสำคัญของวิถีของความเป็นชุมชนนั้น คงไม่สามารถดำเนินการไปได้อย่างแน่นอน เนื่องจากฐานด้านวัฒนธรรมและความเชื่อถือเป็นวิถีของชุมชนคือ แก่นแท้ของการช่วยเหลือเกื้อกูลของระบบครอบครัว ญาติพี่น้อง และสมาชิกในชุมชน หรือแม้กระทั่งการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างชุมชนกับชุมชนเองก็ตาม และรูปลักษณะของการถ่ายทอดความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ยังคงมีให้เห็นทั้งในลักษณะความสัมพันธ์แบบรวม เช่น การร่วมแรงสร้างศาลากลางบ้าน การร่วมแรงทำบุญประเพณีในพื้นที่ และลักษณะความเชื่อเชิงปัจเจก เช่น การช่วยเหลือเวลาที่มีบุญบวช งานแต่งงาน หรืองานศพ เป็นต้น

3) องค์ประกอบและปัจจัยด้านฐานทรัพยากรธรรมชาติ

องค์ประกอบและปัจจัยด้านฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ตำบลยางคำ เป็นที่มาของแหล่งอาหารและฐานปัจจัยสี่ของชุมชนตำบลยางคำ นอกจากการพึ่งพาทรัพยากรในด้านอาหารและปัจจัยสี่แล้ว สมาชิกในพื้นที่ตำบลยางคำได้ใช้แหล่งทรัพยากรดังกล่าวในการสร้างรายได้ คือ การหาของป่าตามฤดูกาลมาขาย เช่น การเก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ ในพื้นที่ป่าภูเม็ง ป่าชุมชน โสกเต้ มาขายอีกด้วย ในขณะที่เดียวกันบางหมู่บ้านในเขตตำบลยางคำได้พึ่งพาพื้นที่ส่วนนี้เป็นแหล่งวัตถุดิบที่นำมาใช้เป็นปัจจัยการผลิต เช่น การใช้ไม้ไผ่จากป่ามาทำเครื่องจักสาน การใช้ไม้จากป่ามาเป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้ม และในบางฤดูกาลยังใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะฤดูทำนา เป็นต้น นอกจากทรัพยากรป่าไม้แล้วแหล่งน้ำต่างๆในพื้นที่ เช่น ห้วยยางคำ หนองก้าม ห้วยจิว ห้วยสวนหม่อน ฝ่ายปากง่าม ยังคงมีความสำคัญในด้านความมั่นคงทางอาหารและประกอบอาชีพทางการเกษตร เพราะแหล่งน้ำยังคงมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวิถีการผลิต เช่นการทำนา เพาะปลูกพืชผัก และการเลี้ยงสัตว์ แหล่งน้ำยังเป็นพื้นที่ที่ชุมชนสามารถใช้เป็นแหล่งหาอาหารและรายได้ เช่น การหาปลา ตามห้วย หนอง เป็นต้น องค์ประกอบและปัจจัยด้านฐาน

ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนตำบลยางคำ มีส่วนสำคัญต่อการขับเคลื่อนงานด้านสวัสดิการสังคมในชุมชนอย่างมากเนื่องจาก พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่สาธารณะของคนที่ตำบลซึ่งทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกันในการตอบสนองความต้องการด้านต่างๆ ตามที่พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติจะสามารถเอื้อประโยชน์ได้ และในขณะเดียวกันชุมชนก็มีสร้างกลไกในการควบคุมดูแลเป็นกติกาคือข้อตกลงร่วมกันในที่จะให้ทุกคนในพื้นที่สามารถเข้าถึงและมีสิทธิเท่าเทียมกัน

4) องค์ประกอบและปัจจัยด้านสินค้าและบริการ

ส่วนหนึ่งของงานด้านการจัดสวัสดิการชุมชนคือ การบริหารสินค้าและบริการที่ถูกผลิตขึ้นโดยชุมชนเพื่อชุมชนให้ได้มีสิทธิในการเข้าถึงสินค้าและบริการดังกล่าวและมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการร่วมกัน ซึ่งสินค้านี้ดังกล่าวอาจจะถูกผลิตจากฐานวัฒนธรรม หรือความจำเป็นของสมาชิกในชุมชนเป็นหลัก เพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชน ที่ไม่ได้มองฐานเศรษฐกิจในเรื่องของกำไรหรือขาดทุนเป็นหลัก ในพื้นที่ตำบลยางคำ ได้ใช้สินค้าและบริการโดยชุมชนเพื่อชุมชนเข้ามาเป็นองค์ประกอบและปัจจัยในการขับเคลื่อนงานด้านสวัสดิการชุมชน

เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารวัว ควายในตำบลยางคำ หรือแม้กระทั่งกิจกรรมประเพณีต่างๆ ที่ถูกถ่ายทอดมาแต่บรรพชน ผู้ศึกษาพบว่า สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นสินค้าที่มีกระบวนการผลิตร่วมกันภายใต้เหตุและปัจจัยต่างๆ ตามช่วงภาวะกาลของแต่ช่วงหากแต่มีการลงมือผลิตผ่านกระบวนการผลิตซ้ำ จนสืบทอดมาถึงปัจจุบัน เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนนั่นเอง เช่น ธนาคารข้าวมีเพื่อบริการให้สมาชิกในตำบลที่มีข้าวไม่เพียงพอกินระหว่างปีสามารถยืมได้ พอเสร็จฤดูเก็บเกี่ยวก็เอาข้าวส่วนที่ยืมมาคืนให้กับธนาคารข้าวของตำบล นี่คือการบริการเชิงปัจเจก

นอกจากนี้แล้ว ยังพบว่า การบริการเชิงรวม คือ เวลาที่หมู่บ้านหรือตำบลมีงานบุญประจำปี ก็สามารถมายืมข้าวที่ธนาคารข้าวในตำบลไปเลี้ยงญาติ พี่น้องที่มาร่วมงาน ตัวอย่างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า สินค้าและบริการที่ถูกผลิตขึ้นโดยชุมชน จะมีกระบวนการที่เป็นหน่วยการจัดการผลผลิตที่เป็นสินค้าและบริการดังกล่าวโดยชุมชนเพื่อชุมชนบนรากฐานนิเวศน์ชุมชน นิเวศน์วัฒนธรรมและความเป็นวิถีชุมชนนั่นเอง

5) องค์ประกอบและปัจจัยด้านระบบการบริหารจัดการ

การบริหารจัดการกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ จะใช้หลักการบริหารในลักษณะโครงสร้างคณะกรรมการที่เป็นตัวแทนแต่ละหมู่บ้าน จากการศึกษาพบว่า ระบบการบริหารจัดการกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ มีความสอดคล้องหลักการบริหารจัดการองค์กรเศรษฐกิจชุมชนที่ อภิญา เวชชัย และศิริพร ยอดกมลศาสตร์ กล่าวไว้ว่า การบริหารจัดการองค์กรเศรษฐกิจชุมชนจำเป็นต้องคำนึงกรอบ 3 ด้านคือ

ด้านแรก ผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของสมาชิก ถ้าไม่สนองตอบต่อผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของสมาชิก กลุ่มหรือองค์กรก็จะอ่อนแอ เพราะจะมีสมาชิกน้อย สมาชิกที่มีอยู่แล้วก็จะไม่ให้ความร่วมมือ

ด้านที่สอง กลุ่มและองค์กรจะต้องเป็นที่ยอมรับของคนทุกวงการ ไม่ว่าจะเป็นข้าราชการ นักวิชาการ และคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาองค์กรเศรษฐกิจชุมชน เพราะถ้าไม่เป็นที่ยอมรับก็จะไม่เป็น ได้รับความร่วมมือจากบุคคลเหล่านั้น

ด้านที่สาม ศักยภาพและความพร้อมของกลุ่มและองค์กรในขณะนั้น กิจกรรมใดๆที่จะดำเนินการจะต้องตั้งอยู่บนฐานความเป็นไปได้และมีความสอดคล้องกับทรัพยากรและศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชน

นอกจากการบริหารจัดการงานด้านสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำจะสอดคล้องกับหลักการดังกล่าวแล้ว จากการศึกษายังพบว่า การบริหารกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำยังได้นำเอาหลักธรรมเนียมท้องถิ่น นี่ก็สาระสำคัญหลักในระบบการบริหารจัดการงานสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ เพราะธรรมเนียมท้องถิ่นคือการยึดถือพุทธศาสนาและอาศัยการเชื่อฟังสิ่งที่ดีกับผู้อาวุโส เป็นแกนนำในการบริหารจัดการ เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและให้ความเชื่อถือและรับฟังความคิดเห็นต่อกัน มีความเคารพยำเกรงต่อ ผู้อาวุโส เป็นวิถีปฏิบัติที่ชุมชนใช้เป็นหลักในการบริหารและปกครองบ้านเมืองมาแต่บรรพชน

4.3.2 องค์กรประกอบและปัจจัยภายนอก

1) องค์กรประกอบและปัจจัยด้านเครือข่ายและพันธมิตรการเรียนรู้

เครือข่ายและพันธมิตรการเรียนรู้เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อกระบวนการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ เนื่องจากเครือข่ายและพันธมิตรการเรียนรู้ คือ ขบวนการทางสังคม อันเกิดจากการสร้างความสัมพันธ์และกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน และมีเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และความต้องการบางอย่างร่วมกัน การสร้างเครือข่ายและพันธมิตรการเรียนรู้จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ ที่ผ่านมามององค์กรชุมชนตำบลยางคำได้ใช้เครือข่ายและพันธมิตรเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เติมเต็มพัฒนาแนวคิดเรื่องงานพัฒนาด้านต่างๆ เช่นงานด้านสวัสดิการชุมชน พัฒนาองค์ความรู้โดยการอบรม ศึกษาดูงานหรือแม้กระทั่งการสนับสนุนงบประมาณในการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำวันละบาท โดยได้รับการสนับสนุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ที่เข้ามาเป็นเครือข่ายการหนุนเสริมกระบวนการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำและพัฒนาศักยภาพของคณะกรรมการและสมาชิกในเรื่องของแนวคิดและเรื่องงานเอกสารต่างๆ รวมถึงการสทบบงบประมาณของกองทุนสวัสดิการ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น (RDI) เป็นสถาบันการศึกษาที่เข้ามาหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้พร้อมกับการเสนอแนะแนวทางที่นำไปสู่การพัฒนาที่เข้มแข็ง และ ศูนย์พัฒนาสังคมและความมั่นคงของ

มนุษย์ (ศพส. หน่วยที่ 5) เป็นหน่วยงานที่มีเจ้าหน้าที่ประจำตำบลยางคำและได้เข้ามาหนุนเสริมในเรื่องการส่งเสริมกิจกรรมต่างๆในระดับพื้นที่โดย การพัฒนาแนวคิด และการสนับสนุนงบประมาณการจัดกิจกรรมรดน้ำคำหัวผู้อาวุโสตอนเทศกาลสงกรานต์ การสร้างศูนย์ชุมชนเป็นสุข เป็นต้น หน่วยงานเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นเครือข่ายการ ในเชิงหุ้นส่วนการพัฒนา ที่สามารถเสริมกระบวนการต่างๆในการพัฒนากลไกการขับเคลื่อนงานสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำและสร้างกระบวนการเรียนรู้ในพื้นที่ตำบลยางคำให้เกิดความเข้มแข็ง

2) องค์ประกอบและปัจจัยด้านองค์กรชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

จากที่สวัสดิการสังคมที่ถูกจัดให้โดยรัฐส่วนกลางนั้นยังไม่สามารถตอบสนองความต้องการและยังไม่ทั่วถึงพร้อมกันนี้ยังคงมีเหตุและมีข้อจำกัดในการดำเนินงานอยู่หลายส่วนตามพระราชบัญญัติกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ปี 2542 ภารกิจของท้องถิ่นในการดำเนินการตามบทบาทขององค์การบริหารปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับงานสวัสดิการสังคม โดย ครอบคลุม ใน 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับระบบคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่, กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาศักยภาพองค์ความรู้ ภูมิปัญญาและทรัพยากรท้องถิ่น และกลุ่มงานที่เกี่ยวข้องกับภารกิจจำกัดเฉพาะพื้นที่

ดังนั้นองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดสวัสดิการสังคมและพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับประชาชนในพื้นที่ตำบลโดยตรง จากการศึกษาพบว่าที่ผ่านมากลุ่มองค์กรชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีการจัดสวัสดิการให้กับผู้ด้อยโอกาสในพื้นที่ ซึ่งรูปแบบการจัดสวัสดิการจะเป็นลักษณะการสงเคราะห์ เช่น การแจกเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ คนพิการ เด็กและเยาวชน ครอบครัวที่ยากจน ผู้ประสบภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วมที่นา หรือ บางปีที่นาเกิดภัยแล้ง นอกจากนี้ยังพบว่ากิจกรรมการจัดสวัสดิการขององค์กรท้องถิ่นตำบลยางคำมีลักษณะการสนับสนุนเงินทุนแบบให้เปล่า และการอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพด้านต่างๆหรือการฝึกอาชีพ ในกรณีดำเนินงานลักษณะเป็นกลุ่ม เช่น กลุ่มอาชีพในพื้นที่ เช่น กลุ่มสตรีแม่บ้าน กลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มผู้พิการ เป็นต้น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นตำบลยางคำยังคงให้ความสำคัญกับงานด้านการจัดสวัสดิการชุมชนน้อยกว่าเนื้องานด้านอื่นๆลักษณะและกิจกรรมงานด้านสวัสดิการชุมชนจึงเป็นงานเชิงรับ มากกว่า งานเชิงรุก หากแต่ที่จริงแล้วงานด้านสวัสดิการชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตและพัฒนาศักยภาพคน ซึ่งตรงกับปรัชญาการพัฒนาที่ว่าคนคือ หัวใจของงานพัฒนา หากการขับเคลื่อนระบบสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำนั้นได้มีการเข้าเป็นหุ้นส่วน

การพัฒนา ร่วมกันกับองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งเป็นหน่วยงานรัฐที่อยู่หน้าพื้นที่อยู่แล้ว โดยการสนับสนุนทั้งการสนับสนุนบุคลากรและอุปกรณ์ รวมถึงงบประมาณ ซึ่งในปัจจุบันก็มีระบบการหมุนเวียนอยู่แล้ว อาจจะยิ่งขาด ในการกำหนดเป้าหมายและยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนงาน สวัสดิการชุมชนให้เต็มพื้นที่ โดยเน้นแนวคิดพื้นที่เป็นตัวตั้ง ขบวนการองค์กรชุมชนเป็นแกนหลัก ในการพัฒนา และผลักดันให้ระบบการจัดสวัสดิการเป็นวาระการพัฒนาของคนทั้งตำบล

3) องค์ประกอบและปัจจัยด้านนโยบายรัฐ

องค์ประกอบและปัจจัยด้านนโยบาย หากมองแล้วเป็นปัจจัยภายนอกที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนงานสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ หากแต่ พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม พ.ศ.2546 ผนวกแนวคิดการกระจายอำนาจการบริหารงานลงสู่ท้องถิ่น กลับเป็นกลไกหนึ่งที่มีความสำคัญในการขับเคลื่อนงานด้านสวัสดิการชุมชนพื้นที่ตำบลยางคำ งานวิจัยครั้งนี้บ่งชี้ว่า การมีนโยบายที่เปิดกว้าง ทำให้ความต้องการของประชาชนในพื้นที่ตำบลยางคำ ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงานและการทำงานพัฒนาบ้านเมือง นอกจากนี้ การที่มีนโยบายที่ส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคมสามารถส่งเสริมให้กระบวนการทำงานในระดับพื้นพัฒนาเร็วขึ้น ทั้งนี้ ยังมีเจ้าหน้าที่ บุคลากร งบประมาณในการสนับสนุน

อย่างไรก็ตาม การกำหนดและการบริหารงานด้านนโยบายการจัดสวัสดิการสังคม จึงไม่ใช่เรื่องราวและหน้าที่ของรัฐเป็นเจ้าภาพหลักแต่เพียงผู้เดียว การสร้างนวัตกรรมครั้งใหม่ในการเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนและเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดหรือนำนโยบายดังกล่าวมาใช้ในระดับพื้นที่ รัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรมองชุมชนหมู่บ้านในฐานะเป็นแหล่งของมิตินการจัดสวัสดิการ และเป็นกลไกในการจัดการและมิตินของการสร้างพลังการเรียนรู้ร่วมกัน และปัจจุบันการสนับสนุนระบบสวัสดิการชุมชนมีการดำเนินการแล้ว หากแต่เป็นเพียงนโยบาย และการเข้ามาเป็นหุ้นส่วนการพัฒนาที่แท้จริงของหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจและแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจน

4) องค์ประกอบและปัจจัยด้านกองทุน หรือ เงิน

การขับเคลื่อนงานกองทุนสวัสดิการชุมชนออมวันละบาท หรือกองทุนออมทรัพย์ต่างๆ ในพื้นที่ตำบลยางคำ กองทุนเงิน เป็นองค์ประกอบและปัจจัยหนึ่งที่ถูกนำมาเป็น

เครื่องมือในการดำเนินงาน ด้านสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ ไม่สามารถปฏิเสธเงินได้ เพราะการดำเนินงานในกิจกรรมต่างๆ จำเป็นต้องใช้เงินเป็นเครื่องมือ เช่น การประชุม การจัดกิจกรรมคืนสวัสดิการให้กับสมาชิก และกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ต่อชุมชน เป็นต้น อีกนัยหนึ่งพบว่า สมาชิกของกองทุนบางคนยังคงไม่เข้าใจหลักการสำคัญในการวางบทบาทเงินให้เป็นกลไกการดำเนินงานและยังคงเข้าใจว่าการที่เข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนและตัวเองมีการออมแล้วจะต้องเกิดการคุ้มครอง ที่ยังมองเรื่องการคุ้มครองเป็นประเด็นหลัก

โดยสรุปแล้ว ประเด็นงานด้านสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำมีเนื้อหาและกรอบที่มีความกว้างและลึก ทั้งในเชิงของความหมายและวิธีทางปฏิบัติ เพราะการดำเนินงานด้านสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ จึงไม่ใช่แค่การออมหรือการรวบรวมเงินเพื่อสร้างระบบการคุ้มครองให้กับสมาชิกในยาม เกิด แก่ เจ็บ ตาย เท่านั้น หากแต่การขับเคลื่อนงานของกองทุนสวัสดิการสังคมในพื้นที่ตำบลยางคำ ได้อาศัยระบบนิเวศน์ชุมชน ซึ่งมีองค์ประกอบและปัจจัยที่หลากหลายที่ชุมชนตำบลยางคำสามารถนำมาเชื่อมโยงและบูรณาการในพื้นที่ ปัจจัยและองค์ประกอบต่างๆ ที่มีในพื้นที่เป็นสิ่งสำคัญในการนำมาเป็นเครื่องมือในหนุนเสริมงานสวัสดิการสังคม เพราะแต่ละส่วนขององค์ประกอบและปัจจัยที่มีในชุมชนต่างมีบทบาทและหน้าที่ที่เป็นเสมือนเกาะและกำแพงในลักษณะเครือข่าย โดยการถักทอหล่อหลอมให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน



ภาพที่ 17 กระบวนการศึกษาวิจัย การเก็บข้อมูล การประชุมกลุ่มย่อย

แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน

เนื่องจากกระบวนการศึกษา หรือวิถีวิทยาวิจัยในการศึกษาคั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม อันหมายถึง กระบวนการที่ชาวบ้านซึ่งเคยเป็นผู้ถูกวิจัยเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้วิจัยร่วมกับนักวิจัย ทำการศึกษาวิจัยเป็นทีม และมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการศึกษาวิจัย ตั้งแต่ทำความเข้าใจปัญหาของชุมชน วิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น ศึกษาชุมชนเพื่อค้นหาทรัพยากรชุมชนที่นำมาใช้เป็นเครื่องมือหรือแนวทางในการแก้ปัญหา ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ จะทำให้ทีมวิจัยซึ่งเป็นชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจในปัญหา เรียนรู้ศักยภาพของชุมชน ในการแก้ไขปัญหา และเป็นการกระตุ้นและสร้างจิตสำนึกชุมชนบนฐานของทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น และยังเป็นการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่สร้างพลังอำนาจให้แก่ประชาชนด้วย โดยมีคณะกรรมการกองทุนสวัสดิการเข้าร่วมเป็นทีมวิจัยนอกจากนั้นแล้วกระบวนการวิจัยยังใช้วิธีการเติมเต็มความรู้จากภายนอก โดยมีผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งในระดับในพื้นที่ ได้แก่ เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจากภายนอก ได้แก่ เจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เจ้าหน้าที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง

ผลจากการศึกษา ได้พบประเด็นที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนและแนวทางการพัฒนาระบบการจัดสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมในการวิจัยครั้งนี้ คือ เรื่องการจัดสวัสดิการชุมชนกำลังเป็นประเด็นที่น่าสนใจของชุมชนและสังคมและยังเป็นทางเลือกของชุมชนในระดับพื้นที่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นบทบาทหรือกลไกการดำเนินงานด้านการจัดสวัสดิการชุมชนไม่ใช่บทบาทที่รัฐที่จะรับผิดชอบแต่เพียงฝ่ายเดียว จากการศึกษาพบว่าในปัจจุบันระบบการมีส่วนร่วมในพื้นที่ตำบลยางคำ ถูกนำมาเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อนงานสวัสดิการชุมชนและงานด้านพัฒนาต่างๆ แสดงให้เห็นว่าแนวคิดในการดำเนินงานด้านต่างๆ ในพื้นที่จะเป็นลักษณะแบบบูรณาการมากขึ้น

ดังนั้นการค้นหาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมเชิงบูรณาการโดยชุมชน จึงเป็นเรื่องที่สำคัญและจำเป็นที่จะต้องให้มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่และทิศทางของงานด้านสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม โดยความหมายและนัยยะของระบบสวัสดิการชุมชนในงานวิจัยครั้งนี้ คือ การพัฒนาและสร้างระบบคุ้มครองของคนในชุมชนโดยชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่มั่นคง ปลอดภัย โดยการนำเอาระบบนิเวศน์ชุมชน นิเวศน์วัฒนธรรม ศักยภาพต่างๆที่เรียกว่าทุนชุมชนในพื้นที่มารวมกันและสร้างระบบให้เกิดความสมดุลและรวมถึง

การเชื่อมประสานศักยภาพจาก เครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันให้เกิดศักยภาพและ พลังในการ ต่อรองเรื่องสิทธิในด้านต่างๆที่ชุมชนควรมี โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันภายใต้ฐานข้อมูล อันเป็น การสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงที่ครอบคลุมให้เกิดความหลากหลายในพื้นที่ชุมชนที่จะนำไปสู่ พลังที่ชุมชนท้องถิ่นสามารถจัดการตนเอง จากการศึกษาข้อมูลในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำมา ประมวลสรุปเป็นแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมในพื้นที่ โดยชุมชนตำบล ยางคำ ซึ่งสามารถกำหนดเป็นประเด็น ได้ดังนี้

การบูรณาการเป้าหมายร่วม

ภาพรวมของการดำเนินงานด้านสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ เป็นการมุ่ง ตอบสนองต่อความต้องการและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นซึ่งผ่านรูปกิจกรรมการออม และการคืน สวัสดิการให้กับสมาชิกในยาม เกิด แก่ เจ็บ ตาย ลักษณะการดำเนินงานที่ผ่านมาเน้นทางพื้นที่ได้ ต้นแบบการบริหารมาจากพื้นที่อื่นจากการศึกษาดูงาน และการร่วมขบวนการของเครือข่าย อบต. เพื่อประชาชน ที่ได้รับการสนับสนุนมาจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน) อย่างไรก็ตามแล้วแต่งานด้านการจัดสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ ก็ยังคงมีความจำเป็นที่ต้องมีการ กำหนดและทบทวนเป้าหมายร่วมกัน ทั้งสมาชิกและคณะกรรมการดำเนินงาน เพื่อให้เห็นภาพรวม ร่วมกันซึ่งต้องเป็นเป้าหมายรวมของพื้นที่ ว่านโยบายของงานด้านสวัสดิการชุมชนในพื้นที่คือ อะไร เป้าหมายใหญ่ที่จะดำเนินการคืออะไร เพราะที่ผ่านมาเป็นการรวมตัวกันเพื่อดูแล สมาชิก เมื่อ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่เน้นการคุ้มครองมากกว่าการสร้างระบบช่วยเหลือเกื้อกูลทั้งระบบของคนในพื้นที่ จากการศึกษาครั้งนี้มีความสอดคล้องกับ ปุสดี มอนซอน ที่เสนอว่าสาระสำคัญ ประการแรก ของ แนวทางการบูรณาการระบบสวัสดิการสังคมก็คือ การมีกรอบคิดหลัก (Basic Concept) ที่ถูกต้อง เกี่ยวกับการพัฒนาสังคมและการพัฒนาแนวทางการบูรณาการงานด้านสวัสดิการสังคม โดยมุ่งเน้น การพัฒนาที่ก่อให้เกิดความยั่งยืน สร้างการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Mutual Aid) เน้นการพึ่งตนเอง (Self reliance) มากกว่าการขอความช่วยเหลือจากรัฐ

นอกจากนี้ ต้องทำความเข้าใจเป้าหมายร่วมกันอีกว่า เรื่องงานสวัสดิการชุมชนคือ เรื่องสิทธิ และเรื่องคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่ตำบลยางคำอีกด้วย และควรที่จะมีการบูรณาการเป้าหมายงาน ด้านการพัฒนาอื่นๆของพื้นที่ตำบลยางคำ ให้เห็นเป้าหมายร่วมกัน ซึ่งจะเป็นการช่วยให้กลไกการ ดำเนินงานทั้งของพื้นที่เองและขององค์กรทั้งภายในภายนอกเห็นความต้องการที่แท้จริงของพื้นที่ และกำหนดบทบาทในการหนุนเสริมที่ถูกต้องและเหมาะสม

การบูรณาการแผนระดับท้องถิ่นสู่ระดับนโยบาย

ที่ผ่านมา การขับเคลื่อนงานด้านสวัสดิการชุมชนในระดับพื้นที่ ยังขาดการจัดทำยุทธศาสตร์ หรือแผนเชิงนโยบายที่มีระบบและชัดเจนทั้งในระดับพื้นที่และเชื่อมสู่ระดับนโยบายได้ จากการศึกษา ครั้งนี้ พบว่าคณะกรรมการกองทุนสวัสดิการชุมชนจะต้องมีการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ระบบ สวัสดิการชุมชนระดับพื้นที่ที่สามารถเชื่อมสู่การออกนโยบายระดับท้องถิ่นได้จริง ซึ่งที่ผ่านมาเป็น เพียงแต่การจัดทำแผนกิจกรรมของกองทุนสวัสดิการชุมชน เช่นแผนในการประชุม และการ แจกจ่ายเงินสวัสดิการให้กับสมาชิกแต่ละปีเท่านั้น ดังนั้นการกำหนดแผนดังกล่าว ควรมีลักษณะ แบบพหุลักษณะ คือ ต้องมี ตัวแทนชุมชนและหมู่บ้านจากกลุ่มต่างๆในตำบลยกคำ ตัวแทนองค์กร ภาครัฐในระดับพื้นที่ และตัวแทนองค์กรภาคเอกชนร่วมด้วย ที่สำคัญแผนยุทธศาสตร์ต้องมี เป้าหมายและตัวชี้วัดให้เห็นว่า ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนงานสวัสดิการชุมชนจะเกิดผลอะไรหรือ จะเห็นอะไรในระยะ 1 ปี 3ปี หรือการวางเป้าหมายระยะยาวในระดับพื้นที่และต้องปราศจาก ผลประโยชน์จากการเมืองระดับท้องถิ่น ต้องมาจากกระบวนการสำรวจเชิงคุณภาพ ต้องรู้ สภาพ ปัญหา ของชุมชนและกลุ่ม/องค์กรต่างๆ สำรวจคุณภาพชีวิต ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้น เพื่อนำมา วิเคราะห์ร่วมกันให้กระบวนการเรียนรู้และได้รับทราบข้อมูลความเป็นจริงร่วมกัน ว่า เหตุและ ปัจจัยใด ที่เป็นผลกระทบและเป็นเงื่อนไขของปัญหา แล้วกำหนดแนวทางการแก้ไขที่ชัดเจน ออกมาเป็นแผนยุทธศาสตร์การจกระบบสวัสดิการชุมชนที่สมาชิกทั้งตำบลสามารถเข้าถึงและ ได้รับประโยชน์

นอกจากการจัดทำแผนระดับพื้นที่นี้แล้ว จากกระบวนการทำแผนดังกล่าวยังคงสามารถ สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของภาคีเครือข่ายทั้งตัวชุมชนเองและองค์กรภายในและภายนอก ซึ่งชุมชนต้องเป็นผู้แสดงบทบาทหลักร่วมกัน เพียงแต่หน่วยงานราชการหรือหน่วยงานนอกจะต้อง เป็นตัวหนุนเสริม เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่ถือว่าเป็นองค์กรที่ใกล้ชิดพื้นที่มากที่สุดควร เป็นหน่วยในการเอื้อประโยชน์และความสะดวกในการดำเนินงาน ทั้งตัวบุคลากร การจัดทำ ฐานข้อมูล การประสานงาน และเครื่องมือในการดำเนินการต่างๆ

ผู้ศึกษาพบว่า หากพื้นที่จัดทำแผนระดับชุมชนซึ่งเป็นลักษณะแบบพหุลักษณะที่เกิดขึ้นจาก ตัวชุมชนเอง สามารถกำหนดทิศทางการดำเนินงานเองได้ จะมีพลังอย่างมากในการเสนอเป็น นโยบายสาธารณะในระดับท้องถิ่น ซึ่งงานด้านระบบสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยกคำก็จะ

ส่วนหนึ่งที่จะคอยเติมเต็มพลังของขบวนการภาคประชาชนในพื้นที่ตำบลยางคำให้มีความเข้มแข็ง และมีพลังอำนาจในร่วมเสนอทิศทางการจัดสวัสดิการเชิงบูรณาการในเชิงนโยบายต่อไป

การบูรณาการระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่

จากการศึกษา พบว่า บริบทและเนื้อหาของการพัฒนาสังคมและงานด้านสวัสดิการชุมชน เป็นมิติตามสัมพันธ์และเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่กับหน่วยงานส่วนราชการและหน่วยงานเอกชน ภายนอกอย่างเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะระบบการบริหารราชการไทยเองได้ใช้ส่วนราชการเป็นกลไก ในการขับเคลื่อนงานเป็นระดับๆ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นถือได้ว่าเป็นหน่วยที่ใกล้ชิดกับ พื้นที่มากที่สุด จากบทเรียนที่ผ่านมาในการส่งเสริมและกระบวนการหนุนเสริมของหน่วยงานทั้ง ภาครัฐและภาคเอกชนที่ลงมาทำงานในพื้นที่ตำบลยางคำ ซึ่งแต่ละหน่วยงานก็จะมีกระบวนการ และเงื่อนไขในการขับเคลื่อนงานที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐและ หน่วยงานพัฒนาเอกชนพร้อมกันนี้ยังมีสถาบันการศึกษาได้เขาไปดำเนินการ ดังนั้นภายใต้เงื่อนไข ความแตกต่างและยุทธศาสตร์การดำเนินของแต่ละหน่วยที่เข้ามาส่งเสริมงานด้านการจัดสวัสดิการ ชุมชน การศึกษาวิจัยครั้งนี้ พบอีกว่าการพัฒนาแนวทางการบูรณาการการขับเคลื่อนงานระหว่าง หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคการศึกษา กับภาคพื้นที่ร่วมกัน โดยอาศัยความเป็น สหวิชาการ เข้ามาหนุนเสริม สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับพื้นที่ อาทิ บูรณาการงานด้านวิชาการ ข้อมูล การจัดทำแผน ซึ่งอาจจะเป็นบทบาทของสถาบันการศึกษา หรือ การศึกษาดูงาน หนุนเสริม กระบวนการเรียนรู้ภาคประชาชน อาจจะเป็นบทบาทของหน่วยงานพัฒนาเอกชน รัฐอาจจะหนุน เสริมเรื่อง งบประมาณเป็นต้น แต่สาระสำคัญต้องมีการวางเป้าหมายร่วมกัน และให้ชุมชนเป็น หน่วยจัดการงานในระดับพื้นที่ ปรัชญาการณืเหล่านี้ อาจไม่เป็นเรื่องใหม่ในพื้นที่ที่มีความเข้มแข็ง แล้ว หากแต่พื้นที่ตำบลยางคำ ยังมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างพัฒนาแนวทางการบูรณาการระหว่าง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ หากเกิดขึ้นได้จริงในพื้นที่ตำบลยางคำถือว่าเป็นนวัตกรรมใหม่ที่จะ เป็นกลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อนงานด้านพัฒนาสังคมและงานด้านสวัสดิการสังคมเชิงบูรณาการ ในระดับพื้นที่ตำบลยางคำ อย่างแท้จริง

การสร้างระบบความสัมพันธ์เชิงพื้นที่

การขับเคลื่อนงานสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ คือหน่วยการจัดการเชิงพื้นที่ที่มีมิติความหลากหลาย ทั้งมิติด้านวัฒนธรรม มิติด้านทรัพยากร มิติฐานงานพัฒนา มิติด้านองค์ความรู้ภูมิปัญญา มิติด้านขอบเขตเนื้อที่ เป็นต้น จากมิติที่หลากหลายนี้ ในความเป็นจริงล้วนแล้วแต่มีระบบความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในระดับพื้นที่ ดังนั้นการที่จะพัฒนาแนวทางการจัดระบบสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยกคำ จำเป็นที่ต้องคำนึงและสร้างระบบความสัมพันธ์อันหลากหลายเชิงพื้นที่ขึ้น ซึ่งจะต้องเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง และที่สำคัญชุมชนจะต้องจัดทำฐานข้อมูลในระดับพื้นที่เพื่อชี้ให้เห็นว่าในฐานทรัพยากรด้านต่างๆ ที่มีอยู่อย่างหลากหลายอยู่ตรงส่วนในบ้างและจะมีกระบวนการนำมาใช้ประโยชน์และขับเคลื่อนต่อกระบวนการพัฒนาสังคม และสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมได้อย่างไร จากการวิจัยครั้งนี้ยังพบว่า ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่จริงและมีความรู้แหล่งทรัพยากรด้านต่างๆ ในพื้นที่อยู่ไหน เพียงแต่ขาดการสร้างระบบความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในการใช้ประโยชน์และนำมาสู่การจัดทำแผนที่ยุทธศาสตร์ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ เพื่อตอบสนองกระบวนการงานสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ได้อย่างจริงจัง

การบูรณาการเชิงพื้นที่หรือการทำงานเชิงพื้นที่ที่จะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องอาศัยการทำงานที่เน้นพื้นที่เป็นตัวตั้ง เป็นวิธีการบูรณาการจากระดับล่าง (ระดับพื้นที่) สู่ระดับบนหรือการกำหนดนโยบายที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของพื้นที่ชุมชน ความร่วมมือที่หลากหลายในพื้นที่ ซึ่งเชื่อว่าการทำงานในเชิงพื้นที่จะนำไปสู่ความเท่าเทียมเสมอภาค การพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม การแสดงออกซึ่งสิทธิและหน้าที่ รวมถึงการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งนั่นหมายความว่า อาจจำเป็นต้องปรับวิถีคิดและกระบวนการพัฒนาสังคมและการจัดสวัสดิการชุมชน โดยให้พื้นที่ชุมชนเป็นเจ้าของเรื่องและเป็นผู้ดำเนินการหลัก แก่นแท้ของแนวทางการบูรณาการสร้างความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ ไม่เพียงแต่วางระบบการใช้ประโยชน์และการจัดระบบความสัมพันธ์ความหลากหลายในพื้นที่เท่านั้น ทั้งนี้ยังเป็นการพูดถึงเรื่องสิทธิหน้าที่ การเข้าใช้ประโยชน์อย่างเท่าเทียมและการสืบสอดและการอนุรักษ์ของคนในชุมชนให้สามารถดำรงอยู่กับมิติความหลากหลายที่มีในชุมชนอย่างยั่งยืน

การจัดการองค์ความรู้และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ชุมชน

การพัฒนาแนวทางการจัดการความรู้และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของพื้นที่ ตำบลยางคำ ถือเป็นเรื่องที่สำคัญ การดำเนินงานด้านสวัสดิการสังคมไม่ใช่แค่เพียงเป็นการดำเนินกิจกรรมด้านการช่วยเหลือเกื้อกูลและส่งเสริม โอกาสของคนด้อยโอกาส คนพิการ ผู้สูงอายุ หรือ กิจกรรมคืนสวัสดิการ เมื่อยาม เกิด แก่ เจ็บ ตาย เท่านั้น หากแต่กิจกรรมต่างๆเหล่านั้น จำเป็นต้องมีการสรุปบทเรียน และนำมาสู่การพัฒนาองค์ความรู้ โดยใช้ฐานข้อมูลชุมชน ในด้านต่างๆ ให้เป็นระบบและปรับให้เป็นข้อมูลที่ทันสมัยอยู่เสมอ และจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการยกระดับระบบการจัดการความรู้ของชุมชน โดยชุมชนเองอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้เหมือน ธนาคารความรู้ภูมิปัญญาในพื้นที่ ที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงได้สะดวกและนำไปใช้เป็นฐานในการจัดการบริหาร ทรัพยากรด้านต่างๆ ของชุมชนและสามารถสร้างทางเลือกการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตได้ อย่างเป็นระบบ และจัดให้มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในระดับพื้นที่และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับ ภาคราชการภายนอกอย่างต่อเนื่อง ซึ่งชุมชนต้องร่วมคิดร่วมทำ ร่วมกำหนดแนวทางและกิจกรรม การจัดสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมของชุมชน โดยยึดหลักการพึ่งพาตนเองด้วยศักยภาพทรัพยากร ด้านต่างๆที่มีอยู่ เช่น ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น โดยชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากธนาคารความรู้ภูมิปัญญา ที่มีฐานข้อมูลชุมชนที่ทำไว้อย่างเป็นระบบมาวิเคราะห์ หาปัญหาและสาเหตุ ค้นหาทางเลือกใหม่ร่วมกันและสามารถนำไปทดลองปฏิบัติการได้จริง มีภาคี เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีกระบวนการต่อยอดปรับใช้ประโยชน์ โดยอาศัยทุนต่างๆ ที่มีใน ชุมชน

โดยสรุป แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสมโดยชุมชน ตำบลยางคำ มีองค์ประกอบและปัจจัยที่สำคัญ 7 ประการที่ค้นพบในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ อันได้แก่ 1) ทุนทางสังคม 2) เครือข่ายพันธมิตรการเรียนรู้ 3) สินค้าและบริการ 4) องค์กรชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 5) ระบบการบริหารจัดการ 6) นโยบายรัฐด้านสวัสดิการสังคม และ 7) กองทุน หรือ งบประมาณ จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบและปัจจัยเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการขับเคลื่อน งานด้านสวัสดิการชุมชนมีส่วนสำคัญในการนำมาพัฒนาเป็นแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการ ชุมชนในพื้นที่ ซึ่งจะต้องเริ่มจากฐานและทุนเดิมที่ชุมชนมี โดยการบูรณาการองค์ประกอบและ ปัจจัย 7 ประการจึงไม่ใช่เป็นการค้นหาใหม่เพราะสิ่งต่างๆมีอยู่ในพื้นที่ตำบลยางคำอยู่แล้ว การ นำเสนอของผู้วิจัยในแนวทางนี้ จะเป็นการนำเสนอให้เห็นภาพกว้างๆ เท่านั้น หากแต่การที่จะลง รายละเอียดให้เห็นภาพที่ชัดเจนและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง จำเป็นต้องอาศัยคนในพื้นที่และ

หน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการร่วมกันออกแบบว่าจะมีรูปแบบการบูรณาการองค์ประกอบที่มีอยู่จริงในพื้นที่มาตอบสนองการขับเคลื่อนงานสวัสดิการสังคมอย่างไร และการที่จะบูรณาการองค์ประกอบและปัจจัยทั้ง 7 ประการ ต้องคำนึงถึงความเป็นระบบและความสัมพันธ์ที่สิ่งต่างๆ เหล่านี้มีต่อกันด้วย

ดังนั้นการนำเสนอแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม คงไม่ใช่เรื่องใหม่ เพราะที่ผ่านมาได้มีการศึกษาวิจัย และการปฏิบัติการหลายพื้นที่ที่ได้ดำเนินการและมีกระบวนการค้นหาทางเลือกแนวทางดังกล่าวมากมาย หากแต่สำหรับพื้นที่ตำบลยางคำ การค้นหาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนยังคงเป็นสิ่งที่จะต้องพิจารณาเพราะการที่จะค้นหารูปแบบที่เหมาะสมและสอดคล้องกับพื้นที่ยังเป็นสิ่งที่สำคัญและยังถือได้ว่าเป็นการสร้างนวัตกรรมทางสังคมที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาระบบงานสวัสดิการในพื้นที่ ภายใต้กลไกที่หลากหลายและเป้าหมายของงานสวัสดิการที่ไม่ใช่แค่การคุ้มครองและตอบสนองความต้องการของสมาชิกในพื้นที่ตำบลยางคำ เท่านั้น จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาแนวทางการจัดระบบสวัสดิการ โดยเริ่มจากฐานเดิมและทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วในพื้นที่

วิจารณ์

การศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสมโดยชุมชน ตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่ได้นำมาใช้เป็นเครื่องมือในกระบวนการวิเคราะห์ผลการศึกษา และเทียบเคียงกับปรากฏการณ์และข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม สรุปได้ดังนี้

กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำกับแนวคิดเกี่ยวกับสวัสดิการชุมชนและสังคม

จากการทบทวนความหมายภาพรวมของสวัสดิการสังคมพบว่า ระบบสวัสดิการสังคมเป็นเรื่องขององค์รวมของสังคม ที่สามารถมองทั้งในมิติกว้างและมิติแคบและมีส่วนเกี่ยวข้องกับทุกคนในสังคม และในขณะเดียวกันสถาบันต่างๆ ทางสังคม เช่น ระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม ก็เป็นกลไกในการจัดสรรและการบริการต่างๆ ให้เป็นไปอย่างเหมาะสมและสมดุล โดยสามารถปรับและมีความยืดหยุ่นให้เข้ากับกระแสของโลก อันจะนำไปสู่ความเท่าเทียมและพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในสังคม ซึ่งสามารถนำมาสู่การพัฒนาสังคมโดยรวมได้

แต่จากการศึกษาระบบกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำพบว่า นิยามความหมายข้างต้นจะเป็นคำอธิบายที่กว้างเกินไปสำหรับระบบสวัสดิการชุมชน เนื่องจากพัฒนาการและแนวคิดของการจัดตั้งกองทุนชี้ให้เห็นว่า รูปแบบการจัดสวัสดิการของชุมชนตำบลยางคำ เป็นรูปแบบสวัสดิการกระแสรอง ซึ่งหมายถึงสวัสดิการทางเลือกที่เกิดขึ้นจากศักยภาพ ความเข้มแข็งของชุมชน และประชาชน สวัสดิการในรูปแบบนี้จะเกิดขึ้นจากความสนใจ ความสมัครใจร่วมกันของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นคนใน และถือเป็นรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ การจัดระบบสวัสดิการจึงขึ้นอยู่กับข้อตกลงร่วมกัน นอกจากนี้สิ่งที่เป็นฐานคิดสำคัญของสวัสดิการในรูปแบบนี้ คือ การสร้างหลักประกันผ่านช่องทางของวัฒนธรรมให้กับคนในชุมชน เป็นสวัสดิการที่เกิดขึ้นจากฐานคิดด้านวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาชาวบ้าน เชื่อมโยงกับหลักศาสนาและจิตวิญญาณของคนในท้องถิ่น ซึ่งก็สอดคล้องกับนิยามความหมายที่ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้ให้นิยามไว้ว่า สวัสดิการชุมชนหมายถึง การสร้างหลักประกันเพื่อความมั่นคงของคนในชุมชน หมายรวมถึง ทุกอย่างที่จะทำให้คนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งในรูปแบบของสิ่งของ เงินทุน น้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่น กองทุนสัจจะออมทรัพย์ กองทุนออมวันละบาท กองทุนสวัสดิการผู้นำชุมชน กองทุนสวัสดิการผู้สูงอายุในชุมชน เป็นต้น

กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำกับแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่น

จากการทบทวนแนวคิดเพื่อนำมาใช้อภิปรายผล คงมีอาจจะนำแนวคิดเกี่ยวกับสวัสดิการมาใช้อภิปรายเพียงอย่างเดียวได้ ซึ่งผู้วิจัยได้นำแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นมาอภิปรายร่วม ได้แก่ แนวคิดท้องถิ่นนิยม แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง และแนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชนเข้มแข็ง โดยสรุปของทั้งสามแนวคิด คือ มองความเป็นท้องถิ่นว่าไม่ได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว ท้องถิ่นต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในระดับภูมิภาค ประเทศและโลก ส่วนท้องถิ่นนิยมหรือท้องถิ่นวิถีเป็นเรื่องของกระบวนการยื่นหยัดต่อสู้ บูรณะ พื้นฟูอัตลักษณ์ และอิสรภาพของชุมชนท้องถิ่น ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกจึงเปลี่ยนไป ไม่ใช่กระแสโลกลงสู่ท้องถิ่น แต่เป็นกระแสท้องถิ่นที่มีรากฐานทางทรัพยากร ภูมิปัญญาพัฒนาการและประวัติศาสตร์การดำรงอยู่ของตนเองเพื่อต่อสู้และต่อกรกับกระแสโลกนั่นเอง

ดังนั้นหากพิจารณาถึงบริบทชุมชนตำบลยางคำจากนิยามข้างต้นแล้ว จะเห็นว่าความเป็นท้องถิ่นของตำบลยางคำยังมีการอนุรักษ์ซึ่งคุณค่าและอัตลักษณ์ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญา แม้กระแสโลกจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ ณ ปัจจุบันชุมชนตำบลยางคำยังคงมีการสืบทอดอยู่

กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำกับแนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน

เนื่องจากรูปแบบการจัดสวัสดิการของชุมชนตำบลยางคำ เป็นรูปแบบสวัสดิการกระแสรองที่เป็นระบบการพึ่งตนเองของคนในชุมชน ดังนั้นในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาจึงได้นำแนวคิดเรื่องทุนมาอภิปรายร่วม ได้แก่ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และแนวคิดทุนทางสังคม

แนวคิดทุนทางสังคมและแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชุมชน โดยเชื่อว่าระบบชุมชนให้ความสำคัญแก่คน ความเป็นมนุษย์ ความมีน้ำใจ เอื้ออาทรและเมตตา แก่นของระบบคือสถาบันครอบครัวและชุมชน ระบบนี้เป็นระบบของสังคมอีสานเราเองแท้ ๆ ระบบชุมชนสะท้อนให้เกิดวัฒนธรรมชุมชน เป็นอุดมการณ์ที่ยึดโยงสมาชิกในชุมชนไว้ด้วยกัน อาจแสดงออกเป็นรูปธรรมต่าง ๆ กันในวิถีชีวิตทั้งในการผลิตและในศิลปะการรื่นเริง อาจแตกต่างกันในผลผลิตในรูปแบบในแต่ละท้องถิ่นของประเทศ มีรูปแบบที่หลากหลาย แต่ก็มิลักษณะร่วมกัน คือเน้นความพอเพียงและการพึ่งตัวเองทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะผลผลิตข้าวและ

ปลา มีจิตใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ชุมชนทุกชุมชนมีระบบวัฒนธรรมเป็นของตน ไม่ว่าจะเป็
 ระบบการผลิตหรือระบบการทำมาหากิน ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ประกอบด้วย ครอบครัว เครือ
 ญาติ ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน และระบบทางความเชื่อ ประกอบด้วย ศาสนา คุณค่า
 และพิธีกรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา การพัฒนากระแสหลักทำให้ระบบ
 วัฒนธรรมชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ชุมชน สังคม เต็มลงเรื่อยๆ ดังนั้น การศึกษาระบบวัฒนธรรม
 ชุมชนในอดีต และจุดเปลี่ยนของวัฒนธรรมชุมชนในปัจจุบัน จะทำให้ทราบคุณค่า การรื้อฟื้นระบบ
 วัฒนธรรมชุมชนบางอย่างจะช่วยทำให้ชุมชนสามารถที่จะสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่คนในชุมชนได้ ซึ่ง
 ก็สอดคล้องกับการดำเนินงานของกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำที่มีการนำมาประยุกต์ใช้เป็น
 พื้นฐานในการขับเคลื่อนงานด้านสวัสดิการชุมชน ได้อย่างลงตัวคล้ายกับการสวัสดิการในยุคแรกๆ
 คือยุคเบ๊เบ๊ โดยสามารถมองผ่าน 3 ฐานหลักในการเป็นกลไกการก่อรูปและการแสดงออกของ
 งานสวัสดิการบนความเคยชินกับวิถีชีวิตของคนในตำบลยางคำ อันได้แก่ ฐานวัฒนธรรมและจารีต
 ประเพณี ฐานวิถีการผลิต และฐานศาสนาและความเชื่อ

กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำกับแนวคิดและวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมี ส่วนร่วม (Participatory Action Research)

เนื่องจากในกระบวนการวิจัยผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดและวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมี
 ส่วนร่วม (Participatory Action Research) ซึ่งหมายถึง กระบวนการที่ชาวบ้านซึ่งเคยเป็นผู้ถูกวิจัย
 เปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้วิจัยร่วมกับนักวิจัย ทำการศึกษาวิจัยเป็นทีม และมีส่วนร่วมตลอดกระบวน
 การศึกษาวิจัย ตั้งแต่ทำความเข้าใจปัญหาของชุมชน วิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น ศึกษาชุมชนเพื่อ
 ค้นหาทรัพยากรชุมชนที่นำมาใช้เป็นเครื่องมือหรือแนวทางในการแก้ปัญหา ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการ
 แบบมีส่วนร่วมนี้จะทำให้ทีมวิจัยซึ่งเป็นชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจในปัญหา เรียนรู้
 ศักยภาพของชุมชน ในการแก้ไขปัญหา และเป็นการกระตุ้นและสร้างจิตสำนึกชุมชนบนฐานของ
 ทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น และยังเป็นการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่สร้างพลังอำนาจให้แก่ประชาชน
 ด้วย

ดังนั้นแนวคิด PAR จึงมีความสำคัญต่อโจทย์วิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการ
 ชุมชนที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น เนื่องจากเป็นโจทย์วิจัย
 ที่มุ่งค้นหาองค์ความรู้ที่เกิดจากการถอดบทเรียนชุดประสบการณ์ที่ผ่านมาของระบบสวัสดิการ
 ชุมชนในรูปแบบต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชนทั้งที่จัดการโดยรัฐ เอกชน และชุมชน ตามวัตถุประสงค์

การวิจัยในข้อ 1 และการค้นหาองค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน ตามวัตถุประสงค์การวิจัยในข้อ 2 ทั้งนี้แนวคิด PAR จะเป็นกระบวนการสำคัญเพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ เนื่องจากเป็นแนวทางที่เกิดจากการสรุปทบทเรียนและสะท้อนความคิดเห็นของคนในชุมชนเอง (Emic View)

ผลจากการศึกษาวิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น มีข้อค้นพบทั้งที่สอดคล้องและไม่สอดคล้องกับงานวิจัยที่ได้มีการทบทวนไว้ในบทที่ 2 ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่สอดคล้อง ได้แก่ ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์ (2547) ศึกษาเรื่อง กระบวนทัศน์การให้บริการสวัสดิการสังคมเชิงคุณภาพด้านเด็กกับความมั่นคงของมนุษย์ ที่ได้กล่าวถึงการให้บริการสวัสดิการสังคมเชิงคุณภาพ ด้านเด็กว่าต้องคำนึงทั้งคุณภาพและมาตรฐานควบคู่กันไป ซึ่งก็สอดคล้องและสัมพันธ์กับกลุ่มกองทุนของตำบลยางคำที่ได้มีรูปแบบการจัดการที่ยึดรูปแบบตามความต้องการและสภาพปัญหาของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นคนในชุมชนเป็นหลักตั้งแต่การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งครอบคลุมคุณภาพชีวิตแตกต่างจากให้สวัสดิการที่ผ่านมาของรัฐที่ไม่เหมาะสมและไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ดังเช่น ระพีพรรณ คำหอม (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การประเมินโครงการบริการสวัสดิการสังคมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในประเทศไทย ซึ่งผลการประเมินก็พบว่า บริการส่วนใหญ่ที่รัฐจัดให้ผู้สูงอายุ นั้น ไม่เหมาะสมและไม่เป็นธรรมเพราะผู้สูงอายุกลุ่มยากจน ไร้ญาติ ไม่มีผู้ดูแลยังไม่สามารถเข้าถึงบริการของรัฐได้ ซึ่งเป็นผลจากระบบการคัดเลือกผู้สูงอายุที่ไม่เป็นธรรมอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมายยังไม่ได้รับบริการ ไม่สามารถพิทักษ์สิทธิของตนเอง ไม่มีส่วนร่วม การจัดบริการเน้นบริการแบบแยกส่วน อีกทั้งในกระบวนการบริหารจัดการ การดำเนินงานก็ไม่ได้สร้างการมีส่วนร่วมของผู้รับสวัสดิการ จึงส่งผลให้บริการส่วนใหญ่ขาดความยั่งยืนของบริการและกิจกรรม ไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งให้ผู้สูงอายุและชุมชนได้ในระยะยาว ดังนั้นรูปแบบสวัสดิการของรัฐที่ผ่านมาจึงออกมาในรูปแบบของการจ่ายเบี้ยเพียงอย่างเดียว ดังผลการศึกษาของ ระพีพรรณ คำหอม และคณะ (2547) ที่ศึกษาเรื่อง การประเมินผลการจ่ายเงินสงเคราะห์เพื่อการยังชีพสำหรับผู้สูงอายุ ที่พบว่า เป็นการจัดสวัสดิการเป็นเพียงการทดแทนสวัสดิการในรูปแบบเบี้ยยังชีพที่เป็นรูปแบบหลักแบบเดียวของรัฐที่ให้กับคนในชุมชน

ประเด็นที่ไม่สอดคล้อง ได้แก่ งานศึกษาของ วรวิทย์ เจริญเลิศ และ นภาพร อติวานิชยพงศ์ (2546) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสกลุ่มแรงงานในภาคอุตสาหกรรม และงานศึกษาของ ชัดติยา วรรณสุด และ จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร (2546) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส และงานศึกษาของ วิทยากร เชียงกูล (2546) ศึกษาเรื่องการพัฒนาาระบบสวัสดิการสำหรับคนจน และคนด้อยโอกาส กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพอิสระรายย่อย ซึ่งประเด็นของความไม่สอดคล้องเนื่องจากขอบเขตของพื้นที่การศึกษา และหน่วยของการวิเคราะห์ที่ต่างกัน คือทั้ง 3 เรื่องข้างต้นศึกษาเฉพาะกลุ่มคนที่เป็นภาคแรงงานในพื้นที่โรงงาน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ไม่ยั่งยืน แต่พื้นที่ชุมชนอย่างคำ มีขอบเขตพื้นที่ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ดังนั้นการจัดสวัสดิการจึงต้องแสวงหาการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การค้นหาทุนและศักยภาพ รวมทั้งต้องการความต่อเนื่องและยั่งยืน

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา คือ 1) เพื่อศึกษาระบบสวัสดิการชุมชนในรูปแบบต่างๆที่มีอยู่แล้วในชุมชนทั้งที่จัดการโดยรัฐ เอกชน และชุมชนเอง 2) เพื่อศึกษาองค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม โดยชุมชน 3) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น โดยผู้ศึกษาได้เลือกพื้นที่ตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นการเลือกพื้นที่ในการวิจัยแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เนื่องจากเป็นพื้นที่ชุมชนที่มีพัฒนาการดำเนินงานด้านสวัสดิการมาอย่างต่อเนื่อง และยังประสบความสำเร็จและมีชุดประสบการณ์งานด้านการจัดสวัสดิการในระดับพื้นที่และเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ของพื้นที่เครือข่ายในประเด็นงานดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้พื้นที่ตำบลยางคำยังเป็นพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนางานด้านต่างๆ เช่น ด้านสังคม สิ่งแวดล้อม การเมือง การสร้างความสมานฉันท์ และความสงบสุขของสมาชิกในพื้นที่

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่เน้นกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participation Method) โดยมีขั้นตอนในการวิจัย ได้แก่ การสำรวจพื้นที่ การวิเคราะห์เอกสาร และการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ด้วยการจัดการความรู้ (Knowledge Management) จากการสัมภาษณ์ (Interview) การสังเกตการณ์ (Observation) การสนทนากลุ่ม (Focus Group) การวิเคราะห์และการตรวจสอบข้อมูลผ่านกระบวนการศึกษาและบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยใช้ทีมวิจัยร่วม 5 คนในระดับพื้นที่เป็นกลไกร่วมในการประสานงานและร่วมดำเนินการในกระบวนการต่างๆ รวมทั้งการเน้นให้เกิดการสรุปทบทวนองค์ความรู้จากพื้นที่เพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่ผลการวิจัย คือ การค้นหาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม โดยชุมชน ส่วนการนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการนำเสนอด้วยรูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis Approach) โดยใช้แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการวิเคราะห์และทำความเข้าใจปรากฏการณ์ ทั้งหมด 4 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มแนวคิดเกี่ยวกับสวัสดิการ

ได้แก่ แนวคิดสวัสดิการสังคม และแนวคิดสวัสดิการชุมชน (2) กลุ่มแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่น ได้แก่ แนวคิดท้องถิ่นนิยม แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง และแนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชนเข้มแข็ง (3) กลุ่มแนวคิดทุนทางสังคมและแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดทุนทางสังคม (4) กลุ่มแนวคิดและวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) รวมทั้งทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อมาใช้เป็นกรอบแนวคิดการวิจัย



ภาพที่ 18 การสรุปผลการวิจัย

การนำเสนอในบทนี้ ได้แก่ (1) บทสรุปผลการวิจัย (2) การอภิปรายผล (3) บทสังเคราะห์ระบบสวัสดิการชุมชนกับการสร้างความเข้มแข็งและยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น และ (4) ข้อเสนอแนะโดยมีผลการศึกษาดังต่อไปนี้

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสม โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัยออกเป็น 4 ส่วน ประกอบด้วย 1) บริบทและสภาพทั่วไปของชุมชนตำบลยางคำ 2) ระบบสวัสดิการชุมชนของตำบลยางคำ 3) องค์กรประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน 4) แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน โดยมีผลการศึกษาดังต่อไปนี้

บริบทและสภาพทั่วไปของชุมชนตำบลยางคำ

ชุมชนตำบลยางคำ เป็นชุมชนท้องถิ่นในชนบทอีสาน ที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกัน อาชีพโดยส่วนใหญ่ของชาวบ้านคือ ทำนา และพึ่งพิงฐานทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากชุมชนมีศักยภาพในด้านพื้นที่ค่อนข้างมาก เนื่องจากพื้นที่ตำบลยางคำอยู่ติดกับเขตอุทยานแห่งชาติภูเม็ง ส่งผลให้มีทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อการดำรงชีวิต อันได้แก่ ทรัพยากรป่าไม้ แหล่งน้ำทางธรรมชาติ เป็นต้น นอกจากนั้นแล้ว สภาพสังคมการอยู่ร่วมกันของคนในตำบลยังอยู่กันแบบพึ่งพาอาศัยกันแบบเครือญาติ วิธีที่ดำรงอยู่จึงสะท้อนให้เห็นภาพของความมีน้ำใจ เวลาเจ็บป่วยหรือเวลาเสียชีวิตในชุมชน ซึ่งเป็นความทุกข์ทั้งกายและใจของครอบครัวที่เผชิญกับโชคชะตาเหล่านี้ นั่นหนทางที่จะช่วยเหลือให้ผู้เผชิญกับความทุกข์ให้ผ่อนคลาย และมีกำลังใจในการต่อสู้กับความทุกข์ที่ประสบอยู่

นอกจากนั้นแล้วยังพบว่า ระบบความสัมพันธ์ของคนตำบลยางคำกับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ยังคงดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน และรูปแบบดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับระบบงานสวัสดิการในชุมชนอย่างมาก อาทิเช่น ระบบความสัมพันธ์กับทรัพยากรส่วนบุคคล เช่น การใช้ประโยชน์ จากป่าหัวไร่ปลายน่า พื้นที่ส่วนนี้ถึงแม้จะเป็นพื้นที่ที่มีเจ้าของ แต่ในลักษณะการใช้ประโยชน์กลับอยู่ในรูปแบบที่สามารถเกื้อหนุนและการแบ่งปันกับเครือญาติและชุมชนที่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์พึ่งพาได้อย่างแท้จริง เช่น การเข้าไปเก็บหาของป่า เช่น เห็ด ผัก และแมลงที่สามารถกินได้ เช่น จักจั่น แมงกิ้งกูด เป็นต้น หรือแม้กระทั่ง ไม้ฝืน และ ใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงวัว เลี้ยง ควาย ได้ด้วยเช่นกัน ด้านระบบความสัมพันธ์กับทรัพยากรส่วนรวม นอกจากพื้นที่การใช้ทรัพยากรที่เป็นส่วนบุคคลแล้ว ในพื้นที่ตำบลยางคำ ยังมีพื้นที่สาธารณะ ที่เป็นของส่วนรวม เช่น ป่าภูเม็ง ป่าชุมชน โสกรัง และแหล่งน้ำสาธารณะ เช่นลำห้วยยาง ลำห้วยจิว ด้วยเช่นกัน รูปแบบและลักษณะการใช้ประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรเหล่านี้ ไม่แตกต่างจากรูปแบบการพึ่งพาทรัพยากรส่วนบุคคล มากนัก คือ ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการดำรงชีวิต การหาอาหารจากป่า การหาอาหารจากแหล่งน้ำ การหาสมุนไพร การเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย สร้างรายได้เสริมจากแหล่งทรัพยากรต่างๆ หากแต่การใช้ประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรร่วมกันที่มีในพื้นที่ตำบลยางคำ จะมีกฎกติกาของชุมชนเป็นกลไกการควบคุมที่เกิดจากมติความเห็นชอบจากสมาชิกภายในตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำก็ได้มีโครงการอบรมอาสาสมัครฝ่ายทรัพยากรในตำบลที่มาจากตัวแทนแต่ละหมู่บ้านคอยดูแลและควบคุมการละเมิดหรือฝ่าฝืนกฎระเบียบของชุมชนที่ตั้งไว้

โดยสรุปแล้วการวิเคราะห์บริบทของพื้นที่และความสัมพันธ์ระหว่าง บริบททางสังคมในการพึ่งพิงระบบนิเวศน์ชุมชนในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัว และชุมชนตำบลยางคำ เนื้อหาในส่วนนี้ มุ่งแสดงให้เห็นภาพระบบความสัมพันธ์และระบบการดำรงอยู่ของคนในตำบลยางคำ ภายใต้เงื่อนไขความสัมพันธ์ในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกันอย่างเป็นองค์รวมและเพื่อปูทางให้เห็นถึงระบบการช่วยเหลือเกื้อหนุนของคนในชุมชนตำบลยางคำและการใช้ประโยชน์ร่วมกันภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ ถือได้ว่าเป็นรูปแบบของงานสวัสดิการชุมชน ที่มีรูปอยู่อยู่ในระบบความสัมพันธ์และวิถีชีวิตของคนในตำบลยางคำ ซึ่งสอดคล้องกับที่ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ ได้กล่าวไว้ว่า “แม้คำว่า สวัสดิการสังคมจะเป็นคำใหม่ในสังคมไทย แต่ความคิดที่เกี่ยวกับสวัสดิการสังคมก็มีร่องรอยปรากฏอยู่กับสังคมมานานแล้ว นับตั้งแต่การช่วยเหลือเกื้อกูลในระบบเครือญาติ เพื่อนสนิท ชุมชน และการช่วยเหลือแบ่งปันกับภายนอกชุมชน เช่น ผู้สูงอายุเลี้ยงหลาน หลานส่งเงินให้ปู่ย่า ตายาย การทำบุญเข้าวัด การช่วยเหลือกันในงานบวชงานแต่งงานและบุญประเพณีต่างๆ” เนื้อหาการศึกษาและวิเคราะห์บริบทของพื้นที่และบริบทความสัมพันธ์ระหว่าง บริบททางสังคมในการพึ่งพิงระบบนิเวศน์ชุมชนในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชนตำบลยางคำ ถือได้ว่าเป็นกุญแจหนึ่งที่น่าสนใจศึกษาสามารถ “ถอดรหัส” จากเรื่องราวและปรากฏการณ์ในพื้นที่ เพื่อนำไปสู่การอธิบายพัฒนาการการจัดสวัสดิการสังคม ที่ทางผู้ศึกษาจะได้นำเสนอเนื้อหาในส่วนต่อไป

ระบบสวัสดิการชุมชนของตำบลยางคำ

ในบทที่ 4 ผู้ศึกษาได้นำเสนอรายละเอียดเนื้อหาของ การแบ่งช่วงและลักษณะของงานด้านสวัสดิการ โดยแบ่งพัฒนาการการจัดสวัสดิการที่ผ่านมา โดยแบ่งออกได้เป็น 3 ยุค ได้แก่

ยุคที่หนึ่ง: ยุคเบ่งแยง เป็นยุคแห่งการจัดสวัสดิการในระบบวิถีชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ฐานวัฒนธรรมและจารีตประเพณี ฐานวิถีการผลิต ฐานศาสนาและความเชื่อ ซึ่งถือเป็นรูปแบบการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางสังคมโดยผ่านระบบเครือญาติและระบบความเป็นชุมชน เป็นวิถีการปฏิบัติและรูปแบบที่ร่วมกันทำมา คือการก่อรูปงานด้านสวัสดิการสังคมที่มาจากฐานวัฒนธรรมและประเพณีเก่าอันแสดงให้เห็นถึงรูปแบบและกระบวนการการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เชื่อมโยงและสัมพันธ์กับฐานด้านวัฒนธรรมประเพณี วิถีการผลิตและระบบศาสนาความเชื่อ เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว การลงแขกปลูกบ้าน การยึดถือปฏิบัติบุญประเพณี ต่างๆ ในรอบปี เป็นสื่อกลางในการแสดงออกของรูปแบบวิถีปฏิบัติในพื้นที่ที่ได้เลือกมาเป็นกรณีศึกษา สะท้อนให้เห็นถึงการช่วยเหลือ

เกี่ยวเนื่องกันของคนในชุมชนตำบลอย่างคำ งานสวัสดิการสังคมในยุคแรกนี้ คือการปฏิบัติการทางสังคม ที่คนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยมากกว่าการ การจัดสวัสดิการที่เป็นรูปแบบ มีโครงสร้างกรรมการการบริหารหรือมองในเชิงการคุ้มครองที่เป็นตัวเงิน

ยุคที่สอง: ยุคการจัดสวัสดิการที่มีรัฐเป็นแกนหลัก เป็นยุคแห่งการจัดสวัสดิการเชิงสังคมสังเคราะห์ ประกอบด้วยระบบสวัสดิการสังคมขั้นพื้นฐานด้านต่างๆ โดยรัฐที่มีในพื้นที่ตำบลอย่างคำ พัฒนาการการจัดสวัสดิการสังคมในช่วงนี้ของพื้นที่ตำบลอย่างคำมีความเข้มข้นและความคาดหวังจากชุมชนมากสมควร เนื่องจากการจัดสวัสดิการสังคมในยุคนี้รัฐเข้ามามีบทบาทอย่างมากโดยการ ใช้รูปแบบโครงการพัฒนาต่างๆ เป็นสื่อกลาง พร้อมกันนี้การเข้ามาของโครงการพัฒนาต่างๆยังได้นำเอาแนวคิดและเงื่อนไขต่างๆเข้ามาในชุมชนด้วย เช่น แนวคิดและรูปแบบการพัฒนาประเทศตามกรอบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น ที่เน้นการพัฒนาแบบรวมศูนย์และการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศจากส่วนบน ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา กระบวนการเหล่านี้ ได้สร้างให้ชุมชนตำบลอย่างคำปรับเปลี่ยนแนวคิด และวิถีการดำรงชีพ และชุมชนได้เพิ่มความคาดหวังต่อรัฐบาลว่าจะมีนโยบายและมีโครงการพัฒนาอะไร มาสู่ครอบครัวและชุมชนของตนเองบ้าง และในขณะเดียวกันรัฐเองก็พยายามจัดโครงการการสวัสดิการขั้นพื้นฐานให้กับประชาชน พื้นที่ตำบลอย่างคำเป็นเอกเช่นเดียวกันกับสังคมทั่วไป คือได้รับการบริการขั้นพื้นฐานที่รัฐส่วนกลางจัดให้ โดยรัฐส่วนกลางเป็นกลไกหลักในการดำเนินงานแบบเบ็ดเสร็จในพื้นที่ตำบลอย่างคำ แต่ปี พ.ศ. 2540 ได้มีนโยบายการกระจายอำนาจการบริหารงานราชการสู่ท้องถิ่น (Decentralization) กลไกการบริหารงานจึงถูกโยกย้ายมาลงสู่ท้องถิ่น ซึ่งรัฐส่วนกลางไม่จำเป็นต้องลงมาปฏิบัติเองหากแต่เป็นเพียงผู้กำหนดวางนโยบายและจัดสรรงบประมาณลงสู่หน่วยงานราชการส่วนท้องถิ่นเป็นผู้บริหารจัดการและปฏิบัติการในระดับพื้นที่ตนเอง จากการศึกษาพบว่า การจัดสวัสดิการสังคมในยุคนี้ กลไกหลักในการดำเนินการคือ ส่วนราชการ หรือรัฐ ซึ่งสามารถแบ่งได้ ส่วนคือ รัฐส่วนกลางกับรัฐท้องถิ่น ประชาชนตำบลอย่างคำเป็นเพียงผู้รับผลประโยชน์จากกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่รัฐดังกล่าวดำเนินการในพื้นที่ตำบลอย่างคำ

ยุคที่สาม: ยุคการจัดสวัสดิการสังคมทางเลือก เป็นยุคแห่งการจัดสวัสดิการที่ชุมชนร่วมกับองค์กรรัฐและองค์กรเอกชนภายนอก เป็นการนำเสนอรูปแบบการจัดสวัสดิการทางเลือก การก่อเกิดของกองทุนสวัสดิการชุมชนออมวันละบาท ของพื้นที่ตำบลอย่างคำ ซึ่งเป็นระบบการจัดสวัสดิการทางเลือกของพื้นที่ตำบลอย่างคำ กองทุนสวัสดิการชุมชนออมวันละบาท เกิดขึ้นภายใต้แนวคิดสำคัญ

คือ “ให้อย่างมีคุณค่า รับอย่างมีศักดิ์ศรี” ซึ่งถือเป็นการจัดสวัสดิการของชาวบ้าน โดยชาวบ้าน เพื่อชาวบ้าน ที่เน้นการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนและธรรมชาติอย่างเคารพซึ่งกันและกัน

โดยมีขั้นตอนกระบวนการการก่อเกิดกองทุนสวัสดิการชุมชนที่สำคัญ ทั้งหมด 8 ขั้นตอนด้วยกัน คือ ขั้นตอนที่ 1 การจุดประกายความคิด ซึ่งมีกระบวนการจุดประกายความคิดอยู่ 2 ส่วนคือ 1) การจุดประกายความคิดจากคนใน คือการทำความเข้าใจกับกลุ่มเป้าหมายด้วยกันก่อน และ 2) การจุดประกายความคิดโดยการศึกษาดูงานเพื่อเรียนรู้ประสบการณ์ และบทเรียนการทำงานจากพื้นที่อื่นๆ ขั้นตอนที่ 2 การค้นหาศักยภาพและทุนในชุมชน เป็นกระบวนการที่สำคัญที่เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของกองทุน เนื่องจากที่ผ่านมาชุมชนอาจจะเคยชินกับการพึ่งพิงภายนอกนั่นคือ รัฐ ทำให้ขาดความตระหนักและไม่เห็นคุณค่าความสำคัญของสิ่งดีๆ ที่เรียกว่าทุนภายในชุมชน ดังนั้นกระบวนการชวนคิด ชวนคุยโดยเริ่มต้นจากการค้นหาสิ่งดีๆ ที่มีอยู่ในชุมชนถือเป็นกระบวนการเสริมพลังให้กับคนในชุมชนได้หันมาพึ่งตนเอง และเชื่อมั่นในวิถีทางเลือกของตนเองมากขึ้น ขั้นตอนที่ 3 การขยายแกนนำให้ครอบคลุมพื้นที่ปฏิบัติการ ขั้นตอนที่ 4 การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานในท้องถิ่น ขั้นตอนที่ 5 การตั้งกองทุนสวัสดิการชาวบ้าน ขั้นตอนที่ 6 การบริหารกองทุน ขั้นตอนที่ 7 การติดตามประเมินผล และขั้นตอนสุดท้ายคือขั้นตอนที่ 8 การขยายผลจากกระบวนการขั้นตอนทั้งหมด สามารถสรุปเป็นแผนผังความคิด ได้ดังต่อไปนี้



ภาพที่ 19 สรุปกระบวนการขั้นตอนของกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลอย่างคำ

โดยสรุป พัฒนาการการจัดสวัสดิการในพื้นที่ตำบลยางคำ ทั้ง 3 ยุค พบว่า รากฐานของงานสวัสดิการในพื้นที่ตำบลยางคำ มาจากพัฒนาการในช่วงที่ 1 เป็นสำคัญ และมีกระบวนการปรับตัวมาอย่างต่อเนื่อง ภายใต้สภาวะการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่สังคมภายนอกที่เข้ามากระทบ

องค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน

องค์ประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมในพื้นที่ตำบลยางคำ มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่ตำบลยางคำ ที่มีการนำมาประยุกต์ใช้เป็นพื้นฐานในการขับเคลื่อนงานด้านสวัสดิการชุมชนได้อย่างลงตัว ใน 2 ลักษณะ คือ (1) องค์ประกอบและปัจจัยภายใน ได้แก่ องค์ประกอบและปัจจัยด้านทรัพยากรมนุษย์ ระบบนิเวศน์ชุมชน ฐานทรัพยากรธรรมชาติ สินค้าและบริการ ระบบการบริหารจัดการ (2) องค์ประกอบและปัจจัยภายนอก ได้แก่ องค์ประกอบและปัจจัยด้านเครือข่ายและพันธมิตรการเรียนรู้ ชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งนโยบายรัฐที่เอื้อต่อแนวทางการจัดระบบสวัสดิการ และปัจจัยเอื้อด้านสุดท้าย คือ กองทุน หรือ เงิน

แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสมโดยชุมชน

จากการศึกษา พบว่า แม้ว่าการดำเนินงานของกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำจะดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ปี 2548 ถึงปัจจุบัน ทำให้กองทุนได้สามารถขยายฐานสมาชิกและเพิ่มจำนวนกองทุนได้อย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งมีระบบบริหารจัดการที่ดี ซึ่งเกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาให้การสนับสนุนทั้งในเชิงองค์ความรู้และงบประมาณในเบื้องต้น จำนวน 55,000 บาท จากนั้น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนและ องค์กรบริหารส่วนตำบลก็สมทบเพิ่มให้ ปีละ 50,000 บาท และชาวบ้านร่วมสมทบในรูปแบบการออมวันละ 1 บาท แต่อย่างไรก็ตามการดำเนินงานของกองทุนก็พบจุดอ่อน ดังนี้ 1) สมาชิก ยังไม่เข้าใจคำว่าสวัสดิการส่งผลให้การขยายรูปแบบสวัสดิการไม่สามารถขยายรูปแบบไปได้มากกว่าที่ดำเนินการอยู่ 2) ยังขาดการมีส่วนร่วมในระดับเจ้าหน้าที่ปฏิบัติการของ อบต. และประชาชนในฐานกลุ่มและองค์กร เนื่องจากที่ผ่านมาสมาชิกและประชาชนยังมีความคิดว่าการดำเนินงานของกองทุนอยู่ภายใต้การดำเนินงาน ของคณะบริหาร อบต. ชุดนี้เท่านั้น ซึ่งหากพิจารณาถึงแนวโน้มหากหมดวาระของผู้บริหารชุดนี้ การดำเนินงานของกองทุนอาจจะไม่ต่อเนื่อง 3) การเข้ามาของกลุ่มต่างๆ ยังเข้ามาเฉพาะแกนนำกลุ่มเท่านั้น เช่น กลุ่มเกษตร กลุ่มสตรีแม่บ้าน อสม. อปพร. ทำอย่างไรจะ

ขยายฐานสมาชิกไปยังสมาชิกในแต่ละกลุ่มด้วย 4) กลุ่มสมาชิกกองทุนยังจำกัดอยู่เฉพาะผู้สูงอายุ และวัยกลางคนเท่านั้น 5) รูปแบบการออมยังไม่มีหลากหลาย ซึ่งสมาชิกกองทุนอยากจะพัฒนารูปแบบการออมให้มากขึ้น เช่น การออมเพื่ออนาคต หรือการออมเพื่อประเพณีวัฒนธรรม แต่ยังคงวิธีการว่าจะต้องพัฒนาหรือขยายรูปแบบการจัดสวัสดิการนี้อย่างไร ดังนั้นแนวคิดสำคัญของการพัฒนารูปแบบสวัสดิการของชุมชนตำบลยางคำ จึงควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาแนวคิดเรื่องสวัสดิการ เพื่อนำไปสู่แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม และการมีส่วนร่วมของคนภายในชุมชน โดยเฉพาะการเชื่อมโยงศักยภาพด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนเข้ามาเป็นกลไกในการพัฒนารูปแบบสวัสดิการชุมชน เช่น การเชื่อมโยง ฐานทรัพยากรต่างๆ ที่มีในชุมชน ฐานเศรษฐกิจชุมชน และการต่อยอดกองทุนสวัสดิการชุมชนที่มีอยู่แล้ว ไปสู่การจัดระบบสวัสดิการแบบองค์รวม

ดังนั้นข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัยแนวทางการจัดระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการที่เหมาะสมตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ในครั้งนี้ พบว่า มีแนวทางที่สำคัญของการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่สำคัญ 5 แนวทาง ดังต่อไปนี้

1) การบูรณาการเป้าหมายร่วม เนื่องจากที่ผ่านมา งานด้านสวัสดิการ เป็นวาทกรรมที่เกิดจากหน่วยงานภาครัฐได้ให้นิยามความหมายที่ชุมชนเป็นเพียงผู้รับ (ผู้ถูกกระทำ) ในขณะที่รัฐเป็นผู้ให้ (ผู้กระทำ) ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติความเชื่อเหล่านี้จำเป็นต้องให้คนในชุมชนได้มาสร้างเป้าหมายร่วมกันใหม่ว่า “สวัสดิการ” โดยชุมชนเพื่อชุมชนที่แท้จริงและที่ชุมชนอยากเห็นนั้นเป็นอย่างไร ซึ่งการวางเป้าหมายร่วมกันนี้จำเป็นต้องมีกระบวนการทำความเข้าใจและกระตุ้นให้คนในชุมชนได้เล็งเห็นถึงข้อมูลที่เป็นทุนและฐานศักยภาพของชุมชนเป็นสำคัญ

2) การบูรณาการแผนระดับท้องถิ่นสู่ระดับนโยบาย คือการจัดทำยุทธศาสตร์หรือแผนเชิงนโยบายที่มีระบบและชัดเจนทั้งในระดับพื้นที่และเชื่อมสู่ระดับนโยบาย ทั้งนี้เพื่อให้การดำเนินงานด้านสวัสดิการไม่เกิดความซ้ำซ้อน และเป็นแผนที่เกิดจากความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

3) การบูรณาการระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ที่ผ่านมางานสวัสดิการได้มีหลายหน่วยงาน หลายองค์กรเข้าไปดำเนินการ ดังนั้นควรมีการบูรณาการความร่วมมือระหว่างหน่วยงานทั้งในพื้นที่และภายนอก

4) การสร้างระบบความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ เนื่องจากบทเรียนที่ผ่านมาของสวัสดิการหรืองานพัฒนาใดๆ ก็ตาม พบว่า รูปแบบการพัฒนาเหล่านั้นจะไม่ยั่งยืน เนื่องจากแต่ละพื้นที่ที่จะมีความแตกต่างหลากหลายทั้งในเชิงบริบทพื้นที่และวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ดังนั้นการขับเคลื่อนงานด้านสวัสดิการในระดับพื้นที่จะต้องมีหน่วยการจัดการเชิงพื้นที่ที่เข้าใจมิติความหลากหลายเหล่านี้ โดยมีวิธีการคือ การจัดทำฐานข้อมูลในระดับพื้นที่เพื่อชี้ให้เห็นว่าในพื้นที่มีฐานทรัพยากรอะไรบ้าง จากนั้นก็นำฐานข้อมูลเหล่านี้มาออกแบบระบบสวัสดิการที่เหมาะสมและสอดคล้องกับชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ

5) การจัดการองค์ความรู้และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ถือเป็นขั้นตอนสำคัญที่แทรกอยู่ในทุกๆ ขั้นตอนของการดำเนินงาน คือ การจัดการความรู้ (Knowledge Management) เพื่อให้ทราบถึงปัญหาอุปสรรค และบทเรียนของการดำเนินงานสวัสดิการ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและร่วมกันค้นหาทางออกร่วมกัน



ภาพที่ 20 แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมโดยชุมชน

บทสังเคราะห์ระบบสวัสดิการชุมชนกับการสร้างความเข้มแข็งและยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น

ระบบสวัสดิการชุมชนในปัจจุบันกำลังเป็นประเด็นที่หลายฝ่าย ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน หรือแม้แต่ภาคชุมชนเองก็ได้หันมาให้ความสนใจและมีการหยิบยกประเด็นนี้ ขึ้นมาพูดและพัฒนาเพื่อเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาของสังคมไทย ปัจจุบันสถานภาพของประเด็นนี้เองงานดังกล่าวก็มีความแตกต่างกันหลายระดับ (Multi Level) อย่างเห็นได้ชัดหลายพื้นที่ในสังคมไทย อย่างเช่น บางพื้นที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ จุดถ่ายทอดและบ่มเพาะทางความคิดเรื่องงานสวัสดิการสังคม ให้กับคนทั่วไป บางพื้นที่เป็นแหล่งศึกษาทางวิชาการให้กับนักวิชาการในการทดลองความรู้ บทเรียนและชุดประสบการณ์เพื่อนำมาสร้างกระบวนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนต่อไป และมีอีกหลายแหล่งที่เป็นแหล่งเรียนรู้ดูงานให้กับคนที่สนใจ จากการศึกษาวิจัยผนวกกับการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถสังเคราะห์ระบบสวัสดิการชุมชนกับการสร้างความเข้มแข็งและยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น ได้ โดยผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาการสังเคราะห์ได้ดังต่อไปนี้

การให้นิยามความหมายของสวัสดิการ

ผู้วิจัยยังมีความเชื่อว่า ยังมีอีกหลายพื้นที่ที่ยังคงไม่เข้าใจความหมายของคำว่า สวัสดิการสังคมสังคม โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบท จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า ช่วงแรกที่ผู้วิจัยเข้าไปทำการศึกษาระดับพื้นที่ ยังคงมีความสับสนว่า ระบบสวัสดิการสังคม และระบบสวัสดิการชุมชน แท้ที่จริงแล้วนั้น มันมีความหมายหรือนัยยะเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

ในการศึกษาระดับพื้นที่จะมุ่งเป้าไปศึกษา ในประเด็น ระบบสวัสดิการชุมชน หลังจากได้เริ่มกระบวนการเก็บข้อมูลในพื้นที่ตำบลยางคำ โดยการนั่งร่วมวง “วงโสเหล่” กับผู้เฒ่าที่เป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการและสมาชิกในชุมชนให้การยอมรับนับถือ จากการบอกเล่าของผู้เฒ่า ในพื้นที่ตำบลยางคำ เล่าว่า

“ถ้าซิว่าเรื่องสวัสดิการสังคมนั้น พวกพ่อบู้ตอก บู้ตอกว่ามันคือยัง แต่ก็แต่ก่อนนั้น มีแต่หลวงเผิ่นเอาของมาแจก แต่ถ้าซิให้บอกว่ แต่ก็แต่ก่อนอยู่จั่งได้ เบ็งแยงกันจั่งได้ เกิดมาอยากอยู่อยากได้หยั่ง มีความสุข ความพอใจ จั่งไค่นั้น พวกพ่อกะพออยู่ พวกพ่อกะอยากมีเข้ากิน มีดินอยู่ มีคู่นอนนำ มีเงินค่าเต็มไห มีเฮือนใหญ่มุงฝากระดาน มีลูกหลานนั่งเฝ้า ยามเฒ่าได้เข้าวัดฟังธรรม”

จากคำกล่าวข้างต้น ได้สะท้อนให้เห็นว่า ถ้าพูดเรื่องงานสวัสดิการสังคม ชาวบ้านจะนึกถึงรัฐ หรือหลวง หน่วยงานราชการที่เป็นตัวแทนนำสิ่งของหรือมีโครงการต่างๆมาให้ มุมมองนี้สะท้อนให้เห็นว่าที่ผ่านมารัฐมีบทบาทหลักและเป็นในรูปของการสังคมสังเคราะห์ แต่ในทางกลับกัน การเข้าไจระบบการช่วยเหลือ ระบบการเบี่ยงแยง หรือ ระบบการดูแลกันยังคงมีน้อยและมักจะไม่ได้ถูกยอมรับในวงวิชาการ

แต่จากคำกล่าวของชาวบ้านข้างต้นนี้สามารถอธิบายและสะท้อนนิยามความหมายของคำว่า “สวัสดิการชุมชน” ได้อย่างถูกต้องและอาจจะลึกกว่านิยามในเชิงวิชาการก็เป็นได้ ซึ่งตีความได้ว่า สวัสดิการชุมชน ก็คือ การสร้างหลักประกันคุณภาพชีวิตและการดูแลแบ่งปันอย่างเกื้อกูลของคนในพื้นที่ตำบลย่างคำได้ คือ ต้องมีข้าวและอาหารกินอย่างพอเพียงและปลอดภัย ต้องมีที่ดินในการปลูกที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำมาหากินพร้อมทั้งมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตน มีเงินเก็บเงินออม มีบ้านอยู่อาศัยที่มั่นคงถาวร มีลูกหลานญาติพี่น้องคอยดูแลและช่วยเหลือกัน และยามแก่ชรามีวัดหรือสถาบันศาสนาในการบำเพ็ญจิตใจและได้เรียนรู้ธรรมะ เพราะถ้าจะนึกถึงระบบสวัสดิการชุมชนหรือระบบการดูแลกันในอดีตก็คือ การลงแรง ลงแขก การดูแลกันและกัน เช่น คนในชุมชนจะคลอดลูกก็มีระบบพยาบาลระดับชุมชน ก็คือ หมอตำแย ถ้าคนในชุมชนเจ็บป่วย เป็นไข้ หรือแม้แต่สัตว์เลี้ยงในชุมชนเป็นโรค ก็พึ่งหมอสมุนไพรในชุมชน มีการละเล่นตามฤดูกาลสิ่งเหล่านี้ไม่ได้พึ่งพาทายนอกซึ่งนิยามความหมายดังกล่าวก็ครอบคลุมมิติของระบบสวัสดิการที่คนในชุมชนพึงต้องการจะได้รับเป็นอย่างยิ่ง

การออกแบบสวัสดิการที่เหมาะสม

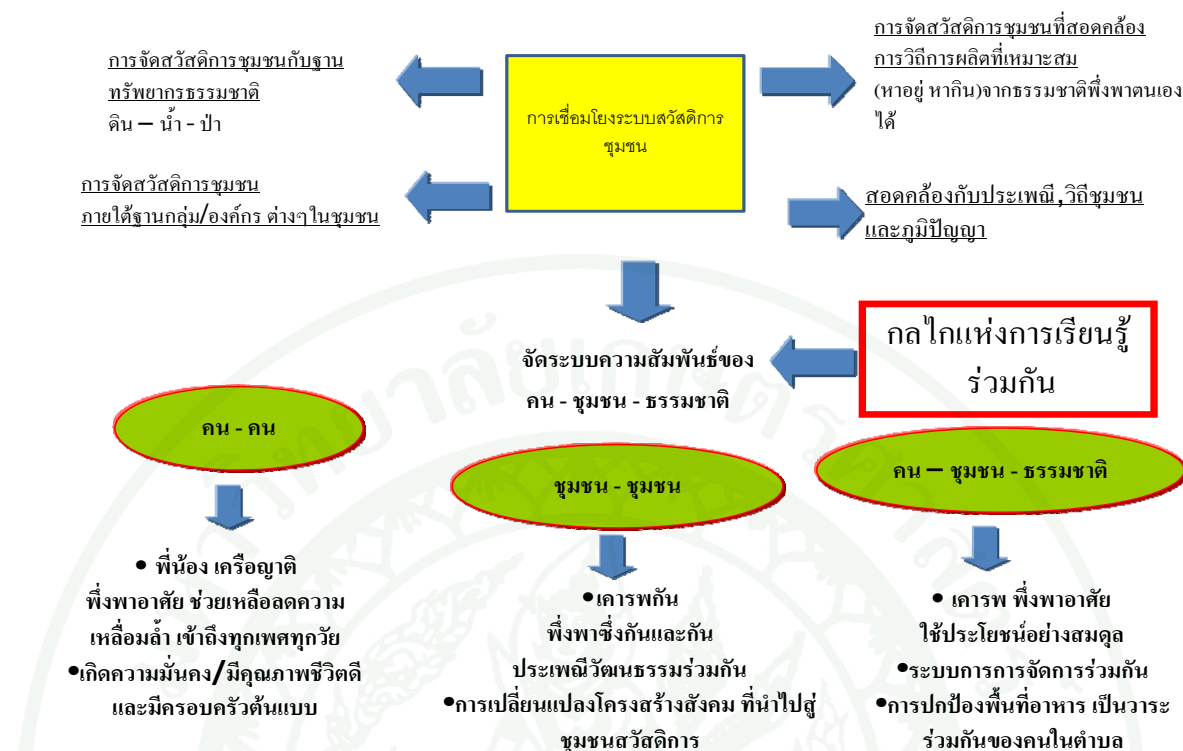
จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า รูปแบบและวิถีคิดเรื่องงานสวัสดิการในสังคมไทย ได้รับอิทธิพลจากกระบวนทางแนวคิด ทฤษฎีของชาติตะวันตก อย่างมาก ดังนั้นการที่จะนิยามความหมายหรือแนวคิดเรื่องระบบสวัสดิการสังคมและระบบสวัสดิการชุมชน หรือแม้แต่กรอบแนวคิดกระบวนกรจึงควรมีการสร้างความคิดที่ชัดเจน เพราะที่ผ่านมากการจัดสวัสดิการสังคมเรานำแนวคิดทฤษฎีจากชาติตะวันตกเข้ามาเป็นแนวทางในการขับเคลื่อนงานสวัสดิการสังคมกระแสหลักทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ ดังนั้นการที่จะนำแนวคิดทฤษฎีการจัดสวัสดิการสังคมของตะวันตกมาอธิบายความเป็นบริบทของสังคมไทย เช่น พื้นที่ตำบลย่างคำหรือพื้นที่ภาคอีสานโดยทั่วไปแล้วนั้น ทางผู้วิจัยมองว่า จำเป็นต้องมีการทบทวน เรื่องแนวคิด นัยยะของความหมาย ความเหมาะสมและความสอดคล้อง เพราะพื้นฐานของสังคมไทยโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคอีสาน คือ สังคมของภาค

เกษตรกรรม ที่มีรากฐานการก่อเกิดมาจากระบบเครือญาติ วิธีการผลิตเพื่อบริโภค วิถีวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ ระบบศาสนา การช่วยเหลือเกื้อกูล ซึ่งแตกต่างกันกับ แนวคิดชาติตะวันตกซึ่งมีรากฐานการก่อเกิดมาจากระบบอุตสาหกรรม การรวมตัวจึงทำให้เกิดการคุ้มครองเรื่องสิทธิ ของกลุ่มผู้ที่ถือว่าเป็นสังคมชายขอบและไม่ได้รับความคุ้มครองจากระบบดังกล่าว

บทเรียนที่ได้รับจากการศึกษาแนวทางการขับเคลื่อนงานสวัสดิการของพื้นที่ตำบลยางคำ คือ การออกแบบและพัฒนารูปแบบระบบสวัสดิการชุมชน เพราะฐานคิดและกระบวนการผนวกกับองค์ประกอบและปัจจัยด้านต่างๆ ในพื้นที่สามารถบ่งชี้ให้เห็นว่าการจัดระบบสวัสดิการ ต้องเป็นระบบแบบองค์รวมหรือระบบสวัสดิการชุมชนเชิงบูรณาการ ซึ่งรายละเอียดและทางการบูรณาการงานด้านสวัสดิการ ในพื้นที่ได้เสนอรายละเอียดไว้แล้วนั้น สามารถตอบสนองเป้าหมายของการจัดสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ตำบลยางคำ คือ ระบบการเบี่ยงเบน และกระบวนการพัฒนาสังคมและขบวนการภาคประชาชนในพื้นที่ตำบลยางคำได้

แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

การดำเนินงานสวัสดิการชุมชนที่ผ่านมา 3 ปี ของกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ ได้ก่อเกิดรูปธรรมหลายอย่างในพื้นที่ คือ โครงสร้างคณะกรรมการบริหารงานซึ่งมาจากตัวแทนแต่ละชุมชนภายในพื้นที่ตำบลยางคำ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ การพัฒนาการบริหารจัดการกองทุน ได้เกิดกฎระเบียบข้อตกลงร่วมกัน การพัฒนาการออมของสมาชิก การพัฒนาระบบข้อมูลของกองทุนสวัสดิการชุมชน การประสานงานกับภาคีเครือข่าย และกิจกรรมการคืนสวัสดิการให้กับสมาชิก ใน ยามเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งรูปแบบสวัสดิการของพื้นที่ตำบลยางคำมีกระบวนการที่หลากหลาย และได้รับการหนุนเสริมจากองค์กรหน่วยงานในหลายส่วน และจากความหลากหลายนี้ ที่เป็นตัวหนุนเสริมให้การดำเนินงานในพื้นที่นั้นสามารถดำเนินการไปได้ เช่น การดูงาน การไปประชุมแลกเปลี่ยนกับพื้นที่อื่น ดังนั้นแนวทางสำคัญของการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน ดังนั้นลักษณะรูปแบบการจัดสวัสดิการ โดยชุมชนจึงพอสรุปได้ดังต่อไปนี้



ภาพที่ 21 การเชื่อมโยงระบบสวัสดิการชุมชน

(1) การจัดสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม งานสวัสดิการ ชุมชน สามารถเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ฐานทรัพยากร และในขณะเดียวกันชุมชนเองก็สามารถรับสวัสดิการชุมชนจากฐานทรัพยากรในพื้นที่ ซึ่งหลายชุมชน ได้หันมาอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมา ทำให้ชุมชนสามารถปกป้องแหล่งอาหารธรรมชาติแหล่ง อธิปไตยทางอาหารของชุมชน สามารถลดรายจ่ายและสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นจากการอนุรักษ์ทรัพยากร และนอกจากนี้ ยังสามารถ รวมทั้งเป็นกองทุนที่จะกลับคืนมาสู่เป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษา ทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนต่อไป

(2) การจัดสวัสดิการชุมชนบนฐานวิถีการผลิต ของชุมชน ระบบสวัสดิการชุมชนเป็น ระบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาบนความสมดุลกับระบบวิถีการผลิตของคนในชุมชนที่สะสมจากภูมิ ปัญญาดั้งเดิมในการทำมาหากินที่สั่งสมมายาวนาน สามารถเห็นได้จากหลายกิจกรรมที่สะท้อน ออกผ่านวิถีการผลิต เช่น การลงแขกช่วยเหลือกัน การแลกเปลี่ยนและการแบ่งปันต้นกล้า เม็ดพันธุ์ หรือออกมาในรูปแบบการมีธนาคารข้าว ธนาคารต้นกล้าที่คอยแจกจ่าย หรือผ้าป่ามูลสัตว์ให้กับ

กลุ่มสมาชิกในพื้นที่สามารถนำไปใช้กับแปลงเกษตร การจัดสวัสดิการชุมชนบนฐานวิถีการผลิต ทำให้ชุมชนหลายแห่งสามารถตอบสนองและความสอดคล้องภายในชุมชน

(3) การจัดสวัสดิการชุมชนบนฐานกลุ่มองค์กร ในชุมชน เช่น องค์กรการเงิน กลุ่มพัฒนาอาชีพ เนื่องจากฐานสมาชิกของกองทุนสวัสดิการชุมชนมีความหลากหลาย จากฐานกลุ่มองค์กรต่างๆที่มีอยู่ในชุมชน ดังนั้นระบบสวัสดิการชุมชนจึงมีความเหมาะสมและจำเป็นที่จะเป็นแกนกลางในการรวมทุนในระดับชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างสวัสดิการชุมชน โดยใช้ระบบการรวมทุนเป็นเครื่องมือการรวมคน เป้าหมายหลัก คือ การจัดระบบสวัสดิการชุมชน

(4) การจัดสวัสดิการชุมชนบนประเพณีและภูมิปัญญา ระบบสวัสดิการชุมชนเป็นระบบที่ดำรงอยู่ภายใต้ ประเพณีและภูมิปัญญา วิถีชีวิตของคนชุมชน เนื่องจากแนวคิดสำคัญของการจัดระบบสวัสดิการชุมชนคือ การสร้างระบบสังคมแบบเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งมีความสอดคล้องกับวิถีของชุมชนอยู่แล้ว ซึ่งชุมชนเป็นแกนหลักในการออกแบบในการจัดระบบสวัสดิการชุมชน โดยชุมชน นอกจากนี้แล้วชุมชนยังได้นำคำสอนความเชื่อ หรือแนวปฏิบัติตามหลักศาสนาต่างๆ รวมทั้งวัฒนธรรมประเพณีที่อยู่ในวิถีชีวิตประจำวันมาประยุกต์ใช้ในการจัดระบบสวัสดิการชุมชนมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาทั้งเอกสาร งานวิชาการที่เกี่ยวข้องและจากการสัมภาษณ์และร่วมวงสนทนากับชุมชนตำบลยางคำ และผู้ที่มีความสนใจและขับเคลื่อนงานที่เกี่ยวข้องด้านสวัสดิการสังคม และระบบสวัสดิการชุมชน ผู้ศึกษาวิจัยสามารถสรุปเป็นข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมกับพื้นที่ ทั้งในระดับการเสนอต่อนโยบายเชิงโครงสร้างและการกำหนดนโยบายระดับท้องถิ่น ได้ดังต่อไปนี้

ข้อเสนอต่อชุมชน

1. ชุมชนควรจะปรับจากแนวคิดระบบกองทุนสวัสดิการชุมชน เป็นแนวคิดของระบบกองทุนสวัสดิการชุมชน ที่เน้นการออมเพื่อช่วยเหลือ เกื้อกูลกันและกัน ซึ่งจะตรงกับแนวคิดของคนชุมชนอีสานที่กล่าวว่า พริกบ้านเหนือ เกลือบ้านใต้ เพราะแท้ที่จริงแล้วระบบสวัสดิการชุมชนหัวใจ

คือการให้ ซึ่งแตกต่างกันกับระบบกองทุนสวัสดิการชุมชน ที่มีความเข้าใจว่าการออมเพื่อกู้และการเรียกร้องว่า จะมีโอกาสได้รับการสวัสดิการกลับคืนมาเท่าใด จะได้กำไร หรือขาดทุน ความเข้าใจแบบนี้ ทำให้คนไม่ได้ออมเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพราะแท้ที่จริงแล้ว ระบบกองทุนสวัสดิการชุมชนมีความสอดคล้องกับหลักคิดของระบบสวัสดิการชุมชน คือ การให้อย่างมีคุณค่าและรับอย่างมีศักดิ์ศรี

2. การพัฒนารูปแบบการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่หลากหลาย ภายใต้ฐานสมาชิกของกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลจากหลายกลุ่ม หลายองค์กรในพื้นที่ ดังนั้นการขับเคลื่อนงานการจัดการระบบสวัสดิการชุมชนต้องพัฒนารูปแบบกิจกรรมที่สอดคล้องและครอบคลุมความหลากหลายของฐานสมาชิกและต้องใช้พลังของระบบสวัสดิการชุมชนเป็นแรงเหวี่ยงเชื่อมโยงสู่ฐานกิจกรรมอื่นๆที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของสมาชิกในพื้นที่ เพิ่มเติมจาก การจัดการกิจกรรมสวัสดิการชุมชนเมื่อ เกิด แก่ เจ็บตาย มาสู่การพัฒนาเชื่อมโยงระบบสวัสดิการชุมชนกับฐานงานงาน ทรัพยากร ธรรมชาติ เช่น ออมดิน ออมน้ำ ออมป่า หรือกองทุนต้นกล้า เชื่อมโยงกับ ฐานวิถีการผลิต เช่นธนาคารเมล็ดพันธุ์ หรือจะพัฒนาและขยายรูปแบบการออมของสมาชิก เช่น ออมเพื่อการดำรงชีวิต ออมเพื่ออนาคต ออมเพื่อการแก้หนี้ หรือจะพัฒนาระบบสวัสดิการกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เป็นต้น ซึ่งระบบสวัสดิการชุมชนลักษณะนี้จะครอบคลุมวิถีชีวิตของสมาชิกในพื้นที่ตำบลได้มากขึ้นเนื่องจากระบบการออมไม่จำเป็นต้องเป็นการออมที่ใช้เงินอย่างเดียว และที่สำคัญจะนำไปสู่การพัฒนาที่ไม่แยกส่วนในระดับพื้นที่

3. การใช้ระบบสวัสดิการชุมชนสร้างสถานกลางในการเรียนรู้ของคนในตำบล โดยใช้ฐานของเครือข่ายสมาชิกของระบบสวัสดิการชุมชน เพราะมีสมาชิกที่ครอบคลุมจากฐานกลุ่ม องค์กร และจากฐานงานประเด็นต่างๆในระดับพื้นที่ตำบล เป็นแกนกลางในการเชื่อมโยง ได้เข้ามาร่วมกระบวนการเรียนรู้ และการเข้ามากำหนดแนวทางหรือกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาในระดับพื้นที่ตำบล โดยฐานงานสวัสดิการชุมชนที่ครอบคลุมและนำไปสู่ความเข้มแข็งร่วมกัน ซึ่งจะช่วยให้กลไกการขับเคลื่อนงานระบบสวัสดิการชุมชนนั้นมีพลังที่เพียงพอในการผลักดันให้เกิดธรรมนูญชุมชนในด้านต่างๆทั้งในระดับตำบลและนโยบายของรัฐในการสนับสนุนการพัฒนา

4. ควรพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนสู่การลดช่องว่างทางสังคม ระบบสวัสดิการชุมชนต้องลดช่องว่างของการเข้าถึงและการได้รับสวัสดิการชุมชนของคนยากคนจน ผู้ยากไร้ ในระดับพื้นที่ตำบลและในขณะเดียวกันต้องขยายฐานการออมที่เหมาะสมกับสมาชิกที่ไม่สามารถช่วยเหลือ

ตัวเองในด้านการออมได้ ดังนั้นชุมชนจำเป็นต้องช่วยกันค้นหารูปแบบการออมที่นอกเหนือจากการออมเงิน เช่น สมาชิกที่ไม่มีความสามารถออมเงินได้ เช่นต้องปลูกต้นไม้ในพื้นที่สาธารณะ การออมความดี การออมขยะ หรือ การออมต้นกล้า เพื่อทดแทนการออมเงินกับสมาชิกที่ไม่สามารถออมเป็นเงินได้ ลักษณะการออมแบบนี้จะสามารถลดช่องว่างและการเข้าถึงระบบสวัสดิการชุมชนที่ชุมชนจัดให้กับสมาชิกในชุมชนกันเองด้วย และ ควรส่งเสริมให้กลุ่ม และหน่วยงานในชุมชนเข้ามาเป็นหุ้นส่วนการพัฒนาเพื่อจัดระบบสวัสดิการแบบบูรณาการในพื้นที่ตำบล เพื่อขยายเครือข่ายการจัดระบบสวัสดิการแบบบูรณาการให้มีความหลากหลาย ครอบคลุม โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ไม่ได้ประกอบอาชีพ และไม่มีรายได้ ไม่ว่าจะเป็นคนว่างงาน ผู้สูงอายุ ผู้พิการ เด็กและเยาวชน รวมถึงกลุ่มคนอาชีพต่างๆในชุมชน

5. การบูรณาการการระบบสวัสดิการชุมชนกับการพัฒนาชุมชน ควรพยายามใช้กองทุนสวัสดิการชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาให้มากกว่าที่เป็นอยู่ ควรพยายามบูรณาการกองทุนต่างๆ เข้าด้วยกันให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ควรเชื่อมโยงงานสวัสดิการชุมชนให้กับมิติการพัฒนาด้านต่างๆของชุมชน ทั้งด้านเศรษฐกิจ อาชีพ สังคม การดูแลผู้ที่เดือดร้อน การสร้างการเรียนรู้ การรักษา ประเพณีวัฒนธรรมที่ดีงาม และภูมิปัญญาท้องถิ่น สุขภาพ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ของตำบลนี้ ยังมีแหล่งทรัพยากรป่าไม้อยู่จำนวนหนึ่งและที่มีมาก คือ แหล่งน้ำ หากมีการเชื่อมโยงกิจกรรมการพัฒนา การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เข้าหากันแบบบูรณาการ ก็จะทำให้ระบบสวัสดิการชุมชนเข้มแข็งยิ่งขึ้น และช่วยเหลือสมาชิกได้มากขึ้น ทั้งนี้การดำเนินงานกองทุนฯ ต้องนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตใหม่ สมาชิกเรียนรู้เรื่องราวของตนเองได้ดีขึ้น และพร้อมที่จะแบ่งปัน ช่วยเหลือสังคมและประเทศชาติ

6. ควรสร้างการเป็นหุ้นส่วนการพัฒนาเพื่อจัดสวัสดิการแบบบูรณาการในชุมชน ที่ใช้ความสามารถ และศักยภาพของสวัสดิการแบบเป็นทางการ และสวัสดิการแบบไม่เป็นทางการ โดยเริ่มจากความสามารถที่ทำได้มาก่อน อันได้แก่ การต่อยอดจากระบบการดูแลและระบบวิถีชีวิตของคนในตำบล ที่ยังคงเหลือระบบการพึ่งพาอาศัยกันและกัน การสนับสนุนแรงงาน กำลังคน การจัดทำข้อมูลและความรู้ และการเอื้อเพื่อสถานที่ รองลงมา คือ การสนับสนุนเงิน สิ่งของ อุปกรณ์ เครื่องมือต่างๆ โดยระดมทุนและทรัพยากรจากภาคส่วนต่างๆมาดำเนินการร่วมกัน อยู่บนฐานความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

7. การเชื่อมโยงกองทุนสวัสดิการชุมชนสู่กองทุนเพื่อพัฒนาในระดับพื้นที่ตำบล ทั้งนี้ชุมชนต้องคิดเพื่อการวางระบบการบูรณาการกองทุนในเกิดการรวมตัวและนำสู่การจัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อพัฒนาของคนในระดับพื้นที่ตำบล ชุมชนสามารถเป็นเจ้าของทุนและสร้างกลไกการจัดการแบบมีส่วนร่วมที่ทุกคนและทุกกลุ่มองค์กรสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ การดำเนินงานลักษณะแบบนี้สามารถดำเนินการได้โดยใช้ฐานของงานสวัสดิการชุมชนเป็นพลังในการขับเคลื่อนที่ชุมชนสามารถเป็นเจ้าของทุน เจ้าของงานพัฒนาของตนเองในระดับพื้นที่ได้อย่างแท้จริง

8. การพัฒนาระบบการบริหารจัดการที่ดี ต้องเข้าใจว่าระบบการจัดสวัสดิการชุมชนเป็นระบบที่ไม่มีคำสั่งหรือการขู่บังคับที่เป็นตัวบทกฎหมายตายตัว ดังนั้นการพัฒนาระบบการบริหารจัดการโดยชุมชน เป็นระบบการยอมรับร่วมกัน โดยผ่านการกระบวนการระดมความคิดของชุมชน ที่อยู่บนพื้นฐานการไว้เนื้อเชื่อใจ ระบบการบริหารจัดการภายใต้การยอมรับซึ่งกันและกันของคนในชุมชน จึงมีความจำเป็นที่ต้องพัฒนาระบบการบริหารจัดการที่สอดคล้องกับสถานการณ์และการขยายตัวของสมาชิกและระบบสวัสดิการที่มีความหลากหลายขึ้น และที่สำคัญเป็นการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน เนื่องาน และกลไกการบริหารจัดการให้เกิดความสมดุลและลงตัวอย่างสม่ำเสมอ

9. การขยายฐานสมาชิก ตามแนวคิดระบบสวัสดิการชุมชนคือ การออมเพื่อการดูแลซึ่งกันและกันและยังเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงให้เกิดขึ้นในระดับบุคคล ระดับครัวเรือน และเกิดขึ้นในระดับชุมชนตำบล ดังนั้นการขยายฐานสมาชิกไปสู่กลุ่มเด็ก เยาวชนจึงเป็นเรื่องที่ทางกองทุนสวัสดิการชุมชนจะต้องคิดและวางแผน เพราะเป็นการสร้างนิสัยการออมและการสร้างประกันความมั่นคงให้เกิดขึ้นในระดับฐานของชุมชนได้อย่างแท้จริง ซึ่งสามารถเอาแนวคิดระบบสวัสดิการชุมชนไปร่วมสร้างความเข้าใจและวางแผนงานร่วมกับทาง โรงเรียน ที่มีในพื้นที่ตำบล หรือ การขยายจากที่ครอบครัวที่มีแต่ พ่อ แม่ เข้าเป็นสมาชิกให้ขยายไปถึงการเอาลูกเข้ามาเป็นสมาชิกด้วยกัน ซึ่งจะสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนารูปแบบการออมที่ไม่ใช่แค่การออมเงินอย่างเดียว สมาชิกสามารถออกอย่างอื่นก็ได้ในกรณีที่เด็กไม่สามารถนำเงินมาส่งได้ ก็ให้ออมในลักษณะอย่างอื่นเช่น ออมขยะ (การเก็บขยะมาแลกสวัสดิการ) การออมต้นกล้า การออมป่า (ปลูกป่า รักษาป่าในพื้นที่สาธารณะ เป็นต้น ระบบสวัสดิการต้องอาศัยจากความหลากหลายและครอบคลุมกลุ่มคนในระดับพื้นที่ตำบลให้นำไปสู่การเพิ่มพลังในการเหวี่ยงไปสู่การพัฒนาในฐานะงานอื่นๆด้วย

ข้อเสนอเชิงนโยบายต่อหน่วยงาน/ ท้องถิ่น

1. หน่วยงานในพื้นที่ คือ องค์การบริหารส่วนตำบล ควรวางนโยบายและแผนงานด้านสวัสดิการแบบบูรณาการในชุมชน โดยมุ่งเน้นด้านสวัสดิการชุมชนแบบองค์รวม ด้านการศึกษา ด้านการพัฒนาอาชีพ ทรัพยากร คน น้ำ ป่า เป็นฐานในการเชื่อมโยงฐานงานพัฒนาด้านอื่นๆเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ให้เป็นแผนที่อยู่ในข้อบัญญัติของตำบล และสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องไม่ว่าจะเปลี่ยนคณะกรรมการและการพัฒนานโยบายระบบสวัสดิการแบบบูรณาการในชุมชน ควรสร้างเงื่อนไขให้เกิดความสัมพันธ์ในการช่วยเหลือดูแลกัน โดยเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับสวัสดิการ เริ่มจากครอบครัว ขยายวงสู่เครือข่าย และเพื่อนบ้านในชุมชนไม่ใช่เพียงแค่การมุ่งตอบสนองปัญหาและความต้องการของปัจเจกบุคคลที่แยกส่วนออกจากสังคม

2. หน่วยงานและท้องถิ่นต้องพัฒนาภายใต้ยุทธศาสตร์พื้นที่ชุมชนท้องถิ่นเป็นแกนหลัก หลายหน่วยงานที่เข้ามาทำงานในพื้นที่ตำบลยางคำ ซึ่งแต่ละหน่วยงานก็มีกรอบแนวคิด แนวนโยบาย แผนงานของตนเอง พร้อมทั้งผลักดันงานภายใต้กรอบและแนวคิดของแต่ละหน่วยงาน และมุ่งดำเนินกิจกรรมให้แก่กลุ่มหรือกลไกที่ตนเองสร้างขึ้นในชุมชน โดยขาดการบูรณาการระหว่างกัน และขาดการบูรณาการกับกลไกและระบบสวัสดิการชุมชนเดิมที่ดำเนินการภายในพื้นที่อยู่แล้ว เช่น กองทุนสวัสดิการชุมชนกับกลุ่มกองทุนต่างๆ ทำให้เกิดความซับซ้อนและ เกิดกลุ่มต่างๆขึ้นอีกมากมาย เกิดภาระในการบริหารงานในหมู่ผู้นำ และทรัพยากรเพื่อการบริหารจัดการมากขึ้น รวมไปถึงการเข้าร่วมกิจกรรมของคนในพื้นที่ตำบลอีกด้วย ทั้งนี้ในระดับหน่วยงาน และท้องถิ่นควรมีการกำหนดยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนงานร่วมกัน โดยไม่ควรเข้าไปจัดการชุมชน แต่ต้องให้ชุมชนจัดการตนเองและเป็นเพียงแต่ผู้หนุนเสริม ภายใต้กรอบและเป้าหมายที่ผ่านกระบวนการบูรณาการร่วมกัน

3. องค์การบริหารส่วนตำบลและหน่วยงานที่ลงไปหนุนงานในระดับชุมชน ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาเป็นหุ้นส่วนการพัฒนาในการจัดสวัสดิการแบบบูรณาการในชุมชน โดยเน้นการมีส่วนร่วมในการวางแผนงาน และออกแบบโครงการ กิจกรรมด้านสวัสดิการของชุมชนร่วมกันอยู่ในกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

4. หน่วยงานต้องกระจายงานด้านสวัสดิการสังคมของหน่วยงานกลางไปสู่ชุมชน ระบบสวัสดิการชุมชน จะช่วยทำให้เกิดความมั่นคงของชุมชน จากฐานรากของชุมชนเองและสามารถจัดสวัสดิการได้ตรงกับความต้องการของชุมชน รวมไปถึงชุมชนสามารถสร้างระบบบริหารจัดการตนเองได้อย่างยั่งยืน และดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์อย่างมีศักดิ์ศรี ลดการพึ่งพาจากภายนอก

นำไปสู่การพึ่งพาตนเองของชุมชนอาจกล่าวได้ว่า การจัดสวัสดิการสังคมในระยะแรกนั้น รัฐจะมีบทบาทในการจัดสวัสดิการเพื่อคนยากจนคนด้อยโอกาส อย่างเต็มรูปแบบ แต่พัฒนาการทางด้านสวัสดิการชุมชนในช่วงระยะนี้ ภาครัฐต้องยอมลดบทบาทตนเองให้ลดลงและเพิ่มภาคเอกชน และให้ภาคชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและเป็นเจ้าของในการรับผิดชอบในการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่ต้องร่วมรับผิดชอบการจัดระบบสวัสดิการชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองและมีความเป็นเจ้าของมากขึ้นด้วย

ข้อเสนอเชิงนโยบายต่องานสวัสดิการชุมชน

1. การออกนโยบายการสนับสนุนและการส่งเสริมระบบสวัสดิการชุมชนแบบระบบกลุ่มมากกว่าระบบการสงเคราะห์แบบบุคคลเพื่อเพิ่มพลังอำนาจและความมั่นใจในการจัดระบบสวัสดิการที่จะต้องสนองต่อความมั่นคงของประชาชนในระดับชุมชนท้องถิ่น
2. รัฐเพิ่มและยอมรับการมีบทบาทขององค์กรชุมชนที่จัดสวัสดิการสังคมในแง่ของการให้อำนาจการกำหนดนโยบายกฎหมาย หรือบัญญัติต่างๆ ในระดับชุมชนท้องถิ่นและเสนอต่อรัฐเพื่อสร้างให้เกิดนโยบายสวัสดิการสังคมที่มีรูปแบบมาตรฐานเหมาะสมกับชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาถอดชุดความรู้พื้นที่รูปธรรมการจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่มีการบูรณาการกลุ่ม กองทุนต่างๆ ในระดับพื้นที่ตำบล ให้เห็นแนวทางหรือกระบวนการบูรณาการณั้กลุ่มหรือ กองทุนต่างๆ ในพื้นที่ อันจะเป็นประโยชน์ในการเผยแพร่และสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับพื้นที่อื่น
2. แนวทางการยกระดับงานสวัสดิการชุมชน ให้เป็นนโยบายสาธารณะ ในระดับพื้นที่ท้องถิ่น ในระดับจังหวัด และระดับนโยบายของประเทศ
3. การศึกษาเพื่อเสริมการบริหารจัดการที่ดีของระบบการจัดสวัสดิการโดยชุมชน
4. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับการออกพระราชบัญญัติหรือกฎหมายสนับสนุนงานสวัสดิการชุมชน

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2546. พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม.

กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2548. รายงานการศึกษาเรื่องทิศทางและรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดเทพเพ็ญวานิชย์.

กิตติพันธ์ นนทปัทมะคุลย์. 2536. พื้นฐานทฤษฎีสังคมสงเคราะห์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ขัตติยา วรรณสุด และจตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร. 2546. การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2544. รายงานเอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการประจำปี เรื่อง ยุทธศาสตร์ขจัดปัญหาความยากจน. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิชัยพัฒนา.

จิราลักษณ์ จงสถิตมัน. 2546. “ความมั่นคงของมนุษย์: กรอบแนวคิดใหม่ในมุมมองสังคมสงเคราะห์ไทย.” วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ 2546 (11): 44-74.

_____. 2547. พลวัตความรู้สังคมสงเคราะห์กับสังคมสงเคราะห์ไทยในบริบทที่เปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร: เอลโล่การพิมพ์.

ชยันต์ วรรณะภูติ. 2536. การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ ในคู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ชาย โพธิ์สีดา. 2550. ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. 2544. บทสังเคราะห์ 11 กรณี ศึกษารูปแบบและความเป็นไปได้ในการจัดสวัสดิการโดยชุมชน. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2546. บทสังเคราะห์ภาพรวมการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทัศนีย์ ลักษณะนิชนชัย. 2545. การใช้ทรัพยากรในงานสวัสดิการสังคม. กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์.

นงลักษณ์ เอมประดิษฐ์และคณะ. 2545. รายงานการศึกษาเปรียบเทียบนโยบายด้านแรงงานและสวัสดิการสังคมในประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศที่กำลังพัฒนา.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2539. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

บำรุง บุญปัญญา. 2549. 3 ทศวรรษ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์เดือนตุลาจำกัด.

ปวย อิงภากรณ์. 2552. บทความปฏิทินแห่งความหวัง จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน. (Online) www.pso@thailand.com 12 มกราคม 2552.

ประกาศ ปิ่นตบแต่ง สุภา ไยเมือง และบัญชา แก้วส่อง. 2546. การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส กลุ่มเกษตรกร. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2544. **ความคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดไทย : 60 ปี ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์.** กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พัฒนา กิติอาษา. 2546. **ท้องถิ่นนิยม.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: กองทุนอินทร์-สมเพื่อการวิจัยทางมานุษยวิทยา.

_____. 2543. **ท้องถิ่นนิยม การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

ระพีพรรณ คำหอม. 2549. **สวัสดิการสังคมกับสังคมไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพรักหวานกราฟฟิคจำกัด.

ระพีพรรณ คำหอม และคณะ. 2547. **โครงการประเมินผลการจ่ายเงินสงเคราะห์เพื่อการยังชีพสำหรับผู้สูงอายุ.** กรุงเทพมหานคร: บางกอกบลิ๊อคการพิมพ์.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2546. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.** กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์.

วรวิทย์ เจริญเลิศ และ นภาพร อติวานิชยพงศ์. 2546. **การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสกลุ่มแรงงานในภาคอุตสาหกรรม.** กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วันทนีษ์ วาสิกะสิน และคณะ. 2550. **ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์.** พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วิทยากร เชียงกุล และ พรภิรมย์ เอี่ยมธรรม. 2543. **อธิบายศัพท์ปรัชญาการเมืองและสังคม.** กรุงเทพมหานคร: สายธาร.

วิทยากร เชียงกุล. 2546. การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสกลุ่ม
ผู้ประกอบอาชีพอิสระย่อย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์. 2547. รายงานกระบวนการพัฒนาระบบการให้บริการสวัสดิการสังคมเชิงคุณภาพ
ด้านเด็กกับความมั่นคงของมนุษย์.

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. 2540. พัฒนาการความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน. ขอนแก่น:
เจริญวิทย์การพิมพ์.

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). 2547. รายงานสรุปผลการสัมมนาสวัสดิการชุมชน
แก่น้อย่างยั่งยืน.

เสน่ห์ จาริก. 2548. การสร้างสำนึกท้องถิ่นท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์. (Online). www.vijai.org,
15 ธันวาคม 2551.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) (Online). www.nesdb.go.th .
12 ธันวาคม 2551.

สำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2546.
รายงานเอกสารประกอบการสัมมนาข้าราชการกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของ
มนุษย์.

อภิญา เวชชัย และ ศิริพร ขอดกมลศาสตร์. 2547. สวัสดิการสังคมฉบับชาวบ้าน แนวคิด
นโยบายและแนวทางปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอดิสันเพรส โปรดักส์ จำกัด.

เอกรินทร์ สิมหาศาล. 2540. ท้องถิ่นของเรา 2. พระนคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์.



ภาคผนวก



แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guides)
เรื่อง แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม
โดยชุมชนตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

ส่วนที่ 1 แนวทางการสัมภาษณ์ระดับตำบล

1.1 ประวัติ ความเป็นมาของตำบล

- 1) ช่วงเวลาที่เริ่มก่อเกิดชุมชน และที่มาของชื่อชุมชน
- 2) สาเหตุของการย้ายถิ่นฐานจากภูมิลำเนาเดิม
- 3) สาเหตุที่เลือกอยู่อาศัยในพื้นที่แห่งนี้
- 4) กลุ่มคนที่อพยพมาก่อตั้งบ้าน

1.2 สภาพทางกายภาพ

- 1) ที่ตั้ง และอาณาเขต
- 2) สภาพภูมิประเทศ ลักษณะดิน ความเหมาะสมสำหรับการเกษตร
- 3) ลักษณะการใช้ที่ดิน พื้นที่การเกษตร พื้นที่สาธารณะ
- 4) ลักษณะการตั้งบ้านเรือน
- 5) ลักษณะภูมิอากาศ แหล่งน้ำสำคัญและการใช้ประโยชน์

1.3 สภาพทางเศรษฐกิจ

- 1) อาชีพหลัก อาชีพรอง

1.4 สภาพทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

1.4.1 ประชากร

- 1) จำนวนครัวเรือน
- 2) จำนวนประชากร เพศชาย เพศหญิง
- 3) การอพยพแรงงาน สาเหตุ ลักษณะของการอพยพ (ชั่วคราว/ถาวร) แหล่งที่อพยพ
ช่วงเวลา กลุ่มคนที่ย้าย

1.4.2 การเมือง การปกครอง

- 1) ผู้นำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บทบาทผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์กับชาวบ้าน
- 2) คณะกรรมการชุมชน บทบาท หน้าที่รับผิดชอบ
- 3) ระบบการปกครองในระดับตำบล

1.4.3 การศึกษา

- 1) จำนวน โรงเรียน การก่อตั้ง ระดับชั้นที่เปิดสอน บทบาทครูที่มีต่อชุมชน
- 2) การส่งบุตรหลานเข้าเรียน
- 3) การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของชุมชน แหล่งข้อมูล

1.4.4 ระบบสาธารณสุขโลก

- 1) การคมนาคมระหว่างหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด ระยะทาง สภาพเส้นทาง
- 2) แหล่งน้ำอุปโภคและบริโภคภายในชุมชน

1.4.5 ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

- 1) ความสัมพันธ์ในครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และนอกชุมชน
- 2) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำท้องถิ่นกับชาวบ้าน
- 3) การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมของชุมชน
- 4) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับฐานทรัพยากรธรรมชาติ

1.4.6 ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรม

- 1) วัดในชุมชน ลักษณะนิเวศ ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน บทบาทของพระสงฆ์ต่อชุมชน บทบาทด้านพัฒนา
- 2) ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่ชาวบ้านให้ความสำคัญ ช่วงเวลาในการถือปฏิบัติ
- 3) กิจกรรมที่ส่งเสริมด้านวัฒนธรรม จริยธรรม การเกื้อกูลของชุมชน
- 4) ปฏิทินงานบุญประเพณี ความเชื่อของชุมชน

1.5 แหล่งทรัพยากรสำคัญในพื้นที่

- 1) แหล่งทรัพยากรที่มีในพื้นที่
- 2) ลักษณะการใช้ประโยชน์ความสำคัญต่อชุมชน
- 3) ระบบการจัดการ ในระดับชุมชน ตำบล

2. แนวคำถาม การจัดระบบสวัสดิการชุมชนที่ผ่านมาในพื้นที่ตำบลยางคำ

- 1) ความเป็นมาของการจัดสวัสดิการโดยชุมชน
- 2) แนวคิดที่มาสวัสดิการ โดยชุมชน จุดเริ่มต้นการก่อเกิด วัตถุประสงค์ เป้าหมาย
- 3) พัฒนาการระบบสวัสดิการชุมชน ภายใต้การเปลี่ยนของชุมชน
- 4) กระบวนการจัดระบบสวัสดิการเป็นอย่างไร
- 5) กลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อนงานสวัสดิการชุมชน
- 6) ผลที่เกิดขึ้นจากการจัดสวัสดิการชุมชนมีอะไรบ้าง
(เงินทุนชุมชนท้องถิ่น/ผู้คน/วัฒนธรรม/ ภูมิปัญญา พื้นทรัพยากร/ สิ่งแวดล้อม)
- 7) ในกระบวนการจัดสวัสดิการมีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้าง สาเหตุและการแก้ไข

3. แนวคำถาม องค์กรประกอบและปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดสวัสดิการโดยชุมชน

- 1) การวิเคราะห์ปัจจัยภายในที่มีผลต่อความสำเร็จของการจัดสวัสดิการ โดยชุมชนมีอะไรบ้าง
- 2) การวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อความสำเร็จของการจัดสวัสดิการ โดยชุมชนมีอะไรบ้าง
- 3) การประสานความร่วมมือหน่วยงานท้องถิ่น ภาครักษา
- 4) ส่งผลต่อการขับเคลื่อนงานสวัสดิการชุมชนในระดับพื้นที่อย่างไรบ้าง

ส่วนที่ 4 แนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสม

4.1 ระดับสมาชิก และระดับคณะกรรมการ

- 1) สวัสดิการโดยชุมชนคืออะไร ในความเข้าใจ
- 2) รูปแบบสวัสดิการชุมชนที่อยากจะเห็น เป็นอย่างไร
- 3) ระบบสวัสดิการชุมชน ที่มีอยู่ใกล้เคียงกับสิ่งที่คาดหวังมากน้อยเพียงใด
- 4) แนวทางที่จะพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนที่เหมาะสมและให้เหมือนที่คาดหวังควรมีแนวทางอย่างไรบ้าง

ส่วนที่ 5 แนวทางการสัมภาษณ์ต่อข้อเสนอแนะการพัฒนาระบบสวัสดิการที่เหมาะสมโดยชุมชน

5.1 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จ และ ปัญหา-อุปสรรคสำคัญๆ ของการดำเนินงาน การบริหารจัดการกองทุนสวัสดิการชุมชน และเครือข่ายในระดับต่างๆ

5.2 บริบทที่แวดล้อม (Environmental Contexts) ที่สำคัญๆ ในระดับต่างๆ ที่มีผลต่อการขับเคลื่อนงาน

5.3 ประชาชนในชุมชนและผู้เกี่ยวข้อง ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียฝ่ายต่างๆ

- 1) ความคิดเห็นอย่างไรระบบสวัสดิการชุมชนที่เป็นอยู่
- 2) ความต้องการในการพัฒนา-ปรับปรุง บทบาท
- 3) การมีส่วนร่วมในมิติต่างๆ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จในมุมมองของฝ่ายต่าง ควรเป็นอย่างไร
- 4) การพัฒนาที่นำไปสู่ความเหมาะสมและความยั่งยืนควรเป็นอย่างไร

5.4 แนวทาง/ข้อเสนอสำคัญๆ ในการพัฒนา-ปรับปรุง และยกระดับงานสวัสดิการที่เหมาะสม ควรเป็นอย่างไร ในมุมมองของผู้เกี่ยวข้อง หรือ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ทุกระดับ (ทั้งฝ่าย ชุมชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักพัฒนาเอกชน)

ส่วนที่ 6 แนวทางการสังเกตการณ์ (Observation Guide)

6.1 สภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชน

- 1) ที่ตั้งและอาณาเขตของชุมชน
- 2) สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ แหล่งน้ำ
- 3) การคมนาคม
- 4) สภาพดิน และการใช้ประโยชน์
- 5) การเพาะปลูก

6.2 สภาพทางเศรษฐกิจ

- 1) สภาพบ้านเรือนและที่อยู่อาศัย สิ่งอำนวยความสะดวก และเทคโนโลยี
- 2) สัตว์เลี้ยงในครัวเรือน การซื้อขาย และการแลกเปลี่ยน

6.3 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

- 1) ลักษณะการตั้งบ้านเรือน ภาษา การแต่งกาย ประเพณีและวัฒนธรรม
- 2) การแบ่งบทบาทหน้าที่ของคนในชุมชน
- 3) การประกอบอาชีพ และการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ
- 4) การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน หรือกลุ่มคน
- 5) ความสัมพันธ์ของคนในครัวเรือน
- 6) ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ
- 7) ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับชุมชน และนอกชุมชน

6.4 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

- 1) การเข้าร่วมอยู่อาศัยในชุมชน
- 2) การเข้าร่วมในงานบุญประเพณี
- 3) การเข้าร่วมในการประชุมของตำบล
- 4) การเข้าร่วมในงานพัฒนาตำบล

6.5 การบันทึกภาพ

- 1) บันทึกภาพกิจกรรม และกระบวนการศึกษาวิจัยครั้งนี้
- 2) บันทึกภาพสถานที่และจุดที่สำคัญในพื้นที่



ภาคผนวก ข
ข้อบังคับกองทุน

ข้อบังคับ

กองทุนสวัสดิการชุมชน

ตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

โดยที่เป็นการสมควรตราเป็นข้อบังคับกองทุนสวัสดิการชุมชน ตำบลยางคำ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกกองทุนตำบลยางคำ จึงได้ตราเป็นข้อบังคับ ดังนี้

ข้อ 1 ข้อบังคับนี้เรียกว่า ข้อบังคับกองทุนสวัสดิการตำบลยางคำ ปี 2551

ข้อ 2 ข้อบังคับนี้ให้ผลใช้บังคับตั้งแต่ประกาศใช้เป็นต้นไป

ข้อ 3 ในระเบียบนี้

“ กองทุนสวัสดิการชุมชน” หมายความว่า กลุ่มสมาชิกชุมชนตำบลยางคำ อ.หนองเรือ จ.ขอนแก่น

“ สำนักงานกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลยางคำ” ตั้งอยู่ที่ สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ อ.หนองเรือ จ.หนองเรือ

“ สมาชิก” หมายความว่า สมาชิกกองทุนชุมชน ซึ่งเป็นบุคคลธรรมดาที่มีภูมิลำเนาอยู่ในเขต ตำบลยางคำ อ.หนองเรือ จ.ขอนแก่น

“ ที่ประชุมสมาชิก” หมายความว่า ที่ประชุมใหญ่สามัญประจำปี หรือ ที่ประชุมใหญ่วิสามัญ

หมวด 1

ข้อ 4 การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชนมีวัตถุประสงค์ดังนี้

- (1) เพื่อเป็นสวัสดิการให้กับประชาชนที่ขาดโอกาส
- (2) เพื่อเป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน
- (3) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการดออมและแก้ไขปัญหาความยากจน
- (4) เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน
- (5) เพื่อสร้างความสามัคคีในกลุ่มและชุมชน
- (6) เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีในครอบครัวและชุมชน

หมวด 2**สมาชิก**

ข้อ 5 สมาชิกกลุ่มที่มีคุณสมบัติ ดังนี้

- (1) มีภูมิลำเนาอยู่ที่ตำบลยางคำ ตามลำนาทะเบียนบ้าน
- (2) มีนิสัยดี มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี และมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์
- (3) พร้อมที่จะปฏิบัติตามระเบียบ
- (4) มีความสมัครใจ
- (5) ต้องได้รับความเห็นชอบ จากคณะกรรมการ 2 ใน 3

ข้อ 6 การพ้นจากตำแหน่งสมาชิก

- (1) ตาย
- (2) ลาออก
- (3) ที่ประชุมใหญ่มีมติให้ออก 2 ใน 3
- (4) สมาชิกขาดการออกมติดต่อกัน 3 เดือน และไม่ได้รับสวัสดิการ
- (5) สมาชิกไม่ปฏิบัติตามระเบียบ

ข้อ 7 การสมัครเป็นสมาชิก

- (1) ต้องสมัครเข้าเป็นสมาชิกด้วยความเต็มใจ
- (2) การสมัคร 1 คน ต่อ 1 สัจจะ
- (3) สมัครครั้งแรกเสียสัจจะ 100 บาท
- (4) ค่าสมัคร 20 บาท ต่อ คน

หมวด 3**หน้าที่ของสมาชิก**

ข้อ 8 หน้าที่ของสมาชิกมีดังนี้

- (1) สมาชิกต้องปฏิบัติตามระเบียบกลุ่ม
- (2) สมาชิกมีสิทธิแสดงความคิดเห็นต่อการจัดการกลุ่มได้โดยไม่ขัดต่อข้อบังคับกองทุนสวัสดิการชุมชนและสิทธิของผู้อื่น
- (3) สมาชิกได้รับสวัสดิการตามระเบียบของกองทุนสวัสดิการชุมชน
- (4) สมาชิกได้รับสิทธิประชุม
- (5) สมาชิกมีหน้าที่ตรวจสอบการบริหารงาน

หมวดที่ 4
คณะกรรมการบริหาร

ข้อ 9 คณะกรรมการบริหารประกอบด้วย 17 คน ดังนี้

- | | |
|---------------------------|-------------------------------|
| (1) ประธาน | 1 คน |
| (2) รองประธาน | 2 คน |
| (3) เลขานุการ | 1 คน |
| (4) ผู้ช่วยเลขานุการ | 1 คน |
| (5) เภรัญญิก | 1 คน |
| (6) ผู้ช่วยเภรัญญิก | 2 คน |
| (7) กรรมการ | 6 คน |
| (8) คณะกรรมการฝ่ายตรวจสอบ | 3 คน โดยเห็นชอบจากสมาชิกกลุ่ม |

ข้อ 10 คณะกรรมการบริหารหน้าที่ปฏิบัติงานดูแล ควบคุมกิจการที่กองทุนสวัสดิการชุมชนมีแนวทางและแผนปฏิบัติไว้ รวมทั้งการเบิก จ่ายเงิน โดยมีกรรมการเบิกจ่าย 3 ใน 3

ข้อ 11 ประธานกรรมการบริหารและคณะกรรมการบริหารมีวาระ 2 ปี นับตั้งแต่วันที่ได้รับคัดเลือก แต่ไม่เกิน 2 วาระ

ข้อ 12 เลขานุการ มีหน้าที่ช่วยเหลือการปฏิบัติงานของกรรมการ จัดบันทึกการประชุม และกิจการอื่นตามที่ได้รับมอบหมาย

ข้อ 13 เภรัญญิก มีหน้าที่กำกับดูแล ตรวจสอบ จัดทำบัญชีรายรับ รายจ่าย ควบคุมการใช้จ่ายเงิน ภายในกลุ่ม และรายงานต่อสถานการณ์การเงินเมื่อมีการประชุม

ข้อ 14 การพ้นจากตำแหน่งของประธาน และคณะกรรมการ

- (1) เมื่อครบวาระ
- (2) ตาย
- (3) ลาออกโดยแสดงเจตนาเป็นลายลักษณ์อักษร
- (4) ที่ประชุมใหญ่สมาชิกมีความเห็นชอบมติให้ออกด้วยคะแนนเสียง 2 ใน 3

ข้อ 15 คุณสมบัติของคณะกรรมการบริหาร

- (1) มีภูมิลำเนาอยู่ตำบลยางคำไม่น้อยกว่า 5 ปี
- (2) ต้องเป็นสมาชิกกองทุนฯ
- (3) ต้องมีคุณธรรมจริยธรรม

- (4) ไม่เคยถูกไล่ออกจากราชการ เอกชน รัฐวิสาหกิจ หรือองค์กรเอกชนอื่นๆ
- (5) ไม่มีหนี้สินล้นพ้นตัวหรือเป็นบุคคลล้มละลาย
- (6) มีความซื่อสัตย์ ขยัน อดทน เสียสละเป็นแบบอย่างที่ดี

หมวดที่ 5.

อำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการบริหาร

ข้อ 16 คณะกรรมการบริหารมีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

- (1) ดำเนินการรับสมาชิก
- (2) การเบิกงานและจ่ายเงิน
- (3) พิจารณาให้ความช่วยเหลือ
- (4) จัดทำงบทรัพย์สิน งบรายจ่ายและงบรายรับ
- (5) เรียกประชุมใหญ่
- (6) จัดทำงบดุล งบกำไรขาดทุน รายงานที่ประชุมใหญ่
- (7) ดูแล ตรวจสอบการรับและการจ่ายเงิน

หมวดที่ 6

การประชุม

ข้อ 17 การประชุม

- (1) มีการประชุมคณะกรรมการอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง
- (2) การประชุมสามัญปีละ 2 ครั้ง
- (3) ประชุมวิสามัญตามที่คณะกรรมการมีเรื่องปรึกษาหารือกับสมาชิกหรือสมาชิกมีเรื่องหารือกับคณะกรรมการ (อย่างน้อยสมาชิกต้องการ 10 คนขึ้นไป)
- (4) การประชุมสมาชิก
 - ประชุมครั้งแรกต้องเกินกึ่งหนึ่ง
 - แต่ถ้าครั้งแรกสมาชิกมาประชุม ไม่เกินกึ่งหนึ่งครั้งที่สองสมาชิกมาประชุมเท่าไรก็ได้ (เชิญครั้งแรกมาไม่ถึงครึ่ง แล้วทำหนังสือเชิญอีกมาไม่ถึงครึ่งอีกให้เปิดประชุมได้เลย)
- (5) สมาชิก 1 คนมีสิทธิ 1 เสียง

หมวดที่ 7
สวัสดิการและผลประโยชน์ที่ได้รับ

ข้อ 18 เกิด ให้ลูกคนละ 500 บาท แม่นอนโรงพยาบาลได้คืนละ 100 ไม่เกิน 5คืน

ข้อ 19 แก่ ผู้ที่ได้รับเบี้ยยังชีพคนชรา สัจจะครบ 5 ปี อายุ 60 ปี ได้บำนาญเดือนละ 100 บาท ผู้ที่ไม่ได้รับเบี้ยยังชีพคนชรา

- | | | |
|--------------------------------|-----------------|-----------|
| ● สัจจะครบ 6-10 ปี อายุ 60 ปี | ได้บำนาญเดือนละ | 300 บาท |
| ● สัจจะครบ 11-15ปี อายุ 60 ปี | ได้บำนาญเดือนละ | 400 บาท |
| ● สัจจะครบ 16-20ปี อายุ 60 ปี | ได้บำนาญเดือนละ | 500 บาท |
| ● สัจจะครบ 21-25 ปี อายุ 60 ปี | ได้บำนาญเดือนละ | 700 บาท |
| ● สัจจะครบ 26-30 ปี อายุ 60 ปี | ได้บำนาญเดือนละ | 800 บาท |
| ● สัจจะครบ 31-35 ปี อายุ 60 ปี | ได้บำนาญเดือนละ | 900 บาท |
| ● สัจจะครบ 36-40 ปี อายุ 60 ปี | ได้บำนาญเดือนละ | 1,000 บาท |
| ● สัจจะครบ 41-45 ปี อายุ 60 ปี | ได้บำนาญเดือนละ | 1,100 บาท |
| ● สัจจะครบ 51-55 ปี อายุ 60 ปี | ได้บำนาญเดือนละ | 1,200 บาท |

ข้อ 20 เจ็บ นอนโรงพยาบาลได้คืนละ 100 บาทปีละไม่เกิน 20 คืน หรือไม่เกิน 2,000 บาท

ข้อ 21 ตาย

- | | | |
|-------------------|---------------|------------|
| ● สัจจะครบ 30 วัน | ตายได้ค่าทำศพ | 2,000 บาท |
| ● สัจจะครบ 1 ปี | ตายได้ค่าทำศพ | 5,000 บาท |
| ● สัจจะครบ 2 ปี | ตายได้ค่าทำศพ | 10,000 บาท |
| ● สัจจะครบ 4 ปี | ตายได้ค่าทำศพ | 15,000 บาท |
| ● สัจจะครบ 8 ปี | ตายได้ค่าทำศพ | 20,000 บาท |
| ● สัจจะครบ 16 ปี | ตายได้ค่าทำศพ | 40,000 บาท |

ข้อ 22 ผู้พิการ, ผู้ด้อยโอกาส จะได้รับสวัสดิการตามความเหมาะสม โดยมติของคณะกรรมการสวัสดิการ

ข้อ 23 ทุนการศึกษาเยี่ยมกองทุน ได้ 25 % ของค่าเทอม

- สัจจะครบ 3 ปี ให้เยี่ยมกองทุนเพื่อการศึกษาบุตร 25%
- กองทุนสนับสนุนการศึกษาเด็กเรียนดีแต่ยากจน (ขึ้นอยู่กับพิจารณาของคณะกรรมการกองทุน)

ข้อ 24 สวัสดิการคนทำงานกองทุนสวัสดิการ จ่าย 5 % ของเงินสัจจะที่เก็บได้ในแต่ละเดือน

ข้อ 25 สัจจะไม่ครบกำหนดคืนทุนให้ 30% เมื่อสมาชิกย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่ตำบลอื่นหรือที่อื่น

หมายเหตุ ข้อ 23 ข้อ 24 ข้อ 25 ให้ขึ้นอยู่กับมติที่ประชุมคณะกรรมการกองทุนสวัสดิการ

หมวด 8

การเงิน การบัญชี และการตรวจสอบ

ข้อ 26 การเปิดบัญชี ต้อง เปิดบัญชี 3 คน และเบิกเงิน 3 ใน 3

ข้อ 27 บุคคลที่เซ็นอนุมัติการเบิกจ่ายเงิน ไม่ใช่บุคคลคนเดียวกับคนเปิดบัญชี

ข้อ 28 การเปิดบัญชี กับการเงิน ไม่ใช่คนเดียวกัน

ข้อ 29 การเปิดบัญชีและการเงินให้สรุปรายรับ-รายจ่ายทุกสิ้นเดือนเพื่อรายงานการเงินต่อคณะกรรมการประชุมประจำเดือน

ข้อ 30 การบัญชี เอกสารหลักฐานการลงบัญชีให้เก็บไว้ที่สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ เพื่อถ่ายและสะดวกต่อการตรวจสอบ

ข้อ 31 การตรวจสอบ ต้องแต่งตั้งคณะกรรมการบริหาร 3 คนให้มาดำเนินการตรวจสอบบัญชีและการเงินทุกสิ้นเดือน

ข้อ 32 การบริหารจัดการการเงิน

- (1) ให้สมาชิกรนำเงินสัจจะวันละ 1 บาท มาฝากกับคณะกรรมการเดือนละ 1 ครั้ง ภายในวันที่ 5 ของเดือน
- (2) กรรมการนำเงินฝากธนาคารหลังจากรับเงินจากสมาชิกแล้วภายในวันที่ 7 ของเดือน หากตรงกับวันหยุดให้เลื่อนเป็นวันถัดไปซึ่งเป็นวันทำการ
- (3) กรรมการที่นำเงินฝากธนาคาร จะต้องนำหลักฐานทางการเงินรวบรวมเพื่อแจ้งให้ฝ่ายบัญชีส่วนกลางลงบันทึกบัญชีให้เป็นปัจจุบัน

(4) การจัดสัดส่วนกองทุนสวัสดิการชุมชน

- การบริหารจัดการ 15%
- สวัสดิการสมาชิก 70%
- สวัสดิการกู้ยืม 15%
-

บทเฉพาะกาล

การจ่ายบำนาญให้กับคนแก่ให้ขึ้นกับสถานะการเงินของกองทุนฯ และขึ้นอยู่กับดุลพินิจของคณะกรรมการกองทุนฯ

ระเบียบการกองทุนสวัสดิการจะออมวันละบาท องค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ อ.หนองเรือ**จ. ขอนแก่น**

1. สมาชิกต้องมีภูมิลำเนาอยู่ในตำบลยางคำอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 1 ปี
2. รับสมาชิกตั้งแต่แรกเกิด – 99 ปี
3. ต้องนำหลักฐานคือ สำเนาบัตรประจำตัวประชาชน สำเนาทะเบียนบ้าน และสำเนาทะเบียนสมรส (ถ้ามี) สมัครง่ายในวันที่ 4 ของเดือน กับนายทะเบียนประจำหมู่บ้าน
4. จ่ายค่าสมัคร เข้ากองทุนคนละ 20 บาท /คน
5. กรณีสมาชิกเสียชีวิตผู้รับผลประโยชน์ต้องเป็นสมาชิกต่อไป
6. สมาชิกทุกท่านต้องหาผู้รับผลประโยชน์ อย่างน้อย 2 คนขึ้นไป
7. ถ้าหากสมาชิกลาออก สมาชิกผู้นั้นจะได้รับทุนคืน 30% ของเงินทุนที่ฝากแต่ต้องฝากครบ 1 ปี

หลังจากสมาชิกสมัครร่วมกับกองทุนจะมีผลก็ต่อเมื่อครบกำหนด 30 วัน

ประวัติการศึกษา และการทำงาน

ชื่อ - นามสกุล	นายไชยา พลขาง
วัน เดือน ปี ที่เกิด	วันที่ 6 เดือน ตุลาคม พ.ศ.2521
สถานที่เกิด	จังหวัดเลย
ประวัติการศึกษา	ปริญญาตรี คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สาขาการพัฒนชุมชน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม
ทุนการศึกษาที่ได้รับ	ทุนการศึกษาจากมูลนิธิฟอร์ด

